

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİ

AYƏTULLAH CAVAD AMİLİ

Bakı-2013

Müəlif: Ayətullah Cavad Amili

Tərcüməçi: Əli Nurməmmədov

Korrektor: Ç. Əliyev

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİ
Bakı, «MİRASNƏŞR»-2013, 312 s.

Kitabın nəşrinə

Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
tərəfindən rəy (9 setyabr 2013-ci il tarixli DK-403/H sayılı məktubu verilmişdir.

Kitabın bütün hüquqları qorunur.

MÜQƏDDİMƏ

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİ VƏ ONUN SƏMƏRƏSİ

1. Varlıq aləmində mövcud olan hər bir vücut öz səbəbinin (yaradanının) quludur, yaradılışında və davamlılığında ona tabedir, zatında, sifətlərində və əməllərində öz səbəbinin əmrlərini icra edir. Belə bir səbəb-nəticə bağlılığında heç cür ayrılıq mümkün deyil. Nə səbəb öz şərəfət və feyz bəxşişini əsirgəyər, nə də bu səbəbin nəticəsi öz tabeçiliyindən və itaətindən qalır.

Əslində sırf öz səbəbinə ehtiyacı olan bir varlığın, yaratdığına zəruri olaraq feyz yetirməli olan səbəbdən (yaradandan) ehtiyacsız olması səbəb-nəticə qanunu ilə uyğun gəlmir. Elə buna görə də, Sübhan Allahın yaratdığı varlıq aləmi tamamilə Haqqın sırf bəndəsidir və bir an da olsun Onun təkvini göstərişlərini yerinə yetirməkdən boyun qaçırmır:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

«Bir şeyin var olmasını istədiyi zaman Onun (Allahın) əmri və məqamı ona ancaq: «Ol»-deməkdir. O da dərhal olar».¹

Qurani-Kərimdə gələn «islam»², «təsbiḥ»³, «səcdə»⁴, «ubudiyət (bəndəçilik)»⁵ və «itaət»⁶ kəlmələrindən də məqsəd elə budur. Burada təkvini kufr ağılasıgmazdır, təbii nifaq və

¹ «Yasin» surəsi, ayə 82.

² «Ali-İmran» surəsi, ayə 83.

³ «İsra» surəsi, ayə 44.

⁴ «Nəhl» surəsi, ayə 49.

⁵ «Məryəm» surəsi, ayə 93.

⁶ «Fussilət» surəsi, ayə 11

üsyən də təsəvvür oluna bilməz. Bu, Əşəridən başqa əqlə əsaslanan bütün nəzər sahiblərinin qəbul etdiyi həmin icbari səbəb-nəticə qanunudur. (Əşərinin nəzəriyyələrinə əsaslanan) əşərilər isə varlıq aləmində səbəb-nəticə bağlılığının zəruriyyətini inkar etmişlər. Çünki fəlsəfi səbəb nəticə qanununu öz adət etdikləri cəbriyyət qanunu ilə dəyişmiş və bəhs olunan məqamda zəruri sayılan bağlılığı inkar etmişlər.

Əgər səbəb-nəticə bağlılığına hər bir varlığın mahiyyəti baxımından nəzər salsaq görürük ki, məzhərin (nəticənin) zahirə (səbəbə) bağlılığı, ümumiyyətlə islam, təsbihi, səcdə, bəndəçilik və bütün digər nəticələrin (varlıqların) hamısı səbəb qarşısında açıq-aydın görünür. Çünki güzgüdə görünən surətin əksi surətin özünə itaət etməkdən başqa heç nəyə sahib deyil.

2. İxtiyari sınaq və təkamülün əsası olan şəriət qanunlarında heç bir məcburiyyət və ya mütləq muxtariyyətə yol yoxdur. Qanunlara riayət etmək əzmində olan və ixtiyar sahibi olan təfəkkür əhli öz yolunu seçməkdə azaddır. Həmin yolu davam etdirməkdə də ixtiyar sahibidir. Hər hansı bir yolu qəbul etməkdə, ya rədd etməkdə, yaxud iman və nifaq baxımından batini ilə zahirini həmahəng etməkdə, ya da əksinə, batini bir, zahirə ayrı olmaqda da insanın ixtiyarı öz əlindədir. Çünki azad olmadan nə sınaq mümkündür, nə də təkamül.

Şəriət qanunlarının hüduqları təkvinə nisbətə məhduddur. Çünki şəriət azad və aqah varlıqdan (insandan) basqasına aid edilmir. Lakin buna baxmayaraq, şəriət sahəsində itaət, yaxud əksinə, boyun qaçıрмаq üçün daha geniş meydan var. Elə ona görə də bəzi şəriət qanunları unudulur, bəzi qanunlar günah və üsyən səbəbilə əldən gedir, bəziləri nifaq, riyə və şübhə ilə aludə olur, nəhayət bəziləri xalis niyyətdən öz nəsibini ala bilir və saf şəkildə icra olunur. Buna görə də islam və küfr, iman və nifaq, itaət və üsyən, həmçinin doğru və səhv, ümumiyyətlə

haqq və batil Qurani-Kərimin dili ilə yalnız şəriət qanunlarına məxsusdur. Təkvinin əhatə dairəsində isə islam, itaət, doğru, xülasə olaraq haqqdan başqa bir şey yoxdur. Çünki təkvini qanunlarda hər varlığın ixtiyarı və rəhbərliyi Allahın əlindədir. Allahın işləri də doğru və düz yola əsaslanır¹. Əgər azgınlıq, batil olmaq və bu kimi sifətlər təbiət aləmindəki varlıqlara şamil edilsə, bu ya şəriət qanunlarına əsaslanır, ya da nisbi mənə daşıyır. Çünki hər bir varlıq bu mənada haqq və doğrudur və öz yarananına nisbətdə qeyd-sərtsiz itaətkardır.

3. Allahın Əsmaul-hüsna-sına daxil olan hər bir adın bir nəticəsi və tələbi vardır ki, bu adlardan hər birinin vasitəsilə (məntiq qanunları çərçivəsində. *red.*) nəticə almaq mümkündür.

Allah hikmət sahibi olduğu üçün Onun heç bir işi bihudə və anlamsız olmaz. Çünki Allah həkimdir. Hər bir həkim də öz işlərini hikmət əsasında icra edir. Deməli, Allahın işləri hikmətə əsaslanır.² O, zətən qəni olduğu üçün heç bir şey onun hədəfi ola bilməz.³ Çünki belə olduğu təqdirdə, bu o demək olacaq ki, Allah həmin hədəf olmadan kamil olmur, yalnız ona nail olandan sonra kamala çatır. Halbuki vacibul-vücuda olan Allah kamalın özüdür və əsla məhdud deyil. Onun zatından kənarda heç bir kamal fərz oluna bilməz.

Bu ziddiyyətlərin həll olunması üçün deməliyik ki, varlığı imkan həddində olan bu cahanın yarananı «hədəf» deyiləcək hər bir məfhumdan uzaqdır. Çünki Onun özü hər bir varlığın mənbəyi olduğu kimi hər bir şeyin də hədəfidir.

Cahanın isə mövcud olan hədəfləri vardır və ona nail olmağa can atır. Doğrudur, cahandakı bəzi varlıqlar öz

¹ «Hud» surəsi, ayə 56.

² «Muminun» surəsi, ayə 115.

³ «İbrahim» surəsi, ayə 8.

hədəfinə gedən yolda onu sapdıracaq maneələrdən bəzən sığortalana bilmir.

İnsan və cinlər şəriətin qanunlarındakı hədəfi ibadət baxımından təkamülə yetirmələridir. Əgər əql və mücərrəd ruh sahibi olan insan öz aqlını çiçəkləndirsə və öz yoldaşlarından irəli keçsə, bu zaman o, özündən aşağı olanlar üçün artıq hədəf olacaq. Düzdür, bütün varlıqların son hədəfi Allahındır. Allahdan enən ilk varlıq əql (ağıl) olduğu kimi Allaha çatan və ucalan ən kamil varlıq da aqıl olacaq. Vücudu mümkün olan varlıqların kamal xətti ağıldan başlayır, aqıldə bitər.

Bu məsələ «məşşə» fəlsəfəsinin ardıcılıqları fəlsəfənin aparıcı bəhslərindən hesab etmədikləri, sadəcə ehtimal kimi qəbul etdikləri «uquli-əşərə»¹ və bu kimi məsələlərdən deyil. Bu «mütəəliyə» hikmətinin anladığı, ya gördüyü vücud, ya zühur məsələlərindəndir.

4. İbadətin çox dərəcələri var. Onlardan bir qismi orta, bəziləri isə ali hədəfləri əhatə edir. Əməl məhdud, şühud isə hüdudsuz olduğundan əməli ibadətlərin hədəfləri məhdud, sühudi ibadətlərin hədəfi isə hüdudsuz olacaq. Əməli ibadətlər ona görə məhduddur ki, insan bu dünyadan axirətə köçməklə təklif və vəzifədə bitmiş olur. Şühud isə daimidir. İnsanın ixtiyari əməlləri sayəsində baş verən əməli təkamül qiyamətdə olmaz. Allahın feyz bəxş etməsiylə hasil olan elmi təkamül isə həmişə mövcuddur. Ölümdən sonra bir çox qeybi pərdələr (maneələr) aradan götürülür, görülməyənlər artıq müşahidə olunur. Elə buna görə də Qurani-Kərim yaradılış aləminin hədəfini insanın sonsuz ilahi elm və qüdrətə agah olmadığına görür:

¹ Fəlsəfi terminlə əqlin novləri və mərtəbələri. *Red.*

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ
لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

«Allah yeddi göyü və bir o qədər də yeri yaradandır. Mütləq baş verəcək iradə(si) onların arasında nazil olurdu və əmr onların arasında daim nazil olur ki, biləsiniz. Allah hər şeyə qadirdir və Allahın elmi hər şeyi əhatə etmişdir!»¹

Hüsuli elm və isbat olunmaqla əldə edilən yəqin öz həddində elmi kamal sayılsa da və hədəf tutulsa da, hüzeni elmə və şühudi yoluyla ələ gələn yəqinə nisbətən vasitə hesab olunur:

«Belə deyildir. Əgər elmül-yəqinlə bilsəydiniz, şübhəsiz, Cəhənnəmi görərdiniz. Sonra, şübhəsiz, onu eynül-yəqinlə görəcəksiniz»².

Bunun mənası budur ki, elmul-yəqin vasitəsilə eynul-yəqinə çatma bilmək mümkündür.

Deyilənlərə əsasən, insana maarif qazandıran şühudi yəqini insanın yaradılışı üçün ali hədəf bilmək olar. Bu da həmişə ibadətə əsaslanır. Əlbəttə, onun ibadətə əsaslanması hər aləmdə bir cürdür. (Yəni dünyada şəriətin təyin etdiyi ibadətlərə əsaslanır, axirətdə isə onun həmin vaxt zahir olacaq batinə.) Əgər bir an ibadət olmasa, şühudun şamil olduğu şey dərhal örtüləcək və şühud sahibi pərdələniəcək. Çünki bu yolun yolçusunu şühud halını və qeybin zühurunun vasitəsi ibadətdir:

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

«O yəqin sənə yetişənə qədər Rəbbinə ibadət et!»³

¹ «Təlaq» surəsi, ayə 12.

² «Təkəsür» surəsi, ayə 5-7.

³ «Hicr» surəsi, ayə 99.

Yəqin hasil oladan sonra pərəstişin lazım olmaması fikri yanlışdır. Çünki ibadətin bitməsi ilə yəqində bitər. Beləki üsyan ən pis maneədir.

«Təlaq» surəsindəki ayədən anlaşılan budur ki, cahanın yaradılış hədəfi, yəni Haqqın yaradılış aynasındakı zühuru salik insanın ilahi elm və qüdrətə agah olmasıdır. Bu şühudi elm Haqqa çatan arif insanı elm və qüdrət sahibinin məzhəri edir, o, «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» ilə və Allahın izni olarsa Qiyamətdə sırf iradəsi ilə edə biləcəyini bu dünyada da edə bilir, istədiyini bilər və müşahidə edir.

Bu mətləbi məşhur qüdsi hədisdən də almaq mümkündür. Belə ki, gizli xəzinə olan bir zatın (Allahın) təcəllası (yuxarıda deyildiyi kimi Haqqın xəlq aynasındakı zühuru) salik insanın öz tutumu qədər mütləq qeybə agah olması mənasındadır. Bu hədisin sənədində (mötbər olmaq baxımından) bir qaranlıq məqam varsa da, «Təlaq» surəsinin ayəsi onun doğruluguna zəmanət verir. Çünki həmin ayə həm elmi yaradılışın hədəfi bilir, həm də qüdrəti. Allahın qüdrəti Onun elmini nəzərə alsaq, arif insanında qüdrəti də elminin eyni deməkdir. Belə ki, haqqa çatan saliklərdə əməli və nəzəri əql vəhdət təşkil edir.

5. Bədən üzvlərinin əməllərindən ibrət olan, yaxud bu üzvlərlə hər şey ya ibadətin əhkamına (hökmlərinə) aiddir, yada onun qaydalarını əhatə edir. Bunların heç biri ibadətin sirri hesab olunmaz. Nəzəri əqlin çərçivəsində olan və əməli əqlin əhatə etdiyi şey isə ibadətin hikməti hesab oluna bilər. Çünki fiqhi-əşgərdə¹ istifadə olunan və asanlıqla hasil olan sırf «bir şeyi qəlbdən keçirtmək» məsələsi ilkin baxışda «niyyət» adlansa da, daha geniş anlamda «qəflət»dən başqa bir şey deyil. Ona görə ki, bu, nəinki təkcə qəlbi hüsurun davamiyyəti

¹ Ariflər Haqqa doğru seyri-süluki iki mərhələyə ayırırlar: qürbi-fəraiz və qürbi-nəvafil. Birinci ağıl və vəzifə, ikinci isə eşq və qəlb vadisidir. *Red.*

üçün kifayət deyil, hətta başlanğıcda qəlbdən keçən başqa düşüncələrlə yanaşı olması da münasib deyil. Hər hansı bir şirk növü ilə yanaşı təsəvvür olunan tövhidin özü tövhid qəlbində olan şirkdir. Pak arif elə bir yolun yolçusudur ki, bu yolda nəinki təkcə çoxluğun şühudu vəhdətin şühuduna maneə ola bilmir; həm də vəhdətin şühudu çoxluğun şühuduna maneə kimi qəbul edilmir. Çünki maneə olduğu halda həm vəhdət, həm də çoxluq təsəvvür olunacaq ki, bu da ixlasa xələl gətirəcək. Deməli, fərizələrin vasitəsiylə Allah dərgahına yaxınlaşmaq yalnız Haqqın şühudu ilə mümkündür. Bu, «qurbi-fəraiz» deməkdir.

Fiqhi-əsğərin (əhkamın) göstərişlərinə riyaət etmək vacib olsa da ibadətlərin hikmətinə nail olmaq üçün kafi deyil. Fiqhi-ovsətin (əxlaqın) qaydalarına riayət etmək lazımdır, lakin bu da insanı məqsədinə çatdırmaz. Bunun üçün fiqhi-əkbərin, yəni nəzəri və əməli irfanın göstərişlərinə riayət etmək lazımdır ki, şühuda sahib olan daxili hal və paklıq ehtiva edən gizli qüvvə ilə ibadətin nazil olduğu mənbəyə yol açılsın, ibadət məbudada tərəf yönələn idrak məcrası və onun təhriki ilə yerinə yetirilsin. Belə ki, «qurbi-nəvafil»¹ hədisi də bu mənaya işarə edir.

Belə olan halda Haqqa çatan salik nəinki təkcə ibadətin hikmətinə çatır, həm də Məbudun sirrinin məkanı və Onun agahlıq sandığı olur: «Onlar onun gizli sirrinin qoruyucusu, fərmanının pənahı, elminin xəzinəsi, hikmətlərinin mərcəyi, kitablarının hafizi və dininin arxasında dayanan dağlar kimidirlər. O (Peyğəmbər), onların köməyiylə qamətini düzəltdi bədəninin titrəyişlərinə sakitlik gətirdi».²

İbadətin sirri onun ruhu, hökm və qaydaları isə bədəni hesab olunduğu üçün həmişə Qurani-Kərimdə gizli bəxşiş

¹ «Bihar» cild 67, hədis 21.

² «Nəhcül-Bəlağə» xütbə 2.

(infaq) aşkar bəxşisdən üstün tutulmuşdur. Bu baxımdan gecə də gündüzdən üstün irəli hesab olunur.¹ Gizlinin aşkardan, gecənin gündüzdən üstün olmasının mənşəyi budur ki, gizlində, hər kəsdən və hər şeydən uzaq halda Haqqın şühudu daha yaxşı və daha saf olur.

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيَلًا

«Gecə vaxtı edilən ibadət daha möhkəm və daha sabitdir, danışiq baxımından da daha düzgün və daha əlverişlidir».²

Əlbətdə, Haqqa çatan salik şəxs «Bir iş Onu başqa bir işdən qoymaz»³ məfhumun məhzəri olduqda, onun üçün daha gecə və gündüzün heç fərqi olmaz, gizli ilə aşkar onun üçün eyni olar. Çünki o, elə bir yerə çatar ki, həmin yerdə səhər və axşam anlayışı yoxdur. Gizli və aşkar da o məqamda insana yük olmaz. Belə ki, həmin məqam ölçü sərhədlərini aşır, nisbilik sahəsini keçir. Əgər bir salik bütün gecəni xüsusi bir ayəni zikr eləməklə keçirirsə, bu, ya başqasına öyrətmək məqsədi daşıyır, ya da hələ son hədəfə çatmayıb. Eynilə Həzrət Peygəmbər (s) də gecənin üçdə birini «Əgər onlara əzab versən, onlar Sənin bəndələridir və əgər onları bağışlasan (bu qüdrət və hikmət əsasında və) həqiqətən, Sən Özün yenilməz qüdrət və hikmət sahibisən»⁴ ayəsini tilavət etməklə keçirirdi və «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» ayəsini iyirmi dəfə təkrarlardı.⁵ Yaxud Səid ibn Cübeyr bütün gecəni ***«Bu gün (möminlərin və salehlərin cərgəsindən) ayrılın, ey***

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 274; «Rəd» surəsi, ayə 22; «İbrahim» surəsi, ayə 31; «Nəhl» surəsi, ayə 75.

² «Müzzəmil» surəsi, ayə 6.

³ «Cövşən kəbir» duasından. Həmcinin, «Bihar» cild 87, səh.154.

⁴ «Maidə» surəsi, ayə 118.

⁵ «Əsrari -Quran» Qəzali, səh. 26.

günahkarlar» ayəsini tilavət etməklə keçirirdi.¹ (Peyğəbərin (s) bu zikri bu qaydada deməsi yalnız başqasına öyrətmək məqsədi daşıyır. Səidin zikri isə onun hələ son hədəfə çatmadığından xəbər verir. *Red.*)

6. İbadətin sirlərinə yol tapmaq üçün əlamətlər vardır. Həmin əlamətlərdən biri budur ki, bir ibadətin səhih və qəbul olma şərti həmin ibadətlə eyni müstəvidə və sırada deyil onun müqəddiməsində olmasıdır. Bu, ibadətin sirlərindən biridir. Məsələn, təharət namazın səhih olması üçün şərtidir: «Təharətsiz namaz olmaz».²

Yaxud «Həmd» surəsi namazın qəti sayılan hissələrindəndir: «Fatihəsiz namaz olmaz».³

Bu cür şərtlər birinin digərindən öndə olma məsələsindən fərqli olsa da, sirşünaslıq baxımından ibadətlə (bu misalda namazla) eyni müstəvidə və sırada bir şərt kimi qərar tutur, ibadətin müqəddiməsi hesab olunmur. Təharət və namazın qəbul olunma üçün müqəddimə şərti təqvadır:

إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

«Allah yalnız təqvalılardan qəbul edir».⁴

Təqvanın qəbul olunması da bir şərtə bağlıdır. Həmin şərt kamil insanın vilayətinə daxil olmaqdır. Heç bir ibadət, hətta təqva da Əhli-Beytə (ə) təvəlla olmadan məqbul sayılmaz. Hətta onları, təkvin vilayətlərinə etiqad olmadan vəli bilməkdə məqbul deyil. Çünki təkvini vilayət onların vəli olma sirləri və bəşər toplu üçün rəhbər olmalarıdır. Yəni onların rəhbərliyini qəbul etmək namaz, oruc, zəkat və həcc kimi fərui-dindən

¹ Həmin mənbə

² «Bihar» cild 77, səh. 227, hədis 11.

³ «Müstədrəkul-Vəsail» cild 4, səh. 158, hədis 4365.

⁴ «Maidə» surəsi, ayə 27.

hesab olunur.¹ Fűrui-dinə daxil olanların hər birinin, onun sirri sayılan bir kökü və əsli vardır. Bu məqamda fűrui-dindən hesab olunan Əhli-Beyt (ə) rəhbərliyədir. Onun üsuli-dindən hesab olunan sirri isə onların Allah tərəfidən seçilməsinin lüzumuna iman gətirmək və onların Allahın məzhəri olduqlarına inanmaqdır.

Burdan məlum olur ki, kamil insan həqiqəti hər bir ibadətin hikmətidir və hər bir salik bu kmillikdən öz tutumu qədər əldə etməklə ibadətin sirrinə nail olur. İnsanların ən kamili olan məsumlar (ə) ibadətin ən son sirrinə çatmışlar. Ona görə də onlar sirati-müstəqim, əməllərin mizanı və s. hesab olunurlar.

7. Həmişə eyni qaydada qalmadığına və nəticədə müşküllərin yarandığına görə, bu ali hədəfə çatmaq və rəqibə qalib gəlmək üçün batinin əmin-amanlıq hərəmini qorumaq uğrunda aqıl və agah olmaqdan başqa yol yoxdur. Dərin düşüncə və tədəbbür olmadan aqillik hasil olmaz. Sirlərə vaqif olmadan, batini paklaşdırmadan və sirr saxlamadan nəzər sahibi olmaq da mümkün deyil: «Qələbə uzaqgörənliklərdir. Uzaqgörənlik fikri işə salmaqladır. Fikri isə sirr və gizli şeyləri qorumaqladır».²

8. Bu məqamda Allahın inayəti ilə ibadətin sirlərini bəyan etməyi ehtiva edən bu kitab barədə söz açmaq münasib olardı. Əlinizdəki bu kitab hicri tarix ilə 1405-ci ilin ramazan ayında (may, 1985-ci il) təşkil edilmiş mərasimlərdəki çıxışların toplusudur. Çıxışlar ramazan ayına təsadüf etdiyindən digər ibadətlərdən daha çox orucun hikmətlərinə yer ayrılıb. Həmçinin bu müqəddəs ayda nazil olan Qurani-Kərimin, eləcə

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 1, səh.13 və 118, ibadətin müqədiməsinə aid 1-ci və 29-cu fəsillər

² «Nəhcül-Bəlağə» hikmət 45 və ya 48.

də digər peyğəmbərlərə nazil olan səhifələrin (əsasəndə bu ayda nazil olmalarını nəzərə alaraq) hikmətlərindən bəhs olunmuşdur. Bu müqəddəs ayın müqəddəs Qədr gecəsindən də danışılmışdır. Həmçinin, ramazan ayının 15-də mövludu olan İmam Həsənin (ə) hikmətli kəlamlarından bu aya təsadüf edən Bədr və Məkkə fəthlərindən, cihad, isar mövzularından, əziz İslam Peyğəmbərinin (s) şəban ayının sonunda, İmam Səccadın (ə) ramazan ayının sonunda vida məhfumu daşıyan xütbələrdən istifadə olunmuşdur. Həzrət Peyğəmbər (s) xütbəsində və imam Səccadın (ə) duasında bu ayın «Allah ayı» adlandırılmasının sirləri bəyan olunmuşdur.

Möminlərə nisbətən bu ayın tez bitməsi, «Vida» duasında deyildiyi kimi günahkarlara görə uzun zaman əhatə etməsi o deməkdir ki, Qiyamət gününün uzunluğu sadıq möminlərə görə bir vacib namaz qılınacaq qədər zaman alacaqsa, başqalarına nisbətən bu, əlli min il davam edəcək.¹ Bu ona görədir ki, möminlər nur timsalında olarlar və nur mərhələlərində səfər edirlər. Nurda seyr etmək asan və sürətli olar. Çünki bu nur hər bir hicabı (manəni) dərhal yarıb keçər. İnsanların müşahidə etdikləri dünyadakı nur (ışıq) azda olsa həmin əqli nuru təsəvvür etməyə kömək edir. İmam Sadiq (ə) öz atalarından nəql edir ki, İmam Əli (ə) buyurur: «Mömin beş növ nur görər; daxil olduğu da nur olar, xaric olduğu da, elmi də nur olar, kəlamı da və Qiyamətdə məhzəri də nur olar»²

Minnətdarlıq

Əfali tövhidə əsasən, Allahdan başqa heç bir ehsan və lütf təsəvvür oluna bilməz:

¹ «Məaric» 4 və bu ayənin təfsirində gələn hədis.

² «Xisal» cild 1, səh. 277.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ

«Malik olduğunuz hər bir nemət Allah tərəfindədir».¹

Allaha iman gətirənlər İlahi fəzlin məzhərləridir. Buna görə də onlara təşəkkür etmək əməl məqamında onların əlindən çıxan işlərə görə nemət sahibi olan Allaha həmd etməkdir.² Elə bu səbəbdən Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: «İnsanlara şükr etməyən Allaha da şükr etməz».³

Belə ki, bütün həmd və şüklərin mənsəyi Allahın müqəddəs zatıdır. Cənab Haqq həm sırf həmd edəndə, həm də xas həmd olunan olduğuna görə hər iki mənada mütləq həmd yalnız Ona məxsusdur.

Höccətul-İslam Hüseyin Rizvanı xalis niyyət və səbirlə ramazan ayı boyunca bütün bu çıxışları qələmə alaraq deyilənlərin mənbəyini də araşdırmış və qeyd etmişdir. Ona və bu işdə zəhmət çəkən bütün şəxslərə təşəkkür edirik.

Qum, 1989.

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 53.

² «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 4, səh. 380.

³ Həmin mənbə.

BİRİNCİ HİSSƏ

İBADƏTLƏR VƏ ONLARIN HİKMƏTLƏRİ

İNSAN VƏ İBADƏTLƏRİN HİKMƏTLƏRİ

Dünyada olan hər şeyin bir batini vardır. Çünki dünya ali aləmlərin tənəzzülə uğramış formasıdır. Dünyadakı hər şey mənə aləmində olanların bir nümunəsidir. Dünyada din və ibadət göstərişləri kimi görünən ilahi qanun və hökümlərin də batini və gizli sirləri vardır.

İnsanın yaradılış hədəfi kimi təyin olunmuş ibadətlərin hikməti vardır. İbadətin hikməti onun əhkam və qaydalarından başqa bir şeydir. Belə ki, ibadətlərin hökmləri fiqh kitablarında bəyan olunan vaciblərdir. Məsələn, dəstəmaz necə alınmalıdır? Namaz necə qılınmalıdır? Namazın vacibləri hansılardır? Namazın rüknləri nədir?...

İbadətin üsul və qaydaları da vardır ki, onlardan bir qismi «müstəhəblər» adı altında fiqh kitablarında, bir qismi isə əxlaqi kitablarda bəyan olunur.

Hökm və qaydalardan əlavə üçüncü bir cəhət də vardır. Bu, ibadətlərin hikmətləridir. İnsan Məhşərə öz ibadətin sirri (hikməti) ilə gələcək. İbadətlərin hikməti nə fiqh kitablarında vardır, nə də əxlaq kitablarında. Bu, ibadətin ruhu və batiniyədir ki, insanın batini ilə əlaqədərdir. İnsan da məhz batini ilə Məhşərə gələcək.

Məhrum Şəhid Əvvəl namazın vacib hökmlərini «Əlfiyyə» adlı kitabda, müstəhəblərini isə «Nəfliyyə» adlı kitabda yazıb toplamışdır. Bu kitabda təxminən üç min müstəhəb əməl yer alır. Lakin məhrum Qazi Səid Qummi və başqaları (məsələn

İmam Xomeyni) namazın surləri mövzusunda əsərlər qələmə almışlar. Deyildiyi kimi, namazın sirri və hikməti onun hökm və qaydalarına daxil deyil. Böyüklər bizə həmin hikmətləri öyrənməyi və onlara əməl etməyi tapşırırlar. Namaz qılmaq, oruc tutmaq, dəstəmaz almaq və bu kimi əməllər ilahi hökmlərdən qaynaqlanan vəzifələrdir. Hökmlərin hər birinə əməl etməklə yanaşı, onların hikmətlərini də anlamağa və dərk etməyə çalışmalıyıq.

MƏSUMLARIN (Ə) LƏQƏB VƏ SİFƏTLƏRİNİN HİKMƏTİ

Təkcə ibadət deyil, məsumların (ə) ləqəb və sifətlərinin də zahiri mənalarından əlavə, bir hikməti vardır. Biz bu kəlmələri dilimizə gətirməklə yanaşı, bu kəlmələrin batinini və ifadələrin hikmətini düşünməyə səy etməliyik.

Bir şəxs İmam Sadiqdən (ə) soruşdu: «Niyə Həzrət Peyğəmbərə (s) Əbul-Qasim deyirlər?»

İmam (ə) buyurdu: «Çünki Həzrətin Qasim adında bir övladı var idi. O, Qasimin atası olduğuna görə ona Əbul-Qasim deyilir».

Həmin şəxs dedi: «Biz bu mənanı bilirik. Bir az daha aydın izah edin, niyə Həzrətə Əbul-Qasim deyilir?»

İmam (ə) buyurdu: **«Çünki Həzrət Əli (ə) cənnət və cəhənnəmi bir-birindən ayırandır, yəni Qasimdir.¹ Qiyamətdə o Həzrət cəhənnəmlik olanları cəhənnəmə tərəf, cənnətlik olanları isə cənnətə tərəf çağıracaq. Deməli, Əli - Qasimdir. Allah-Təala onu kiçik yaşlarından Həzrət Peyğəmbərə (s) verdi, o da Əliyə o zamandan təlim-tərbiyə**

¹ Qasim – bölən , ayıran deməkdir. *Red.*

verərək ona müəllimlik etdi. Əli (ə) Həzrət Peyğəmbərin (s) tələbəsi oldu. Hər bir tələbə öz ustadının oğlu sayılır. Ustüdn da atalıq haqqı vardır. Deməli, Əli (ə) onun övladı kimidir. Buna görə də Həzrət Peyğəmbərə (s) Əbul-Qasim deyirlər».¹

«Əbul-Qasim» adının bu cür məna təfsir edilməsi bu adın hikmətindən biridir və hər kəs bunu anlamayıb təfsir edə bilməz.

Elm və əməldə kamil olan mərhum Şeyx Məhəmmədtəqi Amuli bir gün bu hədisi nəql etdi və ardından buyurdu ki, əsgər bunu İmamdan soruşan şəxsin sinəsi (dərk) daha geniş olsaydı və yenə soruşsaydı, bu zaman İmam ona başqa bir hikməti də deyirdi.

Deyilənlərə əsasən, məsumların (ə) kəlamlarında ibadət mövzusunda deyilənlər bizim həmin sözü anlayacağınız miqdarda və dərkimizin ölçüsü həcmindədir. Məsələn, namazın hikməti və həqiqəti sadəcə bizim anladığımız və icra etdiyimiz miqdarda deyil. Bizim bildiyimiz bu kəlmə və mənalardan, məfhumların arxasında həqiqətlər vardır. Təfəkkürümüzü genişləndirsək, o zaman bu kəlmələrin arxasında olanlardan az-çox anlaya bilirik. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: **«Biz (peyğəmbərlər) yalnız insanların aqlının dərk edə biləcəyi miqdarda danışmağa əmr olunmuşuq».**²

İMAM SƏCCAD (Ə) VƏ İBADƏTİN HİKMƏTİ

İmam Səccad (ə) Şam şəhərinin minbərində dediyi sözlər göstərir ki, məsulları (ə) ibadətlərin hikmətinə yetmişlər.

¹ «Məanil-axbar» səh. 52, hədis 3.

² «Kafi» cild 1, səh. 23, hədis 15.

Həzrətin çıxışının bir hissəsində deyilir: **«Mən Məkkə və Minanın oğluyam. Mən Zəməm və Səfanın oğluyam»**.¹

Burada «Məkkə və Minanın oğluyam» ifadəsinin mənası «Məkkə və Minada yerinə yetirilməsi gərəkən ibadətlərə çatmışam, o ibadət məni bura çatdırıb» deməkdir. Bunun mənası o deyil ki, mən Məkkə və Mina torpağının oğluyam. «Məsələn, sadəcə Minada yaşayan və oranın əhalisi Minanın oğlu sayılmazlar. Dinin diri qalması, üçün qurban verənlər Minanın oğludurlar. Hüseyn ibn Əli (ə) bu səfərdə Məkkədən döndü, Məşər, Mina və Ərəfata getmədi, Minada qurban kəsmədi, zilhiccə ayının onundan qabaq Məkkədən Kufəyə tərəf hərəkət etdi. İmam Səccad (ə) da Minaya getmədi, qurban kəsmədi. Buna baxmayaraq İmam «Mən Məkkə və Minanın oğluyam» deyir.

Allahın dininin qorunması üçün ən üstün fədakarlığı edən, şəhid olan kəs qurbanlığın əsl həqiqətinə çatmışdır. O Minaya getməsə də Minanın oğludur.

Allah-Təala qurbanlığın hikməti barədə buyurur: Bu qurbanlığın bir zahiri tərəfi vardır, bir də batini. Onun zahiri Allaha çatmaz, batini isə, əksinə Allaha yetişər:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى

«Allaha əsla onların əti və qanları çatmaz, əksinə Ona sizin təqfinizdən təqva çatır».²

Deməli burada təqva ibadətin hikmətidir.

Cahiliyyət dövründə qurbanlıq kəsən zaman heyvanın ətindən bir parça kəsib Kəbə evinin divarından asar, qanından bu divara sürtdilərdi ki, qurbanlıq qəbul olunsun. Lakin İslam

¹ «Bihar» cild 45, səh. 149; «Təzkirətul-xəvas» səh. 149.

² «Həcc» surəsi, ayə 37.

bu işin üzərindən xətt çəkdi. Nəticədə həqiqi olaraq ibadətin batininə çatan və onun ən son hikmətini əldə etməyə səy edən təqvalı insan Allaha çatar.

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİNDƏ EŞQ VƏ MƏHƏBBƏT AMİLİ

İbadətin hikmətinə çatmağın yolu abidin məbuddan başqasını görməməsidir. Bunun da əsas rüknü insanın Haqdan başqasını sevməsidir. Bu zaman insan nigaran qalmaz. Çünki, əldən getməli olan hər şey onun istədiyindən kənardır. İstədiyi isə əsla aradan gedən deyil. Buna görə də arif insan nə qəm çəkər, nə də qüssə onu əhatə edər.

Bəzən insan keçmişinə görə qəmgin olur, gələcəyindən isə qorxur. Bu surətdə əgər bir nəfər keçmiş və gələcəyindən qurtula bilirsə, artıq keçmiş və gələcəkdən danışmağa da dəyməz. O, zaman anlayışından yuxarı qalxır, keçmiş və gələcəyin üzərinə çıxır. Keçmişdə heç nə itirmədiyinə görə gəmgin olmur, gələcəkdə də bir şeyi əldən verəcəyinə görə qorxmur. Əbu Əli Sinanın dediyi kimi arif fərəh içində olar:

*Arif açıq qəlbli, şad və üzügülər olar. Kiçik də, böyük də onun təvazökarlığından bəhrələnər. O da kimi görərsə, sevinər. Niyə də olmasın, çünki o, hər şeydə Haqqın təcəllə etdiyini görər.*¹

«Aşiqəm aləmə, çün aləm onun aləmidir».

Bu, ibadətlərin hikmətinə yetişməyin nişanəsidir.

¹ «İşarat və tənbihat» cild 3, səh. 391.

EŞQ VƏ ŞÖVQ

İmam Sadiq (ə) buyurur: «Məgər din eşq və məhəbbətdən başqa bir şeydirmi?»¹

Həqiqətən, məsumlar (ə) Allaha ibadət edərkən Onu sevər və ibadət olunmağa layiq bilirlər. Allah, Onun şövqündə olanların arzusudur. «Sənin məhəbbətinlə, ey müştəqlərin arzusu!»²

Şövq insanı Allaha tərəf çəkər. Burada hədəf behişt deyil. Ərəb dilindəki «əməl»³ kəlməsinin qarşılığı olan «arzu» insanı təqətsiz edir, onu səy etməyə vadar edir. İnsan bəzən ümidvar olur, bəzən arzudolu. Batil hədəflərə doğru olan şövq yalançı şövqdür. Sadiq şövq yalnız Allaha doğru olan şövqdür. Belə ki, əvvəldə Allaha şövq yaranır, sonra isə eşq.

Şövqlə eşqin fərqi vardır. Şaiq (şövqü olan kəs) o kəsə deyilir ki, yoxudur və axtarır. Aşiq o kəsə deyirlər ki, istədiyinə çatıb, indi onu qoruyur. Çəsmə axtarışında olan insana «çəsmə müştəqdır» deyirlər. Suya çatdıqda isə ona «çəsmənin aşiqi» deyirlər.

Peyğəmbər (s) buyurur: «İnsanların ən fəzilətli o kəsdir ki, ibadəti özünün məşuqu bilir, qəlbən sevərək onunla qaynayıb qarışır, bütün vücudu ilə onu hiss edir və özünü ibadət üçün digər şeylərdən arındırır. Bu vaxt dünyanın onun üçün çətin, ya asan keçməsinin heç bir anlamı olmur».⁴

¹ «Bihar» cild 69, səh. 237.

² «Mafatihul-cinan», Mübarək Ramazan ayının doqquzuncu gününün duasından.

³ «Əməl» kəlməsi ərəb dilində iki cür yazılır; biri (عمل) tərcümədə «əməl» mənası verir, digəri isə (أمل) «arzu» anlamındadır. *Red.*

⁴ «Kafi» cild 2, səh. 83.

Deməli, insanların ən üstünü ibadətə eşqi olan kəsdir. Bu hədis bizi təşviq edir ki, ibadətə əvvəlcə şaiq olmalıyıq, sonra aşiq.

Deyilənə görə, ərəb dilində «eşq» kəlməsi «əşəqə» adlı bitkinin adından götürülüb. Bu bitki dilimizdə «sarmaşiq» deyilir. Sarmaşiq elə bir bitkidir ki, ağacın gövdəsinə yapışdıqda daha onu buraxmaz, ona sarılar, nəfəsini kəsər, nəticədə ağac da yavaş-yavaş saralmağa başlayar, yarpaqları tökülər və sonunda qoruyar. Görənlər deyirkər ki, bu ağacı «əşəqə» tutub. Aşiq insan da belədir.

İbadət etmək mühüm deyil, ibadətə aşiq olmaq, namaz və onun batini sevmək mühümdür. Sadəcə vuruşmaq önəmli deyil, önəmli olan insanın Allah yolunda cihad etməsidir.

Təbiət aləminin bütün cəngavərləri məhv oldular, yalnız İslam qəhrəmanlarının adı cahanda qaldı, həmişə də qalacaq. Məgər monqolların hücumları zamanı vəhşicəsinə qətliaqlar az idimi? Nə üçün onların bu hərəkətləri sadəcə tarix kitablarında qaldı? Nə üçün onların söhbətləri insanlar arasında qalmadı? Monqollar bəzilərini tikə-tikə doğradılar, bədənlərinin bir parçasını Bağdada, bir hissəsini Təbrizə digər bir qismini Şiraza göndərdilər ki, həmin məntəqələrin camaatı dəhşətə gəlib sussunlar.

Bu hadisələr sadəcə tarix kitablarında qaldı. Batini və ruhu olmadığına görə, tarix səhifələrində dəfn edilib və ortada heç bir əsəri qalmır.

İslam qəhrəmanları isə tarixin diqqətini özlərinə cəlb edə bilirlər. Çünki mübarizələrinin ruhu vardır. Çünki cihadları dünyaya görə, özlərinə məqam əldə etmək üçün deyil. Torpaq üçün mübarizə edən qanın dəyəri də torpaq qədər olar. Lakin Allah üçün mübarizə edən qanı «sarəllah»dır. Onun qanı Allaha xatirdir.

Allah yolunda cihad etməyi sevən əbədi olaraq diridir. «Mən namaz qılıram» deyən kəslə, «mən namazı sevirəm» deyən İmam Hüseyn (ə) arasında çox fərq vardır.

Bir rəvayətdə İmam Sadiq (ə) buyurur: «Əgər bir mömində zöhd və vərə bir yerə toplaşarsa, mən onun üçün Behişt ümidi görürəm. Mən çox istəyirəm ki, namazı diqqətlə qılasınız, heç nə sizi məşğul etməsin. Əgər mömin qəlbini Allaha tərəf yönəldərsə, mütləq Allaha da ona tərəf yönələr. Allah möminlərin qəlbini öz məhəbbətinin məskəni qərar verir».¹

ALLAH DOSTLARI VƏ İBRƏT EVİ

Qurani-Kərimdə buyurulur ki, bəzi insanlar nuranıdırlar. Onlar camaat arasında gəzərkən nur saçarlar. Onların yol getməyi, danışiq və əməlləri, rəftarları nurdur.² Onlarla munis olan hər kəs Allahı xatırlayar. Çünki elə insanların söhbətləri «nə aldın?», «nə yedin?» olmaz. Onların sözü-söhbəti «o ayə hansıdır?», «bu hədis nə deyir?» qəbilindən olar.

Allah dostları susmazlar, danışarlar. Amma təkliddə susqun olurlar. Bu sükutları təfəkkür olar. Toplumda isə ya suallara cavab verərlər, ya da bir mövzudan danışarlar. Həzrət Peyğəmbərin (s) iştirak etdiyi məclislər soyuq və ruhsuz olmazdı. Həzrətdən söz soruşardılar, o da cavab verərdi. Sual olmayanda isə Həzrət özü söhbət etməyə başlayardı.

Allah dostlarının dünyaya baxışı tövhid nəzəriyyəsi ilə olar. Onlar baxmaqla ibrət alırlar. İbrət götürmək pis

¹ «Əmali» Şeyx Müfid səh. 165; məclis 18, hədis 7.

² «*Məgər ölmüş və sonra Bizim dirildərək, vasitəsilə insanlar arasında yol getdiyi bir nur verdiyimiz şəxs, zülmətlər(in)də olan və ondan çıxmıyacaq şəxs kimidir?! Kafirlərin etdikləri əməllər, onlar üçün beləcə zinətlənmişdir*». «Ənam» surəsi, ayə122.

sifətlərdən yaxşı sifətlərə keçmək deməkdir.¹ Əgər bir kəs dünya hadisələri ilə qarşılaşdıqda özündə olan pis sifətlərdən yaxşı sifətlərə keçməsə, onun ibrət aldığını demək olmaz. O, sadəcə həmin hadisəyə tamaşa etmişdir. Amma pis sifətlərdən yaxşı sifətlərə keçmişsə, o zaman ona «ibrət almışdır» deyərlər. İbrət ala bilən belə şəxslərin nəzəri də ibrətamiz olar. Onlar zikr əhli olarlar. Dilləri haqqı deyər. Necə ki, Allah da hikmətlə dolu olan Quranı «zik» adlandırır. Bu insanların nəsihət və təlimləri hikmət dolu olar, camaat arasında hərəkətləri də, bərəkət gətirər və ibrət aşılar. Onlar insanın necə yaşamalı olduğunu öyrədərlər. Bu həm də Haqqın feyzinin cari olduğu yerdir. Allahın bərəkəti bu insanların vasitəsilə İslam ümmətinə nazil olar. Onların həyatı hərəkət, xətləri bərəkət olar. Onların tam əksinə olaraq bəzilərinin həyatı və hərəkəti (sürünənlər kimi) qarınların üstə olar. Belələrinin bütün söyləri qarınlarına görə olar.²

İmam Rzanın (ə) sahəbələrindən bir qismi Qumda olurdular. Onlardan biri Zəkəriyyə ibn Adəm idi. O, İmam Rzaya (ə) bir məktub (ya da şifahi xəbər) göndərdi ki, Qum şəhərinin tanıdığım elm adamları, böyükləri, yaşlıları artıq dünyadan köçmüşlər, indiki cavan nəsli isə tanımıram, mənə icazə verin, Qumdan gedim.

İmam (ə) ona buyurdu: «Əsla! Sən Qumda qal. Çünki sənin vücudun Qum cammatı üçün bərəkətdir. Allah sənin bərəkətinə öz əzabını o xalqın üzərindən götürər, necə ki, atam

¹ «Kafi» cild 2, səh. 237, hədis 25.

² «Allah hər bir canlınu sudan yaratmışdır. Onların bəzisi (ilan, balıq və digər sürünənlər) qarnı üstə sürünür, ...» «Nur» surəsi, ayə 45.

Musa ibn Cəfərin (ə) məzarının bərəkətinə öz əzabını Bağdad əhlindən götürür».¹

Bu, həyatı, yolu, tərzı bərəkət olan Allah dostlarının və alimlərinin məqamıdır.

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİNDƏ YƏQİN ÜNSÜRÜ

Mərhum Mühəqqiq Tusinin «Məbdə və məəd» (*Başlanğıc və son*) adlı bir kitabı vardır. Bu kitab adından da göründüyü kimi başlanğıc və son barədədir. Yəni insan hardan gəlib və hardan gedəcək, indi hansı yoldadır? Müəllif bu əsərdə məəd və sirat məsəllərini bəyan edərkən buyurur:

«Siratın türkdən nazik, qılıncdan iti olması barədə deyilən sözün mənası budur ki, insanın həm vəzifəni təyin etməsi, həm də bu vəzifə əsasında addım atması çətinidir. Vəzifəni anlamaq türkdən nazik, qılıncdan iti olan yolda irəliləmək kimidir. Həmçinin vəzifəni təyin etdikdən sonra, ona doğru şəkildə əməl etmək də eyni dərəcədə çətinidir».²

İbadətin hikmətinə nail olmaq asan iş deyil. Belə ki, həm yolu təyin etməkdə, həm də həmin yolu getməkdə çoxlu çətinliklər vardır. Mərhum Əllamə Təbatəbainin dediyi kimi, bəzən insan bir ömür boyu şeytanın vilayəti altında yaşayır, lakin bunun fərqlində olmur. Ona görə də hər gün nəfsdən hesabat aparmaq lazımdır.

Namazda «bizi doğru yola hidayət et» deməklə, Allahdan istədiyimiz sirat (yol) türkdən nazik, qılıncdan itidir. Əlbəttə,

¹ Zəkəriyyə ibn Adəm – İmam Kazımın (ə) və İmam Rzanın (ə) böyük səhabələrindən olmuşdur. Şeyx Tusi kimi alimlər onun hətta İmam Sadiqın (ə) də səhabəsi olduğunu yazır. Zəkəriyyənin hədis elmi barədə kitabı da vardır. «İxtisas» səh. 87; «Bihar» cild 2, səh. 251.

² «Məbdə və məəd» səh. 33.

insan yolu təyin edib irəlilədikdə mələkdən daha üstün simada olar, bütün mələklər onun xidmətində olar, Cənnətin qapılarını açıb o mömini qarşılayar və deyərlər:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوا هَا خَالِدِينَ

«Salam olsun sizə! Siz pak oldunuz. Buna görə də əbədi məskunlaşmaq üçün ora daxil olun!»¹

Mələklərin mömini qarşılamaları, ümumiyyətlə onların insana xidmət etmələri qarşılıqsız deyil.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Yəqindən daha dəyərli bir şey yoxdur»².**

Yəqin ibadət və bəndəçiliyin ən mühüm təsiridir. Allah-Təala buyurur:

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

«Yəqin sənə yetişənə qədər Rəbbinə ibadət et!»³

Bu, bütün ibadətlərin sirridir. Yəqinə çatmaq - ibadətin son dərəcəsinə, kamala çatmaqdır. Bu o demək deyil ki, yəqinə çatandan sonra daha ibadət lazım olmasın. Bu «son» o anlamda deyil. Bu, fayda və mənfəətin ən son həddi deməkdir. Yəni əgər aləmin əvvəlinə və sonuna, həmçinin bu arada olan yola, insanın taleyinə yəqin əldə etmək istəyirsənsə, bunun yolu ibadətdir. İbadət olmadan heç kəs əvvəl və sonu tanıya, yəqin əldə edə bilməz, əksinə həmişə tərəddüd halında olar.

¹ «Zümər» surəsi, ayə 73.

² «Kafi» cild 2, səh. 51.

³ «Hicr» surəsi, ayə 99.

KAFİR VƏ MÜNAFIQIN TƏRƏDDÜDÜ

Kafir və münafiq həmişə şəkk və tərəddüddə olar. İnsan üçün ortada qalmaqdan böyük bəla və müsibət ola bilməz. Allah-Təala kafir və münafiqlər üçün təyin olunan əzabı bəyan edərkən buyurur:

فَهُمْ فِي رَيْبٍ مِّنْ يَّتَرَدَّدُونَ

«Onlar həmişə öz şəkk və tərəddüdlərində sərgərdandırlar».¹

Yolu tanıyan tərəddüddə olmaz, gəldiyi yol ilə də qayıdar. Lakin yolu tanımayan kəs hara getdiyini bilmir. Ona görə də qayıdır, sonra yenə hərəkət edir. Bu gediş-gəlişə tərəddüd deyilir və bu, korluq əlamətidir. Kafir və münafiq yolu görmədiklərindən həmişə şəkdə olar, ömürlərini tərəddüd əzabı ilə keçirərlər. Ardıcıl şəkk etməklə bir yerdə dövrə vurur, nəticə əldə edə bilməzlər.

Qurani-Kərimin buna aid başqa deyimi də vardır. Buyurur ki, onların qəlbi tərəddüdə mübtəla olub:

إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ

«Tikdikləri o bina həmişə - ürəkləri parça-parça olmayınca onların qəlblərində bir şəkk və tərəddüd və nifaq artması amildir».²

Bu qəlb parça-parça olmayınca bağlı, yad və sərgərdandır. Kafir və münafiqin qəlbi hər zaman ağır əzaba mübtəladır, kimə arxalanacağını bilmir. Buna görə də Allah-Təala Həzrət

¹ «Tövbə» surəsi, ayə 45.

² «Tövbə» surəsi, ayə 110.

Peyğənbərin (s) «Hara gedirsiniz? (yol başqa tərəfdədir)»¹ bəyanını nəql edir. Bu ayə də ibadət edənin hədəfi olduğunu, nəticədə məqsədə çatdığını göstərir. İbadət əhli olmayan insanın nə hədəfi olur, nə də yola bələdçiliyi. O, hara getdiyini bilməz. Həzrət Peyğəmbər (s) də buna görə onlardan «hara gedirsiniz?» deyə soruşar.

Allah-Təala öz peyğəmbərini öyərək buyurur ki, mən hədəfi olan və yolu tanıyan bir peyğəmbər göndərdim:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ

«And olsun çıxmaqda və batmaqda olan ulduza. Sizin yoldaşınız və dostunuz nə yolundan çıxıb, nədə əzab».²

Bu ayədə deyilir ki, Peyğəmbəriniz (s) azğın və hədəfsiz deyil. Nə edəcəyini bilməyənlə hədəfsiz deyilər. Nə edəcəyini bildiyi halda yolu tanımayanlara da azğın deyirlər. Məsələn, Məkkəyə getməli olduğunu və həcc əməllərini yerinə yetirməli olduğunu bilən müsafirin hədəfi məlumdur, lakin yolu tanımır. Bu sürətdə ona elə bir şəxs bələdçi olmalıdır ki, həm onun hədəfindən xəbərdar olsun, həm də həmin xəbərə aparan yolu tanısin. İnsan da bəzi aləmləri keçmiş, bəzilərini hələ keçəcək, hədəfi və yolu olan misafir kimidi. Kamil insan həm hədəfi tanıyar, həm yolu bilər. Bu da imam və peyğəmbərdən başqa biri ola bilməz. Yalnız o, insanlara rəhbərlik missiyasını üzərinə götürə bilər.

Hədəf və yolu müəyyən olduğuna görə mömin insan arxayın və rahat olur, əsla sərgərdan qalmaz. Qurani-Kərim möminləri tərifləyərkən, onların müharibədəki halından danışarkən buyurur:

¹ «Təkfir» surəsi, ayə 26.

² «Nəcəm» surəsi, ayə 1-2.

فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

«...onlara rahatlıq və xatircəmlik nazil etdi və onlara yaxın qələbəni mükafat verdi»¹

أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

«Möminlərin imanları üstünə iman artırmaq üçün onların qəlblərinə xatircəmlik və rahatlıq nazil edən Odur».²

Deməli, mömin arxayın və rahat, kafir isə tərəddüddə olar. Tərəddüddə olan insanın rahatlığı olmaz, nəticədə məqsədinə də çatmaz.

İBADƏT – TƏRƏQQİ PİLLƏKƏNLƏRİ

«İbadət et ki, yəqinə çatasan» ifadəsini mənası o deyil ki, yəqinə çatdıqdan sonra ibadət tərk olunsun. Məsələn, birinə deyərlər ki, əgər evin damına çıxıb oranı görmək isəyirsənsə, nərdivanı istifadə et, nərdivanın pillələri ilə çıx ki, dama çatasan. Bu o demək deyil ki, nərdivanla dama çıxdıqdan sonra nərdivanı inkar edəsən. Çünki onun vasitəsilə dama çıxmısan. Arif əgər yəqinə çatırsa, bu, ibadətə arxalandığındandır. Əgər bir yerdə yəqinə çatıb ibadəti tərk edirsə, bu halda ibadətin tərkisi onun süqutu olacaq. İnsanın hansısa bir mərhələdə ibadətdən ehtiyacsız olması mümkün deyil.

Bəndəçilik dünya və ya axirətdə bəndə üçün zati xüsusiyyətdir. Sadəcə axirətdə bəndəçilik başqa tərzdə zühur

¹ «Fəth» surəsi, ayə 18.

² «Fəth» surəsi, ayə 4.

edir, ibadət dünyada namaz və oruc surətindədir. Lakin Qiyamətdə onlara deyirlər: «Oxu və ucal».¹

Ora daha əməl yeri deyil, əmmələrin nəticələrinin zühur etdiyi yerdir. Dünyada nə qədər ayə oxumusansa, o zaman biri digərinin addınca zühur edər, insan da hər birinin vasitəsilə bir addım ucalar.

«Oxu və ucal»ın mənası o deyil ki, Qiyamətdə oxuyasan və ucalasan. Əvvəla, dünyada bizə «oxu» deyirlər. Çünki Qurani-Kərim ilahi xəzinədir. Onu oxumalı və ucalmalısan. Əldə olunan hər dərəcə səni daha yuxarı aparmaq üçün vasitə olmalıdır. Hər addım irəli addım atmaq üçün vasitə olmalıdır, orada durmaq üçün yox. İkincisi, Qiyamətdə deyirlər: «Gördüyünüz bu dərəcələr sizin dünyada etdiyiniz əməllərin məhsuludur».

Dünya işlərinin Qiyamətdə zühur etməsi o deməkdir ki, dünyada oxuduqlarınız (etdikləriniz) Qiyamətdə sizin nəsibiniz olan tərəqqi surətində olar. Deməli ibadət nərdivandır. İnsan bəzən o nırdıvanı götürüb quyunun dibinə enər. İkiüzlü və riyakarlıqla edilən ibadətin görüntüsü belədir. Yəni işi quyu qazmaq olan insan nərdıvanı enmək üçün işlədər, elektrik mühəndisi isə yuxarı qalxmaq üçün. Deçəli bu, nərdıvanın kimin əlində olmasından asılıdır. Münafıqlar enmək üçün ibadətdən istifadə edirlər, möminlər ucalmaq üçün. Möminlərə **«Yəqin sənə yetişənə qədər Rəbbinə ibadət et!»** ² Ayəsi şamildir, münafıqlərə isə **«Onlar həmişə öz şəkk tərəddüdlərində sərgərdandırlar»**³ ayəsi.

¹ «Kafi» cild 2, səh. 601, hədis 12. «Kənzul-ummal» cild 1, səh. 520, hədis 33.

² «Hicr» surəsi, ayə 99.

³ «Tövbə» surəsi, ayə 45.

Bu nərdivanın pillələri nə qədər çox olarsa, münafiqi quyunun dibinə daha çox aparar. Nə qədər çox ibadət edərsə, bir o qədər alçalar. Əks tərəfdə isə insanın iman dərəcələri nə qədər çox olarsa, ibadətin batininə - Allahdan başqa heç kəsi görməyəcəyk yerə - daha çox daxil olar.

Əgər biz batinimizdə rahatlıq duyuruqsa, ibadətin hikmətinə çatmışıq. O zaman bizi heç nə qorxutmaz, heç bir hadisədən narahat olmarıq. İnsan ibadət olmadan yəqin əldə edə bilməz. Biri alim ola bilər, zahirən ibadəti də olar, amma ibadətin sirrinə çatmayıbsa, yəqin əhlindən olmayacaq.

Rəbb - sahib, tədbir görən deməkdir. İnsanın təqdir və tədbiri əlində olan Allah insanın rəbbidir. Onsuz insan ehtiyaclarını ödəyə bilməz. Belə olan halda Allahın tədbir görən olması qaçılmazdır. Pərəstiş də onun üçündür ki, insan öz məbudunun kamal və xeyirlərindən istifadə etsin. Ona görə də ayədə («Hicr» surəsi, ayə 99) ibadət hökümü «rəbb» sifəti ilə əlaqələnilir. Yəni O, sənin rəbbindir deyə Ona ibadət et. İbadət nə üçündür? Sizin ruzinizi təmin etmək üçün? O, ruzi verən olsa da, siz Ona ruzini təmin etməsi üçün ibadət etməyin. Himmətiniz ali olsun. Cəhənnəmə getməmək üçün, hətta cənnətə getmək üçün də Ona ibadət etməyin. Çünki O, sizi cənnətə aparacaq. İnsanın özünü bu istəklərdən daha üstün tutması yaxşı olar. İmam Sədiq (ə) kimi Allahı sevdiyindən ibadət etmək lazımdır.

MƏRİFƏT VƏ ŞÜHUD NEMƏTİ

Mərifət, şühud və yəqin nemətindən daha üstün nemət yoxdur. Dünyanın hikmətini müşahidə edən insan daha dünya ləzzətlərinə ləzzət deməz. Yəqin məqamına çatan kəs dünyanın da, özünün də, başqalarının da batinini görür. Ona görə də nə

özünə arxalanır, nə başqalarına ürək verir, nə də başqasından mədəd umur. Çünki bilir nə insanın batinində, nə də kənarda bir şey yoxdur: O, bu məqama catdıqda, öz həqiqi məhbubunu əsla tərk etməz və Ona onun özü olduğu üçün pərəstiş edir.

Quran yəqin nemətinə sahib olanları əzəmətlə yad edir. Onlardan biri Həzrət İbrahimdir. Onun barəsində deyilir:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

«Beləcə İbrahimə göylərə və yerə olan tam malikiyyət və rübubiyyətimizi göstərirdik və (bu, həmcinin) inananlardan olması üçün (idi)».¹

O zaman onun butləri dağıtmasının cavabında dedilər:

حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ

«Onu yandırın və tanrılarımıza kömək edin!»²

O, bu məqamda heç kəsə arxalanmadı, heç kəsə sığınmadı. Çunki yəqin əhli idi.

Mələkut aləmini gorməyin bir çox xeyirləri vardır. Yəqin eldə etmək onlardan biridir. Həzrət İbrahim (ə) aləmin batininə yol tapdığı kimi siz də yol tapa bilməz. Məsələn, ümumi istifadədə olan kitabxanaya daxil olduqda sizə hamının istifadə edə biləcəyi kitabları təklif edirlər. Lakin xüsusi əlyazmalar hər kəsə təklif olunmur. O, xəzinənin acarını hər kəsə vermirlər. Allah-Təala buyurur ki, yaradılış aləminin xəzinələri vardır. Bu yaradılış kitabının xəzinələrini İbrahim gördü. Siz də baxın, bəlkə müşahidə etdiniz.

Başqa bir yerdə buyurur:

¹ «Ənam» surəsi, ayə 75.

² «Ənbiya» surəsi, ayə 68.

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Məgər göylərin və yerin böyük mülkünə və Allahın yaratdığı əşyalara, eləcə də ömürlərin sonunun yaxınlaşmış ola bilməsinə baxmayıblar?»¹

Niyə insanlar yalnız maddi mülk və varlıqlarla kifayətlənmir, zahiri və quru hökmlərə baxırlar? Niyə aləmin batıninə nəzər salmırlar? Niyə bu xəzinələri acıb onları orjinaldan mütaliə etmirlər? Ayə bu baxımdan insanları gözəl surətdə təşviq edir.

Baxmaq görmək deyil, sadəcə görməyə zəmin yaradan hərəkətdir. Bəzən insan baxar, lakin görməz. Bəzən isə baxar və görür. Məsələn, bəziləri dama çıxar Ayın hilal şəklinin görməyə səy edərlər. Gözləri olanlar deyərlər ki, biz baxdıq, amma görmədik. Bəziləri isə baxar və görürlər. Onların baxışları sonunda görməklə nəticələnir.

Allah-Təala bu ayədə bizi təşviq edir və bəzilərini danlayır ki, niyə aləmin batınındə baş vurmurlar? Niyə batinə baxmırlar? Əgər görmək mümkün olmasaydı, Allah bizi bu işə dəvət etməzdi.

PEYĞƏMBƏRLƏR VƏ DÜNYANIN BATINI

Peyğəmbərlər başqa siyasətçilər kimi iki yoldan; təhdid və tamah yolundan biri ilə, əksər hallarda da uduzmaqla səhnədən xaric olmayıblar. Tarixdə görülməyib ki, biri peyğəmbərə pul verməklə, ya başqa üsullarla (məsələn, cinsi meyillərə uyğun təkliflər etməklə) onu yoldan saxlasın. Peyğəmbərlərin həyatının böyük bir hissəsi təbliğ etməli olduğu ümmətin

¹ «Əraf» surəsi, ayə 185.

içində keçib. Adətən qırx yaşlarına çatdıqda peyğəmbərlik məqamına nail olublar. Onlar təkcə haramlardan uzaq durmurdular, hətta hər halaldan da istifadə etmirdilər. Əllərində olanı da başqalarına verməyə şalışırdılar. Hicazda baş verən hadisə də bunlardan biridir. Müşriklər Əbutalibin yanına gəlib dedilər ki, qardaşın oğlundan istəyini soruş, verək. Əbutalib bunu Peyğəmbərə (s) dedikdə Həzrət (s) buyurdu: **«Əgər Günəşi sağ əlimə, Ayı sol əlimə versələrdə, dediklərimdən əl çəkmərəm»**.¹

Həzrət (s) iyirmi beş yaşında ikən qırx yaşlı bir xanıma evləndi.² Ona görə də Həzrəti cinsi meyillərlə razı salmağı da bir kəs düşünmürdü. Başqa peyğəmbərlər də belə olublar.

Quran Həzrət Saleh (ə) barədə buyurur:

لُنَّبِئَتُهُ وَأَهْلُهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لَوْلِيَّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكًا أَهْلَهُ

«Onlar bir-birlərinə dedilər: «Allaha birlikdə and için ki, ona və ailəsinə gecə ikən hücuuum edərək, sonra da qəyyumuna dəyərlik ki, biz ailəsinin qətl olunduğunu görməmişik və əlbətdə, biz düz danışırıq».³

Başqa peyğəmbərlərə də belə təhdidlər olunub, amma tamahla aldatmaq əsla olmayıb. Çünki peyğəmbərlər elə yaşayırdılar ki, aləmin batinini görürdülər. Ailəmin batinini görən kəs leşə tamah salmaz. Belə ki, dünyanın batini leşdir. İbadətin hökm və qaydalarına riayət edən kəs ibadətin bəzi sirlərinə də yiyələnir, dünya sirlərindən də bəzilərini bilir. Bilir ki, dünya iylənmiş leşdən başqa bir şey deyil. Dünya dediyimiz yer, göy, səhra və dənizlər deyil. Bunlar Allah ayələri və nişanələridir. Yemək, içmək, yatmaq və sair də dünya deyil.

¹ «Sireyi ibn Hişam» cild.1 səh. 226.

² «Bihar» cild 16, səh. 12.

³ «Nəml» surəsi, ayə 49.

Bunlar yaradılış nizamının bir parçasıdır. Bəs dünya nədir? İnsanı Allahdan uzaqlaşdıran, «bu sərvət mənimdir», «mən gərək başqalarından daha çox mala sahib olum» kimi batil düşüncə və xəyallar dünyadır. Bunun batini leşdir.

ALLAH DOSTLARI VƏ DÜNYANIN BATİNİ

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Dünya bir leşdir, onu itlər istəyər».**¹

Əgər kimsə bu leşdən yemək istəsə, itlərin həmləsinə də dözməlidir. Başqa bir yerdə Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Ey dünya, ey dünya, məndən gözünü çək! Özünü mənə təqdim edir, göstərirsən? Yoxsa mənə meyl salıb məni istəyirsən? Yaxınlaşmasın sənin vaxtın! Sənin arzun nəqədər də uzaqdır! Başqasını aldat ki, mənim sənə ehtiyacım yoxdur. Sənin tələfini üç dəfə vermişəm ki, ondan qayıdış yoxdur».**²

Həzrət yemək, içmək və yatmağı, əkin-biçini, ədalət əsnasında müsəlmanların işini idarə etməyi nəzərdə tutmurdu. O, məqəmpərəstlik, haramçılıq, təcavüz və bu kimi işarə üç dəfə tələq vermişdir.

Cəməl döyüşündə Təlhə və Zübeyr Bəsrəni öz xam xəyalları ilə fəth etdikdə ilk olaraq beytul-malın qapısını açdılar. Gözləri qızıl və gümüş sikkə təpələrini gördükdə dedilər ki, məqsədimizə çatıb qələbə çalmışıq.

Sonra Həzrət Əlinin (ə) qoşunu hücum edib yenidən Bəsrəni geri qaytardılar. Həzrət həmin qızıl-gümüş təpələrinin qarşısında durub dedi: **«Ey qızıl-gümüş, ey sarı və ağ pullar,**

¹ «Bihar» cild 87, səh. 289.

² «Nəhcül-Bəlağə» hikmət 74.

məni aldada bilməzsınız. Çünki mən dünyaya üç dəfə tələq vermişəm, o ki qala sizə...»¹

Həzrətin məqsədi hakimiyyət deyildi. O, bu hakimiyyəti qorumağa çalışırdı. Haqq və ədaləti bərqərar etmək üçün olan xilafət dünya deyil. Quran buyurur:

إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ

«Kafirlər yalnız qəflətdə və aldanmaqdadırlar».²

Çünki yalnız dünya fikirindədirlər. Həzrətin dövründəki beytul-mala məmur şəxs bir dəfə Həzrətə dedi: «Bir şəxs sizə ehtiyacı olduğunu və borclu olduğunu deyərək bir şey istədikdə, siz dediniz ki ona min vahid verim. Amma demədiniz ki, min vahid qızıl verim, yoxsa gümüş?»

Həzrət buyurdu: **«Hər ikisi mənim nəzərimdə daşdır (biri sarıdır, biri ağ) Onun çətinliyini hansı həll edəcəksə, ondan verin».**³

Həzrət Əli (ə) «Nəhcül-Bəlağə»də qardaşı Əqil ondan bir şey istədikdə, ibrət alsın deyə, onun bədəninə yanar dəmir yaxınlaşdırması əhvalatını nəql edəndən sonra buyurur: Əqlin əhvalatından daha təəccüblüsü bir şəxsin⁴ axşam, ağzıbağlı qabdakı hədiyyə ilə və nifrət edib barəsində bədbin olduğum, sanki ilanının tüpürcəyi və ya qusmağı ilə qatışdırılmış halva ilə yanımıza gəlməsidir. Ona dedim: «Bu hədiyyədir, zəkətdir, yoxsa sədəqə? Zəkat ilə sədəqə biz Əhli-beytə haramdır».

Dedi: «Zəkat və zəkat deyil, hədiyyədir».

¹ «Əl-ğarat» cild 1, səh. 54; «Bihar» cild 40, səh. 333.

² «Mülk» surəsi, ayə 20.

³ «Bihar» cild 41, səh. 32.

⁴ Münafiq, ikiüzlü və İmam (ə) düşmənlərindən olan və o Həzrətin də düşmən bildiyi Əşəş ibn Qeys nəzərdə tutulur.

(Bu hədiyyəni görməkdən məqsədi batil olduğu və əslində onun hədiyyə adlandırdığı şey rüşvət olduğu üçün) Dedim: **«Anan matəmində ağlasın. Məni Allahın dininin yolu ilə gəlib aldadırsan? (Məni bu yolla aldatmaq istədiyini) dərk edib anlamırsan, dəlisən, yoxsa boş-boş danışırısan? Allaha and olsun, əgər yeddi iqlim onların göylərinin altında olan bütün şeylərlə birlikdə mənə versələr k, bir qarışqanın ağzından arpanın qabığını çıxarmaqla Allaha itaətsizlik edirəm, etmərəm»**.¹

Həzrət bu bəyanında dünyanın batinindən bir qismini bizə göstərir ki, dünyanın batini elə bir xəmərdir ki, ilanın tüpürcəyi və ya qusmağı ilə qatışdırılmışdır. Onun müqabilində ibadətənin batini vardır; bağ-bağca, Cənnət və Nəim... Əgər pərdələri kənara çəkə bilsəydik, onun arxasında nə olduğunu başa düşərdik. Bizə deyilib ki, dərs, bəhs və mədrəsə ilə bu dünyanın pərdə arxasını görməyimiz lazımdır deyil. Əgər özünü hazırlasanız, ilahi nəsim pərdəni kənara çəkər və siz də sirləri görərsiniz. Heyif deyilmi insan ölsün, amm sirlərdən xəbərdar olmasın? O sirləri müşahidə etmək vəsf edilməyəcək qədər ləzzətli və xoşdur. İnsan təbiət aləminin pərdəarxasını gördükdə daha heç nə ona mane olmaz, təhdid və tamah onu hədəfindən yayındırmaz. Nə bir şeyə qəlbən bağlanar, nə də bir hədəfindən yayındırmaz. Nə bir şeyə qəlbən bağlanar, nə də bir şeydən qorxar.

İKİ İDEOLOJİ MƏKTƏBİN FƏRQİ

Keçmiş sovetlər birliyinin şəqrşünaslardan ibarət bir qrupu xarici işlər nazirliyinin yolu ilə İrana gəlmişdilər. Bu səfərdə

¹ «Nəhcül-Bəlağə» xütbə 224.

onlar bəzi məsul qurumlarla da görüşmək istəyirdilər. Bir dəfə nümayəndə heyəti nazirliyin təmsilçiləri ilə birlikdə Ali Məhkəmə Şurasına da gəldilər. Üç nəfərdən ibarət olan şərqşünas qrupunun yanında bir tərcüməçi də var idi. Söhbət əsnasında onlar bunu vurğuladılar ki, kommunist partiyası İslama uyğun partiyadır. Biz dedik: «Bu partiya ilə İslam arasında heç bir uyğunluq yoxdur. Belə ki, sizin inancınıza görə, insan ağacda olan meyvə kimidir, ömrü başa çatdıqda ağacdən düşür, quruyur, torpağa çevrilir, vəssəlam. Bizim inancımıza görə, insan bu dünyada qəfəsdə olan quş kimidir, ömrü sona çatdıqda, qəfəsi sındırıb əbədi aləmə uçar, orada əbədi olaraq yaşayır. Bu iki ideoloji məktəb arasında heç bir bənzərlik yoxdur».

Həmin şərqşünaslar bir müddət bir-birinə baxıb düşündülər ki, İslam nə deyir, biz nə deyirik...

İslamın əvvəllərində savaşıqlar qeyri-bərabər savaşıdan qorxardılar. Lakin şəhadət, ruhun əzəməti, insanın cavidən həyatı, ruhun təbiət aləmindən başqa bir aləmə pərvaz etməsi barədə ayələr açıqlandıqda, daha qorxmədilər və savaşıdan üz döndərmədilər, yoldan toz-dumanı təmizləməyə, həqiqətə nəzər etməyə tam səy göstərdilər.

Yolsuz olan yerlər toz-torpaq olar. Toz da təbiətin mənzərələrini görməyə mane olur. Düz və hamar yolun isə toz-torpağı olmaz. Bu halda göz işlədikcə gözəllikləri görmək mümkündür. Bəziləri deyirlər ki, görmək üçün gözlərinizi açın. Lakin məna əhli olan böyüklər deyirlər: «Görmək üçün gözlərinizi bağlayın. Bir çox şeylərdən gözlərinizi bağlayın ki, qəlbinizin gözü açılsın. Qulaqlarınızı naməhrəm sözlərdən saxlayın ki, can qulağı ilə mələkut aləminin ruhu oxşayan və ürəyə yatan avazını eşidəsiniz. Əgər Cənnət qərisinin qıraətini eşitmək istəyirsinizsə, dünyada qulaqlarınızı nəzarət edin».

Həzrəti Əli (ə) buyurur: «**Həzrəti Davud (ə) cənnət əhlinin qarisidir**».¹

MÜLK VƏ MƏLƏKUT ALƏMİ

Mələkut – batin, mülk – zahir deməkdir. Allahın «subhan» adı mələkuta aiddir:

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ

«Hər şeyin mələkutu və kamil hökmranlığı əlində olan Allah subhandır».²

Mülkdən söhbət açıldıqda isə Allah özünə «təbzrəkə» deyir:

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

«Varlıq aləminin mülkiyyəti əlində olan Allah müqəddəsdir, ucadır və çox xeyir-bərəkətlidir».³

Mülk və mələkut arasında zahir və batin qədər fərq vardır. Allah hamını dəvət edir ki, batini aləmə nəzər salsınlar və özlərini ucuz satmasınlar. Nə özlərinə arxayın olsunlar, nə də başqalarına. Batini aləmə çatmağın yolunu bu yolun yolçuları bəyan etmişlər.

Mərhum Şeyx Müfid iki imamın birindən, ya İmam Baqirdən (ə), ya da İmam Sadiqdən (ə) bir söz nəql edir: «Vay olsun o qövmin halına ki, əmr be məruf və nəhy əz münkərlə Allahın dininə əməl etmirlər. (Dindarlığı yalnız xətər olmayan yerlərdə icra edirlər) insan sadəcə «la ilahə illəllah» deməkdə,

¹ «Nəhcül-Bəlağə» xütbə 160.

² «Yasin» surəsi, ayə 83.

³ «Mülk» surəsi, ayə 1.

səmələrin mələkutuna daxil olmazlar. Həmin sözü əməlləri ilə təsdiq etdikləri haldə bu, mümkündür».¹

Çünki əməlsiz söz naqisdir. Əməl hər bir sözün tamamlayıcısıdır. Məgər bu məsələ bizi ibadətəin hikmətinə dəvət edirmi? Bu, məgər bizi «la ikahə illəllah»-ın hikmətinə hidayət etməirmi? Hər kəs mələkut aləminə yol tapa bilərmi? Mələkut aləminə aşına olan kəs - buna yəqin olduğu halda - daha tərəddüddə qalmaz və heç bir şeydə şəkk etməz.

MƏLƏKUTU GÖRMƏK MƏHRUMİYYƏTİ

Əmmar Yasir deyir: «Bizim Əməvi hakimiyyəti ilə müharibə etməkdə heç bir tərəddüdümüz yoxdur».

O, Əmirəl-möminə deyirdi: «Ya Əli (ə)! Əgər bilsəm ki, Allah mənim bu qılıncı öz sinəmə sancıb kürəyimdən çıxacağına razıdır, öz əlimlə intihar edərdəm».

Həmçinin «Nəhcül-bəlağə» Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Allah mənə haqqı göstərəndən, heç vaxt onda şəkk etmədim»**.²

«Allah tərəfindən bir şahidi olan»³ kəs şəkk etməz. Əgər insan tərəddüd içindədirsə, bu ona görədir ki, mələkuta yol tapmayıb, sadəcə ibadətəin zahiri surətinə malikdir, hikmətinə isə hələ çatmayıb.

İbadətəin hikməti mələkuta yol tapmaqdır. Mələkutu müşahidə etmək isə yəqinlə olar. Aləmdə yəqindən daha dəyərli və böyük bir şey yoxdur. Allah bu yəqini hər kəsə deyil, yalnız xüsusi fərdlərə bəxş edir.

Əgər Həzrət İbrahim (ə) indiki zamanda olsaydı, o zamanın bütprəstlərinə dediyi sözləri bizə deməzdimi? O,

¹ «Əməli» Şeyx Müfid səh. 203.

² «Nəhcül-Bəlağə» hikmət 184.

³ «Hud» surəsi, ayə 17.

məgər demirdimi: «Tfu həm sizə, həm də Allahı yerinə ibadət etdiklərinizə!»¹

Məgər biz öz meylimiz və istəyimizlə ibadət etmirikmi? Bizi tərif edəndə xoşumuz gəlmirmi? Bizi sağlam tənqid edəndə acıgımız tutmurmu? Biz özümüzə nə qədər bağlıyıq? Həm də bu bağlılıq və istək yalançı deyilmi? Biz özünə pərəstiş edənlərdən deyilikmi? Həzrət İbrahim (ə) bu zamanda olsaydı, bizə «Tfu həm sizə, həm də Allahın yerinə ibadət etdiklərinizə!» deməzdi?

Əgər mələkut aləminə yol tapsaq, daxilimizi görərik. Biz özümüzün və başqalarının daxilini görsək, bir an da olsun Allahdan başqasına arxalanmırıq. O zaman İbrahimin (ə) şüələrindən olarıq:

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ

«Əlbəttə insanların İbrahimə ən yaxını ona tabe olanlar və həmçinin, bu Peyğəmbər və iman gətirən kəslərdir».²

O zaman insan ***«Məgər göylərin və yerin böyük mülkünə (mələkut aləminə) baxmayıblar?»***³ ayəsi əsasında Allahın dəvətinə ləbbeyk deyər və mələkut aləminə yol tutarlar.

NƏFSİN HESABATI

İnsan özündən hesabat almalı, bundan heç vaxt qəflətdə olmamalıdır. Hər hərəkətdə - hətta kiçik olsa belə - əgər batil bir işə kömək etmişiksə, bir o qədər Allah dinindən uzaqlaşmış oluruq. Allah-Təala buyurur:

¹ «Ənbiya» surəsi, ayə 67.

² «Ali-İmran» surəsi, ayə 68.

³ «Əraf» surəsi, ayə 185.

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

«İnsanlarda eyb axtarmağa adət edən və başqaları haqqında pis danışan hər bir kəsin vay halına».¹

Quran bizim dodaqlarımızın hərəkəti barədə buyurur ki, dilimizdən əsla kimisə incidəcək, ya təhqir edəcək bir kəlmə çıxmasın. Bizim gözlərimizə də eyni dərəcədə nəzarət edir və hesabat alır:

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ

«O xəyanətkar gözləri bilir...»²

Ona görə də özümüzdəm hesabat almağı unutmamalıyıq. Çünki Allahın dini heç bir batil ilə uyğunlaşmaz:

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِيُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ

«De: «Haqq gəldi. Batil nə bir şeyə başlayar və nə də yeniləşdirər».³

Şeytan hər kəsi özünə aid olduğu sahədə təkasürlə (şişirtmələrlə, çoxluqlarla) aldadar. Amma əgər kövsər insana qismət olsa, təkasürə aldanmaz. Çox az insan buna nail olur.

Yükün tikandırsa, özün əkmisən,

*Gərçi ipəkdirsə, özün tikmisən.*⁴

İnsan gecə-gündüz iş görür, ya tikanlı ağacları suvarır, ya ipək parçalar toxuyur. Öləndən sonra əzab görürsə, bu ona görədir ki, bir ömür zəhmət çəkə-çəkə tikanlı ağacları suvarıb. Pis dil, pis ağız, pis qələm, onu-bunu incitmək, hamılıqla tikandır. İnsanın etdiyi günah və zülmələr həmin tikanlı ağaclara verilən sudur. İnsan bütün bunlardan o zaman xəbər tutur ki,

¹ «Hüməzə» surəsi, ayə 1.

² «Qafir» surəsi, ayə 19.

³ «Səba» surəsi, ayə 49.

⁴ Mövləvinin məsnəvəsindən.

həmin tikanlar onun əleyhinə işləyir. Onu qəbrə qoyanda sanki tikanlı bir yatağa uzadırlar. Nə qədər o yan bu yana çevrilsə də, rahatlığı olmaz. Çünki bütün ömrü boyu tikanlara qulluq etmiş və becərmişdir.

Amma insanın müsəlmanlarla xoş davranması, onlara yaxşılıq etməsi, *«kafirlərin qarşısında güclü və sərt»* olduğu halda *«öz aralarında mehriban»*¹ olması eynilə ipək toxumaq kimidir.

İmam Rza (ə) buyurur: **«İlahi, əgər Sənə itaət etsəm, həmd sənə məxsusdur. Əgər Sənə qarşı asi olsam, bunun üçün əlimdə heç bir höccətim olmaz. Mənə yetişən hər bir xeyir və yaxşılıq Sənin lütf, ehsan və bərəkətinin əsərindəndir. Nə özümün, nə də başqalarının bu xeyirləri əldə etməyə gücü çatmaz. Əgər pislik etsəm, heç bir üzrüm olmaz»**.²

Buna görə də baxaq görək, təkasürə mübtəla olmuşuq, yoxsa bu aləmin batini olan kövsərdən dadmışıq?

Həzrət Peyğəmbər (s) öz kəlmələrində «vərə» sahibi olmağı ən üstün əməl kimi tanıtdırır.³ Vərə - Allahın haram buyurduqlarından qorunmaq, təqvalı olmaqdır.

İmam Səccad (ə) «vərə» barədə buyurur: **«Hər kəs Allahın vacib etdiklərinə əməl etsə, o, insanların ən xeyirlisidir. Hər kəs Allahın haram etdiklərindən çəkinsə, o, insanların ən abidi və ən çox vərə əhlidir. Hər kəs Allahın verdiyinə qənaət etsə, o, insanların ən qəni olanıdır»**.⁴

¹ «Fəth» surəsi, ayə 29.

² «Bihar» cild 49, səh. 73, hədis 9.

³ Şəbaniyyə xütbəsindən.

⁴ «Əmali» Şeyx Müfid səh. 204.

Günah məhbubun əleyhinə qiyam etməkdir. İnsan bunu etməməlidir. Cəhənnəmə getməmək üçün deyil,¹ ona görə ki, günahın batini od-alovdan başqa bir şey deyil.

TÖVHİD VƏSİYYƏTİ

Həzrət Əli (ə) zərbləndikdən sonra İmam Həsən (ə) və İmam Hüseyin (ə), ümumilikdə isə bütün müsəlmanlara vəsiyyət edir. Həmin vəsiyyətin bir yerində buyurur: **Sizə və bu sözlərim çatan hər kəsə vəsiyyət edirəm: «Heç bir şeyi Allaha şərikin qərar verməyin. Bu, şirkdir».**²

Müşriklər Allahın işini Ondən başqasına nisbət verirdilər. Onların bu işi əməlin bir qismi Allah üçün, bir qismi başqası üçün də deyildi. Belə olsaydı, bu, şirk olmazdı, riyə hesab olunardı. Onlar adətən Allaha aid onları başqalarına nisbət verirdilər. Allaha ibadət etmək əvəzinə, bütələrə ibadət edirlər. Məsələn, pərəstişdə şirk məsələsində deyərdir ki, bir varlıq cahanı yaradıb, o, Allahdır. Digər bir varlıq isə cahanı idarə edir.

Tövhid vəsiyyəti budur ki, bir işə nə özündən bil, nə də başqasından. Hər şeyi Allahdan bil və bil ki, aləmin tədbiri Onun əlindədir. Tövhibdən üstün nemət yoxdur. Şirkdən də pis günah yoxdur:

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

«Şirk olduqca böyük bir zülmür».³

¹ Cəhənnəmdən qorxaraq ibadət etmək, rəvayətlərə əsasən, qulların ibadəti hesab olunur.

² «Nəhcül-Bəlağə» məktub 23.

³ «Loğman» surəsi, ayə 13.

Belə olan halda necə ola bilər ki, insan bir ömür boyu Allah süfrəsində otursun, amma Ondan başqasını özünə rəbb və hər şeyin əsəri bilsin? Bu, dünyada rüsvayçılıq və şirkdən başqa bir şeylə nəticələnməyəcək.

Həzrət Əli (ə) vəsiyyətinin davamında buyurur: **«Onun sünnəsini zay etməyin!»**

Yəni tövhiddən sonra Peyğəmbərin (s) risalətini qoruyun, onun vəhy və nübuvvətinin hörmətini saxlayın. Həzrətin əxlaq və ədəb qaydalarını möhtərəm bilin. Ondan nəql olunanların böyüklüyünü dərk edin, onun din və sünnəsini zay etməyin.

Tövhid, nübuvvət və din barədə tövsiyələrini verəndən sonra Həzrət buyurur: **«Bu iki sütunu ayağa qaldırın, bu iki çırağı yandırın».**

Yəni tövhid və nübuvvət çırağını həmişə qoruyub saxlayın ki, əsla sönməsin.

Daha sonra Həzrət buyurur: **«Mən dünən sizinlə, sizin yanınızda idim, bu gün sizin üçün ibrətəm (bilin ki, qüdrət, sağlamlıq və sərvət qalıcı deyil, dünyada heç kəs əbədi qalmır, ölüm elə bir şeydir ki, mən illərdir onun intizarını çəkmişəm), sabah isə sizdən ayrılacağam».**

«And olsun Allaha, Əbutalibin oğlu ölümü - körpənin ana südünə, sinəsinə bağlı olduğundan daha çox istəyir».¹

ƏBƏDİ MƏQAM VƏ GÖRÜŞ ŞÖVQÜ

Həzrət bu halda Ümmü Külsümə deyir: **«Sən mənim gördüklərimi görsəydin, əsla ağlamazdın».**

Xanım soruşur: **«Nə görürsən?»**

¹ «Nəhcül-Bəlağə» xütbə 5.

Həzrət (ə): **«Görürəm ki, mələklər və böyük peyğəmbərlər sıra-sıra durub mənim gəlişimi gözləyirlər. Burada ağlamalı bir şey yoxdur».**

Tarixi Kərbəla səfərində İmam Hüseyndən (ə) buna bənzər sözlərin şahidi oluruq: **«Yəqub öz oğlu Yusifə müştəq olduğu kimi mən də sələflərimə (babalarım, atama, anama və qardaşıma) qovuşmağa müştəğam».**¹

Həzrət bununla demək istəyir ki, bizim ölümdən qorxumuz yoxdur. Çünki ölməklə bu dünyada olan ləyaqətsiz insanlardan uzaqlaşaraq ləyaqətli insanların yanına gedirik.

Həzrət Peyğəmbərin (s) ömrünün sonlarında baş verənlərin özünə məxsus hikməti vardır. O, bu hikmətlərdən bir qismini Həzrət Əliyə (ə) buyurur: **«Mənə qüsl verdikdən və kəfənləndən sonra isə nə istəsən məndən soruş və yaz».**²

Bu o deməkdir ki, onların ölümü ilə heç nə bitmir. Ölümle onların elmi aradan getmir. Məgər onlar başqa insanlar kimi bəşərdən elm alıblar ki, ölməklə də daha müəllimlik edə bilməsinlər? Bir işarə ilə yüz müəllimin dərslərini verən ölümdən sonra da belə olur.

Həzrət sonra buyur: **«İstədiyiniz sirləri o anda məndən soruş. Soruş ki, bu dünyadan gedəndə nə oldu? O aləmə daxil olduqda nələr baş verdi? Dünyaya necə vida etdin?»**

Bütün bu silsiləvi elmlər bəşər məktəbinə əsla aid deyil. Buna baxmayaraq, həzrət ölümünə ağlayan insanlara deyir: **«Məndən sonra sizi zəiflədər və haqqınızı əlinizdən alarlar».**³

¹ «Bihar» cild 44, səh. 366.

² «Əməli» Şeyx Müfid səh. 234.

³ «Əməli» Şeyx Müfid səh. 234.

PEYĞƏMBƏR (S) VƏ QİYAMƏTİN SİRLƏRİ

Həzrət Peyğəmbərin dahiyənə kəlamlarından birində deyilir: **«Mən və Qiyamət bu iki barmağın yaxınlığı qədər bir-birimizə yaxınıq»**.¹

Qiyamətdən söz düşəndə Həzrətin rəngi dəyişərdi. Adətən acı və ağır xəbər vermək istəyən şəxsin rəngi dəyişər. Həzrət də eynilə bu hələ yaşayaraq camaata baxıb buyurdu: **«Mən və Qiyamət bu iki barmaq qədər yaxınıq. Aramızda heç bir fasilə yoxdur. Məndən sonra şəriət, din və kitab gəlməyəcək. Mən Qiyamətin nə olduğunu bilirəm»**.

Bu sözləri deyərkən Həzrət Peyğəmbərin (s) siması ona görə dəyişərdi ki, o qiyamətə yaxın olduğunu, insan əsla uzaqlaşmadığını dilə gətirirdi.

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Əgər sirr pərdələri götürülsə, mənim yəqinimə bir şey əlavə olunmaz»**.²

Yəni mənim üçün pərdənin özü ilə arxası eynidir. Sanki qiyaməti görürəm.

Peyğəmbər (ə) isə iki barmağını bir-birinə yaxınlaşdıracaq bundan daha üstün bir söz deyir: **«Mən və Qiyamət bu barmaq kimi bir-birimizə yaxınıq»**. İki yanaşı barmaq bir-birindən xəbərsiz olmaz, bir-birinin istiliyinə və soyuqluğunu hiss edir. **«Siz qafil olsanız da mən Qiyamətini nə olduğunu bilirəm»**.

Qiyamətdə bir dəstə məhşərə kor gələn. Çünki gözləri Qiyamətdə olmayan şeyləri görməyə adət edib. Qiyamətdə onları görmək üçün o zamana gədər münasib göz hazırlayıblar. Ona görə heç nə görmürlər, kar, kor və laldırlar. Çünki oranın

¹ «Əmali» Şeyx Müfid səh. 207.

² «İrşadul-qulub» cild 2, səh. 14.

başqa qayda-qanunu vardır. Ora başqa bir yerdir. Siz isə bundan xəbərsin rahat oturmusunuz.

Sonra Peyğəmbər (s) buyurur: **«Ey müsəlmanlar! Hidayətin ən üstünü Mühəmmədin (s) hidayətidir».**

Ən üstün hidayət Allahın mənim vasitəmlə sizə çatdırdığı hidayətdir. Çünki mən uzaqdan xəbər vermirəm, əksinə ölüm isə yaxındır, sadəcə od məni yandırmır. Cəhənnəm, Behişt və Qiyamətin xüsusiyyətləri barədə xəbər vermək yalnız onları yaxından müşahidə edən kəs üçün mümkündür.

Əlbəttə, biz hamımız elə bir məqama çata bilərik ki, «Mən bə Qiyamət bu iki barmaq qədər bir-birimizə yaxınıq». Sadəcə Allahın Peyğəmbəri (s) Qiyamətin başdan-başa bütün hallarında onunla iki barmaq kimi yaxındır. Biz isə Peyğəmbərdən (s) sonra Qiyamətin sadəcə bəzi məqamlarını müşahidə edə bilərik.

Mərhum Molla Əbdürəzzaq Kaşani deyir: «Biz onların irin yediklərini müşahidə etdik». Bu, çox böyük sözdür. Allah Qurani-Kərimdə buyurur:

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينَ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ

«Od əhlinin irinindən, çirk və qanından başqa bir yeməyi də yoxdur. O (yeməyi) yalnız azmış günahkarlar yeyərlər».¹

İbadətin batini nur olduğu kimi, haram qidanın batini zülmət olar.

Mərhum Sədrəl-Mutəəllihin deyir: «Elə şəxslər olublar ki, onlar bəzilərinin danışarkən ağızlarından od çıxdığını, susarkən təndirdəymişlər kimi yandıqlarını müşahidə ediblər. Günah, söyüş, qeybət, töhmət, danlaq, pis sözlər, dil yarası, sözlə

¹ «Həqqə» surəsi, ayə 36-37.

sancmalar və s. bütövlükdə ağızdan çıxan oddur. Bu, günahın batınıdır».

Biz «Mən və Qiyamət bu iki barmaq qədər bir-birimizə yaxıniq» deyəcək qədər olmasaq da, heç olmasa «Qiyamətin bəzi sirlərinə ağıhiq» deyə biləcək qədər olaq.

ÖLÜM SIXINTISI VƏ UNUTQANLIQ

Ölüm elə bir haldır ki, insan hər şeyi, elmini, bildiklərini unudur. Bəzən biz bir cox şeyləri əzbərləyir və bilirik. Lakin bəzi vaxtlarda ən sadə dini məsələləri bizdən soruşduqda cavabını unuduruq.

Qiyamətdə bizdən İslamın çətin məsələlərini, məsələn, meracın nə olduğunu, qəza və qədərin, ya təfvizin anlamını, məhv və isbat lövhünün, lövh və qələmin nə olduğunu, şəqqulqəmərin necəliyini soruşmayacaqlar. Soruşacaqlar ki, Rəbbin kimidir? Din və kitabın nədir? Qiblən haradır? Uşaqlarımıza kiçik ikən öyrətdiklərimiz ibtidai sualları bizdən soruşacaqlar. Lakin bir coxu bu sualların cavabını unudacaq. Çünki ölüm sıxıntısı elədir ki, heç kəsdə yaddaş qoymayacaq. Eynilə məxmərək xəstəsi, ya beyin gərginliyi və təzyiqi olan şəxsə nə desələr, heç nə yadında qalmaz. Hətta bir cox elm adamları belə beyin travması keçirdikdən sonra bildiklərini unudurlar.

İnsan ölüm sıxıntısında birdən-birə zahiri aləmdən batini aləmə, mülkdən mələkuta getdiklərini, bir aləmdən digərinə səfər etdiklərini görürlər. Elə bu dərin dəyişikliyin baş verdiyi anda, ondan «Rəbbin kimdir?» Deyə soruşurlar. Amma yadına heç nə düşmür. «Peyğəmbərin (s) kimdir?» soruşduqda heç nə xatırlamır. «Hansı dindəsən?» soruşduqda cavabını bilmir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

«Səhərlər və axşamlar öz qəlbində yalvarıb-yaxararaq, qorxu ilə və səsini ucaltmadan Rəbbini yada sal və qafillərdən olma»¹ ayəsində olduğu kimi «həmişə Allahı yad et» deyilməsi o mənadadır ki, gecə-gündüz beş vaxt, ümumilikdə on yeddi rəkət namaz, bir il ərzində bir ay oruc, ömür boyu bir dəfə həcc kifayətdir. Amma deməyiblər ki, Allahı xatırlama filan qədər olsa, kifayətdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

«Ey iman gətirənlər, Allahı çox zikr edin!»²

İnsan Allahı yad etməlidir. Davamlı olaraq Onu canında hiss etməlidir. Adı dilində, xatiri qəlbində olmalıdır. Bu, təkcə xətər və təhlükə vaxtı olmamalıdır. Zikr və onun hikməti barədə onuncu hissədə bəhs edəcəyik.

İmam Xomeyni (r.ə) son tədris ilində dərsin sonunda nəsihət edər və Qiyamət bəhsində deyilən bu rəvayəti də nəql edərdi: «Qiyamətdə bəzilərinə soruşurlar ki, peyğəmbəriniz kimidir? Onlar da əzab müddətləri, yəni səksən il, ya bir əsr keçdikdən sonra cavabı xatırlayar və deyirlər: «Peyğəmbərim o kəsdir ki, ona Quran nazil olmuşdur». Bunu deyər, amma Həzrət Peyğəmbərin (s) adını yenə xatırlamaz».

Qiyamət, ölüm, məhşər, sirat, hesab və Allahın ədalət məhkəməsindən söz düşəndə Həzrətin halı dəyişərdi. Qiyamətdən danışmaq, Cəhənnəmdən xəbər vermək istədikdə üzünün rəngi dəyişərdi.

¹ «Əraf» surəsi, ayə 205.

² «Əhzab» surəsi, ayə 41.

İnsan öldükdə onun üçün kiçik qiyamət bərpa olunur.¹ Lakin bu qiyamətin nə vaxt baş verəcəyi məlum deyil. Çünki insan bir anın içində halının dəyişdiyini və başqa bir aləmin içində olduğunu görər. O zaman heç kəsi tanımaz. Tanıdıqları artıq geridə qalar. Əgər insanı şərqdən qərbə, ya əksinə bir anın içində aparsalar, bu da onunla eyni ola bilməz. Ona görə ki, şərq də elə qərb kimidir. Orada da insanlar vardır. Şərqdə hakim olan nizam qərbə də hakimdir. Həmin günəş, həmin aydır. İnsanlar da həmin insanlardır. Çox az fərqlə eyni həyatdır. Lakin ölümle insan bir anın içində bu dünya ilə heç bir əlaqəsi olmayan bir aləmə daxil olur. Orada həmin aləmə aid olmayan heç nə olmaz.

Buyurur «Sübh, ya şam vaxtı Qiyamətə daxil olarsınız. Çoxları özlərini aldadarlar. Bəziləri bilməzlər ki, orada nə əsas götürülür, hansı söz məqbul sayılır, orada insandan nə istəyərlər...

Ardınca buyurur: «Ey insanlar; hər kəs öldükdə özündən sonra halal mal qoyub getsə, o mal onun vərəsəsinə çatar. Amma hər kəs özündən sonra borc və başsız külfət qoysa, mən onları təmin edəməm».²

İslamda 70-80 müharibə baş vermişdir. Demək olar ki, hamısında müsəlmanlar zəif olmuş, bərabər olmayan bir savaşa girmişlər. Belə olan halda Həzrət Peyğəmbər (s) müharibə elan edərkən halı və rəngi dəyişirdi? Müsəlmanlar xurmanın yarısını yeməklə kifayətləndikləri halda, müşriklər dəvə kəsib yeyirdilər. Bunlar xurma qırıntısı, onlar kababla qidalanırdılar. Bunlar piyada ikən onlar süvari idilər. Bunlar əliyalın olduqları halda, onlar silahla təchiz edilmişdilər. Məsələn, ilk silahlı savaş olan Bədrdə tərəflər bir-biri ilə müqayisəolunmaz

¹ «Bihar» cild 58, səh. 7.

² «Bihar» cild 16, səh. 256.

dərəcədə fərqli idi. Bərabər olmayan bu savaşa müsəlmanlara rəhbərliyi öz öhdəsinə alan Peyğəmbərin (s) üzünün rəngi əsla dəyişmədi.

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Bədr döyüşündən öncəki gecə hər kəsdə narahatlıq varkən, Həzrət Peyğəmbər (s) bir ağacın altında səhərə qədər ibadətlə məşğul oldu. Sanki səhər heç müharibə olmayacaqdı».**¹

Lakin söz ölumdən və ondan sonrakı hadisələrdən düşdükdə, onun üzünün rəngi dəyişərdi. Sanki Cəhənnəmi görürdü. Qurani-Kərimdə deyilir:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ

«Əgər elmül-yəqinlə bilsəydiniz, şübhəsiz, Cəhənnəmi görərdiniz».²

İBADƏTLƏRİN HİKMƏTİNƏ ÇATMAĞIN YOLU VƏ CAHANIN SİRLƏRİ

Allah-Təala bu yolu öz bəndləri üçün, Ona tərəf getmək istəyən salıqlar üçün təyin edib. Bu yolu getmək vasitələrini bir-birinin ardınca bizə bildirib. Məsələn, insan mübarək ramazan ayında əzəmət hiss edir, özündəki böyüklüyü görür və deyir: «Mə günahlara aludə olmaqdan çox uzaq və əzəmətli bir varlığam».

Bu böyüklüyü əldə etmək orucun təsirindədir ki, oruc tutmağın ilkin müqəddimələrindən biri insanın az yeməsi və özünü yeməkdən qorumasıdır.

Aristoteldən soruşurlar: «Niyə az yeyirsiniz?»

¹ «İrşadul-qulub» cild 2, səh. 56.

² «Təkəsür» surəsi, ayə 5, 6.

Cavab verir: «Mən ona görə yeyirəm ki, sağ qalım. Amma başqaları yemək üçün yaşayırlar».

Çox yeyənlərin ömrü az olur, həmdə ilahi mərifətə çatma bilmirlər. Çox yemək həqiqətən də böyük bələdir.

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: «Həzrət Cəbrail (ə) Allah tərəfindən bir xəbər gətirdi: «Mənim yanımda dolu qarından və toxluqdan daha qəzəbgətirici bir şey yoxdur».¹

Çünki çox yeyən insan heyvanlar kimi yeyər və cəmadat (cansız təbiət) kimi düşüb qalar. Bu barədə beşinci hissədə söhbət edəcəyik.

Aləmin hikmətlərinə yol tapmaq üçün insanın özünü yüngül tutmasından başqa bir yol yoxdur. Həzrət Əli (ə) buyurur: «**Yüngül olun ki (məqsədinizə) çatasınız**».²

Bu məsələ Allahın kəlamında da vardır:

يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

«Allahın Öz mərhəmətindən onlara əta etdiyinə şadırlar və arxalarınca onlara qoşulmamış kəslərə görə sevinirlər ki, onlar üçün nə bir qorxu var və nə də qəmgin olacaqlar».³

Ayədəki «hələ çatmayıblar» ifadəsi onu gösdərir ki, onlar artıq yoldadırlar. Hələ yola çıxmayanlar barədə belə ifadə işlənməz. Bu, dayanacaqda duran və hələ hərəkətə başlamayan maşına bənzəyər. Amma yolda gedən iki maşından birinin sürəti digərindən az olsa, gec də olsa öz məqsədinə gedib çatacaq. Həmin maşına «hələ çatmayıb» deyərlər.

¹ «Bihar» cild 63, səh. 336.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 21.

³ «Ali-İmran» surəsi, ayə 170.

Yüngül yüklü olmaq məqsədə çatmağa səbəb olar. Bəzən insan o qədər yüngül olur ki, həm özü çatır, həm də başqalarını çatdırır.

Bir dəfə Mədaini sel basmışdı. O zaman oranın valisi olan Həzrət Salman Quran və qılınıcı götürüb özünü xilas etdi. Başqaları isə özlərini toparlayana qədər çox ziyan gördülər. Bu zaman Salman dedi: «Yükü yüngül olanlar (Qiyamətdə də) belə xilas olacaqdır».

Həzrət Əli (ə) müsəlmanların mallarını qarət edən bir dəstəni belə tanıtdırır: **«Onların həyatı mətbəxlə ayaqyolu arasında keçdi»**.¹

Nə (bir işdə) xidmət edə bildilər, nə də bir şey anladılar. Nə üçün gəlib nə etməli olduqlarını heç vaxt bilmədilər.

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 3.

İKİNCİ HİSSƏ

NİYYƏT VƏ ONUN HİKMƏTİ

NİYYƏTİN ƏMƏLDƏN ÜSTÜN OLMASI

Allah-Təala Qurani-Kərim buyurur:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

«Hansıızın əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq üçün ölümü və həyatı (siz insanlar üçün) yaradan Odur».¹

«Əməl» dedikdə birinin digərindən daha çox əməl etməsi nəzərdə tutulmur. Çünki bu ayədə söhbət kəmiyyətdən getmir.

Bir nəfər bu ayə barəsində İmam Cəfər Sadiqdən (ə) soruşduqda Həzrət buyurdu: «Bu ayədə əməlin çoxluğundan deyil, düzlüyündən söhbət gedir, o kəs düzgün əməl sahibidir ki, Allahdan daha çox qorxaun və xalis qəlbə, niyyətdə sahib olsun. Əməlin sonuna kimi xalis niyyətdə qalmaq əməlin özündən çətindir. Xalis əməl Allahdan başqa bir kəsdən tərif gözlənilməyən əməldir. Niyyət əməldən daha üstündür».²

Əməl o vaxt xalis olar ki, ona görə insan başqasından tərif gözləməsin. «Mənə təşəkkür etmədilər» deməsin. İnsan bir ibadəti yerinə yetirib sonra başqalarından təşəkkür gözləyəndə, həmin əməl heyif deyilmi? İnsanın bu böyük və uca məqamı belə kiçik təvəqqelərlə kiçiltməsi də heyifdir. Əlbəttə, Allahın mədh-sənası xalis niyyətli bəndələrin arzusudur. Deməli olan və həyatın yaradılışı kimi əməlinin həqiqi və doğru niyyətə daha yaxın olduğunu aydınlaşdırmaq üçündür.

¹ «Mülk» surəsi, ayə 2.

² «Kafi» cild 1, səh. 16.

Xeyirli niyyət əməlin özündən üstündür. Çünki niyyət zakir və güclü olarsa, insanı həmin əməl icra etməyə vadar edəcək. Həmçinin niyyət əməldən daha çətinidir. «Möminin niyyəti əməlindən daha yaxşıdır»,¹ «əməllərin ən üstünü ən acı olanıdır»² kimi sözlərin mənası bu deyil ki, niyyətim savab və mükafatı - asan olması ilə - əməlin savabından üstündür. Çünki bu ikisini yanaşı araşdırdıqda belə nəticə alırıq ki, niyyət daha çətinidir. Deməli, əgər əməllərin ən üstünü onların ən çətinidirsə, bu baxımından niyyət əməldən daha üstün olacaq. Çünki «əməllərin ən acısı» dedikdə onların ən çətini nəzərdə tutulur.

İnsan cəbhələrdə vurulub öldürülə bilər. Lakin öldürülmək çox da çətin deyil, əməli Allaha xatir xalis niyyətlə etmək çətinidir. Nəfsi, Şeytanı beyindən uzaqlaşdırmaq çətinidir. Çünki Həzrət bu kəlamda buyurur: **«Niyyət əməllərdən daha üstündür».**

NİYYƏT NƏDİR?

Deyilənlərdən məlum olur ki, niyyət əməlin canıdır. «İbadət zamanı niyyət edin» deməkdən məqsəd bu deyil ki, məsələn, namaz qaldıqda insan «dörd rəkətli zöhr namaz qılıram, qurbətən iləllah» kəlmələrini zəhnində canlandırınsın. Bu, mənə əhlinin nəzərində - ilk baxışda niyyət adlansa da - həqiqi mənada qəflətdən başqa bir şey deyil.

Niyyət ruhun köç və pərvaz etməsidir. Əgər insan təbiət aləmindən çıxıb yuxarı qalxsə, o zaman bu şəxs niyyət edib. Əks halda bu, sadəcə zəhində hasil olan və gəlib keçən bir məşğuldur. Bu sadəcə vacib namazın yerinə yetirilməsidir ki,

¹ «Kafi» cild 1, səh. 182.

² «Bihar» cild 67, səh. 191.

təzələməyə və qəza etməyə ehtiyac yoxdur. Əməlin batininin əlaqədar olduğu və əməldən üstün olan niyyət isə ruhi bir hicrətdir ki, ruh bu zaman pərvaz edir. Bu niyyət əməldən üstündür. Ona görə də deyərlər ki, Allaha sadıq niyyətlərlə çağırın.

İbadətin səhih olması niyyətə bağlıdır. Onsuz əməl batil olar. Niyyətin dərəcələri olduğu kimi, onun səhih olmasının da dərəcələri vardır.

Qiyamət gününün mühüm dayanacaqları vardır: Cəhənnəm, Cənnət və Rizvan. Digər tərəfdən insanın həfsinin də şəhvət, qəzəb və kamillik axtaran əql halı vardır. Bunları nəzərə alaraq ibadətin və ibarət edənlərin də üç növü var: Bir dəstə Cəhənnəmdən qorxduqlarına görə Allaha ibadət edirlər. Bu qulların ibarətdir. Başqa bir dəstə Cənnət və nemətlərinə çatmaq üçün ibadət edirlər. Bu, tacirlərin ibadətidir. Üçüncü dəstə isə yalnız Allaha məhəbbətləri olduğuna görə Ona ibadət edirlər. Bu, ibadətin ən əstün mərtəbəsidir. Buna hürri insanların ibadəti deyirlər.¹ Bu ibadətlərin hamısı çətindir, lakin cavab və mükafatda bir-birindən fərqlidirlər.

«Qürbət qəsdı» adı ilə də tanınan niyyət əməlin canı və ruhudur, əməlin özündən daha üstün və mühümdür. Çünki əməlin həyat və diriliyi niyyətə bağlıdır. Əməllərin mükafatı insanın niyyət və qəsdinin necə olması əsasında müxtəlif dərəcələrlə veriləcək.

İNSANIN NİYƏTİNDƏN TƏSİRLƏNMƏSİ

İmam Sadiq (ə) buyurur: «İnsanın niyyəti güclü olduğu halda bədəni zəif olmaz».² Çünki əməlin zahiri və sürəti -

¹ «Nəhcül-Bəlağə» hikmət 237.

² «Vəsailuş-şiə» cild 1, səh. 38.

mövcud olub-olmadıqda - qəlbin qəsdinə tabedir. Əməlin güclü və zəif olması da belədir. Belə ki, niyyət və qəsd möhkəm və güclü olsa, hətta zəif və gücsüz bədən belə o əməli yerinə yetirməyə qadir olacaq. Amma niyyət zəif olaraq, güclü bədən belə süstləşəcək. Deməli insan vücudunun dəyəri onun bədəni ilə deyil, niyyəti ilədir. Bu hədis məsum İmamlatdan bizə gəlib çatmış ən aydın mənalı hədislərdəndir ki, insan üçün meyar və ölkə təyin edir. Yəni bildirir ki, insan «qəsd etməyi bacaran bir canlı»dır.

İnsanın niyyət və qəsdinin əsas amil olmasına başqa bir sübut budur ki, əgər həqiqi və güclü niyyət olarsa, namaz minacat halını alacaq və həqiqətdə namazqılanın marağı olacaq. Əgər niyyət zəif olsa və namazqılan də qəflətdə olsa, bu namaz minacat halında çıxacaq, ayədəki «vay olsun...» kəlməsi bu namazqılana aid ediləcək. Allah-Təala buyurur:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ
وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

*«Vay halına o namaz qılanların ki, onlar öz namazlarından qafildirlər və ona etinasızdırlar. Onlar riyakarlıq edər və ehtiyac olan şeyləri əsirgəyərlər».*¹

İXLAS VƏ RİYA

Əməli əqlin ifadə və ixlas kimi təsirləri vardır. Bu əql elə bir nurdur ki, insanın Allahı tanıması və Ona pərəstiş etməsi, nəticədə cənnətə daxil olması üçün vasitədir.² Əgər bu əql

¹ «Maun» surəsi, ayə 4-7.

² «Kafi» cild 1, səh. 11.

həddi istəklərə tabe olduğuna görə pərdələnsə, küfr və riyə hali oyanacaq.

Mərhum Kuleyni İmam Cəfər Sadiq (ə) rəvayət edir: **«İman və küfrün arasındakı məsafə əqlin azlığından başqa bir şey deyil. Çünki insan başqalarının diqqətini cəlb etmək üçün etdiyi ibadəti Allaha xatir xalis niyyətlə yerinə yetirsə, Allah onu öz istədiyinə daha tez çatdırır»**.¹

Buna bənzər sözü İmam Baqir (ə) də rəvayət edirlər. Həzrət buyurur ki, haqq ilə batil arasında əqlin azlığı fərq yaradır: Müxlis aqıl olar. Aqıl olmayan kəs məclis olmayacaq, nəticədə riyakarlıq edəcək. Deməli aqıl riyakar olmaz, riyakarda aqıl olmaz.

Huzeyfə ibn Yəməni deyir: Peyğəmbərdən (s) ixtlas barədə soruşdum. Həzrət buyurdu: «Mən bunu Cəbraildən soruşduqda mənə demişdi: Mən bunu Allahdan soruşdum. Allah-Təala buyurur: «İxtlas mənim sirlərimdəndir. Bu sirri sevdiyim kəsin qəlbinə daxil edəram»». ²

Salik bəndə Allah dostu olduqda Allah dostunun dilinə nazil olan hökmlərə tabe olar. Allah dostu da Peyğəmbərin (s) müqəddəs vücudundan başqa deyil. Ona tabe olmaq ilahi məhəbbətə səbəb olar. Allah həbibini sevmək Allahın sevgisini qazanmaq deməkdir. Allah-Təala buyurur:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

«De: Əgər Allahı sevirsinizsə, onda mənə tabe olub ki, Allah da sizi sevsin».³

¹ Həmin mənbə, səh. 28.

² «Camii əhadisiş-şiə» cild 1, səh. 375.

³ «Ali-İmran» surəsi, ayə 31.

Bu surətdə Allah vilayətinə daxil olmaq vədi əməli surətdə baş verəcək. Çünki Allah özü vəd edib: «Hər kəs qurbi-nəfail»¹ vasitəsilə Allaha yaxınlaşmaq istəsə, şübhəsiz Onun məhbubuna çevrilər və elə bir məqama çatar ki, Allah onun gözü, qulağı və əli olar».²

Deməli niyyətin əsası sayılan ixlasın mələkəti bir hikməti vardır ki, Allahın sevimlisi olanlardan başqa heç kəs ona çatmaz. Allahı sevməyən də nail ilə bilər, amma nafilə və fərzləri yerinə yetirirsə.

Riya odur ki, Allah üçün iş görmədiyi halda Ona xatir iş gördüyünü başqalarına göstərsin. «Sümə» odur ki, Allah üçün iş görmədiyi halda Ona xatir iş gördüyünü başqalarına eşitdirsin. Əgər riya və cümə ibadi əməldə baş verərsə, həmin əməl batil olar. Çünki ibadətdə niyyəti şərt bilirlər, riya isə əməli batil edən amil hesab edilir.

Bəzi xəbərlərdə deyilir ki, əgər bir kəs xeyirli bir iş görsə və bunu camaata dərsə, o əməlin savabından bir qədər ədalət. Əgər bir neçə dəfə desə, cavab yavaş-yavaş azalar və bitər. Məsələn, bir bağban bir gül becərərkən həmin gülün incə yarpaqlarını o qədər sıgallayar ki, sonunda gün yavaş-yavaş solar. İnsan etdiyi xeyirli işləri başqalarına bir dəfə deyirsə, sanki həmin gülün yarpağına bir dəfə sıgal çəkir, iki dəfə deyirsə, iki dəfə sıgal çəkir. Sıgal artdıqca gül də təbii olaraq solmağa meyillənir.

İbadətdə niyyət lazımdır. Lakin qeyri-ibadi olan əməllərdə əməlin mütləq Allaha xatir olması üçün bir göstəriş yoxdur. Amma bir kəs həmin işlərdə də əmələ ibadət rəngi verib riya etsə, özünü bəlaya düşər etmiş sayılır. Məsələn, çirkənlənmiş əli yumaq üçün qərbət qəsdı etmək lazım deyil, sadəcə əli suya

¹ Mükəddiməyə bax. (Eşq və qəlb vadisi)

² «Kafi» cild 2, səh. 352.

çəkmək kifayətdir. Belə olan halda əgər bir nəfər əlini Allaha xatir yuduğunu göstərsə, şirk və günah hesab olunur. Çünki o, bu işi digər qeyri-ibadi işlər kimi icra edə bilərdi. Savab qazanmaq istəyirsə, riya olmadan bu işi Allaha xatir etmək lazımdır.

Deməli, şərik qərar vermək haramdır. Çünki bir kəs öz işlərindən bir qisminə Allaha şərik qərar versə, bu o deməkdir ki, həmin qisimdə Allaha bəndçilik etməyib. Nəticədə onun bu əməli naqis olduğuna görə Allah dərgahında qəbul olunmaz, o şəxsin özü də həmin ölçüdə Allahın bəndəsi sayılmaz.

Həzrət Peyğəmbərin (s) «Şəbanıyyə» xütbəsində deyilir ki, Allahı sadıq niyyətlər və pak qəlblərlə çağırın. İmam Sadiq (ə) buyurur: «Pak qəlb o qəlbdır ki, orada Allahdan başqa heç biri xatirə olmasın».

İnsan daimi olaraq şeytanın vəsvəsə hücumuna məruz qalır. Şeytan nəfsimizdən istifadə edərək bizi azad buraxmır. Allah-Təala buyurur:

وَمَا يَنْزَغُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ۚ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

«Əgər Şeytan tərəfindən təhrikədi bir vəsvəsə səni təhrik etsə, Allaha pənah apar».¹

Vəsvəsəyə düçar olduqda təkəcə «əuzu billahi minəş-şeytanir-rəcim» demək kifayət deyil. Dil ilə deyilən «istiazə» ibadət olsa da, kəlmə təsirindən başqa təsirə malik olmaz. Təhlükə signalı eşitdikdə dərhal sığınacağa getmək lazımdır. Əgər biri signalı eşitdiyi halda sığınacağa getməyib açıq havada qalıb sadəcə dil ilə «mən sığınıram» desə, buna sığınmaq deyərlərmi? «Sığınıram» demək yox, sığınmaq lazımdır.

¹ «Əraf» surəsi, ayə 200.

Buyurur: Özünüzdə zəiflik hiss etdikdə qüvvətli sığınacağa sığının. Bu da Allahın pənah yerindən başqa bir şey deyil.

وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا

*«Ondan başqa bir sığınacaq və pənah yeri tapmayacaqsan».*¹

MƏLƏKLƏR VƏ NİYYƏTİN QOXUSU

İmam Səcdadın (ə) şagirdlərindən biri Həzrətdən soruşdu: «Mələklərin bizim əməllərimizi yazması məlumdur. Belə ki, əməlləri görür və yazırlar. Onlar bizim yalnız qəlbimizdən keçirdiyimiz və hələ icra etmədiyimiz niyyətləri də yazırlarmı? Onlar bunu görmürlərsə, necə yazırlar? Allah-Təala da buyurur:

وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ

*«Qəlbinizdə olanı aşkar etsəniz də, Allah sizinlə onun hesabını aparacaqdır».*²

Bu batini sirləri mələklər necə bilirlər və nəyə əsaslanıb yazırlar?»

Həzrət cavab verdi: «Bağ-bağça ətri ilə kəsafət və zibillik qoxusu eynidirmi? Siz ətirli güllərlə dolu olan bağın yanından keçəndə gözəl qoxu hiss edirsiniz. Pis qoxu gələndə isə bilirsiniz ki, bura zibillikdir. Sadəcə qoxudan bağın, yoxsa zibilliyin yanından keçirdiyinizi anlaya bilərsiniz.

¹ «Kəhf» surəsi, ayə 27.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 284

Mələklər də xoş qoxudan ayırd edirlər ki, bir möminin qəlbində xeyirli və pak niyyət, sirr və iradə gizlənmişdir. Pis qoxudan da birinin batinində pislik olduğunu bilirlər».¹

Necə ola bilər ki, insan zibillikdə yaşasın, amma oranın qoxusuna nifrət etməsin və bunu hiss etməsin? Əgər bir şəxs mələkuta çatıbsa, hətta başqalarının xoş və pis qoxusunu da duyar, bununla da mömini münafiqdən ayırd edə bilər.

Bir gün Həzrət Əli (ə) söhbət edirdi. Bir dəstə insan mənbərin yanında əyləşmişdilər. Bəzi əməvi casuslar xəbər gətirdilər ki, Xalid ibn Ərfətə ölüb. Lakin Həzrət buna fikir vermədi. Orada onlardan bir qismi bu xəbərə inandılar. Həzrət söhbət etməyə davam etdi. Gələnlər yenə Xalidin öldüyünü dedilər. Həzrət yenə də etina etmədi. Üçüncü dəfə bu xəbəri təkrarkayıb dedilər: «Ya Əmirəl-möminin! Bu, rəsmi xəbərdir».

Həzrət dedi: **«Xeyr! O, ölməyib. Gələcəkdə qiyam edəcək və zalım hökumətlərin təhriki ilə mənə qarşı çıxacaq, bu məscidin qapısından içəri girəcək. (Bu zaman Həzrət mənbərin aşağısında oturan bir şəxsi göstərüb sözlünə davam etdi) Onun bayrağı bu şəxsin əlində olacaq və haqqın əleyhinə qiyam edəcək. O, hələ ölməyib».**²

Bir müddət sonra bu hadisə baş verdi. Həzrətin (ə) qeyb elmini bilməsi mənbərin aşağısında oturub onu dinləyən o şəxsin batini sirlərini aşkara çıxardı.

Həzrət (ə) mələklər kimi şəxslərin batinini görür, kimin batinində bağ-bağça, kiminkində üfunət olduğunu bilir. Biz də batinimizi ya zibilləməklə məşguluq, ya da gülləri suvarmaqla.

¹ «Kafi» cild 2, səh. 429.

² «Səfinətul-bihar» cild 2, səh. 662.

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ

«Beləliklə, əgər yaxınlarda olsa, onda asayış, pak ruzi və nemət dolu Cənnət vardır».¹

Çünki **«altından çaylar axan cənnətlər»**² bu şəxsin intizarında olmaqdan əlavə, həm də «bağ və reyhan» olur. Bundan başqa surətlərdə pərdələr kənara çəkilsə, insan hamının qarşısında rüsvey olacaq.

Rəvayətlərdə deyilir ki, əməlsiz alimin qoxusu başqalarını incidər. Çünki bu qoxu başqalarından daha pis olar. Hətta onun qoxusu cəhənnəm əhlinə də əziyyət verər və onlar onu özlərindən uzaqlaşdırmağı istəyərlər.³

RÜSVAYÇILIQ GÜNÜ

Əgər bir kəs dünyada rüsvey olsa, heç kəsin onu görməməsi üçün divarın, ya ağacın arxasında, dərədə, ya dağın ətəyində gizlənmə bilər. Lakin Qiyamət günü Haqqın qarşısında həqiqət aşkar olduqda, daha gizlənməyə nə dəyə olacaq, nə dağ.

Qurani-Kərimdə deyilir ki, Peyğəmbərdən (s) Allahın Qiyamət günü bu dağları nə edəcəyi barədə soruşurlar:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا

«Səndən dağlar barəsində soruşurlar. De: «Rəbbim onları küləyə verəcəkdir». Beləliklə, bunu hamar, dümdüz və bomboş hala salacaqdır. Belə ki, onda heç bir hündür-alçaqlıq görməzsən».⁴

¹ «Vaqiə» surəsi, ayə 88-89.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 25.

³ «Kafi» cild 1, səh. 44.

⁴ «Taha» surəsi, ayə 105-107.

Yəni o zaman gizlənmək üçün dağ, təpə qalmayacaq. Məhşər əhlinin də gözü iti olar, istədikləri yeri görürlər:

فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

«*Bu gün gözün iti görür*».¹

Utanan insan özünü necə gizlədə bilər? Ömrünü şərböhtanla başa vurmuş kəs, sirr pərdələri götürülən zaman başqalarının qarşısında nə edəcək? Deməli ən böyük təhlükə insanın abırının getməsidir.

Allah-Təala Peyğəmbər (s) və möminləri tərif edərkən buyurur:

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ
وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَآغْفِرْ لَنَا إِنَّا كُنَّا ضَالِّينَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«*Elə bir gündə Allah, Peyğəmbəri və onunla birgə iman gətirənləri xar etməz. Onların nuru qəbirdən önlərində və sağ tərəflərində hərəkət etməkdədir. Deyərlər: «Ey Rəbbimiz, bizim nurumuzu tamam-kamal et və bizi bağışla. Sən hər şeyə qadirsən!»*»²

Qiyamət elə bir gündür ki, Allah Peyğəmbərin (s) və onun ardıcılığının abırını qoruyar. Burada məlum Allah Peyğəmbərin (s) əzəmətini bəyan edərək buyurur ki, o gün Peyğəmbər (s) və möminlərin abır qorunur. Allah onları xar etməz. Başqalarının abır isə aradan gedər.

Görəsən bizim zahirimizdə olan batirimizdə də vardır mı? Yoxsa zahirdə etmədiklərimizi xəlvətdə edirik? Haqqımızda zahirlə batinin bir ölma gücü var? O gün rüsvayçılıq günü olacaq. Bundan pis nə olə bilər? İnsan yanmağa dözər, əzaba

¹ «Qaf» surəsi, ayə 22.

² «Təhrim» surəsi, ayə 8.

səbr edər, lakin abrının getməsinə bir an qatlana bilməz. Ona görə də Qiyamət əzabından söz düşəndə ağıl sahibləri deyirlər:

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَيْتَهُ

«Ey Rəbbimiz! Şübhəsiz, Sən oda daxil etdiyin hər bir kəsi, mütləq xar və rusvay etmişən».¹

Cəhənnəmdə yanmaq ağır olsa da abrın getməsi də çox mühüm məsələdir.

MÜNAFIQ VƏ ALÇAQ NİYYƏTLƏR

İnsan bəzi xəstəliklərin aşkar çıxmasından qorxmaz, lakin bəzilərini aşkar çıxarmaq istəməz.

Nifaq batini və gizli bir xəstəlikdir. Allah təhdid məqsədilə buyurur:

أَضْغَانُهُمْ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ

«Yoxsa qəlblərində xəstəlik (ikiüzlülük və iman zəifliyi xəstəliyi olan) kəslər Allahın onların kin və ədavətlərini heç vaxt üzə çıxarmayacağını (və onların iç üzlərini ifşa etməyəcəyini) zənn edirlər?!»²

İnamı zəif olanlar və sülh vaxtında özünü müsəlman bilənlər çətin günlərlə İslamı qorumaq üçün əsla çalışmazlar. Bu üzdən Quranda deyilir:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ

¹ «Ali-İmran» surəsi, ayə 192.

² «Mühəmməd» surəsi, ayə 29.

«Yoxsa siz (möminlər) sizdən əvvəl köçmüş kəslərin başlarına gələnlər hələ sizin başınıza gəlməmiş Cənnətə daxil olacağınızı güman edirsiniz?!»¹

İslamın əvvəllərində cihad və müdafiə məsələləri hələ yox idi. Müsəlmanlar asudəlikdə yaşayırdılar. Güman edirdilər ki, məsciddə Peyğəmbərin (s) arxasında ona iqtida etməklə cənnət əhli olacaqlar.² Lakin ayə nazil oldu ki, cənnətə daxil olmaq üçün bu əməllər kifayət deyill. Siz cəbhə və cihadı hələ görməməyimiz.

Cihad ayəsi nazil olmazdan əvvəl insanlar Peyğəmbərin (s) yanına gəlib deyirdilər: «Yeni ayə və surə, təzə hökm və göstəriş nazil olmayıbmı? Nazil olubsa, ona əməl edək və savab qazanaq».

Lakin cihad barədə ayə nazil olduqda, ağırlıq və süslük göstərdilər. Quran onları şiddətlə danlayır.

Münafiqin işi siçanın yuvada gizli çıxış təyin etməsi kimidir. Siçan yuvasında iki qapı olar. Qapılardan biri gizli olar və siçan bu qapını açmaq üçün ehtiyatda saxlayar.

Allah-Təala buyurur ki, nifaqın gizliliyi əbədi qalmaz. Bəzən münafiqin qaçaacağı qapılar hər tərəfdən bağlanır, qaçmağa yer tapmaz. Bununla da onu həmin halda rüsvay edər və onun kinini aşkara çıxararıq:

وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمُ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ

«Əgər istəsək onları sənə göstərərək (və) sən onları üz və simaları ilə tanıyarsan. Sən mütləq onları danışq tərzlərindən tanıyacaqsan. Allah sizin (bütün) etdiklərinizi bilir».³

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 214.

² «Tövbə» surəsi, ayə 38.

³ «Mühəmməd» surəsi, ayə 30.

Nifaq elə şeydir ki, Allaha qarşı heç bir həqiqət və gerçəklik etiqadına sahib olmaz. Münafiqin cihada olan etiqadı ağıl ilə deyil, hiss ilədir. O, bütün insanları bu çərçivədən görür, yalnız hiss və zahiri həqiqət hesab edir. Belə insan əslində nə Allaha inanır, nə də cahanın sirlərini bilir. O, sadəcə özünü aldadır.

Münafıqlar çalışırlar ki, yaxşı işləri camaatın görə bilməsi üçün onların qarşısında yerinə yetirsinlər. Pis işləri isə heç kəsin görməyəcəyi yerdə, gizlində görürlər. Deməli, münafıqların baxış mehvəri camaatdır. Allah-Təala buyurur:

إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا

«Camaatdan gizlədirlər, Allahdan isə gizlətmirlər, halbuki Allah, Onun razı olmadığı söz barəsində gecə araşdırma aparıb çarə fikirləşdikləri zaman onlarla birgə idi. Allah həmişə onların etdiklərini (elm və qüdrət baxımından) əhatə etmişdir».¹

Münafıqların pislilikləri gizlədib yaxşılıqları aşkar etmələrindən məlum olur ki, onların meyar və mehvəri camaatdır.

Bu baxımdan Allah-Təala buyurur:

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ

«Onların zahir və aşkar olacaqları gün! Allaha onların heç nəyi gizli qalmayacaqdır».²

Başqa bir yerdə buyurur:

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ

¹ «Nisa» surəsi, ayə 108.

² «Qafir» surəsi, ayə 16.

*«O gün siz (haqq-hesab üçün Allahın hüzuruna) gətiriləcəksiniz, sizin heç bir gizlin işiniz gizlin qalmayacaqdır».*¹

وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا

*«Allahdan heç bir sözü gizlədə bilməzlər».*²

Bu müxtəlif ifadələr onu təsdiqləyir ki, Allahdan heç nə gizli qalmayacaq. Siz o gün biləcəksiniz ki, Allah təkcə Qiyamətdə deyil, dünyada da sizi görürmüş. Qiyamətdə anlayacaqsınız ki, Allah həmişə görüb, Qiyamət barədə deyilir:

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ

*«Şübhəsiz, o gün onların Rəbbi hallarından xəbərdardır».*³

İnsanlar üçün Qiyamətdə aydın olacaq ki, Allah həmişə xəbərdar və agah olub.

¹ «Haqqə» surəsi, ayə 18.

² «Nisa» surəsi, ayə 42.

³ «Adiyat» surəsi, ayə 11.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

TƏHARƏT VƏ ONUN HİKMƏTİ

ALLAHIN YANINDA TƏHARƏTİN BƏYƏNİLMƏSİ

İnsanı Allaha yaxınlaşdıran yeganə cəhət dünya və təbiətdən pak olmaqdır. Çünki dünyaya bağlı olan insan Allaha çatmaz. İnsanı Allaha çatmağa qoymayan onun dünyasıdır, istər mal-dövlət olsun, istər məqam, istər də özünü sevmək.

Allah-Təala qüsl, dəstamaz və təyəmmümü bəyan edəndən sonra buyurur:

وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ

*«Allah sizi paklaşdırmaq istəyir».*¹

Yəni bu təharətin sirri sizin paklaşmağınızdır. İnsan pak olmayınca, pak olan Allah çatmaz. Allahın həm maddi, həm də ibadi cəhətdən təyin etdiyi bütün göstərişlərin sirri batinin paklanmasıdır. Bu təharət Allahın bəyəndiyi bir əməldir.

Allah-Təala buyurur:

لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ ۚ فِيهِ رَجُلٌ
يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ۚ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

*«Şübhəsiz, ilk gündən təqva üzərində qurulmuş məscid sənin onda namaza durmağına daha layiqdir. Orada paklanmağı sevən kişiler vardır. Allah pakları sevir».*²

¹ «Maidə» surəsi, ayə 6.

² «Tövbə» surəsi, ayə 108.

Bu paklanma (təharət) vəzifə deyil, bəyənilmiş bir əməl olduğu üçün istənilir. Onlar batinin paklığını istəyirlər. Əgər çalışıb təharətə nail olsalar, Allahın sevimlisi olarlar. O zaman dünyada onlarla müxlifət edə biləcək heç nə qalmaz.

Allahın sevimlisinə çevrilən insana yaradılış nizamının itaət etməməsi mümkün deyil. Çünki Allahın sevimlisi olan kəsin Allahın istədiyindən başqa istədiyi olmaz. Cahan başdan-başə ilahi istək qarşısında itaətkar olduğundan Allahın sevimlisinə də itaət edəcək. Allahın sevimlisi qalib olar. Şübhəsiz, heç bir amil ona zərər verə bilməz. Çünki bütün varlıq alımı Allahın qoşunudur:

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ

*«Göylərin və yerin orduları Allaha məxsusudur».*¹

Allah öz məhbubunu qoruyar və heç nə ona müsəllət ola bilməz.

ALLAHIN PAK İNSANI SEVMƏSİ

Pak insan Allahın sevimlisidir. Əgər bir nəfər Onun sevimlisi olursa, onda ilahi xüsusiyyətlər peyda olur. Çünki Alah öz məbudunu tənha buraxmaz. O, pak fərdləri sevir. Məscid də təharət və paklanma məqamıdır. Əgər zahiri ibadəti vacib edirsə, həm də bunun sirri məhbud olmaqdırsa, o zaman bunları yanaşı qoyur və buyurur. «Məscid pak fərdlərin pərvəriş tapıb kamiləşməsi üçün ibadət məbədididir».

Yəni insani tərbiyə almaq üçün Allahın sevimlisi olmaq lazımdır.

¹ «Fəth» surəsi, ayə 4.

Qurani-Kərim Allah-Təala tərəfindən bir feyz olaraq nazil olunmuşdur. Yalnız pak insanların bu Qurandan pay alması mümkündür. Elə bu kitabda Allah buyurur:

إِنَّهُ لَفُرْقَانٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ

«Həqiqətən bu, kərim bir Qurandır. (O,) örtülü bir yazıdadır. Ona pak mələklərdən başqa heç kəs toxunmaz».¹

Yalnız pak edilmişlər və pak olanlar Quran maarifindən bəhrələyə bilər.

Həqiqi paklanmış şəxslər Əhli-Beyt (ə). Qurani-Kərim aşağıdakı ayədə Əhli-Beyt «paklanmışlar» kimi tanıtdırır:

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

«Həqiqətən, Allah siz (Peyğəmbərin) Əhli-Beyt(in)dən hər cür (növ) pisliliyi təmizləmək və sizi – paklığın bütün cəhətlərində – pak etmək istəyir».²

Əvvəlki ayələrdə xatırlandı, Quranın dərinliklərinə paklardan başqa heç kəs çatmaz. Əhli-Beyt (ə) də paklanmış şəxslərdir. Deməli, yalnız onların Quranın həqiqətinə varmağa yolları vardır. Onların şagirdləri də öz paklıqları qədər bundan bəhrələyə bilərlər.

QURANDA PAKLIĞIN HİKMƏTİ

Deyilənlərdən məlum oldu ki, təharət ibadətin hikməti və sirridir. Burada məqsəd zahiri təharət deyil. Əgər Allah-Təala dəstəmaz barədə «pak olun» deyirsə, insan bu suyun zahiri üzvləri yuyub pak etdiyini xəyal etməməlidir. Ona görə ki, bu

¹ «Vaqiə» surəsi, ayə 77-79.

² «Əhzab» surəsi, ayə 33.

ifadə («pak olun») eynilə təyəmmüm barədə də deyilir: Təyəmmüm edin, üzünüzü torpağa bulaşdırın ki, pak olasınız. Su insanı zahiri baxımdan pak edə bilər. Amma əlləri torpağa bulaşdırıb üzə sürtmək dedikdə, şübhəsiz söhbət zahiri təharətdən getmir, məqsəd mənəvi təharətdir.

Təyəmmüm bəyan edilərkən deyilir:

فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ
مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ
عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

*«Əgər xəstə və ya səfərdə ikən sizlərdən biri ayaqyolundan gəlmiş, yaxud qadınlarla yaxınlıq etmiş olsa və su tapmasanız, onda pak torpaq axtarın. Həmin torpaqdan üzünü və əllərinizi çəkin. Allah əsla sizə çətinlik yaratmaq istəmir, lakin sizi paklaşdırmaq və Öz nemətini sizə tamamlamaq istəyir (ki,) bəlkə şükr edəsiniz».*¹

Maraqlıdır ki, bəzi fəqihlər təyəmmüm alarkən əlləri təmiz daşa, (tozlu olmayan) yerə vurmağı nöqsanlı hesab edirlər. Deyirlər ki, ayədə «ondan» kəlməsi vardır, yenə toz-torpaqdan nəşə əlinizə yapışmalıdır ki, onu üzünü və sürəsiniz.

Ayədə deyilir ki, Allah-Təala sizin çətinliyə düşməyinizi istəmir, sizi pak etmək istəyir. Burada məlum olur ki, insanın təyəmmüm niyyəti ilə əllərini yerə vurub tozlu halda üzünə çəkməsi onu pak edir. Nədən pak edir? Heç şübhəsiz, bu əməl insanı qürur və təkəbbürdən təmizləyir və pak edir. Əgər insan pak olursa, daha Allah qarşısında heç bir sözü və iddiası qalmaz, «mənim nəzərim, fikrim budur» deməz. Deməli, təyəmmümdə Allahın təharətdən məqsədi insanın qürur və təkəbbürdən pak olmasıdır.

¹ «Maidə» surəsi, ayə 6.

Allah zahiri nemətləri sayıb ardından «şükür edin» buyurduğu kimi, təyəmmümü də nemət olaraq qeyd edir və ona görə şükr edilməsini istəyir.

PƏĞƏMBƏRİN (S) SÖZLƏRİNDƏ DƏSTAMAZIN HİKMƏTLƏRİ

Deyirlər ki, ibadətlərin sirrini öyrənin və onlara əməl edin. Namaz qılmaq, oruc tutmaq, dəstamaz almaq və digər vəzifələr Allahın hökümlərindəndir. İnsan hökmlərdən hər birinin sirrini başa düşməli və (maddi aləmdən, dünya bağlılıqlarından) azad olmalıdır.

Mərhum Şeyx Səduq nəql edir: Həzrət Peyğəmbər (s) sübh namazından sonra gün boylanana kimi məsciddə oturur və camaatın suallarına cavab verərdi. Bir gün iki nəfər növbə tutub Həzrətə sual vermək istəyirdilər.

Həzrət birinci şəxsə dedi: **«Siz əvvəlcə gəlsəniz də öz növbənizi o birinə verməlisiniz. Çünki siz kərəm əhlisiniz. Onun lazımlı bir işi var və tələsir. (Buradan da Həzrət növbədə durmağın ədəb qaydalarını öyrətmiş oldu) Mən sizin nə üçün gəldiyinizi deyim, yoxsa özünüzü deyirsiniz?»**

Dedilər: «Ey Allahın rəsulu, siz deyin».

Buyurdu: **«Biriniz həcc məsələlərini, digəriniz isə dəstamaz işlərini öyrənmək üçün gəlmisiniz».**

Sonra Həzrət dəstamaz barədə danışmağa başladı: **Dəstamaz almaq – üz və əlləri yumaq, baş və ayaqlara məsh çəkməkdir.**

Üzü yumaq bu deməkdir: - İlahi, bu üzlə etdiyim hər günahı yuyuram ki, pak üzlə sənə ibadət edirəm və torpağa pak alın qoyum.

Əlləri yumaq – İlahi, bu əllərlə etdiyim günahları yuyub pak edirəm.

Başa məsh çəkmək – İlahi, zehnimdə dolaşan hər bir batil və xam xəyallardan başımı pak edirəm və o xəyalları özümdən uzaqlaşdırıram.

Ayaqlara məsh çəkmək – İlahi, pis yerlərə getməkdən özümü çəkindirirəm və bu ayaqlarla etdiyim hər günahdan özümü paklayıram.

Əgər bir kəs Allahın mübarək adını dilinə gətirmək istəyirsə, ağzını pak etməlidir. Məgər pak olmayan ağızla Allahın adını çəkmək olarmı? Ağzı su ilə məzməzə etmək və pak etmək lazımdır.¹

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: «**Qiyamətdə mənim ümmətim başqalarından daha nurlu və seçilmiş olacaqlar. Bu, onların dəstamazlarının təsirindən olacaq.**»²

Namaz və digər ibadətlərdən ləzzət almamağımızın səbəbi onların hikmətləri ilə tanış olmamağımızdandır. İbadətdən ləzzət alanlar onu heç nəyə dəyişməzlər.

İMAM RZANIN (Ə) SÖZLƏRİNDƏ DƏSTAMAZIN HİKMƏTLƏRİ

İbn Babəveyh, İmam Rzadan (ə) nəql edir: Bir dəfə İmam (ə) şagirdlərindən biri olan Mühəmməd ibn Sinana buyurdu: «**Dəstəmaz almağın hikməti budur ki, insan pak üzlərlə Allaha tərəf üz tutsun. Heç olarmı ki, gözü ilə günah edəndən sonra həmin göz və üzlə Allaha üz tutsun?**»³

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 2, səh. 202.

² «Bihar» cild 80, səh. 237.

³ «Vəsailuş-şiə» cild 1, səh.395.

Ümumiyyətlə ilahi sirlərin həqiqətləri vardır ki, **«onu paklardan başqa heç kəs bilməz»**.¹

Əgər həqiqətləri paklardan başqa heç kəs bilmirsə, ibadətlərin həqiqətlərini də pak insanlardan başqa bir kəs bilməz. İbadət yalnız pak insanın kamında ləzzətli olur və başqa heç kəs bilməz».

Dəstəmazda üzü sabunla yumaq yox, üzü niyyətlə yumaq lazımdır. Əgər bir kəs «İlahi, dəstəmaz almaq, Sənin əmrini yerinə yetirmək və namaz qılmaq üçün üzümü hər bir günahdan yuyub pak edirəm, pak üzlə Sənə üz tutmaq, Sənin torpağına düşmək, səcdə etmək üçün pak oluram» niyyəti ilə üzünü yusa, deməli ibadətin sirrini başa düşmüşdür. Bu, o deməkdir ki, mələklərlə görüşmüş və görüşəcək. «Əlləri yuyuram ki, pak əllə Allahı çağırım və Ona tərəf əl açım. Baş və ayaqlara məhz çəkirəm ki, çünki başla namazda səcdə olunur və ayaqlar üzü qibləyə tərəf olmalıdır». Pak başla, pak ayaqla, ümumiyyətlə, başdan ayağa pak olmaqla Allaha tərəf üz tutmaq və nəticədə ləzzət almaq mümkündür. Ona görə də Həzrət buyurur: **«Bəndə Allah qarşısında durmaq, mələklərlə görüşmək istəyirsə, pak bədən üzvlərinə sahib olmalıdır»**.

PİSLİKLƏRDƏN TƏMİZLƏNMƏK

Dəstəmazın hikməti insanın növ aludəçiliklərdən, pisliklərdən paklanmasıdır. Dəstəmaz alan kəs öz dəstəmazı ilə özünü ruha aid olan nəcasət və çirkinliklərdən təmizləyib pak edir.

Qurani-Kərimdə deyir:

¹ «Vaqiə» surəsi, ayə 79.

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

«Şirk olduqca böyük bir zülmür».¹

إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ

«Doğrudan da müşriklər murdardırlar».²

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ

«Onların (dünyada insanların) çoxu Allaha ancaq şərikin qoşaraq iman gətirərlər».³

Buradakı nəcasətdən məqsəd batini pisliliklərdir. Zahirə pak olsalar da, Allahdan başqasını görmək, Ondan başqasına arxalanmaq, sözləri, işləri, halları Ondan başqasına nisbət vermək batini şirkdir və xalis tövhidlə müxalifət deməkdir. Deməli, dəstaməz alan kəs özünü bu pisliliklərdən təmizləməklə minacət etmək üçün xalis tövhidçi olmaq istəyir. Bu qaydada paklanan insanı heç nə nəcasətə bulaşdırmaz: **«mömin heç nə nəcis edə bilməz»**.⁴

İmam Baqirdən (ə) nəql olunan və bəzi başqa rəvayətlərdən anlaşılır ki, yalan danışmaq, zülm etmək, batil və ləhv şeirlər qoşmaq dəstəmaza xələl yetirir.⁵ Bu incə məqam dəstəmazin hikmətlərindən biridir.

Əgər bir kəs üçün insanın əbədi varlığı olması sübut olunsa, həmçinin insanın uca məqamlara nail ola biləcəyini bilsə, həmin məqama çatmaq üçün bütün gücünü səfərbər edər və bu yolda bütün gücü ilə səy edər.

¹ «Loğman» surəsi, ayə 13.

² «Tövbə» surəsi, ayə 28.

³ «Yusif» surəsi, ayə 106.

⁴ «Məhasin» Bərqi cild 1, səh. 225.

⁵ «Kafi» cild 4, səh. 89.

Bizim dini göstərişlərimizdən; təharətdən təvalla-təbərriyə qədər; hər bir hökmün ruhu və zahiri tərəfi vardır ki, gərək vuruşmağın sirri, düşmənlə mübarizə aparmağın fəlsəfəsi araşdırılsın. Bir qəhrəmanı uca şəhadət məqamına çatdıran ruh nədir? Bu yolu Quranı-Kərim təharətlə başlayır və bir-bir qalan bütün ibadətlərin sirri ilə bizi tanış edir. Məsələn, cihadda məqsəd təkcə su və torpaq qorumaq deyil. Mühüm olan onun batiniyə, ibadətin hikmətinə gedib çatmaqdır.

Maidə surəsindəki ayədə deyilir: ***«Təyəmmün edin, üzünüzü torpağa bulaşdırın ki, pak olasınız».***

Buradan məlum olur ki, Allahın göstəriş verdiyi hər ibadət başqalarına deyil, yalnız ona bəndəçilik etmək məqsədi daşıyır.

Batini düşməndən daha pis düşmən, nəfsani pisləklərdən daha aşağı pislilik olmaz.¹ Ona görə də bütün bu ibadətlər insanı müxtəlif yanlış yollardan, qürur və təkəbbürdən azad etmək üçündür.

Bütün göstərişlər paklanmaq üçündür. İnsan paklanmaq üçün namaz qılır, paklanmaq üçün oruc tutur və paklanmağa zəmin yaratmaq üçün cihad edib vuruşur.

¹ Həzrət Peyğəmbər (s) buruuru: **«Sənin ən qatı düşmənin nəfsindir».** «Bihar» cild 70, səh. 64.

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

NAMAZ VƏ ONUN HİKMƏTİ

QƏLB RAHATLIĞI

Qurani-Kərim namazdan söz açarkən buyurur:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

*«Namazı Məni anmaq üçün qıl».*¹

Yəni namaz vasitəsilə mən sizin xatirinizdə zühur edirəm. Əgər Allahı xatırlamaq namaz vasitəsilə zühur edirsə, həm qəlb arxayın və rahat olar:

أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

*«O kəsləri ki, iman gətiriblər və qəlbləri Allahı yada salmaqla rahatlıq tapır. Bilin! Qəlblər yalnız Allahı yada salmaqla rahatlıq tapır».*²

Namaz qılan insanın qəlbi arxayın olar. Allahdan başqa heç kəsdən qorxmaz. Nə daxildən, nə də kənardan heç bir düşmən onda qorxu yaratmaz. Çünki namaz əhli Haqqı yad edər, Onu yad etmək də arxayınlıq amilidir.

«Məaric» surəsində namazın hikmətləri barədə deyilir: İnsanın təbiəti çətinliklər qarşısında gücsüz olur. Ona bir xeyir yetişdikdə çalışır ki, ancaq özünün olsun, başqalarına verməsin. İnsanın fitrəti tövhidə, təbiəti isə aludəçiliklərə meyli olar. Fitrəti peyğəmbərlər dirildər, lakin təbiət elə aludəçilikdə qalar.

¹ «Taha» surəsi, ayə 14.

² «Rəd» surəsi, ayə 28.

Qurani-Kərim buyurur:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ
مُتَوَعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ

«Həqiqətən, insan olduqca həris və kəmhövsələ yaradılmışdır. Ona bir zərər və ziyan üz verdikdə, dözməz. Ona bir xeyir yetişdikdə, xəsis və simic olar. Namaz qılanlardan savayı. O kəslər ki, namazlarında davamlı və möhkəmdirlər».¹

Namaz qılanlar təbiətdən üç döndərib fitrəti dirildərlər. Namazın xasiyyəti fitrəti diriltməkdir. O kəsə namaz qılan deyirlər ki, təbiətinin şıltaqlığını ram etsin. O, namaz ilə əldə etdiyi aramlıq sərmayəsi ilə həyatının eniş-yoxuşunda süst olmaz, çətinliklərdə dözümsüzlük etməz. Ona xeyir gəldikdə başqalarından əsirgəməz.

NAMAZ VƏ NƏFƏQƏYƏ BAĞLILIQ

Allah-Təala namaz qılanları tanıtdırır namazın sirr və xasiyyətlərini bəyan edərkən buyurur:

الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

«O kəslər ki, namazlarındad davamlı və möhkəmdirlər».²

Onlar hər zaman namazların qılar və əsla namazlarını tərk etməzlər. Namazın bərəkəti ilə xeyir işlərə sövq olunarlar.

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

¹ «Məaric» surəsi, ayə 19-22.

² «Məaric» surəsi, ayə 23.

«O kəslər ki, onların mallarında məlum (müəyyən) bir haqq vardır. Dilənən və məhrum olan kimsələr üçün».¹

Namaz qılan əlindəki hər şeyi yalnız özünə aid etməz, ehtiyacı olanlar üçün də pay ayırır. Söhbət haram maldan deyil, halaldan gedir. Əgər bir nəfər haram maldan bəxşiş etsə, bunun təsiri olmaz. Halal yol ilə qazanan kəs malın sahibi hesab olunur. Bu zaman nəfəqə də onun öz malından verilmiş sayılır. Ayədə deyilir ki, namaz qılan özünün kü hesab edilən maldan başqaları üçün pay ayırır. Başqaları dedikdə iki dəstə nəzərdə tutulur: Bir dəstə ehtiyacını dilə gətirən fəqirlərdir. Digər bir dəstə isə iffətli olan və möhtac olduqlarını heç kəsə deməyənlərdir. Namaz qılan da bu iki dəstəni öz malına şərik edir.

İmam Rza (ə) yemək vaxtı həmişə boş bir qab istəyər, yeməzdən öncə süfrədəki yeməklərin ən yaxşısını qaba tökər və ehtiyacı olanlara göndərərdi.² Sonra bu ayələri oxuyardı:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ

«Beləliklə o, aşırımı və çətin yolu («Əqəbə»ni) aşma bilmədi. Və sən nə bilirsən ki, çətin yol («Əqəbə») nədir?!»³

İnsanlar arxasını görmədikləri aşırımlara qalxmazlar. Əslində onlar bu aşırımların nə olduğunu da bilməzlər, sadəcə hamar yol ilə gedərlər. Hamar yerdə yol getmək çətin deyil. Yalnız dağların zirvəsinə qalxmaq insanın baxışını genişlədər.

Köhnə və yararsız paltarları fəqirlərə vermək «sirati-müstəqim» deyil, buna aşırımları keçmək deməzlər. Yuxarıdakı ayə bizi təşviq edir ki, düşünək: Nə üçün dağların zirvəsinə qalxmırsınız? Nə üçün həmişə dağların ətəyində yol gedirsiniz?

¹ «Məaric» surəsi, ayə 24-25.

² «Bürhan təfsiri» cild 4, səh. 464; «Kafi» cild 4, səh. 52.

³ «Bələd» surəsi, ayə 11-12.

Nə üçün himmət sahibi deyilsiniz? Nə üçün aşırımları aşmağa çalışmırsınız? Artıq qalmış yeməkləri, köhnə paltarları onabuna vermək asan işdir. Allah bu işi sevməz:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

«Sevdiyiniz şeylərdən xərcləməyincə əsla yaxşılığa nail ola bilməzsınız».¹

İslam dövlətinin vəzifələrindən biri bütün ehtiyacı olanlara – hətta müsəlman olmayanlara da – yardım etməkdir. Rəvayətlərdə deyilir: Qoca bir məsihi kişi dilənçilk edirdi. Həzrət Əli (ə) yanındakılardan soruşdu: «Bu kimdir?»

Dedilər: Bu məsihi əldən düşüb işləyə bilmədiyinə görə dilənçilk edir».

Həzrət (ə) buyurdu: **«İşləməyə qüdrət olanda onu işlətmisiniz, indi əldən düşüb deyə bir kənara atmısınız? Ona beytul-maldan nəfəqə verin!»**²

Məgər hər sədəqəni Allah qəbul edər? Quran münafıqlərin sədəqə verməsi barədə buyurur: Onlara de ki, nə istəyirsiniz verin, sizin nəfəqə, sədəqə və yardımlarınız məqbul deyil. Çünki siz bu yardımları özünü zərər bilir və xalis niyyətlə vermirsiniz.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا

«Bədəvi ərəblərdən xərclədiyini ziyan və zərər hesab edənlər və sizin barənizdə pis hadisələr gözləyənlər vardır».³

Allah belə nəfəqə verməyi qəbul etməz.

Əgər bir bağban bir ağaca qulluq edərkən onun artıq budaqlarını kəsirsə, buna ziyan deyərlərmi? Artıq budaqları

¹ «Ali-İmran» surəsi, ayə 92.

² «Vəsailuş-şiə» cild 15, səh. 66; «Təhziib» cild 6, səh. 297.

³ «Tövbə» surəsi, ayə 98.

kəsmək o ağacın daha çox çiçəklənməsi üçündür. Bu, ağacın ziyanıdır, yoxsa xeyrinə?

Əgər insan İslam yolunda xərclədiklərini özünə zərər deyil, qazanc bilsə, Allah bu əməli – xurmanın yarısı qədər olsa belə – şaxələndirər və Ühüd dağı kimi böyüdür. Bu sədəqənin hikmətidir. Burada hansı sədəqənin hikmət əsasında verildiyi, hansının hikmətdən uzaq olduğu məlum olur.

PEYĞƏMBƏRİN (S) SADƏ HƏYATI

Dini mənbələrdə deyilir ki, əgər dünya və onun sərvətlərinin dəyərinin nə qədər olduğunu anlamaq istəyirsinizsə, onların kimin əlində toplandığına baxın. Əgər yaxşı insanların əlində görsəniz, bilin ki, dünya və oradakı sərvətlərin dəyəri vardır. Əgər yaxşı insanların əlində deyilsə, məlum olur ki, bu sərvətlər yaxşı şey deyil, əks təqdirdə Allah onları yaxşı insanlara verərdi.

Həzrəti Əli (ə) Nəhcül-bəlağədə buyurur: **«Özünü bu qədər ucuza satmayın!»**, sonra məntiqlə düşünmək üçün öz sözlünüzü iki müqəddimə ilə isbat edir:

Birinci müqəddimə: Allah öz peyğəmbərini böyük bilirdi, ya yox? Heç şübhə yoxdur ki, Allah qarşısında bəndələrin ən əzizi peyğəmbərdir. Allahın peyğəmbərə kəramət, izzət və hörmət verməkdən və «adını sənin (əzəmətin) üçün ucaltmış»¹ deməsindən başqa nə izzət və məqam ola bilər?

İkinci müqəddimə: Peyğəmbərin (s) həyatı çox sadə idi. O, hətta çox vaxt ac yatardı, istər hicrətdən öncəki böhran günlərində, istər başqa vaxt. Xanım Xədicədən (s.ə) gələn bütün mal dövləti İslam yolunda sərf etmişdi, özünə heç nə

¹ «İnşirah» surəsi, ayə 4.

ayırmamışdı. Həzrət (s) hicrətdən öncəki böhran illərində, Əbutalibin yardım etdiyi üç illik dövrdə də çox aclıq görmüşdü.

Nəticə: Əgər mal sahibi olmaq kamal və şərəfədirsə, bu halda belə çıxır ki, Allah öz peyğəmbərini alçaldıb. Bu ki, doğru deyil. Çünki biz Onun Həzrət (s) izzət və böyüklük bəxş etdiyini yuxarıdakı ayədə gördük. Deməli, Allah birinin başına mal ilə qatırsa, bu o deməkdir ki, onu alçaldır və mərifət sorağında olmağa qoymur.¹

NAMAZ VƏ QİYAMƏTƏ İNAM

وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بَيِّنَاتِ اللَّهِ

«O kəslər ki, cəza gününü təsdiq edərlər».²

Namaz qılanlar Qiyamətə imanı olanlardır. Çünki məədi xatırlamaq insanı pak edir. İnsanın bütün çətinlikləri Qiyaməti unutduğuna görədir.

Quran fəsad əhlinin fəsadlarını sayarkən buyurur:

لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

«Şübhəsiz, Allahın yolundan azanlar üçün hesab gününü unutmalarının müqabilində şiddətli əzab vardır».³

Onlar hesab gününü unutduqlarına görə əzaba duçar olarlar. Namaz qılan Qiyaməti unutmaz, ona imanı olar:

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُتَّقُونَ

«O kəslər ki, öz Rəbbinin əzabından qorxarlar».⁴

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 160.

² «Məaric» surəsi, ayə 26.

³ «Sad» surəsi, ayə 26.

⁴ «Məaric» surəsi, ayə 27.

Namaz insanı Qiyamət gününə görə qorxudar və məadı xatırlatmaqla xəbərdar edir:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ

«Çünki, Rəbbinin əzabından arxayınçılıq yoxdur».¹

İlahi əzabdan kim amanda qala bilər? İnsanın əlində buna görə zamanət kağızı varmı?

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: «Bilin! Allah-Təala – insanların əməllərinin Rəbbi qarşısında duraçaqları gün – namaz qılanlara və səcdə edənlərə əzab verməyəcəyinə, cəhənnəmdə yandırılmayacağına öz izzətinə and içib».²

Hamının qorxacağı gün namaz qılan və səcdə edənlər qorxmazlar. Çünki cəhənnəm odununun səsini eşitməzlər:

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا

«Onlar onun uğultusunu belə eşitməzlər».³

İmam Sadiq (ə) buyurur: «Namaza başlayarkən sonuncu dəfə namaz qılan kimi namaz qılın. Ola bilər ki, əcəl sizə növbəti namaza çatmağa möhlət verməsin».⁴

NAMAZ QILAN, ƏHD-PEYMAN VƏ ŞƏHADƏT

Quran namazın xüsusiyyətləri və namaz qılanların sifətlərini sadalamaqda davam edərək buyurur:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ

¹ «Məaric» surəsi, ayə 28.

² «Ərbəin» Şeyx Bəhai, hədis 9.

³ «Ənbiya» surəsi, ayə 102.

⁴ «Əmali» Şeyx Müfid səh. 212.

«O kəslər ki, (Xaliqlə və məxluqla olan) öz əmanətlərinə, əhd-peymanlarına riayət edərlər».¹

Sonra buyurur: «Mənimlə əhd bağlayan və mənə bu əhdin qarşı tərəfi qərar verin».

Bəzi böyük alimlər əhd məsələsi barədə əsərlər yazmışlar. Onlardan biri İbn Sinanın yazdığıdır. O, öz əhdlərini bir kitabda bəyan edir: Əhd edir ki, Allahı zikr etməkdən başqa heç nə dilinə gətirməsin, günah məclislərində və faydasız yerlərdə olmasın. O, bu əhdnamədə özü ilə Allah arasında olan əhdləri bəyan edir. Deməli, mömin öz Rəbbi ilə əhd bağlamalıdır. Bu o deməkdir ki, Allah, möminin Onunla əhd bağlayacaq qədər ona yaxındır.

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ

«O kəslər ki, öz şəhadətlərində (şəhadəti qəbul etmək və verməkdə) sabit və möhkəmdir».²

Namaz qılanlar şəhadətlərində möhkəm olarlar. Əgər Allahın təkliyinə və risalətə şəhadət versələr, onda sabit olarlar. Həmçinin, əgər başqa hüquqi məsələlərdə haqqa şəhadət versələr, şəhadətlərində möhkəm durarlar.

NAMAZIN VAXTLARINI QORUMAQ

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

«O kəslər ki, namazlarını qoruyarlar».³

Möminlər öz namazlarında diqqətli olar, bütün namaz vaxtlarını qoruyarlar.

¹ «Məaric» surəsi, ayə 32.

² «Məaric» surəsi, ayə 33.

³ «Məaric» surəsi, ayə 34.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«İnsan namazı vaxtın əvvəlində qıldığı zaman, səmaya bir nur qalxar və deyər: «Allah səni qorusun, sən məni qorudun».**

Əgər vaxtın əvvəlində qılmasa, bir zülmət yuxarı qalxar və deyər: «Məni zay etdin, Allah səni zay etsin».¹

Deməli vaxtın əvvəlində qılınan namaz parlaq bir surətdə cəlvələnir. Burada məlum olur ki, namazın diri olan həqiqəti və həmişəyaşar ruhu vardır. Namaz dua edər və duaları həmişə qəbul olunur. Əgər bir kəs namaz qılmasa, ya vaxtın daxilində qılmasa, zülmət bir çöhrə ilə gələr və insana onu zay etdiyini söyləyər.

NAMAZ QILANA İLAHİ ETİRAM

Ayələrin ardında deyilir:

أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ

«Məhz onlar Cənnətlərdə ehtiram olunacaq kimsələrdir».²

Onlar təkcə cənnət nemətlərindən istifadə etməyəcəklər, həm də cənnətdə hörmət sahibi olacaqlar.

«Kəramət» kəlməsi ərəb dilində incə mənaya malikdir. Dilimizdə bu kəlmənin qarşılığı yoxdur. «Hörmət», «ehtiram», «böyüklük» və bu kimi kəlmələr əslində kəramətin anlamı deyil. Kəramət elə bir böyüklükdür ki, yalnız bəzi insanlar bu sifətə sahib olurlar. Allah kəraməti mələklərin sifəti kimi qeyd edir:

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 209.

² «Məaric» surəsi, ayə 35.

بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ

«Mələklər möhtərəm bəndələrdir».¹

Namaz qılan barədə də bu kəlmə işlədilir.

Allah-Təala mələkləri bəzi xüsusiyyət və sifətlərlə tanıtdırır və buyurur ki, bu xüsusiyyətləri siz də əldə edə bilərsiniz:

لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

«Söhbətdə heç vaxt Allahdan qabağa keçməzlər və həmişə Onun əmri ilə iş görərlər».²

«Hucurət» surəsində isə buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

«Ey iman gətirənlər! Allahdan və Onun peyğəmbərindən qabağa keçməyin. Allahdan qorxun ki, Allah eşidən və biləndir».³

Yəni mələklər kimi siz də Allaha tabe olun ki, sizdə mələk xüsusiyyəti yaransın, mələyə dönəsiniz. Mələk olmaq zövqü və ləzzəti kəramətdir. Namaz qılanlar cənnətdə kəramət əhli olarlar. Çünki özlərində mələk xüsusiyyəti icad ediblər, mələklərin sahib olduğuna onlar da sahib olublar.

MƏLƏKLƏRLƏ MƏHŞƏRDƏ

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي
أَجْنَحَةٍ مَّتَنَّى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹ «Ənbiya» surəsi, ayə 26.

² «Ənbiya» surəsi, ayə 27.

³ «Hucurat» surəsi, ayə 1.

*«Həmd göyləri və yeri yaradan, ikiqanadlı, üçqanadlı, dördqanadlı mələkləri elçilər edən tək olan Allaha məxsusdur. O, yaradılışda istədiyini artırır və varlıq aləmində yayar, çünki Allah hər şeyə qadirdir»*¹ ayəsinin şərhində deyilir ki, Cəfər Təyyar hər iki qolunu Allah yolunda fəda etdikdə, Allah ona iki qat qanad bəxş etdi, həmin qanadlarla mələklərlə birlikdə cənnətdə pərvaz etdi.² Mələklərə məhşərə gəlmək fəzilətindən daha böyük bir ləzzət ola bilməz. Bu xüsusiyyət Allahın saleh bəndəsi Həzrət Abbas (ə) barədə də deyilib.³ Bu cür qeybi mükafatlar ibadət və itaətin sirrinin zühur etməsi və bəndəlik ruhunun biruzə verməsidir.

İmam Baqir (ə) buyurur: **«Bizim şüərimizdən elə bir namaz qılan bəndə yoxdur ki, onun müxaliflərinin sayı qədər mələk onu əhatə etməsin. Mələklər onun arxasında namaz qılar və namaz bitənə kimi onu dua edərlər».**⁴

İnsan mələklər üçün namazda imam ola bilər. Quran da təşviq edir: Siz o qədər inkişaf edə bilərsiniz ki, deyəsiniz:

وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

«Bizi təqvalılara başçı (imam) et!»⁵

İlahi bizi o məqama yetir ki, təqva əhli bizə iqtida etsin, bizə tabe olsunlar, biz onlara imam olaq.

İmam Baqirdən (ə) nəql olunan rəvayətdə deyilir: **Namaz qılanın üç xisləti vardır:**

Birinci xislət: Namaza duranda mələklər oradan səmaya qədər onun başına dövrə vurur, səff çəkələr. Namaz qılanda

¹ «Fətir» surəsi, ayə 1.

² «Kafi» cild 1, səh. 450; «Nurus-səqaleyn» təfsiri cild 4, səh. 345.

³ «Bihar» cild 22, səh. 274.

⁴ «Kafi» cild 8, səh. 365; «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 209.

⁵ «Furqa» surəsi, ayə 74.

onların sırasında qərar tutur. Bu, elə bir ibadətdir ki, bütün mələklər namaz qılanı vəsvəsələrdən, şeytandan, vəhm və xəyallardan qoruyarlar. Bununla da heç nə namaz qılanın diqqətini özünə cəlb edə bilməz. Əgər namaz qılan qəlbin hüzuru ilə bütün diqqətini namaza yönəltsə, mələklərin əmin-amanlıq dairəsində olar.

Bəzən namaz qılınar, amma bitdikdə namazın üzü qara olar və namaz qılana deyər: Sən məni zay etdin, Allah səni zay etsin.

Bəzən isə namazın surəti ağ və işıqlı olar və deyər: Sən məni qorudun, Allah səni qorusun.¹

Şeytan namazın, orucun və digər xeyirli işlərin ardınca düşər, xeyirli işlərin yanında durar və vəsvəsə edir. O, özü Allaha deyir:

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ

«Belə isə, məni azdırdığına görə, mən də mütləq Sənin düz yolunun başında, onların pusqusunda oturacağam».²

O, namaza da vəsvəs edir. İnsan bir də görər ki, namazı bitib, «əs-səlamu ələykum və rəhmətullahi və bərəkətuh» deyir.

İkinci xislət: Səmadan namaz qılanın üzərinə namaz bitənə kimi xeyirlər yağar.

Xeyir nədir? Biz nəyə xeyir deyirik? Bəzi ömürlər bərəkətli olur. Yaxşı dost, yaxşı ustad, yaxşı şagird, saleh övlad, ixlasın olması xeyir hesab olunur və insanı xeyirli sona aparıb çıxarır. Bütün bu deyilənlər namaz sayəsində əldə edilir. Namaz qılan ibadətinin köməyi ilə xeyir və yaxşılıqların ona nazil olmasına şərait yaradır.

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 627.

² «Əraf» surəsi, ayə 16.

Üçüncü xislət: Allah-Təala bir mələyi vəkil edir. O, namaz qılana deyər: «Sən əgər kiminlə minacət etdiyini bilsən, heç vaxt namazdan əl çəkməzsən».¹

Buna görə də məsumlardan belə nəql olunur: «**Mənə zikrinin şirinliyini daddır!**»²

Biz bunu dadmadığımıza görə namaz bizim üçün adi görünür. Namaz qıldığımız halda onun nuraniyyətini hiss etməməyimizin səbəbi budur ki, hələ namazı batini qayda və sirlərinə agah olaraq qılmırıq.

İNSANIN SƏCDƏ İLƏ ALLAH QARŞISINDA TƏVAZÖKARLIĞI

Bir kişi Həzrət Peyğəmbərə (s) dedi: «Dua edin ki, Allah məni cənnətə aparsın».

Həzrət buyurdu: «**Mən dua edirəm, amma siz də uzun-uzadı səcdələrlə mənə kömək edin ki, dua qəbul olsun**».³

Səcdə insanı təvəzökar edir və təvəzökar insan heç vaxt «mən» deməz.

Əgər başqaları bizim edə bilmədiyimiz hansısa bir xeyir iş görürlərsə, biz o işdən razı olub sevindiymiz halda həmin işin savabından pay almış oluruq. Daha o işə görə həsrət çəkmərik.⁴ Əgər bir çoxları «mən nə üçün o işi edə bilmədim?» deyirsə,

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 210.

² «Məfatihul-cinan» Xəmsə-əşər minacatından; «Bihar» cild 94, səh. 182.

³ «Təkzib» cild 2, səh. 236.

⁴ İmam Əli (ə) başqasının işinə razı olmaq barəsində buyurur: «**Bir tayfanın gördüyü işə razı olan kəs həmin işdə birgə olmuş kimidir. (Çünki çirkin işə razı olmaq onu sevməyi tələb edir və bu, rəzil, günah və cəzaya layiq sifətlərdəndir. İş görənlə ona razı olan arasındakı fərq budur ki,) batil və nahaq iş görənin iki günahı var: (biri) onu etməyin günahı, (digəri isə niyyət və qəlbə) ona razı olmağın günahı**». «Nəhcül-bəlağə» hikmət 142.

deməli o insan saleh əməli deyil, özünü istəyir. Xeyirli iş başqalarının əli ilə də həyata keçə bilər. Həmin işə həqiqətən və qəlbən razı olan başqa biri savabda ona şərik olacaq. Əgər bizdən əl çəkməyən nəfsimizi ram edə bilməsək, rahat olarıq. Bu da ibadət vasitəsilə mümkün olar.¹

Həzrət Əlinin (ə), həmçinin Həzrət Peyğəmbərin (s) tövsiyələrində deyilir: **«Düşmənçilik və ədavət etməyin! Çünki bu iş dini kökündən qazar».**²

Başın tükünü ülgüclə qırılmağa (kökündən qazmağa) «hələq» deyilə. Ülgüclə qırılan tük yenidən asanlıqla bitməz. Həzrət buyurur ki, ixtilaf və ədavət dini-ülgüc tükü dibindən qazdığı kimi - qazır. Məsələn, insan bəzi hallarda ədavət etdiyinə görə kafirlik tələsinə düşür. Dua barəsində «Allahı çağırın və istəyin ki, sizi bir an da olsun öz başınıza buraxmasın» deyilir. Ona görə ki, həsəd, kin və ədavət dini kökündən qazır və dinin köklərindən heçnə qoymur. Bir-birinizin kinini əsla qəlblərinizdə bəsləməyin. Bu, təkəbbürün mənşəyidir. Namaz təkəbbürü aradan aparır.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Səcdələrinizi uzadın. Bu, Allaha tərəf qayıdanların ədatidir».**³

Səcdə edərkən başınızı tez qaldırmayın. Ümumi namazları adi qaydada qılın, lakin xüsusi namazlarınızda (təklidə və xəlvətdə qılınan namazlarda) səcdədən tez qalxmayın. Çünki daxili düşmən insanı heç vaxt rahat buraxmaz, son ana kimi çalışır ki, onu aldatsın.

¹ İmam Əli (ə) buyurur: **«İnsanlar razılıq və qəzəbdə bir yərə cəm olurlar. Kim birinin işinə razı olsa, o işin icraçıları sırasına daxil olar. Kim qəzəb göstərsə, ondan uzaqlaşar».** «Vəsailü-ş-şiə» cild 16, səh.140.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 186.

³ «Bihar» cild 85, səh. 162.

Namazda ən yaxşı hal səcdə halıdır. İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Bəndənin Allaha ən yaxın halı onun səcdədə ağlar halda olmasıdır»**.¹

İnsan nə qədər torpağa yaxın olsa, bir o qədər Allaha yaxın olar.

Peyğəmbər (s) «Şəbaniyyə» xütbəsində buyurur: «Kürəkləriniz günahlarınızla ağırlaşıb. Səcdələrimizi uzatmaqla yükünüzü yüngülləşdirin».²

Səcdənin hansı təsirlərə malik olmasına diqqət edin. Bəzən insan vacib namazlarda uzun səcdədələr yerinə yetirə bilmir. Amma ümumi mənada səcdə etmək - istər namazda olsun, istər ayrılıqda - bəyənilən və təsirli işlərdəndir. Əgər insan özündən xilas olsa, daha heç nə onu incidə bilməz.

NAMAZ QILANIN SALAMININ HİKMƏTİ

İslamın böyük ariflərindən birinin bir sözü vardır. Bu söz İmam Xomeyninin (r) «Namazın sirri» əsərində də qeyd edilib. O, deyir: Namazda fikri Allahdan başqa yerdə, öz yaşayışında olan insan, namazın sonunda özünə necə rəva bilir ki, «əssəlamu ələykum və rəhmətullah» desin? Çünki Peyğəmbər (s) buyurur: **«Namaz qılan Allah ilə namazda minacət edir»**.³

Deməli, insanlar arasında, Allahdan başqa bir toplumda deyil. Yalnız namaz bitəndə, Allah ilə minacatı sona çatanda Allahın dərğahından ayrılır və insanların arasına dönür, «əssəlamu ələykum» deyir. Adətən bir yerdə olan insanlar bir-

¹ «Kafi» cild 2, səh. 483.

² «Bihar» cild 93, səh. 357.

³ «Bihar» cild 68, səh. 210.

birlərinə salam verməzlər. Çünki eyni bir yerdədirlər. Yalnız o topluma təzə daxil olan kəs salam verir.

Namazın sonunda olan salam nə duadır, nə də zikir. Bu, elə salamlamaq mənasındadır. Elə ona görə də əgər biri namazın ortasında bilərək salam versə, namazı batil olar. Əgər səhvən salam versə, iki səcdəyi-səhv yerinə yetirməlidir. Namazın axırında olan salam salamlamaq anlamındadır. Dediymiz kimi, namaz qılan Allahla minacat zamanı insanlar arasında olmadığına görə, minacatın bitməsi onun camaatın arasına dönməsi anlamına gəlir ki, yalnız bu zaman salam verir. Fəqihlər də deyiblər ki, camaat namazında «əs-səlamu əleykum» deyərkən imam hara baxmalıdır; məumunlar hara üz tutmalıdırlar.

Həmin böyük arif deyir: «Təəccüb edirəm ki, fikri öz həyatında olan və Allahla ümumiyyətlə minacat etməyən, insanlardan bu minacata görə ayrılmayan kəs «əs-səlamu əleykum» deməyi özünə necə sığışdırır?»¹

NAMAZIN ƏDƏBİ

Peyğəmbərin (s) hədisində namazın ədəbləri sadalanarkən deyilir: Kimin - biri təzə, digəri köhnə olmaqla - iki libası olsa və namazda köhnə libasını geyinsə, o, Allah üçün deyil, insanlara xatir libas geyinmiş sayılır. Yaxud təzə libas geyinsə və libası tozlanmasın deyə namazını təxirə salsa, ya heç qılmasa, onun Allaha xatir libas geyindiği məlum olur.² Allah-Təala buyurur:

¹ Daha çox məlumat almaq üçün İmam Xomeyninin «Namazın sirri» əsərinin müraciət edin.

² «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 206.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

*«Ey Adəm övladları, hər namaz vaxtı və hər bir məsciddə bəzək və zینətlərinizi götürün».*¹

NAMAZIN BATINI SURƏTİ

Hər bir ibadətin batini surəti və əqli batini vardır. Batini surəti insan bərxəzdə müşahidə edir. Bərxəx həmin qəbir aləmidir. Məsumlardan soruşurlar ki, bərxəx aləmi nə vaxt başlayır? Cavab verir ki, insan qəbrə daxil olduğu vaxtdan bərxəx başlayır.² Surət (misal) aləmində olanları insan bərxəx aləmində görür. İbadətin əqli batinini isə bərxəxin fəvqündə görmək olar.

İmam Sadiqin (ə) və İmam Baqirin (ə) şagirdlərindən olan Əbu Bəsir nəql edir: «Mömin bəndə dünyadan getdikdə, onunla birlikdə qəbrə (bərxəxə) altı nurani surət daxil olar. Bu altı surət onu altı cəhətdən bütün bələlərdən qoruyar. Həmin altı surətdən insanın sağ tərəfində duran deyər: «Mən namazam».³

Namazın batini dedikdə, qəbirdə insanın sağ tərəfindəki nurani surət nəzərdə tutulur. Onu bərxəxdə görmək, onunla söhbət etmək və ondan şəfaət istəmək mümkündür. Namaz bir nümunədir. Bütün ibadətlər belədir.

İnsanın sol tərəfində duran isə deyər: «Mən zəkətam».

Zəkət təkcə mala aid deyil. İnsan ona verilən bütün ilahi nemətlərin zəkətını verməlidir. Heç bir nemət qarşısında məsuliyyətsiz qalmaq olmaz. Rəvayətlərdə deyilir: «**Elmin**

¹ «Əraf» surəsi, ayə 31.

² «Nurus-səqaleyn təfsiri» cild 2, səh. 553.

³ «Bihar» cild 6, səh. 234.

zəkati onu bilməyəne öyrətməkdir»,¹ «Gözəlliyin zəkati iffətli olmaqdır»,² «Şücaətin zəkati Allah yolunda cihad etməkdir».³

Bütün bunlar zəkatin nümunələridir. Əgər nemətin zəkati ödənirsə, bu zəkat nurani surətdə qəbirdə öz sahibinə kömək edər və onu müxtəlif çətinliklərdən qoruyar.

Mömin bəndənin qarşısında durub «mən orucam» deyən surət, Allahın razılığı üçün tutulan orucun surəti olar və qəbirdə nuraniyyəti ilə cüvələner; Möminin arxasında duran və onu himayə edən nurani surət isə həcc və ümrə olduğunu deyər.

Həcc mərasimində İmam Səccad (ə) Ərafət səhrasında bir şəxsə buyurdu: **«Hacıların sayı barədə təxminin nə qədərdir?»**

O şəxs çox sayda olduqlarını dedi. Həm də əlavə etdi ki, bu insanlar öz sərvətlərindən keçiblər və nalə edərək Allahı çağırırlar.

İmam (ə) buyurdu: **«Ah-nalə çox olsa da hacı azdır».**

O şəxs «Bunların hamısı hacıdır. Məgər bu azdır?»

İmam (ə) ona insanların batinini göstərdi. Şəxs gördü ki, Ərafət çölü donuz və keçilərlə doludur. Onların arasında cəmi bir neçə nəfər insan görünür.⁴

Hər kəsin öz əməlinin batini ilə uyuşan batini vardır. Əməl edən öz əməli ilə həmahəng olar və hər kəs öz niyəti ilə məhşərə gəlir. İmam Sadiq (ə) buyurur: **«İnsanlar öz niyyətləri ilə məhşərə gələrlər».**⁵

¹ «Bihar» cild 2, səh. 25.

² «Qurəul-hikəmin şərh» cild 4, səh. 105.

³ «Qurəul-hikəmin şərh» cild 4, səh. 106.

⁴ «Bihar» cild 96, səh. 258.

⁵ «Bihar» cild 67, səh. 209.

Məsum imamlar insanların batinini görər və bəzən hətta başqalarına da göstərirlər.

Möminin ayağının altında olan nur deyər: «Mən sənin möminlərə rəva bildiyin, başqalarına yetirdiyin yaxşılıqlaram».

Bu beş nur özünü tanıtdırandan sonra möminin başının üstündəki nurdan soruşarlar: «Sən kimsən? Bizim hamımızdan nurlusan».

O, deyər: «Mən Peyğəmbər (s) və Əhli-Beytinin vilayətiyəm».

Peyğəmbər (s) və Əhli-Beytinə məhəbbət bu surətdə cəlvələnər. Onlara tabe olmaq bərzəxdə bu surətdə hamıdan nurlu olar, möminin başı üstündə parlayar. İnsan Əhli-Beytə (ə) sadəcə zahirdə deyil, qəlbən təşnə olsa, onlarla birlikdə məhşərə gələr. Bu barədə doqquzuncu hissədə bəhs olunacaq.

YÜKSƏLƏN ALOVLAR VƏ NAMAZIN KÖVSƏRİ

Peyğəmbər (s) namaz barədə buyurur: **«Hər namaz vaxtı gələndə bir mələk insanlara deyər: «Qalxın! Arxanızca yandırdığınız odları namazla söndürün».**¹

Mürtəkib olduğumuz günahlar, danışdığımız pis sözlər, getdiyimiz pis yollar həmişə arxamızca gələn oddur. Biz onları çiynimizdə daşıyıyıq, lakin nə danışdığımızı bilmirik.

Hətta insanın özü bəzən oda, alova dönür.

وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا

«Haqdan dönənlər, şüphəsiz Cəhənnəmin odunu olacaqlar».²

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 208.

² «Cinn» surəsi, ayə 15.

Allah ədalətliyə dost bildiyi kimi, zülm əhlini də düşmən tutar. Bizim işlərimizdən çoxu od şəklində çiynimizə yığılıb, amma biz hiss etmirik. Əgər bir kəs namaz qılırsa, təkcə günahlardan uzaqlaşmır, həm də əvvəlki günahlarla yandırdığı odu söndürür.

Namaz bir axar çay və kövsər çeşməsidir ki, həm keçmiş odları söndürür, həm də sonradan odlara mübtəla olmağa mane olur. Həm pisliliklərin qarşısını alır, həm də keçmiş pislilikləri aradan aparır. Bu, namazın xasiyyətidir. Quran buna işarə edərək buyurur:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

«Bu kitabdan sənə vəhy olunanı oxu və namaz qıl. Çünki namaz böyük günahlardan, xoşagəlməz hallardan çəkindirir».¹

HƏZRƏT ZƏKƏRİYYANIN (Ə) NAMAZININ BƏRƏKƏTİ

İmam Sadiqdən (ə) nəql olunur: «Əgər Allah insana bir bərəkət vermək istəsə, onu ən gözəl halda verər. Ən gözəl hal mehrabda olub daxili düşmənlə vuruşmaq halıdır. Allah-Təala Zəkəriyaya (ə) Yəhyanı vermək istədikdə, ibadət halında ikən ona bu müjdəni verdi.

İmam (ə) buyurur: «**Allaha itaət odur ki, yer üzündə Allaha xidmət etsin. Namaz qədər heç bir xidmətin dəyəri yoxdur. Elə ona görə də Həzrət Zəkəriyyə (ə) ibadət halında ikən ona müjdə verildi.**»²

¹ «Ənkəbut» surəsi, ayə 45.

² «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 208.

Yəhya (ə) din yolunda şəhid oldu. Biz onu zahid və şəhid Yəhya (ə) kimi tanıyırıq. Əgər birinə din yolunda silahla fədəkarlıq etmək qismət olursa, bu silahın yanında əqlin silahı sayılan mərifət də lazımdır.

İmam Sadiq (ə), **«Sizə verdiklərimizi əzmlə, möhkəm iradə ilə qəbul edin»**¹ ayəsi barədə soruşulan «Burada məqsəd qəlb qüvvətidir, yoxsa bədən?» sualına belə cavab verir: **«Bu ayədə həm qəlb, həm də bədənlərin qüvvəti nəzərdə tutulur»**.²

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ

«Ey Yəhya, kitabı qüvvətlə tut!»³ ayəsində Həzrət Yəhyaya (ə) kitabı həm ağıl, həm mərifət, həm də bədən qüvvəsi ilə tutmaq əmr olunur. O, kitabı bu cür himayə etdi və nəticədə şəhadət şərbətini içdi. Bunların hamısı atası Həzrət Zəkəriyyənin (ə) namazının bərəkətindən idi.

NAMAZ VƏ RUHUN PAKLIĞI

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Bəndədən ilk soruşulan əməl namaz olacaq. Əgər namaz qəbul olunsa, onun başqa əməlləri də qəbul olunar. Əks təqdirdə namaz qəbul olunmasa, başqa əməllər də qəbul olunmaz. Namaz qıldıqda qəlbini Allahla üz tut ki, dua və namazın qəbul olunsun. Allah da möminlərin qəlbi ilə sənə üz tutar»**.

Quran namazı və namaz qılanları çox yaxşı tanıtdırır: Namaz qılan o kəsdir ki, üzərində heç bir mal borcu yoxdur.

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 63.

² «Bihar» cild 67, səh. 209.

³ «Məryəm» surəsi, ayə 12.

Onun batinində tamah hissi yer tutmaz. İnsanın yaradanı olan Allah onun dünyapərəst təbiətini belə açıqlayır:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ
مَنُوعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ

*«Həqiqətən, insan olduqca həris və kəmhövsələ yaradılmışdır. Ona bir zərər və ziyan üz verdikdə, dözməz. Ona bir xeyir yetişdikdə, xəsis və simic olar. Namaz qılanlardan savayı».*¹

Allah əvvəlcə insan təbiətinin fəsadlarını bəyan edir, sonra buyurur ki, namaz qılanlar bu rəzilliklərdən qorunublar. Buradan məlum olur ki, namaz insanı bu sifətlərdən qoruyub pak saxlayır. Deməli, insanın kamal və fəziləti namazdandır. Çünki namaz insan üçün bir çox fəzilətləri hasil edir, bir çox rəzil sifətləri uzaqlaşdırır.

Həzrət Əli (ə) «Nəhcül-bəlağə»də buyurur: **«Allahın Peyğəmbər (s) namazı insanın qapısının ağzında olan və insanın gün ərzində beş dəfə içində çimdiyi su çeşməsinə bənzədib. Belə olan halda həmin şəxsə heç bir çirk qalmayacaqdır».**²

Namaz bir çeşmədir ki, insanı paklayır. Əgər biz namazın bu paklığını özümüzdə hiss etmiriksə, namazımızın həqiqi olmadığını qəbul etməliyik. Namaz səhih ola bilər, amma qəbul olunmaz. Çünki o namaz qəbul olunar ki, insanın ruhunu paklasın. O zaman Allah namazı qəbul edər, cənnətlə müjdələyər, bundan əlavə başqalarının qəlbini sənə yönəldər və siz başqalarının sevimlisi olarsınız.

¹ «Məaric» surəsi, ayə 19-22.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 190.

Möminlərin qəlbinin insana tərəf meyillənməsindən üstün nə ola bilər? Çünki çətinliklərdə möminlər insanın köməyinə gəlir. Möminlərin duası təsirli olur. Əgər onun çətinliyini möminlərin həll etmələrini, onun üçün dua etmələrini istəyirsə, qəlbinə-xüsusilə namazda - Allaha yönəltməlidir.

İnsan o zaman namazda öz qəlbinin ixtiyarını əlində saxlaya bilər ki, başqa vaxtlarda göz və qulağını nəzarətdə saxlaya bilsin. Əgər başqa vaxtlarda göz və qulağını qorusa, namazda daxili düşmənin hücumuna məruz qalmaz. Deməli insanın namazdan kənarda da özünü qoruması mühümdür.

GECƏ NAMAZININ HİKMƏTİ

Həzrət Peyğəmbərdən (s) bu barədə bir xütbə vardır. Həmin xütbədə günahlardan pak olmaq üçün namaza və onun davamiyyətinə təkidlə sifariş edəndən sonra buyurur: **«Ey insanlar! Elə bir bəndə yoxdur ki, onun bədənində kəndirlər düyünlənməsin. Gecənin üçdə ikisi keçdikdə bir mələk gəlib insana deyər: Artıq səhər yaxındır. Qalx və Allahı yad et! «Əgər insan qalxıb Allahı yad edərsə, düyünlərdən biri açılır. Əgər qalxıb dəstəmaz alsın və namaz qılsa, bütün düyünləri açılır və sevincli gözlərlə səhər çıxar».**¹

Buradan məlum olur ki, gündüzün düyünlərini gecə namazı açar. İmam Həsən Əskəri (ə) buyurur: **«Allaha doğru səfərə çıxmaq gecələri oyaq qalmadan əldə olmaz. Hər kəs bəzi şeyləri özünə məhrum etməyi gözəl sürətdə bacarmasa, ona bəzi şeylərin verilməsi də gözəl sürətdə olmaz».**²

¹ «Əməli» Şeyx Müfid səh. 209.

² «Bihar» cild 75, səh. 379.

Bu məsələni başqa bir şəkildə İmam Sadiq (ə) Həzrət Əlidən (ə) nəql edir: **«Təfəkkürlə qəlbini oyat, namaz üçün gecələri oyaq qal və Allahdan qorx!»**¹

Təfəkkür qəlbi oyadar. Çünki bəzən yuxu gələr və insanın bir şey dərk etməz. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Əqlin yatmasından Allaha pənah aparırıq»**.²

PEYĞƏMBƏRLƏRİN NAMAZ BARƏDƏ TÖVSIYƏLƏRİ

İmam Sadiq (ə) namazın əzəməti barədə buyurur: **«Siz Allah peyğəmbərlərinin Quranda nəql olunan sözlərini eşidirsiniz. Allahın saleh bəndəsi Həzrət İsa (ə) deyir: «Allah mənə namazı tövsiyə etdi»**.

İmam Sadiq (ə) bu sözləri Müaviyə ibn Vəhəbin cavabında deyir. Müaviyə ibn Vəhəb Allaha yaxınlaşmaq və Onun məhəbbətini qazanmağın ən yaxşı yolunu soruşduqda, Həzrət cavab verdi: **«Mərifətdən sonra bu namazdan daha üstün bir əməl tanımıram. Məgər görmürsənmi saleh bəndə Həzrət İsa (ə) «Allah mənə namazı tövsiyyə etdi» deyir?»**³

ZÖHR NAMAZI VƏ ALLAHIN BÖYÜK RƏHMƏTİ

Hər bir namazın özünəməxsus məziyyəti vardır. Namazlar arasında zöhr namazının da xüsusi yeri var. Quranda deyilir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

¹ «Əmali» Şeyx Müfid səh. 229.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 224.

³ «Kafi» cild 1, səh. 75.

«Bütün namazların və (xüsusilə) orta namazı qoruyun!»¹

Rəvayətlərdə «orta namaz» zöhr namazı kimi təfsir olunur. Bu, Peyğəmbərlərin (s) ilk namazıdır.²

Deyirlər ki, günəş günortadan zəvala³ doğru keçən kimi zöhr vaxtı daxil olduqda namazınızı gecikdirməyin. Çünki, həmin vaxt rəhmət qapıları açırlar Allahdan mərhəmət diləyin. Bu vaxt yalnız özünüz, ata-ananızı və ya dostlarınızı deyil, hər kəsi dua edin.

İmam Rza (ə) buyurur: **«İlahi, əgər Sənə itaət etsəm, həmd sənə məxsusdur. Əgər sənə qarşı asi olsam, bunun üçün əlimdə heç bir höccətim olmaz. Mənə yetişən hər bir xeyir və yaxşılıq Sənin lütf, ehsan və bərəkətinin əsərindəndir. Nə özümün, nə də başqalarının bu xeyirləri əldə etməyə gücü çatmaz. Əgər pislik etsəm, heç bir üzrüm olmaz. Mənə çatan yaxşıqlar Səndəndir. İlahi yer üzünün şərqindən qərbinə kimi bütün mömin kişi və qadınları bağışla!»⁴**

Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql olunur: **«Günorta olduqda səmanın qapıları açılar, Cənnət qapıları açılar, dualar eşidilər. Xoş o kəskin halına ki, həmin anda ondan saleh bir əməl Allah dərgahına qalxsın».**⁵

İslamda cihadın hökmlərindən biri budur ki, döyüş zöhrdən sonra başlasın. Bu iş zöhrdən qabaq məhrukdur.⁶ Lakin düşmənin hücumu keçməsi istisnadır. Bu surətdə

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 238.

² «Vəsailuş-şiə» cild 15, səh.11 və 22.

³ Zəval – gündüzün tam yarısından sonrakı, gölgələrin uzandığı vaxt. Şəriət hökmlərinə əsasən, zöhr namazının daxil olma vaxtı. *Red.*

⁴ «Bihar» cild 49, səh. 73, hədis 9.

⁵ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 209.

⁶ «Vəsailuş-şiə» cild 15, səh.63.

istənilən vaxtda - hətta haram sayılan aylarda¹ belə - onun hücumunun qarşısını almaq lazımdır.

Qurani-Kərim buyurur: «Fərdi məsələlərdə qisas olduğu kimi, ilahi hüquq və hökmlərdə də qisas vardır».

Məsələn, bir nəfər başqaşına zülm edib onu öldürsə, o başqaşının adamlarında ondan qisas ala bilərlər.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

«Ey ağul sahibləri, qisasda sizin üçün həyat vardır».²

Əgər düşmən haram aylardan birində hücum etsə, sizdə həmin aylarda qisas alın və özünüzü müdafiə edin:

وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ

«Haram ay haram ay müqabilindədir».³

Çünki zülmü qəbul etmək zillətdir. Allah zəllilləri sevməz. Necə ki, Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Alçaq insanlar zülmü və zilləti özlərindən uzaqlaşdırma bilməzlər».**⁴

Başqa bir yerdə buyurur: **«Zülm daşını gəlidiyi yerə qaytarın. Zülmü qəbul edənlərdən olmayın. Çünki şəərə şərlə cavab verilər».**⁵

Zöhrdən qabaq vuruşmaq məkruhdur. Zöhrdən sonra isə müstəhəbdir. Bunun sirrini fiqh kitablarında mövzuya aid rəvayətlətdən açıblar. Belə izah olunur ki, zöhr vaxtı rəhmət qapıları açıq olduğuna görə, ola bilsin ki, Allah kafir və münafıqların qəlbini hidayət etsin, onlar da İslama

¹ Haram aylar dedikdə, cihadın haram edildiyi aylar nəzərdə tutulur. Bunlar zilqədə, zilhiccə, mühərrəm və rəcəb aylarıdır.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 179.

³ «Bəqərə» surəsi, ayə 194.

⁴ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 29.

⁵ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 314.

meyillənsinlər, nəticədə qan tökülməsin.¹ Aşura günündə də İmam Hüseynin (ə) mübarizəsi zöhrdən sonra olmuşdur. Zöhrə qədər Həzrət neçə dəfə düşmən qoşununu haqqa dəvət etmişdir.

İNSANIN SƏMAVİ VARLIQ OLMASI

Əməl yuxarı gedəndə onu həyata keçirən də ucalar. Çünki əməl onu icra edəndən ayrılaraq bir məktuba yazılaraq yuxarı getməz. Əməlin canı olan niyyət insandan əsla ayrılmaz. Əməl buxar və tüstü deyil, əksinə insanın canına, ruhuna bağlı olan bir həqiqətdir. Həmin həqiqət bu əməlin mənşəyidir və həmişə əməl sahibi ilə birlikdədir. Əməl yuxarı gedirsə, onu icra edən də ucalar. Bu zaman insan səmavi mələksima olur.

Bu əqli mənanı Həzrət Əli (ə) incə ifadələrlə belə bəyan edir: **«Xeyrli iş görən xeyrin özündən yaxşıdır. Pis iş görən isə pis işin özündən daha pisdır».**²

Əgər namazın fəziləti varsa, namaz yuxarı qalxırsa, ondan daha yaxşı namaz qılanın özüdür. Çünki namaz bu insanın əməlidir. Necə ola bilər ki, namaz yuxarı getsin, oruc qalxsın, amma namaz qılan və oruc tutan ucalmasın? Pisliklər də belədir. Pis əməlin özündən daha pis onu icra edəndir. Çünki bu əməl onun icra edəndir. Çünki bu əməl onun əsəridir. Necə ola bilər ki, pis əsər onu icra edəndən daha pis olsun?

Fəzilət baxımından əgər əməl yuxarı gedirsə, bu xeyrli əməlləri icra edən insanın ruhu da, heç şübhəsiz ucalır.

Qurani-Kərim əziz İslam Peyğəmbərinə (s) buyurur:

¹ «Cəvərihul-kəlam» cild 21, səh. 81.

² «Nəhcül-bəlağə» hikmət 32.

قُلْ تَعَالَوْا أَنُؤْمِنُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ

«De: Gəlin Rəbbinizin sizə haram etdiyini oxuyum...»¹

Bu ayədə «gəlin» kəlməsi orjinalda «təalav» kimi ifadə olunur. Belə ki, «gəlin» sözünü «iləyya» kimi də ifadə etmək olardı. Amma «iləyyə» eyni səthdə olan iki nəfərin bir-birini çağırması zamanı istifadə edilir. Əgər iki nəfər məqam baxımından fərqli olsalar, onda yuxarıdakı «təaləv» deyər, yəni «gəl yuxarı». Peyğəmbərlər də bu kəlmədən istifadə edirlər.

Bu incə məsələni Bəyzavinin təfsirində də görmək olar. O, deyir: «Bədəvilər arasında o zaman da, indi də adətdir ki, dağlıq yerlərdə evlərini dağın döşündə tikər, dağın hamar ətəyində isə əki üçün istifadə edirlər. Onların uşaqları aşağıda, hamar yerdə oynayırlar. Axşam vaxtı valideyinləri evin eyvanına çıxar, aşağı baxar və uşaqlara səslənərlər: «Təaləv!» Yəni «gəlin yuxarı!»²

Peyğəmbərlərin sözləridə belədir. Qurani-Kərim də Peyğəmbərlərin sözünü nəql edərkən buyurur: **«Gəlin yuxarı, Rəbbinizin sizə haram etdiyini oxuyum...»³**

TƏBİƏTƏ MEYİLLƏNMƏ

Sədrəl-Mutəəllihin deyir: «Ömrünün hasili qəsr tikmək, bir sıra maddi və mali şeyləri əldə etməkdən ibarət olan insan əsla tərəqqi etməz. Ağacın yuxarı qalxan şaxələri onun kökü deyil, sadəcə budaqlarıdır. Onun ağzı, gözü, kökü, beyni, başı torpaq altındadır. Eynilə təbiət aləminə baş vuran və torpağa qəlbədən bağlanan insanın himməti də torpaqdan baş qaldırmaq və yeri zinətləndirməkdir. O, bütün səyi torpağa baş vuran və ayaqları

¹ «Ənam» surəsi, ayə 151.

² «Bəyzavinin təfsiri» cild 1, səh. 326.

³ «Ənam» surəsi, ayə 151.

budaq şəklində səmaya ucalan ağac kimidir. Bunun harasında tərəqqi vardır? Nə qədər torpağa baş vursa, budaqları bir o qədər çox olar. Çınarın budaqları uzun olar, çünki kökü torpağın dərinliklərinə daha çox işləyib?»¹

Ardınca buyurur: «Siz insansınız. Ağac kimi deyil, mələk kimi olun. Ucalın və özünüzü torpaqdan azad edin. Biz nə zaman yuxarı qalxdığımızı başa düşə bilərik? Bir şey başa düşməyən və ağılı ilə düşüncəsini işlətməyən insan ucalmaz. Yalnız ağılı ilə şəhvət və qəzəbini cilovlasa, ucala bilər. Həqiqətən də nə vaxta kimi torpaq və təbiətə doğru gedəcəyik?»

İnsan özünü fasiq və münafiq fərdlərlə müqayisə etməməlidir. Deməməlidir ki, şükr olsun Allaha, biz bu yola gəldik, küfr və nifaq tələsinə düşmədik.

İmam Həsən (ə) buyurur: **«Özünüzü dünya əhli və pis insanlarla müqayisə etməyin ki, zərərini görərsiniz».**

Özünüzü Kərbəla şəhidləri və İmam Hüseynin (ə) pak köməkçiləri ilə müqayisə edin. Elə insanlarla özünüzü ölçün ki, qırx il davamlı olaraq işə namazının dəstəmazı ilə sübh namazı qılıblar. Yol açıqdır. Uca məqamlara çatmaq kimlərə sə məxsus deyil. Əsas böyük himmət sahibi olmaqdır.

Bizə öyrədiblər ki, hər cümə gecəsi «Kumeyl» duasında Allahdan ən uca məqama çatamağa istəyək. Biz təkcə cəhənnəmə düşməyə çalışmamalıyıq. Allah Qiyamətə çox insanları cəhənnəmə yandırmayacaq; uşaqları, ruhi xəstələri, ilahi hökmlərə əli çatmayan müstəzəfləri cəhənnəmə göstərməyəcək. Cəhənnəmə getməmək hünər deyil. Həzrət Əli (ə) Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Allah-Təala uca himmətləri və fikirləri səvər, alçaq işlərdən xoşu gəlməz».**²

¹ «Sədrul-Mutəəllihinin təfsiri» cild 1, səh. 117.

² «Bihar» cild 47, səh. 323.

Peyğəmbərin (s) bu böyük sözü İmam Hüseyn (ə) kimi gənci tərbiyə edir. Həm də bizə öyrədir ki, insan uca məqamlara necə çata bilər, bir millət necə uca himmətli ola bilər? İmam dedilər ki, Yəmən də, Hicaz da, İraq da qarışıb, hara getmək istəyirsən? İmam cavab verdi: **«Əgər bütün dünya əmin-amanlığa həsrət qalsa, mən bu işimdən əl götürmərim və Yezid ibn Müaviyəyə beyət etmərim»**.¹

İmamət məktəbində qorxu olmaz. Qorxu Allah dostlarının yanında cövlan edə bilməz.

NAMAZIN BATİNİ İLƏ DOSTLUQ

İmam Hüseyn (ə) təsəvvüfün axşamüstü Həzrət Əbulfəzlə (ə) buyurdu: «Get bu qövmə də ki, bu gecə Aşura gecəsidir, bizə möhlət versinlər. Allah-Təala buyurur ki, mən namazı sevirəm. Mən də namazı Allaha xatir sevirəm. Namaz mənim sevdiiyimdır».

(Həzrət «mən namaz qılanam» demir. Hamıda namazın zahiri surəti ola bilər. Namazın qaydalarına riayət etmək də hər kəsə mümkündür.) İmam buyurur ki, namazın həqiqəti mənim sevdiiyimdır. Ona görə də sevdiiyimlə bu gecə vidalaşmaq istəyirəm.

Əgər biri namaz qılsa və oruc tutsa, əbədi diri qalar. «Mən namaz qılanam» deyən kəslə «namazə sevirəm» deyən kəsin arasında çox fərq vardır.

İmam Səccadın (ə), İmam Baqirin (ə) və digər Əhli-Beyt övladları da bundan xəbərdar idilər. Atalar namaz qılmağa başlayanda onlar bilirdilər ki, daha onları heç nə bu ibadətdən ayıra bilməz.²

¹ «Bihar» cild 44, səh. 329.

² «Ənvarul-bəhiyyə» səh. 49.

Bir gün İmamın (ə) namaz qıldığı yerin yaxınlığında yanğın oldu. Səs-küy qopdu. Nəhayət yanğını söndürdülər. Həzrət namazını bitirəndən sonra olanları ona danışib soruşdular: «Sizin xəbəriniz olmalıdı?»

Həzrət cavab verdi: «Xeyr».

Soruşdular: «Bu, necə ola bilər?»

Buyurdu: «Mən başqa bir odu söndürürdüm. O aləmin odunu söndürməyə çalışırdım».

Məgər o aləmin odunu insan görə bilər? Bəli, görər.

Quran buyurur: Əgər elmül-yəqinə sahib olsanız, Qiyamətin odunu görərsiniz:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

«Əgər elmül-yəqinlə bilsəydiniz, şübhəsiz, Cəhənnəmi görərdiniz. Sonra, şübhəsiz, onu eynül-yəqinlə görəcəksiniz. Sonra isə o gün, şübhəsiz, siz əta etdiyi nemətlər barəsində sorğu-sual olunacaqsınız».¹

Buradan məlum olur ki, günahın batini od, savabın batini isə cənnətdir.

İmam (ə) sözünə davam edir: **«Əgər siz həqiqət yolunun yolçusu olsanız, elə indidən cəhənnəmi görərsiniz. Cəhənnəmin varlığını sözlə sübut etmək istəyən kəs sadəcə mənasız danışır».**

Qiyamət və cəhənnəm vardır. Onu tüstüsündən bilmək olar. Həmin tüstü ilə gedib odun özünü tapmaq olar. İnsan yuxarıdakı ayə əsasında günahların batini olan cəhənnəmi görməyə bacarmalıdır.

¹ «Təkəsür» surəsi, ayə 5-8.

Günahların da hökm və qaydaları, hikmətləri vardır. Günahın daxili od şöləsi və atəşdir. Bunun tam qarşısında namaz və orucun batini, yəni cənnət qərar tutur.

Məsumların şagirdlərindən bir qismi də bu hikmətləri başa düşüblər. Harisə ibn Malik Həzrət Peyğəmbərə (s) dedi: **«Mən cəhənnəm və əhlini, cənnət və əhlini görür, səslərini eşidirəm»**.¹

Deməli, ibadətlərin hikməti təkcə məsumlara və ilahi peyğəmbərlərə aid deyil. Doğrudur, onların bizim həтта fikrimizin çata bilməyəcəyi məqamları vardır. Onlar heç kəsə müqaisədə oluna bilməzlər. Necə ki, Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Peyğəmbər Əhli-Beyti ilə ümmətdən heç kəs müqayisə oluna bilməz»**.²

¹ «Kafi» cild 2, səh. 53

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 2.

BEŞİNCİ HİSSƏ

ORUC VƏ ONUN HİKMƏTİ

ÇOX YEMƏYİN MƏZƏMMƏTİ

Mübarək ramazan ayı aləmin sirlərinə baş vurmaq üçün münasib fürsətdir. İnsan yalnız öz qüvvəsini qoruyacaq qədər qida istifadə etməklə kifayətlənməlidir. Heç kəs dolu qarınla bir yerə gedib çıxa bilməz. İslam əxlaqında deyilir: **«İnsan qarınını doldurmaqdan daha pis heç nəyi doldurmayıb»**.¹

Dolu qarın düşüncə yolunu bağlayar. Çox yeyən insan heçnə anlamaz, aləmin batininə və sirlərinə əsla baş vura bilməz.

Dolu qarın iradəsizlik və başaşağılıq gətirər. Yeməkdə orta həddi qorumaq sağlamlıq, uzun ömür və qəlb nuraniyyəti bəxş edər. Həddən artıq yemək, artıqların həzm olunduğu müddətdə ruhu məşğul edər, bədənin daha çox enerji sərf etməsinə və nəticədə insanın vaxtından əvvəl əldən düşməsinə səbəb olar. Adətən çox yeyən insanlar çox yaşamazlar.

Çox yemək yorğunluq və yuxunu artırar. Peyğəmbərin (s) səhabələri Həzrətin (s) yanına gələndə onlardan soruşardı: **«Ötən gecə sizə müjdə olacaq nə yuxu görmüsünüz? İnsan bir şey analamaq üçün yatar, çox yatmaq üçün çox yeməz»**.²

Bir nəfər Peyğəmbərin (s) yanında gəyirdi. Həzrət (s) ona dedi: **«Az yemək ye! İnsan o qədər yeməlidir ki, başqalarının yanında gəyirməsin. Qiyamət günü insanlar**

¹ «Bihar» cild 63, səh. 330.

² «Kafi» cild 8, səh. 90.

arasında ən çox ac qalanlar bu dünyada çox tox olanlardır».¹

Həzrət Əlinin (ə) barəsində belə nəql olunur: Bir gün o, bağbana dedi: «Yemək varındır mı?»

O, cavab verdi: «Varındır, amma sizə layiq deyil! Yağsız balqabaq bişirmişəm».

Həzrət dedi: «Gətir!»

Həzrət əllərini yuyub həmin yeməkdən yedi və öz qarnını göstərib bağbana dedi: **«Qarın belə sadə yeməklə də doyar. Vay o kəsin halına ki, qarnı onu cəhənnəmə aparacaq».**²

İSLAMDA AZADLIĞIN DƏYƏRİ

Böyüklerimiz deyiblər: Oruc tutmaq çətin və ağır olsa da, Allahın buyurduğu **«Ey iman gətirənlər, sizdən əvvəlkilərə yazıldığı kimi sizə (də) oruc yazıldı»**³ ayəsini eşidəndə, orucun yorğunluğunu alar: **«Nidada olan ləzzət ibadətdə olan əziyyəti aradan aparar».**⁴

Peyğəmbər (s) şəban ayının son cüməsində xütbə edərək buyurur: **«Ey insanlar! Nəfləriniz əməllərinizin girovundadır. İstiğfar etməklə onları azad edin!»**⁵

Yəni siz azad deyil, qəfəsdəsiniz və bunu bilmirsiniz. Günahlarınız sizi qəfəsdə həbs edib. Mübarək ramazan ayında istiğfar etməklə özünüzü azad edin! Günahkar borclu hesab olunur. Borclu da girov qoymalıdır. İbadətdə ev və torpağı girov kimi qəbul etməzlər, insanın canını istəyərlər. «Mən

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 16, səh.410.

² «Əl-kina vəl-əlqab» cild 3, səh.138.

³ «Bəqərə» surəsi, ayə 183.

⁴ «Məcməul-bəyan» cild 2, səh. 490.

⁵ «Əmali vəl-məcalis» səh. 85.

istədiyimi edirəm, istədiyim yerə gedirəm, istədiyimi deyirəm...» deyən kəs azad deyil əsirdir. O, nəfsinin quludur, əsla azad sayılmaz.

İslamda azadlıq qədər böyük dəyər yoxdur. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Şəhvət hisslərini tərk edən kəs azad olar»**.¹

Məsumlar öz sözlərində bizə azad olmağı öyrətmişlər. Zahiri düşməndən azad olmaq o qədər də mühüm deyil. Mühüm olan batini düşməndən azad olmaqdır.

Azad, ya kölə olmağı ayırd etməyin yolu budur ki, əgər ürəyimiz istəyəni ediriksə, deməli tamahımızın zindanında və nəfsimizin qəfəsindəyik. Yox, əgər Allahın dediyinə əməl ediriksə, azadıq. Azad insan Allahdan başqasını düşünməz.

Bizim mübarək ramazan ayında ən böyük vəzifəmiz azad olmaqdır. İnsan öz əli ilə özü üçün düzəltdiyi bu polad barmaqlıqları və qəfəsləri sıdırmalıdır.

Azadlıq yolu istiğfar və Allahdan əfv istəməkdir. Ona görə də deyirlər: **«Hər gecə-gündüz bir neçə dəfə «əstəğfirullahə rəbbi və ətubu iləyh» deyini!»**²

Həm namazda, həm də başqa vaxt özünüz və başqaları üçün Allahdan bağışlanmaq istəyin! Sadəcə cəhənnəmdən qurtulmaq və ya cənnətə getmək, oranın nemətlərindən bəhrələnmək üçün deyil. Hədəf bunlardan daha yüksək olmalıdır.

Həzrət Əli (ə) Malik Əştərə yazdığı məktubunda buyurur: **«Bu din şər insanların əlində əsir olub. Ona şəxsi istəklərlə əməl olunur, onun vasitəsilə dünya istənilir»**.³

Dünyada məğlub olanlar nəfslərinin əsiri olanlardır. Həm dünyada qalmaq istər, həm də azad olmaqdan qorxarlar. İslam

¹ «Bihar» cild 74, səh. 239.

² «Bihar» cild 17, səh. 44.

³ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 53.

bu iki xüsusiyyətin üstündən xətt çəkir, haqq olan iki qayda təqdim edir; təbiətə və dünyaya qəlbən bağlanmaq və maddi olmayan varlıq aləmindən qorxmamaq.

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Elə bir azad insan varmı ki, keçmiş nəsillərin dışının dibində qalanları tərk etsin!?»**¹

Bu dünyada olan məqam, məskən, torpaq, sərvətdən keçmiş nəsillər istifadə etmişlər. Onların dışının dibində qalanlar bu gün sizin əlinizə çatmışdır. Hal-hazırda dünyada olan hər şey keçmişlərdən artıq qalanlardır. Azad insan bunların hamısını tərk etməlidir.

Quran buyurur:

كُلُّ امْرِي بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ

«Hər bir insan öz əməlinin girovudur.»²

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ إِلَّا أَصْحَابُ الْيَمِيْنِ

Hər kəs öz əməlinin girovundadır, «əshabi-yəmin»dən başqa».³

«Əshabi-yəmin» o kəslərdir ki, əməl dəftərləri sağ əllərinə verilmişdir və bərəkət əhli olanlarla birlikdədirlər. Onlardan bərəkətdən başqa bir şey gözlənilməz. Onların da bərəkətdən başqa işləri olmaz. Bu, Allahın bizdən əldə etməyimizi istədiyi ən gözəl nemətdir.

Ramazan ayı azad olmaq ayıdır. Ötən hər gün azad olmağa doğru addımladığımız yolda düyünlərdən birini açmalıyıq. Azad olmağın ən gözəl yolu ibadətlərin hikmətlərinə baş vurmaqdır.

¹ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 456.

² «Tur» surəsi, ayə 21.

³ «Muddəssir» surəsi, ayə 38-39.

ORUC VƏ ORUC TUTANIN MÜKAFATI

Bəzi rəvayətlərdə deyilir: «Oruc tutun ki, mübarək ramazan ayından başqa nə tərəvət, sevinc və şadlıq varsa, hamısını unudasınız. Çünki onların hamısı yalançı və ötəridir. İnsan oruc tutsa və ona qəlbən bağlansa, yavaş-yavaş orucun batini başa düşür. Orucun batini insanı Allahla görüşməyə çəkib aparır. Allah-Təala buyurur: **«Oruc Mənə məxsusdur və Mən onun əvəzini verəcəyəm»**.¹

Bu ifadə yalnız oruc üçün deyilmişdir.

Mümkünəl-vücud cahanın bütün əşyaları və varlıqları Allaha məxsusdur. Elə bir varlıq yoxdur ki, Onun olmasın. Çünki hər şey Onun yaratdığı və Onun quludur. Bizim göz və qulağımıza da O sahibdir:

أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ

«Sizin qulaqlarınıza və onların eşitmə qabiliyyətinə və sizin gözlərinizə və onların görmə qabiliyyətinə kim hakimdir? ...Onlar dərhal «Allah!» deyirlər».²

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Sizin bədən üzvləriniz Onun şahidləri, bədənələriniz qoşun və əmrini tabe olanlar, düşüncələriniz gözətçiləridir və sizin gizliləriniz Onun yanında aşkardır»**.³

Dünyada elə bir varlıq yoxdur ki, Allah-Təalanı yad və zikr etməsin. Bəzən qafil olan, bəzən ayılan təkcə insandır.

¹ «Rovzətul-müttəqin» cild 3, səh. 225. Bəziləri bu rəvayəti belə mənə etmişlər: «Oruc Mənə məxsusdur və onun mükafatı da Mən özüməm». İbn Əsir, «Nihayə» cild 1, səh. 270.

² «Yunus» surəsi, ayə 31.

³ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 190.

Mələklər hətta insanın aldığı nəfəsləri belə sayarlar, onun nə üçün nəfəs aldığını qeyd edərlər. Quranın dediyi kimi bütün cahan onun mülküdürsə¹, deməli bizim bütün bədən üzvlərimiz Haqqın ordusudur:

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Göylərin və yerin orduları Allaha məxsusdur».²

«Oruc Mənə məxsusdur» deyilməsi diqqət olunması gərəkən bir xüsusiyyəti çatdırır.

Bəzən insan səhərdən axşama kimi ac qalıb imsak edir. Bu, orucun birinci dərəcəsidir. Bu, ən çoxu cəhənnəmdə yanmamaq və **«altından çaylar axan»**³ cənnətlərə daxil olmaq üçündür. Amma bu oruc **«Mənim bəndələrimin zümrəsinə daxil ol! Və Mənim Cənnətimə daxil ol!»**⁴ üçün yol açmaz. Yəni orucun xüsusi hökm və qaydaları olduğu kimi bir hikməti də vardır. O da Allahla görüş və Onun məhəbbətidir.

Bu hədis insanda aşıq olmaq üçün şövq yaradır. İnsan müştəq olmayınca səy göstərməz. Səy göstərməyincə isə heç yerə çatmaz. Oruc Allaha məxsusdursa, orucun mükafatını da Allah öz üzərinə götürür.

Fəqihliyi ilə yanaşı həm də İslam maarifində və əqli elmlərin çoxunda nəzər sahibi olan mərhum Məhəmmədtəqi Məclisi deyir: «Allah-Təala yalnız «oruc Mənə məxsusdur» deməklə kifayətlənməyib «Mən onun əvəzini verəcəyəm» də

¹ **«Göylərin və yerin həqiqi mülkiyyəti və tam hakimiyyəti Allaha məxsusdur».** «Ali-İmran» surəsi, ayə 189.

² «Fəth» surəsi, ayə 4.

³ «Ali-İmran» surəsi, ayə 15.

⁴ «Fəcr» surəsi, ayə 29-30.

buyurur: «Mən» deməklə¹ özünü tanıtdıraraq buyurur ki, oruc Mənə məxsusdur və Mən onun əvəzini verəcəyəm».²

MÜKAFATIN KEYFİYYƏTİ

Müstəhəb oruc tutan və iftar vaxtı öz yeməklərini - *«altından çaylar axana cənnətlər»* ixtiyarlarında olduğu halda - yetimə, əsirə və miskinə verən Allah dostlarına deyilir:

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي

*«Mənim bəndələrimin zümrəsinə daxil ol! Və Mənim Cənnətimə daxil ol!»*³

Çünki onlar ali hədəflərə görə oruc tuturlar. Cənnətə daxil olmaq və oranın ürəyə yatan meyvələrində istifadə etmək üçün oruc tutanların orucu, sadəcə bir növ sövdələşməyə bənzəyər.

Orucla başqa ibadətlərin fərqlərindən biri də budur ki, başqa əməllər barədə deyilir: Mömin dünyadan gedərkən Allahın mələkləri onu qarşılayar və deyirlər:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوا هَا خَالِدِينَ

*«Salam olsun sizə! Pak oldunuz. Buna görə də əbədi məskunlaşmaq üçün ora daxil olun!»*⁴

Onlar üçün cənnətin qapıları açılar və onlara deyilər ki, hansı qapıdan istəyirsinizsə, daxil olun. Oruc tutan barədə isə Allah-Təala buyurur: «Mən özüm onu mükafatlandıracağam».

¹ Həmin cümlədə «Mən» deyilməsə də olardı. «Onun əvəzini verəcəyəm» deyilsəydi, yenə mənə anlaşılaqdır. «Mən» kəlməsinin deyilməsi diqqətləri bu kəlməyə yönəldir və xüsusi mənə vurğulandığını bildirir. *Red.*

² «Rovzətul-müttəqin» cild 3, səh. 225.

³ «Fəcr» surəsi, ayə 29-30.

⁴ «Zumər» surəsi, ayə 73.

Bu, orucun hökm və qaydalarından deyil. Çünki bu, nə fiqhın bəhs etdiyi vacib, ya müstəhəb bəhslər silsiləsindəndir, nə də orucun qayda-qanunları bəhsindən. Qeyd olunanlar orucun hikmətlərindəndir. Burada Allahın özünün mükafatlandırması üçün insan bu məqama necə çata biləcəyindən söhbət gedir.

İbn Əsir deyir: Allah-Təalanın qüdsi hədisdə dediyi «oruc Mənə məxsusdur və Mən onun əvəzini verəcəyəm» kəlamındakı məqamlardan biri budur ki, şirk və bütperəstlik məktəblərinin heç birində heç kəs bütlər üçün oruc tutmazdı. Onlar üçün namaz qılar, qurbanlıq kəsər və başqa ayinlər icra edərdilər. Oruc yalnız Allaha məxsusdur. Heç bir müşrik və bütperəst bütə sitayiş edərkən, ona yaxınlaşmaq üçün oruc tutmaz. Oruc yalnız Allahın göstərişidir. Başqa ibadətlər Allahdan başqası üçün də icra olunub. Orucu isə Allah-Təala özünə aid edib və oruc tutanın mükafatını da öz öhdəsinə götürüb.¹

TƏQVANIN DƏRƏCƏLƏRİ VƏ ALLAHA QOVUŞMAQ

Oruc insanın təqvaya çatması üçündür.² Təqvalı insanın iki dərəcəsi vardır:

Birincisi, nemətlərlə dolu olan cənnətdir:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ

¹ İbn Əsir «Nihayə» cild 1, səh. 270.

² «Ey iman gətirənlər, sizdən əvvəlkilərə yazıldığı kimi sizə (də) oruc yazıldı və qərara alındı, (ki) bəlkə (ruhunuz qüvvətlənsin və nəfsi istəklərdən) çəkinəsiniz». «Bəqərə» surəsi, ayə 183.

*«Həqiqətən təqvalılar cənnətlər, bağlar, axan çaylar, daimi rifah və aydınlıq içərisində olacaqlar».*¹

Bu, zahiri ləzzətlər üçündür.

İkincisi Allah yanında olan məqamdır:

فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ

*«Kamal və qüdrət sahibi olan hökmdarın yanında, doğruluq məqamında olacaqlar».*²

Bu mərhələdə artıq cənnət nemətlərindən, alma-armuddan söhbət getmir. Çünki cənnət və onun çayları, yemək və içəcəkləri cism və bədənə aiddir. Allahla görüş isə ruh üçündür. Bu orucun sirri və batınıdır.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Oruc tutan iki vaxt sevinər; iftar vaxtında və Allahla görüşəndə».**³

Başqa bir yerdə də təxminən eyni sözü buyurur.⁴

Oruc tutan bəzi dualarda Allahdan tam cəmal istəyir. **«Ey Allahım, sənin cəmalının ən üstününü istəyirəm...»**⁵

Məşhur şair Nizami Gəncəvi məcazi və həqiqi eşq barəsində deyir: «Leyli ömrünün sonunda xəstə ikən anasına vəsiyyəət edib dedi: «Ana, mənim bu sözümü Məcnuna çatdır və ona de ki, əgər birinə bağlanmaq istəsə mənim kimi bir qızdırma ilə aradan gedənə könül verməsin».

İnsan özünə, Allahdan başqasına ümumiyyətlə aradan gedə biləcək hər şeyə könül verməsi heyifdir. Çünki Allahdan başqa hər şey aradan gedəcək. Bu, insanın mükafatı ola bilməz. Oruc tutanın mükafatı Allaha qovuşmaqdır.

¹ «Qəmər» surəsi, ayə 54.

² «Qəmər» surəsi, ayə 55.

³ «Vəsailuş-şiə» cild 10, səh. 403.

⁴ «Rovzətul-müttəqin» cild 3, səh. 226; «Vəsailuş-şiə» cild 10, səh. 400.

⁵ «Məfatihul-cinan», «Səhər» duası.

Bizə deyirlər ki, mübarək ramazan ayının səhərlərində Allahadan mütləq cəməl istəyin, sadəcə qulaq asmaqla kifayətlənin. Çünki qulaq asmaq istəmək deyil. İnsan bu sözləri deməklə nə qədər uca məqamlara nail ola bilər: «Ey Allahım, mən Səndən nurunun ən üstünü istəyirəm».

Mübarək ramazan ayının dualarını bizə öyrədlər ki, bilək, oruc tutan insan bu sözləri deməyə layiqdir. Oruc tutan insan «Ey Allahım, mən Səndən cəlalının ən üstünü istəyirəm» deyə bilər.

Burada söhbət cənnətin huri və qılmanından, bağ və çaylarından getmir. Burada mənəvi kamallardan danışılır. İnsan üçün belə bir məqam vardır. Əgər bu məqamlar olmasaydı, bizə bu duaları oxumaq tövsiyə edilməzdi. Deməli, bu məqamlara çatmaq olar. Müstəhəb oruc tutub iftar yeməyini müsəlman olamayan əsirə vermək mümkündür.

İslam fiqhinin hökmlərindən bir qismi vəqf məsələlərinə aiddir. Fəqihlər deyir ki, insan bağını, mülkünü, ya mağazasını kafirin yaşayışını təmin etmək üçün ona vəqf edə bilər. Bu, bir ibadətdir. Əlbəttə, hərbi kafirlər ¹ və qanı hədəf olanlar istisnadır. Peyğəmbər (s) buyurur: **«(Dinindən asılı olmayaraq) hər susamış şəxsə, həmçinin heyvanlara su verib sirab etməyin savabı vardır».**²

¹ İslam dini ilə düşmənçilik edən və din əleyhinə mübarizə aparan kafirlər. Qanı hədəf olanlar da elə bu səbəbdən öldürülməsi vacib, ya caiz olan kafirlərdir. *Red.*

² «Bihar» cild 71, səh. 370. Mərhum Mühəqqiq deyir: Peyğəmbər (s) bu sözünə əsasən, zimmi (hərbi olmayan) kafirə - əcnəbi olsa belə - sədəqə vermək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu, onlara məramını təsdiqləmək və ya gücləndirmək üçün deyil, sadəcə humanistlikdir. Buna sübut odur ki, mərhum Mühəqqiq əhli-kitabın məbədlərinə nəyisə vəqf etməyi caiz bilmir. Daha çox məlumat üçün müraciət edin: «Cəvərihul-kəlam» cild 28, səh. 30. «Bihar» cild 71, səh. 370-371.

Fiqh kitablarında bu görüşdən anlaşılan ümumi mənaya əsaslanaraq deyiblər ki, əgər insan ac heyvanı doydursa, ya bir yırtıcıya su versə, cənnətlə mükafatlanar.

Əgər insan müstəhəb oruc tutsa və iftar yeməyini əsirə verib **«biz sizə Allah rizası üçün yemək verdik»**¹ deyər. **«Hansı tərəfə üz tutsanız Allahın üzü (səmti) oradır»**² ayəsinə əsasən, bu mümkündür. Əgər Əhli-Beyt (ə) xidmətçisi olan Xanım Fizzə bu macərada iştirak edirsə, burada məlum olur ki, biz də bu məqama çata bilərik. Əgər biz özümüzü ucuza satmışıqsa, zərər etmişik.

İNSANIN DƏYƏRİ

Mərhum Kuleyni İmam Kazımdan (ə) gözəl bir rəvayət nəql edib. Bu rəvayət mərhum Mühəqqiq Damad şirin sözlərlə şərh edir.

İmam Kazımdan (ə) buyurur: **«Sizin bədənlərinizin dəyəri cənnətdən başqa bir şeyə saymayın!»**³

Mərhum Mühəqqiq Damad deyir: «Bu rəvayətdən anlaşılır ki, bədənləriniz cənnət dəyərindədirsə, ruhlarımız insan daha üstündür. Ruhi «cənnətul-liqa»⁴ya verməlisiniz. Ruhlarınız hər şeyin maliki və qüdrət sahibi»nə çatmalıdır. Bunun ən yaxşı yolu oruc tutmaqdır».⁵

Orucun batini Allaha qovuşmaq surətində zühur edər. İnsan üçün Allaha daha üstün bir himmət fərz olunmur. Çünki insan əsla aradan getməyən əbədi varlıqdır. O, sadəcə bir

¹ «İnsan» surəsi, ayə 9.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 115.

³ «Kafi» cild 1, səh. 19.

⁴ «Liqa cənnəti» Allaha qovuşmaqdır. *Red.*

⁵ «Kafi kitabının şərh-i» Mirdamad, səh. 38.

aləmdən başqa bir aləmə köç edir. Əgər orucun batini ona qismət olsa, Allaha qovuşar və orada salmaqdan bezmədən daim sabit olar. Cənnətdə daim qalmaqda bezdirici və əzabverici deyil. Orada ümumiyyətlə əzab-əziyyət yoxdur, istər «altında çaylar axan» səfiri cənnətlər olsun, istərsə də mənəvi cənnətlər. İnsan ağrı, yorğunluq, susuzluq, və aclıq görmədən daim toxluq ləzzətini hiss edər. Cənnət bu dünya kimi deyil.

ÇƏTİNLİKLƏRİN HƏLLİNDƏ ORUCUN ROLU

Həyat yolunda müxtəlif çətinliklər qaçılmaz olduğuna görə bizə göstəriş veriblər ki, bu çətinliklər zamanı oruc tutaq. Yəni əgər biz hər namazda bir neçə dəfə «ancaq Səndən kömək istəyirik» deməklə Allahdan yardım diləyiriksə, bunun cavabında Allah da bizə kömək etmək yolunu göstərir. Lakin siz «kömək et!» deyincə biz kömək etmərik. Belə ki, əgər «ancaq Səndən kömək istəyirik» deyiriksə, onun yolunu Quran bizə öyrədir:

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

«Səbr və namazdan kömək diləyin».¹

Ayədəki «səbr» kəlməsi oruc mənasında təfsir və tətbiq olunur. Bir hədisdə deyilir: «Bir nəfər çətinliklər üz tutarsa, (onu aradan aparmaq üçün) oruc tutsun!»²

Təkcə müharibə deyil, bütün başqa çətinliklər insanın qarşısına çıxdıqda, onu həll etmək üçün oruc tutmalıdır.

Oruc çətinliklərin həllində nə rol oynayır? Çətinliklər üzərində qələbə çalmaq üçün insanı hara aparır? Bu, sadəcə ac

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 45.

² «Kafi» cild 4, səh. 63.

qalmaqdırımı? Orucun elə hikmətləri vardır ki, insan ruhunu yüksək məqamlara çatdırır. Uca ruh təbiətin fəvqündə durur.

İnsan Allah üçün oruc tutur. Bütün işlər Allahın əlində olduğu üçün onun çətinliyini də həll edir. Dualarda deyilir: «Ey çətin işləri həll edən Allah!»¹

Quran da buyurur:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

«*Amma kim bəxş etsə və təqvalı olsa və Allahın vədlərini təsdiq etsə Biz onu tezliklə asan olan yola hazırlayırıq*».²

Yəni biz düz yolda olanların işlərini asanlaşdırırıq. Bu ayədən sonra böyük peyğəmbərlərin həyatından nümunələr bəyan olunur. Həzrət Musa (ə) Allaha dedi:

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي

«*İşimi mənə asanlaşdır*».³

Cavabında Allah-Təala buyurur:

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَىٰ

«*Ey Musa, şübhəsiz, istədiklərinin hamısı sənə verildi*».⁴

Yəni sən Fironun zülmünü aradan aparmaq üçün bizdən işlərinin asan olmasını istədin, biz də onu sənə verdik. Biz sənə istədiklərinin hamısını; qəlb genişliyi, bəyan, qardaşının sənə vəzir olmasını, risalətdə şərik olmasını, ona xüsusi vəhy verilməsini təmin etdik.

Həzrət Peyğəmbər (s) bu barədə də deyilir:

¹ Hikmət sahiblərinin kəlamlarında işlənən dualardan bir cümlədir.

² «Ləyl» surəsi, ayə 5-7.

³ «Taha» surəsi, ayə 26.

⁴ «Taha» surəsi, ayə 36.

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ
وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ

*«Məgər Biz sənin sinəni (köksünü) genişləndirmədikmi? Və yükünün ağırlığını səndən götürmədikmi? Elə bir yük ki, onun ağırlığı sənin belini bükmüşdü. Və adını sənin üçün ucaltdıq».*¹

Bütün bu yollar Quranda bizim ixtiyarımıza verilmişdir. Orucun elə bir batini gücü vardır ki, insanı təbiət aləmi üzərində - Allahın izni ilə - qalib edər.

MƏLƏKLƏR VƏ ORUC TUTANLAR ÜÇÜN DUA

Mələklər oruc tutanları dua edirlər. Peyğəmbər (s) buyurur: «Allah-Təala bir dəstə mələyi oruc tutanları dua etmək üçün seçib. Cəbrail (ə) mənə Allahdan xəbər gətirib dedi: **«Mələkləri dua etmək üçün seçmişəm. Onların duası əsla rədd edilməz».**

²

Mələklərin insan üçün etdikləri dua onun üçün xeyir və bərəkət istəməkdən başqa bir şey deyil.

*Sən mələktək ucalarsan, əmələ versən əmək,
Səbr ilə tut ağacından olacaq hasil ipək.*

Bu cahanda tut yarpağından ipək əldə edilsə, barama bu yarpaqlardan ipək hasil edə bilirsə, insan da mələk ola bilər.

Quran buyurur:

مُتَكِّبِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقَ

¹ «İnşirah» surəsi, ayə 1-4.

² «Rovzətul-muttəqin» cild 3, səh. 228.

«Astarları qalın ipəkdən olan yataqların üzərində söykənərlər».¹

Cənnətdə elə xalılar vardır ki, onun astarı ipəkdəndir. Bu ayədə Allah həmin xalıların yalnız astarının ipəkdən olduğunu bildirir. Çünki bu dünyada bizim ipəkdən daha dəyərlili bildiyimiz bir şey yoxdur. Xalının özünün nədən olduğunu isə demir. Onu gedib görmək lazımdır. Astarı ipəkdən olan xalılar təbii ki, baramalar istehsal etməyib. Cənnət nemətlərini bizim əməllərimiz, namaz və orucumuz yaradır. Əlbəttə, bu xalılar cənnətin yalnız cismani ləzzətləridir. Əməllərin, xüsusilə orucun batinini dərk etməyin mükafatı isə Allaha qovuşmaqdır. Ona görə də Allah-Təala buyurur: **«Oruc mənə məxsusdur və onun mükafatını Mən verəcəyəm».**²

Quran mələklər barədə buyurur:

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ

«Bizim hər birimizin müəyyən məqam və rütbəsi vardır».³

Hər bir mələyin dərəcəsi var. Bəzi mələklər oruc tutan muxlis bəndələr üçün dua edirlər. Bunlar oruc tutmayanlar üçün dua edən mələklərdən fərqlidirlər. Mələklərin dərəcələri fərqli olmaqla duaları da fərqlənər.

Biz orucumuzun batininə nə qədər fikir veririk? Sadəcə zahirdə oruc tutmaq, yemək və içməkdən çəkinmək kifayət etməz, bizim batinimizdə də oruc olmalıdır. Biz hətta qəlbimizdən Allahın bəyənmədiyi bir fikri belə keçirməməliyik. Qəlbdən heç kəsin pisliliyini istəməməliyik. Unutmamamliyiq ki, qəlbimizdən keçən hər şeyi Allah bilir.

¹ «Rəhman» surəsi, ayə 54.

² «Rovzətul-müttəqin» cild 3, səh. 228.

³ «Səffat» surəsi, ayə 164.

Avamların orucu xas insanların orucundan, onların orucu isə daha xas olan insanların orucundan fərqlidir. Əgər biz oruc tutduğumuz halda, kimisə incitmək, ya hansısa bir məqama çatmaq fikrində olsaq, ya bir məqama çatdıqda başqalarına fərqli baxsaq, o zaman bizim batinimiz oruc tutmayıb. Batinimiz oruc tutmayıbsa, demək biz hələ orucun batininə çatmamışıq.

Peyğəmbər (s) buyurur: **«Cəbrail (ə) mənə Allahdan xəbər gətirib dedi: «Mələkləri oruc tutanlara dua etmək üçün seçmişəm. Onların duası əsla rədd edilməz».**¹

ORUC TUTAN AĞZININ QOXUSU

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Allah-Təala Həzrət Musaya vəhy etdi ki, nə üçün mənimlə minacət etmirsən?»**

Həzrət Musa buyurdu: **«Oruc tutmuşam və oruc tutan halda ağzının qoxusu xoş deyil».**

Allah-Təala buyurdu: **«Ey Musa! Oruc tutanın ağzının qoxusu Mənim yanımda müşkdən daha ətirlidir».**²

Məgər insan o aləmdə xoş ətirli olmaq istəməzmi? O aləmdə artıq bizim bildiyimiz ceyran göbəyi və müşk ətri olmaz. Orada insanı ətirli edən orucdur. Orucun batini ətirli surətlə zühur edər. Bu hələ bizim bildiyimizdir. Daha yaxşısını Allah bilir.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Əgər bir kəs oruc tutsa və susuzlayarsa, Allah onun üçün min mələk göndərər ki, onun üzünü məsh etsinlər və iftar vaxtı ona müjdə versinlər. İftar vaxtı Allah mələklərə deyər: Bu bəndəmin**

¹ «Rovzətul-muttəqin» cild 3, səh. 228.

² «Rovzətul-muttəqin» cild 3, səh. 229.

nə gözəl ətri var. Siz də şahid olun ki, Mən onu bağışladım».¹

Orucun batini insanı elə bir məqama çatdırır ki, Allah ona xitab edir. Bəndə Allaha «Ey Allahım» deyirsə, Allah da ona «Ey bəndəm» deyə müraciət edir. Əgər Allah-Təala birini əzəmətlə çağırırsa, daha onun ətrini müşkə bənzətmək olmaz. Ceyranın qanından və çirkindən yaranan müşkü Allahın tərifləyərək məhd etdiyi bəndəsinin qoxusu ilə müqayisə etmək olmaz. Digər tərəfdən Qurani Kərimdə deyilir:

يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ

*«Əgər mələklərin kafirləri canlarını aldıqları zaman görsən onların üz və arxalarını vururlar».*²

Mərhum Şeyx Məhəmmədəli Şəhabadi irfan elmi bərəsində faydalı əsərlər yazmışdır. Onlardan biri «Şəzəratul-məarif» kitabıdır. O, bu kitabda deyir: «Ölüm zamanında mələklərin vurduqları kəslər dünyada özləri üçün heç bir şey etməyənlərdir. Dünya işləri üçün vəkil olan mələklər onların arxasına vurub deyərlər ki, dünyadakı vaxtınız tamam olub, çıxın buradan. O aləmin işlərini vəkil olan mələklər isə əliboş və üzükara gələn bu şəxsləri gördükdə, onların üzünə vurur və deyərlər ki, dünyada bir ömür yaşadığını halda nə üçün əliboş gəlmisən?»³

¹ Həmin mənbə.

² «Ənfal» surəsi, ayə 50.

³ «Şəzəratul-məarif» səh. 64.

RAMAZAN ALLAHIN ADI

İmam Rza (ə) atalarından, onlar da Həzrət Əlidən (ə) nəql edir. Bir gün Peyğəmbər (s) bir xütbə oxudu və xütbəsində buyurdu: «Ey insanlar! Allah ayı sizə tərəf gəlir».¹

Bu ayda oruc vacib olduğu üçün və oruc Allah əmrinə əsasən tutulduğundan ramazan ayına «Allah ayı» deyilir. Belə ki, rəcəb ayı «Vilayət ayı», Şaban ayı isə «Nübuvvət və risalət ayı» adlanır. Rəcəb ayının dualarında Allahdan ramazan ayının ibadəti üçün tovfıq istənilir ki, rəcəb ayından başlayaraq orucluğa hazırlıq olsun. İnsan müqəddimələri keçməsə, ramazan ayının əzəmətinə yol tapa bilməz.

Rəvayətlərdə deyilir: «Ramazan gəldi, ramazan getdi» deməyin! Ramazan ayı gəldi, ramazan ayı getdi» deyin! Çünki «Ramazan» Allahın adlarından biridir».²

Ramazan ayı həqiqətlə Allah ayıdır. Əgər insan Allah ayında Allahla qovuşmasa, orucun bətinə çatmayıb. O, sadəcə zahirən oruc tutub. Ona veriləcək mükafat da həmin zahirə orucuna görə olacaq.

Peyğəmbər (s) xütbəsini belə davam edir: «Allah ayı bərəkət, rəhmət və məğfirətlə sizə doğru gəlir. Diqqətli olun və onu qarşılayın! Hazır olun ki, onu doğru dərk edəsiniz».

Bərəkət davamlı və qalıcı xeyirdir. Səhrada suyun toplaşdığı dərələrə «bərəkə» deyilir. Bu ay bərəkət, rəhmət, məğfirətlə doludur. Rəhmət və məğfirət tək-cə günahların bağışlanması deyil. Allahın vəd etdiyi ali dərəcələri də rəhmət adlanır. Əlbəttə, xüsusi rəhmət möminlərə məxsusdur:

¹ «Ərbəin» Şeyx Bəhai, hədis 179.

² «Nurus-səqaleyn» təfsiri cild 1, səh. 166.

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

«Həqiqətən Allahın rəhməti yaxşılara və yaxşılıq edənlərə yaxındır».¹

Mübarək ramazan ayında belə bir rəhməti əldə etmək asandır.

Həzrət (s) sonra buyurur: **«Bu ay Allah yanında ayların ən fəzilətlisidir».**

Allah-Təala bu ay üçün xüsusi fəzilət təyin etmişdir. Təqvalı insan Allah yanında hörmətli olduğu kimi bərəkət, rəhmət və məğfirətli çox olan ay da Allah yanında daha fəzilətlidir.

Mübarək ramazan ayında iki göstəriş vardır:

Ümumi göstəriş. İnsan bütün ayı bir əməl hesab edib niyyət etməlidir. Yəni ayın birinci gecəsində bu ayı sonuna qədər oruc tutacağına qəsd edə bilər.

Xüsusi göstəriş. Ümumi niyyətdən əlavə hər günü müstəqil və ayrı-ayrılıqda bir vəzifə hesab etməlidir. «Onun günləri ən fəzilətli günlər, gecələri ən fəzilətli gecələrdir».

Mübarək ramazan ayının bütün günləri ilin digər günlərindən daha fəzilətlidir. Həmçinin, ayın bütün gecələri ilin digər gecələrindən fəzilətlidir. «Bu ayın saatları (ləhzələri) digərlərindən daha üstündür».

Saat dedikdə bu ayın hər anı nəzərdə tutulur ki, bu anlar ilin digər anlarından daha fəzilətlidir.

Həzrətin (s) «Allahın ayı sizə tərəf gəlir» dediyi söz, Allahın «Oruc Mənə məxsusdur» buyurduğu sözə çox münasibdir. Əgər oruc Allaha məxsusdursa, deməli, bu ay Allah ayıdır. Buna görə də bu ay təkcə orucun Allaha məxsus olduğu ay deyil, həm də bu ayın səhər duaları və digər

¹ «Əraf» surəsi, ayə 56.

ibadətləri Allaha məxsusdur. Çünki bu ay başdan-başa Allah ayıdır. Ay Allah aydırsa, orada olan hər şey, gecə və səhər oxunan dualar, ibadətlər və oruc bütövlükdə Allaha məxsus olacaq.

RAMAZAN AYI VƏ İLAHİ ƏXLAQA SAHİB OLMAQ

Həzrət (s) sonra buyurur: **«Bu ayda siz Allah ziyafətinə dəvət olunmusunuz».**

Qonaq həmişə ev sahibinin etdiyi işi edər. Oruc tutan elə bir Allahın qonağıdır ki, «təam verər, amma təam qəbul etmər».¹ Oruc tutanda gərək belə olsun. Əgər Allah bəxşiş verdiyi halda bir şey almırsa, insan da bu ayda bəxşiş verib özü üçün heç nə almamağı adət etməlidir. Çünki bəxşiş verəndən daha yaxşı əl, bəxşiş alandan daha pis əl yoxdur.² Allah dilənməyi, başqasının əlinə göz dikməyi bəyənmir. Bunun müqabilindən bəxşiş vermək adətini bəyənir. Əgər bir kəs başqalarının onun süfrəsi başında cənnətə getməsi üçün çalışırsa, onun əli bəxşiş verən əldir. Amma əgər bir kəs başqalarının bərəkətinə cənnətə getməyə çalışsa, onun əli bəxşiş alan əldir.

Bu barədə Həzrət Peyğəmbər (s) özündən əvvəl heç kəsin demədiyi bir söz buyurub: *«Yuxarıdakı əl aşağıdakı əldən xeyirlidir»*.³

¹ İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Yeməyə başlayanda Allahın adını de, bitirəndə isə belə de: «Əlhəmdü lilahil-ləzi yutimu və la yutəmu».** «Kafi» cild 6, səh. 294.

² Burada söhbət bəxşiş almağa adət edən və bunu qənimət bilənlər nəzərdə tutulur. *Red.*

³ «Kafi» cild 4, səh. 11.

Çünki bəxşiş verən insanın əli yuxarıda, bəxşiş alanın əli isə aşağıda olur.

Mübarək ramazan ayının gecələrinin dualarında insanın yüksək ruhiyyəyə sahib olub Allaha belə deməsi tövsiyə olunur: **«İlahi! Sən dinini qoruyacağını vəd etmisən. Mənə tövfiq ver ki, dinin mənim əlimlə diri qalsın. Başqaları dini qoruduqları halda, mən sadəcə bunun sayəsində dinin süfrəsi başında oturmaq istəmirəm. Qoy namaz və oruc mənim əlimlə, mənim qanımla diri qalsın və başqaları mənim qonağım olsunlar. Başqaları vuruşub qan verməklə dini diri saxladıkları üçün, mən sadəcə namaz qılıb oruc tutmayım»**.¹

Allah-Təala bir dəstəni təhdid edərək buyurur:

إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ

«Əgər üz döndərsəniz sizin yerinizə digər bir dəstəni gətirər (və) onda onlar sizin kimi olmazlar».²

Əgər hansısa bir dəstə İslam qarşısında səff çəkib dursalar, Allah öz dinindən əl çəkməz. Heç şübhəsiz Allah öz dininin qoruyacaq. Belə olan halda əgər dinin qoruması sizin əlinizlə mümkün olmasa və siz ixlası əldən versəniz, Allah sizi aparar və sizin yerinizə başqalarını gətirir.

Quranın bu təhdid və təliminə əsasən deyirlər ki, mübarək ramazan ayının gecələrində deyin: «İlahi! Sən dinini qoruyacağını vəd etmisən. Mənə tövfiq ver ki, dinin mənim əlimlə diri qalsan».

Buna bəxşiş verən əl və uca himmət deyirlər.

¹ «Məfatihul-cinal», ramazan ayının gecələrinin əməllərindən 13-cü dua.

² «Muhəmməd» surəsi, ayə 38.

Bu ayın dualarında ev sahibini bizə tanıtdırıblar: «O, təam verər, amma təamı qəbul etmər. O, qonaq qəbul edər, amma qonaq olmaz»¹; «O, bir qövmü həlak edib digərini onun yerinə gətirər».²

Bizə deyilib ki, siz belə bir Allahın qonağısınız.

RAMAZAN AYI VƏ KƏRAMƏT İSTƏMƏK

Həzrət (s) xütbəsində buyurur: **«Bu ayda kəramət istəyin! Çünki Allah kəramətli insanın abrını aparmaz və həmişə onu qoruyar. Kəramət mələklərə xas sifətdir. Onlar Allahın kəramətli bəndələridir»**.³

Siz də kəramət süfrəsinin başına dəvət olunmusunuz. Çalışın kəramətli olun!

Kəramət alçaq və rəzil işlərdən pak olmaqdır. İslamın bütün göstərişləri insana kəramət ruhu bəxş edir. Çünki bu hökmlər kərim olan Allah tərəfindən gəlmişdir. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Hər kəs su və torpaq, sonra möhtac olsa, Allah onu uzaqlaşdırar»**.⁴

Bu söz insanı fəaliyyətə dəvət edir və işsizlikdən çəkindirir. Həzrət bekar fərd və ya dəstəni nifrin edir və insanlara kəramət ruhu bəxş edir. O, həmçinin «Nəhcül-bəlağə»də məntiqlə buna dəlil gətirir:

¹ «Bihar» cild 63, səh. 381.

² İftitah duasından.

³ **«Onlar (mələklər) möhtərəm bəndələrdir. Söhbətdə heç vaxt Allahdan qabağa keçməzlər (əksinə, söhbətlərinin mənsəyi Allahın əmri olar) və həmişə Onun (əzəli istəyinə müvafiq olan və elə iradələri də onun bir süası olan istiqamətləndirici) əmri ilə iş görürlər»**. «Ənbiya» surəsi, ayə 26-27.

⁴ «Bihar» cild 100, səh. 65.

1. Allah öz peyğəmbərini böyük bilirdi, ya yox? Heç şübhə yoxdur ki, Allah qarşısında bəndələrin ən əzizi peyğəmbərdir. Allahın peyğəmbərə kəramət, izzət və hörmət verməkdən və «adını sənin (əzəmətin) üçün ucaltdıq»¹ deməsindən başqa, hansı izzət və məqam ola bilər?

2. Peyğəmbərin (s) həyatı çox sadə idi. O, hətta çox vaxt ac yatardı, istər hicrətdən öncəki böhran günlərində, istər başqa vaxt. Xanım Xədicədən (s.ə) gələn bütün mal dövləti İslam yolunda sərf etmişdi, özünə heç nə ayırmamışdı. Həzrət (s) hicrətdən öncəki böhran illərində, Əbutalibin yardım etdiyi üç illik dövrdə çox aclıq görmüşdü.

3. Əgər mal sahibi olmaq kamal və şərəfətdirsə, bu halda belə çıxır ki, Allah öz peyğəmbərini alçaldıb. Bu, doğru deyil. Çünki biz Onun Həzrətə (s) izzət və böyüklük bəxş etdiyini yuxarıdakı ayədə gördük. Deməli bilməliyik ki, Allah birinin başını mal ilə qatırsa, bu o deməkdir ki, onu alçaldır və mərifət sorağında olmağa qoymur.²

Bu təhlil «Fəcr» surəsindəki mətləb ilə ziddiyət təşkil etmir. Çünki bu surədə deyilir: **«Malı olan kəs kərim olduğunu xəyal etməsin. Malı olmayan isə alçaq olduğunu təsəvvür etməsin».**

Ayədə malı olanın alçaq olmadığı deyilmir. Nəticədə «Nəhcül-bəlağə»də deyilir ki, Allah hər kəsin başına mal-dövlət ilə qatsa, o insan bütün ömrünü sadəcə sərraflıqla keçirmişdir. Bilsin ki, o, Allahın inayətindən uzaq düşmüşdür.

Kəramət dünyadakı etibar çərçivəsində deyil. Dünya qoxusu gələn hər şey kəramət sərmayəsi olmaz, üstəlik alçaqlıq gətirər.

¹ «İnşirah» surəsi, ayə 4.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 160.

İmam Səccad (ə) buyurur: Quranda elm, mərifət və tövhiddən söz düşəndə bu nemətlərin sahiblərini mələklərlə birlikdə qeyd edir. Söhbət yemək və içməkdən düşəndə isə bu işlərin sahiblərini heyvanlarla birlikdə xatırlayır. Məsələn, birinci dəstə barəsində buyurur:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ

«Allah ədalətə əsaslanaraq Ondan başqa bir məbudun olmamasına şəhadət verdi. Həmçinin mələklər və elm sahibləri də şəhadət verdilər».¹

Burada alimləri mələklərlə yanaşı qeyd edir.

Amma söhbət maddiyatdan düşəndə buyurur: «Biz göstəriş verdik ki, günəş saçsın, yağsın, nəticədə sizin bağınız yaşllaşsın».

مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ

«Sizin və heyvanlarınızın bəhrələnməsi üçündür».²

كُلُوا وَارْزَعُوا أَنْعَامَكُمْ

«Yeyin və heyvanlarınızı otarın».³

Əgər insan öz abrını qoruyacaq həddən artıq ömrünü dünyaya sərf etsə zərər etmişdir.

Əgər insan öz abrını qoruyacaq həddən artıq ömrünü dünyaya sərf etsə zərər etmişdir. Bu, onun günahıdır. İslam bir tərəfdən «dünyaya qəlbən bağlanma» deyir, digər tərəfdən buyurur: «Kəramətlə yaşa, İslam cəmiyyətinin kəraməti üçün

¹ «Ali-İmran» surəsi, ayə 18.

² «Nazirat» surəsi, ayə 33.

³ «Taha» surəsi, ayə 54.

çalış, özünün və cəmiyyətin ucalması üçün səy et, başqalarına əziyyət verməkdən qaç!»

Həzrət Əli (ə) uzun-uzadı zəhmət sayəsində bir quyu qazıb, ya bir arx çəkib işə salandan sonra vəqf siğəsini oxuyar və deyirdi: **«Bu, sədəqədir»**.¹

SALEHLƏRİN ÖZÜNÜN VƏ ƏMƏLLƏRİNİN QƏBULU

Həzrət (s) xütbəsində buyurur: **«Bu ayda nəfəsləriniz təsbihdir»**.

Aldığımız hər nəfəs sanki «Subbuhun Quddusun» deyir. «Bu ayda yuxunuz ibadətdir. Əməlləriniz məqbuldur».

Ən xırda əməlləri belə Allah bu ayda qəbul edir. Əməllərin qəbul olunması insanın özünün Allah yanında qəbul olunmasına müqəddimədir. Qurani-Kərimdə qəbul olunma məsələsi iki cür deyilir:

1. Allah bir dəstənin əməlini qəbul edir;
2. Allah bir dəstənin özünü qəbul edir.

Bəziləri saleh əməllər edirlər, bəziləri isə zəatən salehdirlər.

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

«İman gətirib saleh əməllər edən şəxslər...»² ayəsinə aid olanlar yaxşı işlər görür, lakin hələ elə bir məqama çatmayıblar ki, zəatən saleh olsunlar. Belə şəxslərin təhlükəyə düşmə ehtimalları var.

İkinci dəstə isə zəatən salehdirlər. Məzələn, Həzrət İbrahim (ə) barədə Quran buyurur:

¹ «Kafi» cild 7, səh. 49.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 25.

وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

«O, axirətdə salehlərdən olacaqdır».¹

Saleh o kəsdir ki, zətı xüsusi ləyaqətə sahib olsun. Allah belə insanları qəbul edər.

Quran Həzrət Məryəm (s.ə) barədə belə buyurur:

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا

«Beləliklə, Rəbbi onu gözəl (şəkildə) qəbul etdi və yaxşı tərzdə yetişdirdi».²

Allah Xanım Məryəmin (s.ə) sadəcə namaz, oruc və digər ibadətlərini deyil, həm də özünü qəbul etdi. Çünki bu əməllər başqalarından da qəbul olunur. Allah kəramət zata sahib olan kəsləri qəbul edir. Sadəcə əməllərin qəbulu isə insanın özünün bir məqama çatıb qəbul olunması yolunda bir işartıdır.

ORUC VƏ QİYAMƏTƏ İNAM

Mübarək ramazan ayı xüsusi əzəmətə sahib olduğundan Həzrət Peyğəmbər (s) xütbəsinin davamında buyurur: **«Özünüzü hazırlayın və Allahdan istəyin ki, bərəkət, rəhmət və məğfirətlə sizə tərəf gələn ramazan ayını dərk edəsiniz! Sədaqətli niyyətlər pak qəlblərlə Allahdan oruc və Quran tilavəti üçün tovfıq istəyin! Özünü Allahın məğfirətindən məhrum edən kəs həqiqətən şəqavət (zətı rəzalət) sahibidir. Bu ayda ac və susuz qalmaqla Qiyamətin açlıq və susuzluğunu xatırlayın!»**³

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 122.

² «Ali-İmram» surəsi, ayə 37.

³ «Ərbəin» Şeyx Bəhai, hədis 179.

Bəzi rəvayətlərdə orucun fəziləti barədə deyilir: **«Oruc tutun ki, ac qalasınız və acların dərdini anlayasınız»**.¹

Bu, bizim dilimizlə deyilmiş və fərz olunan bir kəlamdır. Əslində biz nə üçün birini ac qoumalı, özümüz həmişə tox olmalıyıq? Qiyamətdə bir dəstə həqiqi mənada ac olurlar. Yeyərlər, amma doymazlar. Onların gözü dünyadan da doymazlar. Çünki tamah hissi bitib tükənən deyil. Onlar axirətdə «daha artıq varmı?»² şəklində zühur edərlər. Əslində həmin rəvayətdə deyilir ki, siz başqalarının ac və susuzluğunu deyil, Qiyamətin ac və susuzluğunun fikrində olun! Belə ki, başqalarının ac və susuzluğunun fikrini çəkmək yox, onları təmin etmək lazımdır!

SƏDƏQƏ VƏ TƏAM VERMƏK

Bir hədisdə deyilir: «Mömin maddi baxımdan zəif olsa da, abrını qoruyar».

Malən azlığı xəcalət gətirməz. İnsanın abrını getməsi pisdir. Bəzən birinin malı olar, amma heysiyyəti olmaz.

Bu, Həzrət Əli (ə) ilə Həzrət Xızır (ə) arasında keçən dialoqa bənzəyir. Həzrət Xızır (ə) buyurdu: **«Allahın razılığını əldə etmək üçün varlıların kasıblar qarşısında təvazökarlıq etməsi nə yaxşıdır»**.

Həzrət Əli (ə) buyurdu: **«Bundan daha yaxşı, kasıbların varlılar qarşısında etinasız olmalarıdır. Varlılar qarşısında etinasız olub Allaha təvəkkül edən fəqirin kəraməti varlıların o təvazökarlığından daha üstündür»**.³

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 2, səh. 73.

² «Qaf» surəsi, ayə 30.

³ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 406.

Həzrət Peyğəmbər (s) «Şəbaniyyə» xütbəsinin davamında oruc tutanların vəzifələri barəsində buyurur: **«Fəqir və miskinlərinizə sədəqə verin».**

Bu sədəqə də fəqirə hörmət və Allaha yaxınlaşmaq niyyətilə olmalıdır. Sədəqə verərkən fəqiri təhqir etmək və ya rəhm edib sədəqə vermək olmaz.

Həzrət (s) həmin xütbedə hamını oruc tutanlara iftar verməyə dəvət edir: **«Ey insanlar! Hər kəs bu ayda Allaha xatir oruc tutana iftar versə, bu Allah yanında bir qul azad etmək deməkdir. Allah onun keçmiş günahlarını bağışlayar».**

Bu zaman Həzrətə (s) dedilər: «Bizim hamımızın buna gücü çatmır».

Həzrət (s) buyurdu: **«Cəhənnəmdən qorxun! Bir xurma qədər olsa da iftar verin!»**

Qiyamət günü ağır gündür. Bir xurma qədər verilən iftar da hesab olunar. Tarixdə elə zamanlar olub ki, müsəlmanlar aclıq və ehtiyacla üzləşiblər. Suffə əshabı¹ ibtidai imkanlardan belə məhrum idilər. Bəzən müsəlmanlar uzun müddət iqtisadi və hərbi blokadada qalıblar. Sonralar da bu hadisələr təkrarlanıb. Batil hakimiyyətlər insanların ehtiyacından sui istifadə edərək öz batil əqidələrini dünya malına həris olanlara satıblar.

Müaviyə avam kütləni aldadaraq çıxışlarında deyirdi ki, bahalıqdan və fəqirlikdən gileylənməyin. Çünki Allah Quranda buyurur: «Biz ruziləri məsləhət bildiyimiz miqdarda nazil edirik. Sizin üçün də bu qədər məsləhət görüb. Allah-Təala buyurur:

¹ Suffə əshabı – Peyğəmbərin (s) zamanında ev-çşikləri olmayan və bu üzdən də Mədinədə Məscidun-nəbinin yanında bir gölgəlikdə yaşayanlardır. *Red.*

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ

«Elə bir şey yoxdur ki, Bizim ixtiyarımızda olmasın və onu yalnız müəyyən miqdarda nazil edirik».¹

Bu zaman Əhnəf ibn Qeys qalxıb Müaviyəyə etiraz etdi: «Burada üç mətləb var, sən bu mətləbləri bir-birinə qarışdırdın.

1. Allahın qeyb xəzinələrində bütün sirr və həqiqətlər mövcuddur. Bunda heç kəsin şübhəsi yoxdur.

2. Allahın həmin qeyb xəzinələrindən bəndələri üçün lazım olan miqdarda ruzi göndərməsinə də bir iradəmiz yoxdur.

3. Allah həmin xəzinələrdən müsəlmanların özlərini idarə etməsi üçün kifayət qədər ruzi göndərir. Lakin sən həmin ruzini alıb öz xəzinənə qoyursan. Biz buna etiraz edirik».

Əgər hər kəs öz vəzifəsini bilib möhtəkirliliklə məşğul olmasa, cəmiyyət içində heç bir çətinlik yaranmaz. Qiyamət günü bir dəstə qarışqa və siçan sifətində məhşərə gələcək. Çünki dünyada bu heyvanların xüsusiyyətlərini canlarına hopdurublar.

BÖYÜKLƏRƏ HÖRMƏT, KİÇİKLƏRƏ MƏRHƏMƏT

«Böyükələrinizə ehtiram göstərin, kiçiklərinizə rəhm edin».

Bu sözləri Həzrət (s) xütbəsində buyurur. Böyüklük yalnız yaşla deyil. Əgər aranızdan bir kəs mənəvi məqam baxımından böyük olarsa, yaşı az olsa da ona hörmət edin.

Peyğəmbərin (s) əmisi Abbasdan soruşdular: «Sən böyüksən, yoxsa Peyğəmbər (s)?»

¹ «Hicr» surəsi, ayə 21.

Cavab verdi: «O, böyükdür, mən yaşlıyam».¹

Mübarək ramazan ayında insan ona sığınan kiçiklərə iltifat və mərhəmət göstərməlidir. Yuxarı, ya aşağı əl sahibi olmaq Qiyamətdə bilinəcək: «Zənginlik və yoxsulluq (qiyamət günü) vəziyyət məlum olandan və əməllər Allaha göstəriləndən sonradır. (Həqiqi varlı o kəsdir ki, qiyamət günü ilahi savab və əbədi cənnət onun nəsibi olsun. Həmçinin həqiqi yoxsul o kəsdir ki, həmin gün Allahın cəza və əzabına düçar olsun.)»²

DİLİ QORUMAQ

Peyğəmbər (s) buyurur: **«Qohumlarınıza baş çəkin və dilinizi qoruyun».**

Yalnız oruc olduğunuz gün deyil, həmişə bunlara riayət edin. Bu, orucun yox, ayın ədəb qaydalarındandır. Yəni oruc tutanın dili qorumaq kimi vəzifəsi olub olmadığından söhbət getmir. Məgər ifadə açıqdıqdan sonra hər şey danışmaq olarmı? Ona görə Həzrət (ə) buyurur ki, bütün ay boyunca dilimizi qoruyun. Yəni dili qorumaq bu ata hörmət etmək deməkdir.

İmam Sadiq (ə) atalarından, onlar Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Hər kəs Allahı tanısa və Onu böyük bilsə, dilini və qarnını qoruyar, oruca və namaza diqqət ayırar».**³

Bir nəfər Əbuzərə məktub yazıb ona nəsihət verməsini istədi. Əbuzər onun cavabında yazdı: «Ən əziz dostlarına zülüm etmə».

Həmin şəxs ikinci dəfə məktub yazaraq bildirdi ki, bu məsələ aydındır, insan əziz kəs dostuna zülm etməz. Əbuzər

¹ Yaxud «O, böyükdür, mən Ondan əvvəl dünyaya gəlmişəm». «Kəhlül-bəsər fi sirəti seyyidil bəşər» səh. 58.

² «Nəhcül-bəlağə» hikmət 446.

³ «Ərbəin» Şeyx Bəhai, hədis 76.

onun cavabında yazdı: «İnsana ən əziz kəs onun özüdür. Özünü incitmə. İnsana ən əziz kəs onun özüdür. Özünü incitmə. İnsan hər dəfə günaha mürətəkib olanda, öz canına zülüm edir».¹

Bəziləri diqqət edirlər ki, artıq söz danışmasınlar, çox yeməsinlər, yaxud hər şeydən yeməsinlər, oruc tutsunlar, namaz qılsınlar. Belələri sadəcə mömindilər, Allah dostu deyillər. Allah dostları dərin düşüncə sahibi olarlar: Onlar danışır, lakin sözləri haqqı yad etmək olar.² Adi möminə deyərlər ki, çox danışma. Arif olan möminə deyərlər ki, danış insanları hidayət et və haqqı xatırlat.

ELM ÖYRƏNMƏYİN DƏYƏRİ

Peyğəmbər (s) zamanında o Həzrəti minlərlə insan görüb. Lakin onlar bir yana, Həzrət Əli (ə) bir yana. Deyilənə görə Peyğəmbərin (s) on iki min səhabəsi olub. Onlar illərlə Peyğəmbərin (s) sözlərini eşidib, arxasında namaz qılıb, dərs və bəhs məclislərində iştirak ediblər. Lakin heç biri Həzrət Əli (ə) qədər Ondən istifadə etməyi. Çünki onlar Həzrətin yanına gəlir, bir müddət onun söhbətinə qulaq asır və ləzzət alırdılar. Lakin aldıqları ləzzət ötürü olurdu. Həzrət Əli (ə) isə həmişə Peyğəmbərin (s) yanında idi.

Peyğəmbərin (s) səhabələrindən biri Həzrətə dedi: «Sizin məclisiniz çox şirin və faydalı olur. Lakin məclisdən çıxan kimi həmin ləzzət və fərah aradan gedir».

Həzrət buyurdu: «**O zaman məclisdə deyilənləri yaz.**»³

¹ «İrşadul-qulub» cild 1, səh. 345.

² «Kafi» cild 2, səh. 237.

³ «Bihar» cild 2, səh. 152.

Həzrət Əli (ə) hər dəfə səfərdən qayıdanda Peyğəmbərin (s) yanına gələr və soruşardı: «Bir ayə nazil olubmu? Nazil olubsa nə barədədir? Təfsiri nədir?»

Yaxud Peyğəmbər (s) olmayanda başqalarını Həzrət Əlinin (ə) yanına göndərər və o səfərdə olarkən nazil olan ayə və onun təfsiri barədə xəbər verərdi.

Quran buyurur:

جَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ

*«İnsanlar arasında yol getdiyi zaman bir nur verdiyimiz şəxs».*¹

Bəzi insanlar nuranıdirlər. Onların sözləri, əməl və rəftarları nurdur. Onlarda oturduğumuz zaman Allahı xatırlayırıq. Onların söhbəti yemək-içməkdən, maddi aləmdən olmur. Məqsəd ayə və rəvayətlərdir. Həzrət Peyğəmbərin (s) məclisləri belə idi.

Qədr gecələrində ilahi elmləri öyrənmək, İslam maarifindən danışmaqdan üstün heç nə yoxdur. Həqiqi səadət və tovfıq olan təfsir, hədis, əhkam məclisləri təşkil etmək və ya bu məclislərdə iştirak etməkdir. Əgər bunlar olmasa əmr be məruf və nəhv əz munkər etmək, yaxud ən azı zikr demək gözəldir.

Şiə fiqhinin ən yaxşı və mühüm kitablarından biri «Cəvahir» kitabıdır. Müəllif bu əsəri otuz ilə yazıb. Kitabın sonunda buyurur ki, Allahın izni ilə bu kitab mübarək ramazan ayının iyirmi üçüncü gecəsində sona çatdı.

Buradan məlum olur ki, mübarək ramazan ayının bütün gecələrindən, hətta on doqquz və iyirmi birinci gecələrindən də üstün olan bir gecədə bu alim kitab yazmaqla məşğul imiş.

¹ «Ənam» surəsi, ayə 122.

Alim və agah olmaqdan başqa üstün heç nə yoxdur. Elm insana həqiqi əqlə çatmaq üçün zəmin yaradır. Aqıl insan asudə olar, heç vaxt əzab çəkməz.

HARAM BAXIŞLARDAN UZAQLAŞMAQ VƏ DUAYA DİQQƏT ETMƏK

Həzrət xütbəsinin davamında buyurur: **«Gözlərinizi sizə halal olmayan nəzərlərdən çəkindirin!»**

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Haram baxış şeytanın oxlarındandır»**.¹

Haram baxışlara aludə olmuş insan nəfsini paklamaq və məşq etməklə bu təhlükədən özünü qurtara bilər. Hətta başqalarının məktub, yazı və sirlərinə də baxmaq olmaz. Çünki Peyğəmbər (s) buyurur: **«Sizə halal olmayanlara baxmayın!»**

Bu ayda insanın vəzifələrindən biri tövbə və duadır. Həzrət (s) buyurur: **«Günahlarınızdan Allaha tövbə edin! Namaz vaxtlarında əllərinizi dua etmək üçün qaldırın!»**

Bu zaman edilən dualar qəbul olunur. Ən yaxşı vaxt namaz vaxtıdır, xüsusi ilə namazlardan sonra dua etmək barədə çoxlu tövsiyələr vardır. İnsan nə qədər ahəstə dua etsə, duanın qaydalarına daha yaxşı riayət etmiş olar. İnsan çalışmalıdır ki, təkcə özünü dua etməsin. Həmçinin, «İlahi, mənə onu ver, bunu ver» deməsin, həm özü, həm başqaları üçün xeyir və afiyyət istəsin. Qurani-Kərimdə dua etməyin qaydası belə bəyan olunur:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 2, səh. 73.

«Ey Rəbbimiz, bizə dünyada da yaxşılıq əta et, axirətdə də yaxşılıq əta et...».¹

AÇIQ VƏ BAĞLI QAPILAR

Həzrət (s) buyurur: «Ey insanlar! Bu ayda cənnətin qapıları açıq olar. Allahdan istəyin ki, o qapıları sizin üzünüzə bağlamasın. Cəhənnəmin qapıları isə bağlı olar. Allahdan istəyin ki, o qapıları sizin üzünüzə açmasın».

Allahın rəhməti həmişə qəzəbindən öndə olar. O, Rəbb olduğundan, danışdıqda öz tədbirindən də söz açar. Belə ki, rəhmət nişanələri də bu sözlərdə təcəlla edər:

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Göylərin və yerin xəzinələri və onların açarları Ona məxsusdur».²

Bu açarı iki cür çevirmək olar. Bir tərəfə çevirəndə xəzinələr açılır, əks tərəfə çevirəndə isə bağlanar. Bu açar həm açır, həm də bağlayar. Allah həm açar, həm də bağlayar. Lakin Allah bu xəzinələrin bağlanması özünə nisbət vermir. Quranda deyilir:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ

«Qeyb xəzinələrinin açarı Onun yanında».³

Qeyb xəzinələrini açan Allahdır, bağlayan isə insanın pis əməlləridir. Allah rəhmət qapısını kimsənin üzünə bağlamaz. Çalışın ki, bu qapılar bağlanmasın. Çünki qapıları bağlayan bizik.

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 201.

² «Zümər» surəsi, ayə 63.

³ «Ənam» surəsi, ayə 59.

Önünə tədbir və rübubiyyətinin «açar» kimi təfsir edilməsi onu göstərir ki, O, həmişə «varlıqlara daim fəzilət verən»dir. Yəni O, daim feyz bəxş edir. İnsan bu feyzi qəbul etməlidir. Bəzən biri feyzdən məhrum olduğu halda digəri həmin feyzi qəbul edər. İnsan bu feyzi qəbul etməyə hazır olmalıdır, əks təqdirdə feyz qapılarını bağlamış olacaq. Qəlbin qapılarını da insan özü bağlayır. Ona görə də Həzrət (s) buyurur ki, bu ayda cənnətin qapıları açıq olar. Qapılar tam açıq olarsa, ərəb dilində buna «mufəttəhə» deyirlər. Adi qaydada açıq olanda isə «məftuh» deyilər.

Cəhənnəmin qapıları - cəhənnəm əhli daxil olduqdan sonra - bağlı olar. Cənnətin qapıları isə istər əvvəl, istər sonra həmişə açıq olur:

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةً لَّهُمُ الْأَبْوَابُ

«Qapıları üzlərinə açıq olan əbədi cənnətlər!»¹

Cənnətin qapılarını heç vaxt bağlamazlar, cəhənnəmin qapılarını isə heç vaxt açıq qoymazlar. Qapının bağlı olması bir növ əzabdır, açıq olması isə rifah və nemətdir. Nə mömin olmayan cənnətə gedə bilər, nə də mömin cənnətdən çıxmağa hazır olar. Qapının bağlı olması əzabın artması deməkdir.

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ

«Həqiqətən, o odun qapısı onların üzünə qapanar. Onlar hündür sütunlara (bağlanarlar və cəzalanarlar)».²

¹ «Sad» surəsi, ayə 50.

² «Huməzə» surəsi, ayə 8-9.

DİNİN KÖKLƏRİNİ MÖHKƏMLƏTMƏK AMİLİ

Həzrət Peyğəmbər (s) xütbədə buyurur: **«Sizdən sonra yetimlərinizə mehriban davransınlar deyə, siz də indi xalqın yetim uşaqlarına mehribanlıq göstərin».**

Bu atifə və mehribançılıq elə bir xüsusiyyətdir ki, İslam və iman onun üzərində durur. Belə bir bünövrənin üstündə möhkəm bir qəsir tikmək mümkündür. Həmin bu mülayimlik və münasibət insanlar arasında bağlılıq yaradır.

Allah-Təala buyurur:

وَلِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

«Özlərindən sonra zəif övladlar qoyacaqları təqdirdə onların barəsində qorxan şəxslər gərək qorxsun. Buna görə də Allahdan qorxsunlar və doğru-düzgün söz danışsınlar».¹

Yəni başqalarının yetimlərinə zülm etməyin ki, həmin zülm sonradan sizin yetimlərinizin başına gəlməsin.

İnsan ölümündən sonra öz ailəsinin durumundan xəbərdar olur. Əgər azad buraxılsa, ailəsinə, mənzilinə gələr. Dünyadan getmiş və öləndən sonra azad buraxılmış insanlar hər gün mənzillərinə baş çəkərlər. Azad olmayanlar isə həftədə, ayda, ya ildə bir dəfə də olsa, ailələrinə baş çəkmək üçün azad edilərlər. Deməli, əlaqə tamamilə kəsilmir.²

İslam cəmiyyətinə hakim olan ruhiyyə cəmiyyətin bütün təbəqələrinə qarşı - müsəlman, ya qeyri-müsəlmanlara qarşı - iltifat və mərhəmət göstərməkdən ibarət olmalıdır. Doğrudur,

¹ «Nisa» surəsi, ayə 9.

² «Kafi» cild 3, səh. 320.

möminin bu baxımdan özəlliyi vardır. İmam Sadiq (ə) İshaq ibn Əmmara deyir: **«Müsəlman və ya kafir olmasındanasılı olmayaraq hər kəsə qarşı ədəbli olun. Ədəb dini vəzifələrdən biridir. Hətta yəhudi ilə qarşılaşsan da, onunla yaxşı davran.»**¹

RAMAZAN AYINDA ŞEYTAN NƏ EDİR?

Bəşərin, xüsusilə möminlərin həyatında yaranan çətinliklərdən biri şeytanın vəsvəsələridir. Həzrət (s) xütbədə buyurur: **«Bu ayda şeytan zəncirlənər»**.

Sadəcə hürər, amma heç kəsə hücum etməz. Şeytan elə bir varlıqdır ki, Allahın izni ilə vəsvəsə edər. Şeytanın vəsvəsəsi rəhmət və nemətdir. Çünki kim hansısa bir məqama çatsa, bu vəsvəsə ilə mübarizə nəticəsindədir. O, böyük cihad meydanında qələbə çalmış insandır. Əgər vəsvəsə olmasa və günahın yolu bağlansa, o zaman itaət zəruri olar. İtaət zəruri olduqda, daha vəhyə, risalətə, təklif və dinə ehtiyac qalmayacaq. Günah olmayan bir aləm, din, vəzifə və əmr olmayan bir məkan olacaq.

Şeytanın vəsvəsəsi sadəcə kənardan hürmək həddindədir. Arif olanlar bu səsə diqqət etməz, öz yolunu gedər və məqsədinə çatırlar. Arif olmayanlar, yolu tanımayanlar, yolsuz dərhal şeytanın tələsinə düşürlər. Bu zaman şeytan hürməkdən əl çəkib belələrinə hücum edər. Əlbəttə, şeytan Allahın vilayətinin təsiri altındadır. Onun izni olmadan heç nə etməz və qiyamətdə açıq aşkar deyər:

¹ «İxtisas» səh. 225.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي طَفَلًا تَلُوْمُونِي وَلَوْ مَوَا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِي إِيَّيْ كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

«İş tamam olduqda Şeytan deyər: «Həqiqətən, Allah sizə haqq vəd verdi. Və mən sizə vəd verdim və vədimə xilaf çıxdım. Mənim sizin üzərinizdə, sizi dəvət etməkdən başqa heç bir hökmranlığım yox idi və siz (də) mənim dəvətimi qəbul etdiniz. Odur ki, mənə məzəmmət etməyin, özünüzü məzəmmət edin. İndi nə mən sizin dadınıza yetişənəm və nə (də) siz mənim dadıma yetişəsiniz...»¹

Əgər bir kəs bilərəkdən Allahın vədinə etina etməsə və şeytanın tələsinə düşsə, Allah ona bir müddət möhlət verər. İnsan bu möhlətdən istifadə etmədikdə, şeytanı ona müsəllət edər. Ona görə də Quranda belə insanların cəzalanması barədə seyilir:

أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرُهُمْ أَزَّا

«Məgər şeytanları kafirləri yerlərindən şiddətlə təhrik etmələri üçün onların üstünə göndərməyimizi görmədin?!»²

Başqa bir yerdə buyurur:

إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

«Biz Şeytanları iman olmayan kəslərin başçıları etmişik».³

İmanı olmayanlar şeytanın vilayəti altında olurlar. Allah-Təala şeytanı təlim görmüş köpəklər kimi onlara müsəllət edər.

¹ «İbrahim» surəsi, ayə 22.

² «Məryəm» surəsi, ayə 83.

³ «Əraf» surəsi, ayə 27.

Bu ayda həmin təlim görmüş köpək zəncirə vurular. Siz də elə bir iş görməyin ki, o, zəncirdən açılsın. O, sadəcə uzaqdan hürər. Onu zəncirdən açmayın, Allah onu sizə müsəllət edər.

Burada bir sual yaranır ki, əgər mələklər günah etməzlərsə, bəs onda niyə şeytan günah edir? Bu sualın cavabı budur ki, şeytan cin tayfasındandır. O, mələklərin arasında idi, amma onlardan deyildir. Qurani-Kərim şeytan barədə deyir:

كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ

«O zaman ki, mələklərə «Adəmə səcdə edin» dedik. Cinlərdən olan İblisdən başqa onlar hamılıqla səcdə etdilər. Beləliklə o, öz Rəbbinin əmrindən çıxdı».¹

Şeytan özü Allah deyir: «Məni oddan yaratmısan».

Allah da onun bu sözünü inkar etmir. Şeytanın oddan yaradılması Qurani-Kərim də təsdiqlənir.²

Mələk günah etmər. Cin isə bəzən itaətkar olar, bəzən üsyankar. Ona görə də Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur ki, şeytanlar bu ayda zəncirlənərlər. Allahdan istəyin ki, onu sizə müsəllət etməsin. Əgər Allah şeytanı bizə müsəllət etmək istəsə, daxili və nəfsani qüvvələrimizə və düşüncələrimizə müsəllət edər. Yəni bizim nəfsani qüvvələrimizi şeytanın əlinə təslim edər.

VƏRƏ VƏ TƏQVA

Həzrət Peyğəmbərin (s) sözü bu məqama çatdıqda bütün din maarifini ondan eşidən Həzrət Əli (ə) camaatın içindən

¹ «Kəhf» surəsi, ayə 50.

² «Cənni (şeytanların atası olan birinci İblis) ondan qabaq tüstüsüz, çox isti və sirayət edən oddan yaratdıq». «Hicr» surəsi, ayə 27.

qalxıb soruşdu: **«Ey Allahın Rəsulu! Bu ayın ən üstün əməli hansıdır?»**

Həzrət cavab verdi: **«Ey Əbəl-Həsən! Bu ayın ən üstün əməli Allahın haram etdiklərindən qorunmaqdır».**

Təqvanın dərəcələri vardır. Birinci dərəcə digərlərinə nisbətən ən aşağı səviyyədir. Bu dərəcədə olanlar tövbə əhlidir. Bu şəxslər günahlardan qorunur, tövbə edir və itaətə üz tuturlar.

Bundan üstün dərəcə saleh əməl sahiblərinə məxsusdur. Onlar hətta şübhəli olan şeylərdən də çəkinərlər. Həzrət Peyğəmbər (s) bu barədə buyurur: **«Sənə şübhəli görünən, halallığı məlum olmayan şeyləri tərk et!»**¹

Zahirən halal görünsə də, şübhə doğuran qidalardan, sözlərdən çəkinmək lazımdır. Bu, salehlərin qorunmasıdır. Bundan da üstün təqva əhli gəlir. Onlar nəinki tək-cə haramlardan və şübhəli olanlardan, həm də insanı şübhəli olanlara sövq edə biləcək halallardan da çəkinərlər. Bəzən insan bir nəfər barəsində söhbət edər və söz yavaş-yavaş elə bir yerə gedib çıxırsa bilər ki, bir möminə hörmətsizlik olsun, heysiyyətinə toxunulsun, qeybəti edilsin. Əlbəttə, bunu tərk etmək lazımdır. Yaxud maddi məsələlərdə ola bilər ki, insan halal malı yavaş-yavaş şübhəli mallara qarışdırsın. Bunu tərk etmək lazımdır.

Bundan da üstün siddiqlərin dərəcəsi vardır. Onlar Allahdan başqa olan hər şeydən uzaq durur, özlərini qoruyarlar. Əgər qəlb Allahdan başqa heç nəyi qəbul etmirsə, bu siddiqlərin qəlbidir.

Allah-Təala buyurur:

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 18, səh. 124.

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ

*«Allah heç bir kəs üçün daxilində iki ürək yaratmamışdır».*¹

Bizə öyrədiblər ki, Allahdan bu qəlbimizdə Onun məhəbbətindən başqa bir məhəbbətin olmaması istəyək: **«İlahi! Qəlbimizi öz məhəbbətinlə şeyda və qərarsız et».**²

Bu, siddiqlərin qəlbidir. Allahdan başqa heç nə orada qərar tuta bilməz.

RAMAZAN AYI İLƏ VİDA

İmam Səccad (ə) mübarək ramazan ayını Allah dostlarının bayramı bilir. «Səhifəyi-Səccadiyyə» kitabında duanın məqamı və mübarək ramazan ayı ilə vidalaşmaq barədə dua vardır. Bu duanın müqəddiməsində Həzrət (s) bütün ilahi nemətləri sayır və bildirir ki, Allahın bütün bəxşisləri ibtidaidir, yəni nəyinsə müqabilində və əvəzində deyil. Müqəddimədən sonra buyurur: «Allahın bəxşislərinin arasında ən üstün olanlardan biri mübarək Ramazan ayı və bu ayda oruc tutmaqdır».³

Sədi deyir: «Aldığımız hər nəfəs həyatımızı uzadır. Verdiyimiz hər nəfəs isə vücudumuzu fərəhləndirir. Deməli, hər nəfəsdə iki nemət vardır və hər nemətin şükrü vacibdir».

Ariflərin hər bir anda iki bayramı olar. İnsanın sahib olduğu ən üstün an mübarək ramazan ayındadır. «Bu ayda nəfəsləriniz təsbihtir». Bu ayda nəfəs çəkmək «Subbuhun Quddusun» deməkdir.

Mübarək ramazan ayının sonunda qeyd edilən Fitr bayramında bu bir ayın mükafatlarını bizə verərlər. Həqiqətdə

¹ «Əhzab» surəsi, ayə 4.

² «Kumeyl» duasından.

³ «Səhifəyi-Səccadiyyə» 45-ci dua

bu bayram mübarək ramazan ayının hasilidir. Yəni Allah ziyafəti ardından Allaha qovuşmaq gəlir. Nəticədə bu bayramın əzəməti şəvval ayının deyil, mübarək ramazan ayınındır. Bu bir ayın nəticəsi Fitr bayramıdır.

İmam Səccad (ə) duanın əvvəlində ilahi nemətlərə işarə edib ardından buyurur: «Ey mənim Rəbbim, Sən o vəzifələrin ən safını, vacib olan işlərin ən üstün olanını ramazan ayı qərar verdin ki, onu sair aylar arasından seçdin...»¹

Bu ayda Qədr gecəsi qərar verməyindən əlavə bu ayı Quranın nazil edilməsi üçün zaman olaraq seçdin. Belə bir feyz bu ayda nazil olmuşdur: «Kim Quranla birlikdə olsa, onunla ucalar». Sən bunu İslam ümmətinə minnət qoydun. Çünki başqa ümmətlər ramazan ayında oruc tutmazlar. Sən bu neməti müsəlmanlara məxsus etdin.

Bu ayla vidalaşmaq o kəsə aiddir ki, mübarək ramazan ilə üns bağlayıb və bu ayla dost olub. Əks təqdirdə bu ayla dost olmayan necə vidalaşa bilər? İnsan öz dostu ilə, uzun müddət bir yerdə olduğu şəxs ilə vidalaşar. Mübarək ramazan ayının nə vaxt gəlib-getdiyindən xəbəri olmayan şəxs onunla vidalaşa da bilməz.

İmam Səccad (s) mübarək ramazan ayı bitdikdə, bu duanı qəlb yangısı ilə oxuyar və deyərdi: «Ramazan ayı bizim aramızda idi, həmd və səna ayı idi. Özü ilə rəhmət gətirmişdi. Bu ay bizim çox yaxşı dostumuz idi. Biz onunla birlikdə olduğumuz zaman çoxlu fəzilət və nemətlərə çatdıq. O, elə bir dost idi ki, rəhmət, məğfirət və bərəkət gətirmişdi».

Həzrət Peyğəmbər Şəbaniyyə xütbəsində buyurur: **«Allah ayı bərəkət, rəhmət və məğfirətlə sizə doğru gəlir».**

¹ «Səhifeyi-Səccadiyyə» 45-ci dua

Bu ay ilə dostluq edən kəs ayın bərəkət, rəhmət və məğfirətini əldə edər.

ALLAH AYINDAN ƏN GÖZƏL İSTİFADƏ

Sonra Həzrət (s) xütbəsində buyurur: **«Bu ayda biz alimlərin ən üstün qazancını əldə edərik».**

Bizim bu aydan qazandığınızı dünyanın heç bir yerində heç bir tacir qazanmaz. Bizim qədər heç kəs bu aydan bəhrələyə bilməz. İnsan, önündə əbədi bir səfər duran müsafirdir. Bu əbədi səfərin azuqəsi neçə gün müddəti olan bu dünyada hazırlanmalıdır. Bu ayda səmanın qapıları möminin üzünə açılır. Mömin ruhunu azad etməklə aləmin batininə yol tapa bilər. Əgər ən yaxşı fürsət mübarək ramazan ayıdırsa, deməli, ən üstün qazancı da ramazan ayı və onun əhli əldə edir.

Yeni il gəlincə bir çoxları özünə təzə paltarlar alır. Ağacların və bitkilərin yeni ili baharda başlayır. Çünki baharda yenidən canlanır və cücərlər. Əkinçilərin yeni ili payızdadır. Onlar payızda əkinin qazancını əldə edirlər. Tacir və digər sənətkarların yeni ili isə özlərinə aid olan və onlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən zamandır. Mərhum Seyid ibn Tavus deyir: «Seyr və süluk əhlinin yeni ili ramazan ayıdır».¹

Onlar bir ramazan ayından o biri ramazan ayına qədər özlərindən hesabat alarlar ki, ötən ilin ramazan ayından bu ilin ramazan ayına qədər haradan hara gəliblər? Nə qədər mətləb anlayıb, nə qədər məsələ həll ediblər? Günah qarşısında nə qədər dura biliblər? Düşməyə qarşı nə qədər güc toplayıblar? Mübarək ramazan ayı Allaha doğru gedənlər üçün hesabat ayıdır. Ona görə də İmam Səccad (ə) buyurur: **«Heç kəs**

¹ «İqbalul-əmal» səh. 250.

dünyanın heç bir yerində bizim qədər bu aydan bəhrələnməyib».

AYRILIQ NALƏSİ

Duanın ardında deyilir: «Vaxtın sona çatdığı zaman, müddətin bitdiyi, günlərinin tamamlandığı anda bizdən ayrılmadı. İndi onunla vidalaşırıq, hicranı qəmimizi artıran bir kəslə vidalaşdığımız kimi...»

Bu vida ilə biz elə əziz bir dostdan ayrılıırıq ki, onun ayrılığı dözülməzdir. Məna əhli olan üçün bu ayda çoxlu xeyir vardır. Günahlara mürəkib olmuş kəs isə günah etməkdən uzaq olmuşdur. Biz elə bir ayla vidalaşırıq ki, onun gedişi bizim üçün çox ağırdır. Bu bizi çox qəmgin edir. Bu elə bir ay idi ki, gecəsi də, gündüzü də rəhmət idi.

Bizim böyük fəhş alimlərimiz, o cümlədən «Cəvahirul-kəlam» kitabının mərhum sahibi deyir: «Oruc tutmağın fəziləti barədə bunu demək yetər ki, insan bir çox işləri tərk etməklə mələk kimi olur. İnsan sadəcə qarnını doyurmaq fikrindən azad olunca, mələk olmaya daha da yaxınlaşır».¹

Deyirlər ki, Fitr bayramından sonra şəvval ayında vidalaşmaq niyyəti ilə altı gün oruc tutun. Çünki biri əziz dostunu yola salarkən onunla bir neçə addım yol gedər. İmam Səccad (ə) buyurur: **«Bu ay bizdən uzaqlaşmaqla bizi vəhşətə saldı».**

Biz mehriban və bərəkət dolu dostumuzdan uzaqlaşırıq, ona görə də vəhşətə düşürük. Buna görə də mübarək Ramazan ayının sonunda Allahın dostları qəriblik hiss edirlər.

¹ «Cəvahirul-kəlam» cild 16, səh. 181.

«Biz onun üzərimizə qoyduğu haqqa riayət etməli, bizimlə onun arasında olan əhdə vəfa etməliyik. Buna görə də deyirik: Ey Allahın ən böyük ayı, ey haqq aşıqlərinin bayramı, salam olsun sənə. Ey vaxtlar arasında ən kəramətli həmnəşin, ey günlər və saatlar arasında ən üstün ay, salam olsun sənə».

İmam Səccad (ə) bir neçə dəfə bu aya salam verir. Əgər mübarək Ramazan ayı ötəri bir zaman, sirri, həqiqəti, ruhu və batini olmayan bir ay olsaydı, Allah höccəti ona salam verməzdi. Bu mərifət dolu kəlmələr şairlərin xəyali şeirləri qəbilindən deyil. Şairlər dağlara, xaraba qalmış məkanlara xəyali olaraq müraciət edər və bir sıra sözlər deyirlər. Amma Həzrət buyurur ki, bizim çox dostumuz olub və olacaq. Lakin heç biri bu ay kimi əzəmətə sahib olmayıb. Bu elə bir aydır ki, nə gecələri kimi gecə, nə də gündüzləri kimi gündüz vardır.

RAMAZAN VƏ DUA TƏLİMİ

«Ey ötdükcə arzuların yerinə yetişməsində yaxınlıq yaranan, onda olan əməllər bol olan ay, salam olsun sənə».

Biz bu ayda nə istəyəcəyimizi başa düşdük. Ona görə də uzun-uzadı arzularımız yoxdur: Bu elə bir aydır ki, şəri arzuların həyata keçməsi yaxınlaşır.

Mübarək Ramazan ayının səhər duasında da İmam Səccaddan (ə) belə nəql olunur: «İlahi! Səni tanımayan və Sənə ibadət etməyənlərə ruzi verirsən. İlan və əqrəblər Sənin ruzini yeyirlər. İnsanı da bütün istəklərinin maddiyyatın mehərində xülasələnməsi heyifdir».

Allah-Təala dünyada bütün kafir və münafıqların ruzisini təmin edir. Heç doğru olarmı ki, insan bütün səylərini Allahdan dünya və təbiət istəməyə sərf etsin? Elə buna görə də İmam (ə) buyurur: **«Salam olsun o aya ki, biz bu ayda Allahdan nə**

istədiyimizi anladıq. Uzun arzularımız olmadı. Sadəcə qalıcı şeylər istədik».

Müsəlmanlar Mədinəyə hicrət edərkən, Məkkə kafirləri onlara mallarını özləri ilə aparmağa, yaxud orada satmağa icazə vermədilər. Dedilər ki, əgər getmək istəyirsinizsə, o zaman əliboş gedəcəksiniz. Həmin vaxt bu ayə nazil oldu:

وَكَايْنٌ مِّنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رُكُوءَهَا اللَّهَ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ

«Bir çox canlılar var ki, öz ruzilərini əldə edə bilmirlər. Onlara da, sizə də ruzini Allah verir».¹

Bu ayə nazil olandan sonra müsəlmanlar Məkkədən Mədinəyə hicrət etdilər və dedilər: «Biz özümüzlə ruzilərimizi də daşımarıq, Məkkənin Allahı Mədinənin də Allahıdır. Bizi Məkkədə təmin edən Mədinədə də təmin edəcək». Bunu deyib Mədinəyə əliboş hicrət etdilər. Onlara «mühacirlər» deyildi. Allah da onları təmin etdi. İnsanın ruhu yüksək olmazsa, günü xoş keçməz. Əgər yüksək və əzəmətli ruha sahib olarsa, cahanda heç vaxt acı çəkməz.

İmam Səccad (ə) buna görə buyurur ki, biz bu ayda Allahdan nə istəyəcəyimizi bildik, arzularımızın qarşısını aldığımız və ancaq ibadət etməklə məşğul olduq.

BATİNİ SƏFA VƏ ŞADLIQLA VİDA

«Ey məqamı böyük olan həmnəfəs, ayrılığı çox ağır olan ay, salam olsun sənə, ey ümid mayası, ey ayrılığı çətin olan...» Sənin ayrılığın ağırdır. Sanki insan ailə üzvlərindən birini itirir.

İnsanın canına hopmuş bir ay candan ayrılarkən yerini qəm-qüssə alır. Çünki o batini səfadan əsər qalmır. Mübarək

¹ «Ənkəbut» surəsi, ayə 60.

Ramazan ayından insanın mərhəmət və mehribanlıq səbəbi olan şadlıq başqa aylarda olmur. Əgər insan Haqqın bu ziyafətində Allahdan qənilik və ehtiyacsızlıq istəsə, başqa heç nə onun diqqətini çəkməz, heç nə onu məşğul etməz. Nə bir kəsdən qorxar, nə də canını fəda etməkdən çəkinər.

«Ey üz gətirdikdə bizi şadlandıran munis, ötüb getdikdə qorxulu və əzablı olan ay, salam olsun sənə...»

Bu, mübarək ayın orucunun və Qədr gecəsinin batınına çatmış kəsin sözləridir.

YUMŞAQ QƏLBLƏR VƏ İNCƏ DÜŞÜNCƏLƏR

«Ey qəlblər sənin yanında yumşalan, günahlar səndə azalan ay, salam olsun sənə...»

Ey əziz munis! Biz sənin rəhmətinin yanında idik. Bu müddətdə sənin xoş ünsiyyətinlə qəlblər yumşaldı, günahlar azaldı. Əlbəttə, məkruh işləri və kiçik günahları yerinə yetirmək yavaş-yavaş insanın yolunu bağlayır.

Xoş təbiəti və yaşıllıqları olan məntəqələrdə şəffaf su yataqları olar. Çəsməsindən qaynayıb çıxdıqda öz yolunu açar və heç kəsin də yolunu tutmaz, bütün susuz ağacları və otları sirab edir. Bu, şəffaf və saf suyun xasiyyətidir ki, susuzların soracağına gələr, özünü dağa-daşa vuraraq susuzlara su verməyə və yağıllarını söndürməyə tələsər.

Amma su duzlu və çirkli olarsa, qaynayan kimi öz yolunu tutar. Bir neçə ildən sonra həmin yaşıllıqlar daşlı-çınqıllı əraziyə dönər və orada daha heç nə bitməz.

Fikir və düşüncələr də belədir. Əgər şəffaf və saf olarsa, candan qaynayıb çıxar, dil və qələmlə yayılar, gözlərə və qulaqlara çatar, oradan da başqalarının qəblərinə yol tapar.

Ona görə də alimin ləqəblərindən biri «axar və saf su» adlanır.¹
Bu söz əslində Həzrət Höccətə (ə.f) şamil edilir.

Quran buyurur:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

«De: «Mənə xəbər verin görüm, əgər sizin suyunuz yerə hopsa, kim sizə axar su gətirə bilər?!»²

Alimə «axar su» deyilir. Çünki şəffaf və su kimi qaynayıb çıxır, yazdığı və dediği hər söz onun canından coşur, başqalarının göz və qulaqlarına yetişir. Onlar da başa düşüb başqalarına, başqaları da başa düşüb digərlərinə deyirlər. Bu, eynilə şəffaf suya bənzəyər, sonunda gedib əhlini tapar.

Batıl fikir, düşüncə və xəyallar isə soranlığın suyuna bənzəyər. Qəlbin yolunu bağlayar, yavaş-yavaş qəlb qəsəvət bağlayıb bərkiyər. Oradan başqalarına nə bir şey sirayət edər, nə də başqalarının sözü ona çatır. Nə onun sözü başqalarına təsir edər, nə də başqalarının sözü onda təsir qoyar. İmam Səccad (ə) ona görə belə buyurur ki, qəlblər bu ayda yumşalar, günahlar azalar.

ŞEYATANA QƏLƏBƏ ÇALDIĞIMIZ AY

«Ey şeytanla mübarizədə bizə yardımçı olan, ehsan yollarını hamar və asanlaşdıran ay, salam olsun sənə...»

Həqiqətən insan bu ayda şeytana müsəllət və hakim olur, şeytani vəsvəslərə qulaq asmır. Bu ayda yoldaşlıq etməklə şeytan üzərində qələbə çala bilirik.

¹ «Kafi» cild 1, səh. 339.

² «Mülk» surəsi, ayə 30.

Biz təkcə günah və pis işlər görməməklə şeytandan xilas olmuruq, həm də onun üzərində qələbə çalaraq xeyirli yolları rahatlıqla gedə bilirik. Başqa vaxtlarda bu yolları getməkdə çətinlik çəkiriksə, bu ayda çox asanlıqla xeyir işlər görə bilirik. Bu ayın bərəkətindən biz yaxşılıqları asanlıqla etməyi bacarıırıq.

ŞƏHVƏT ZƏNCİRLƏRİNDƏN AZAD OLMAQ VƏ XOŞBƏXTLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ

«Allah tərəfindən səndə azad olanlar nə çoxdur...»

Allah-Təala oda, bəlaya, əxlaqi rəzilliklərə mübtəla olanları bu zəncirlərdən azad etdi. Azadlıqdan daha üstün hansı nemət ola bilər?

İmam Sadiq (ə) dindar insanın xüsusiyyətlərini bəyan edərkən buyurur: **«O, şəhvət və asılılıqları tərk edir və azad olur»**.¹

Azadlıqdan üstün nemət yoxdur. Azad insan şəhvət və qəzəbinə düşər olmaz, nəfsinin nökrəçiliyindən xilas olar, öz idarəçiliyini nəfsinin ixtiyarına qoymaz.

«Nə xoşbəxtdir o kəs ki, sənin vasitənlə hörmətinə riayət etdi...»

Bu ayda diqqətli oldu ki, pis söz danışmasın, pis xəyal və günah düşüncəsinə düşməsin.

«Çoxlu günahlarımızı əməl dəftərimizdən yuyub, çoxlu eyblərimizi örtən ay, salam olsun sənə...»

Sən eyblərimizi örtür, günahlarımızı məhv edirsən. Allah-Təala əvvəlcə eybləri örtər ki, insanın abrı getməsin. Sonra da

¹ «Əmali» Şeyx Müfid, hədis 64.

bağışlayar. Allah «səttar» (eyibləri örtən) olması «qəffar» olub günahları bağışlamasına zəmin yaradır.

Nə yaxşı olar ki, insan bacardığı qədər başqalarının abrını qorusun. Belə olarsa, Allah da onun abrını qoruyar.

«Zamanı günahkarlara çox olan, möminlərin qəlbində böyük heybəti olan ay, salam olsun sənə...»

Sən günahkarlar üçün çox uzun görünürsən. Zalımlar səni sanki bir ay uzunluğunda bilirlər. Möminlərin qəlbində isə bu mübarək ay bir növ heybət, cəlal kimi təcəlla edir.

BAŞQA AYLARLA RƏQABƏT

İmam Səccad (ə) vida duasının davamında buyurur: **«Heç bir zamanın onunla müqayisə oluna bilmədiyi ay, salam olsun sənə...»**

İnsan bir qaçış yarışında qaçarkən ard-arda nəfəs çəkər ki, məqsədinə çatsın. Allah-Təala da buyurur:

وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ

«Qoy yarışanlar bu nemətlər üçün yarışsınlar!»¹

Siz də ard-arda nəfəs alıb bu dəyərli məqama çatın!

İmam Səccad (ə) buyurur ki, heç bir gündüz, gecə və heç bir an səninlə rəqabətə girə bilməz. Sən hamıdan öndəsen, qalan on bir ay səndən sonra gələr.

İnsan sənədin ki, indi sözlərə qulaq asım, sonra əməl edərim. Əgər indi əməl olunmasa, sonra da əməl olunmayacaq. Çünki başqa günlərin - insana əmək etməyə güc-qüvvət verməkdə - mübarək Ramazan ayı ilə rəqabət etməyə imkanları yoxdur.

¹ «Mutəffifin» surəsi, ayə 26.

«Söhbəti xoşagəlməz olmayan, üzləşməyi əziyyətsiz olan ay, salam olsun sənə...»

Bu müddətdə sən bizim qonağımız oldun, ya biz sənin xidmətində olduq, amma heç əziyyət görmədik. Səninlə birlikdə olmaqdan yorulmadıq. Sənin hüsurunda ləzzət aldığımız. Sənin bizim üçün yaxşı qonaq oldun.

«Bərəkəti ilə bizə gəlib günahlarımızın pisliliklərini əməl dəftərimizdən yuyan ay, salam olsun sənə...»

Əgər sonradan yenə də bu pisliliklərə bulaşacağıqsa, bu, bizim öz əməlimiz olacaq. Sən bizi pakladın və indi yüngüllük hiss edirik.

«Səninlə vidalaşmağımız yorğunluq üzündən olmayan orucundan ayrılmağımız usanmağımızdan olmayan ay, salam olsun sənə...»

İnsan bir qonağı uzun müddət evində saxlayıb onun qulluğunda olanda yorular. Amma İmam Səccad (ə) buyurur ki, bu uzun qonaqlıqdan və oruc tutmaqdan əldə yorulmadıq, əziyyət hiss etmədik, əksinə, bizə xoş oldu.

SON VİDALAŞMA

«Gəlməzdən öncə arzusunda olduğumuz, gedəndən sonra hicranından gəm-qüssəsində olduğumuz ay, salam olsun sənə...»

Nə çox pislilikləri bizdən uzaqlaşdırıb, bir çox yaxşıllıqları bizə sarı yönəldən ay, salam olsun sənə...»

Əslində biz sən qonağın idik, sən bizim deyil.

«Salam olsun sənə və min aydan xeyirli olan Qədr gecəsinə».

«Salam olsun sənə, dünən neçə də sənə qarşı kömək vermişdik, sabah sənə neçə də şövq bəsləyəcəyik».

Bu vidalaşmanı sadəcə bir adət olaraq yerinə yetiririk. Səni yenə ziyarət edəcəyik.

«Sənə və məhrum olduğumuz fəzilətinə salam olsun, bizdən alınan keçmiş bərəkətlərinə!»

Sonra Həzrət buyurur: «Ey mənim Rəbbim, onu dərk etməkdə bizə yardım göstərdin, bəxtləri pis olanlar bu ayın zamanını bilmədikləri və fəzilətindən məhrum olduqları halda bizə onunla şərəf verdin, bizə üstünlük verdiyinin ixtiyar sahibi sənsən, adətləri bizə göstərdin, biz də sənin köməyinlə onda namaz qılıb oruc tutmağa başladıq, onda olan çox əməllərdən az yerinə yetirdik.

Ey mənim Rəbbim, pisliklərimizə, səhlənkarlığımıza iqrar etdiyimiz halla sənə həmd olsun, bir halda ki, qəlbimizdə qəti məzəmmət, dillərimizdə sadıq üzürümüz vardır. Bu ayda təqsirlərimiz etiraf etdiyimizə görə bizə mükafat ver ki, qəlblərimiz yatan fəzilətləri tədarük edən, əlaqəmiz olan ehtiyatın yerini tutsun.

Haqqını ödəməklə səhlənkarlıq göstərdiyimiz üçün üzrümüzü qəbul et!» Neçə ki, Qurani-Kərimdə deyir:

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ

«Rəbbiniz Özünə (bəndələrə qarşı) rəhmli olmaq qərarını vermişdir».¹

Duanın davamında deyilir: «Ömrümüzü gələcək Ramazana çatdır, ona yetirdiyin zaman, sənə laiq olduğu kimi ibarət etməyimizə yardım göstər, o aya layiqli şəkildə itaət etməyimizə kömək et!

¹ «Ənam» surəsi, ayə 54.

Bizə davamlı olaraq saleh əməlləri yerinə yetirməyə tövfiq ver ki, ömrümüz boyu mübarək Ramazan ayında Sənin məqamına layiq olanları icra edək.

İlahi, müsibətimiz olan mübarək Ramazan ayının ayrılığını bərəkətli Fitr günündə aradan apar.

Ləyaqətli şəxslərə bu ayda mərhəmət göstərib əta etdiyin hər mükafatı bizə də lütf et! Çünki Sənin fəzlin bitib tükənən deyil, daim axardır.

Qiyamətə qədər bu ayda bütün ibadət edənlərin, oruc tutanların savabını bizim üçün də yaz!»

ALTINCI HİSSƏ

ETİKAF VƏ ONUN HİKMƏTİ

İBADƏT NÖVLƏRİNDƏN BİRİ

Allah ibadət etməyin növləri vardır. Bu ibadətlərin bir qismi fikir (təfəkkür), ailə və şükrə, bir qismi hərəkətlə, bir qismi isə sübut ilədir. Bu, məbudun necə göstəriş verməsindən və Həzrət Peyğəmbərin (s) hansı xəbəri gətirməsindən asılıdır.

Zikr, şükr və təfəkkürlə olan ibadətlər barədə çoxlu ayə və rəvayətlər vardır ki, onları şərh etməyə etiyac yoxdur. Hərəkətlə olan ibadətlər, məsələn, Kəbə ətrafında təvaf, Səfa və Mərvə dağları arasında icra olunan səy, onun içində olan «hərvələ» ibadət hesab olunur və qürbəd qəsdilə (Allaha yaxınlaşmaq niyyəti ilə) icra olunur. Sükutun ibadət olduğu yerlər də vardır. Məsələn, Ərəfatda, Məşərdə və Minada vüquf etmək ibarət sayılır. Əlbəttə, bu yerlərdəki vaqif «süküt» mənasında deyil. Amma hərəkət etmək də vacib deyil. Bu məkanlarda özlərinə məxsus qayda-qanunlarla sadəcə qalmaq vacibdir.

Deməli, Allah-Təala bəzən Səfa və Mərvə arasındakı səy kimi hərəkət və hərvələ göstəriş verir, bəzən həccdə olan təvaf kimi öz evinin ətrafına dövrə vurmağı lazım bilir, bəzən isə etikaf əmək kimi məsciddə və ya xüsusi məkanda vüquf etməyi və qalmağı vacib, ya müstəhəb sayır.

Etikaf «uquf» sözündəndir. Mənası bir şeyə - həmin şeyi böyük sanaraq - üz tutmaqdır. Məsciddə etikaf etmək bir növ ibadətdir. Bu əməldə hərəkət etmək şərt deyil, Ərəfat, Məşər və Minada vüquf etmək kimi sükut etmək də mötəbər deyil.

BƏNDƏLİYİN ƏN BARİZ NÜMUNƏSİ

Etikaf əməlinin fəziləti barədə bunu demək kifayət edər ki, bu əməl Allahın evini təvaf etməklə eyni tutulur, həmçinin rüku və səcdələrlə bərabər əməl sayılır.

Böyük ilahi peyğəmbərlərdən ikisinə Allah tərəfindən əmr olunmuşdur ki, Kəbəni və ümumilikdə hərəmi bützlərdən təmizləsinlər. Belə ki, orada təvaf, etikaf, rüku və səcdə edərək ibadət edənlər üçün imkan yaransın. Bu barədə Allah-Təala buyurur:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى
وَعَهَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

«O zaman ki, Biz bu Evi insanların dönüş yeri və əmin-amanlıq məkanı etdik və (dedik): «İbrahim məqamından namaz üçün bir yer seçin. Və İbrahim ilə İsmailə tapşırdıq ki, Mənim evimi təvaf edənlər, yaxınlıqda olanlar, rüku və səcdə edənlər üçün pak-pakizə edin»».¹

Etikafın təvafı ilə yanaşı, eyni zamanda rüku və səcdələrlə bərabər tutulmasından məlum olur ki, bu əməl Allah qarşısında bəndəliyin ən bariz nümunələrindəndir.

ETİKAFA İKİ MÜHÜM MƏQAM

Etikafın əhəmiyyət və fəzilətini artıran iki məqam vardır. Bunlardan biri mühüm, digəri isə daha mühümdür. Mühüm olan məqam budur ki, etikafı namaz kimi hər yerdə yerinə

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 125.

yetirmək olmaz. **«Yer mənim üçün səcdəgah və pak qərar verildi»**¹ kəlamına əsaslanaraq namazı hər bir məkanda qılmaq olar. Amma etikaf belə deyil. Etikaf Allah evində, yəni məsciddə olmalıdır, həm də hər məsciddə deyil, ya cümə məscidində, ya məscidul-haram, ya məscidul-nəbidə, ya məsumun cümə namazı və ya camaat namazı qıldığı məsciddə, yaxud da məsum olmayan adil imamın cümə, ya camaat namazı qıldığı məsciddə olmalıdır. Deməli etikaf müsəlman cəmiyyətinin müsəllası olan cümə, ya əzəm məscidində, yaxud şəhərin ən böyük məscidində icra olunmalıdır. Buna əsasən, məscidin olması bir məziyyət, orada cümə və ya camaat namazı qılması başqa bir məziyyətdir. Tərk edilmiş məsciddə etikaf yerinə yetirmək səhih deyil. Bəziləri bu əməli Məscidul-Hərəmə, Məscidun-Nəbiyə, ya dörd məscidə aid ediblər. Onların bu sözü etikafın bu məscidlərdə daha fəzilətli olduğunu bildirir, nəinki onlara məxsus olduğunu.

Etikafda daha mühüm olan məqam isə budur ki, dinin mühüm rüknlərindən və İslam əsaslarından olan oruc² etikafın şərtlərindəndir. Etikafın dəyəri elə bir həddədir ki, dünən ən üstün rüknlərindən biri onun şərti qərar verilib. «Təharətsiz namaz olmaz»³ hədisinə əsasən, təharətsiz namaz olmadığı kimi, orucsuz da etikaf olmaz: «Orucsuz etikaf olmaz».⁴

Bu, məsumlarımızın kəlamlarındandır.

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 3, səh. 422.

² «İslam beş əsas üzərində qurulub: Namaz, zəkat, oruc, həcc və vilayət». «Kafi» cild 2, səh. 18.

³ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 319.

⁴ «Kafi» cild 4, səh. 176.

BATİL ETİKAF

Qeyd olunduğu kimi etikaf Allah dərgahında bəndəliyin ən üstün məqamlarındandır. Bəziləri bütələr qarşısında təzim etmək niyyəti ilə etikaf edərdilər. Məsələn, Samiri özünün düzəltdiyi buzov heykəlinin önündə etikaf edirdi. Allah-Təala bütün batil və yalan olan etikafların və bəndəçiliklərin üstündən xətt çəkərək bütperəstlərin boş və bihudə sözlərini belə nəql edir:

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

*«Və İsrail övladlarını dənizdən (Nil çayından) keçirdik. Onlar öz bütələrinə üz tutmuş və ətrafına toplaşmış bir dəstəyə yetişdilər. Dedilər: «Ey Musa, onların məbudları olduğu kimi, sən də bizim üçün məbud düzəlt!» (Musa) dedi: «Doğrudan da siz nadanlıq edən bir dəstəsiniz»».*¹

Digər bir ayədə Musanın (ə) dilindən Samiri barədə deyir:

وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا

*«İndi, heç vaxt ayrılmadığın o məbuda bax ki, onu mütləq odda yandıracaq, sonra külünü dənizə səpəcəyik».*²

Ayədəki «heç vaxt ayrılmamaq» ifadəsi etikaf deməkdir. Belə etikaf batil olduğuna görə məzəmmət olunur. Həzrət İbrahimin (ə) əmisinə və qövmünə dediyi söz nəql olunur:

¹ «Əraf» surəsi, ayə 138.

² «Taha» surəsi, ayə 97.

مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ

«Bu heykəllər nədir ki, siz həmişə təzim və itaətkarlıqla onlara ibadətlə məşğulsunuz?!»¹

Belə etikafların hamısı batil və haramdır. Yalnız xüsusi qaydaları olan və Allah qarşısında edilən etikaf səhih və doğrudur.

ETİKAF MÜSTƏQİL İBADƏTDİR!

Elimdə bacarıqlı təhqiqatçı, əməldə pak və müqəddəsliyi ilə tanınan mərhum Müqəddəs Ərdəbili etikaf haqqında deyir: «Heç kəs güman etməsin ki, etikaf hansısa başqa bir ibadətin müqəddəsidir. Təharətli halda məscidə daxil olan, oruc tutan və qülbət qəsdilə Allaha xatir etikaf edən kəs ibadət etmiş sayılır. Etikaf başqa bir ibadətin şərti və müqəddəsi deyil, müstəqil ibadətdir. Bu əməl həcc, ümrə, oruc və namaz kimi müstəqil ibadətlərdəndir».²

SALEH BƏNDƏLƏRİN ETİKAFI

Deyildiyi kimi bir çox fəzilətləri olan oruc etikafın şərtidir. Burada məlum olur ki, etikaf edən insan yalnız Allah qarşısında etikaf edir, Ondan başqa hər şeyi özündən kənarlaşdırır.

Əgər etikaf edən şəxs «heç bir tayı-bərabəri olmayan»³ Allah qarşısında bu ibadəti yerinə yetirirsə, deməli, heç bir etikaf onun etikafına tay ola bilməz. Çünki hər bir etikafın dəyəri və məqamı etikafın niyyətində nəzərdə tutulan məqamı

¹ «Ənbiya» surəsi, ayə 52.

² «Məcməul-fəidə vəl-burhan» etikaf fəslilə səh. 351.

³ «İxlas» surəsi, ayə 4.

ilə ölçülür. Saleh bəndələrin etikafının da buna görə tayı-bərabəri yoxdur.

Allah etikaf əməlinə böyük məqam və ehtiram verdiyinə görə kamil insan olan Həzrət Peyğəmbər (s) çox zaman, xüsusilə mübarək Ramazan ayında, ələlxüsus sonucu on günlükdə məsciddə etikaf edərdi.

Məsumlardan gələn rəvayətlərdə bildirilir ki, etikafın ən az müddəti üç gündür.¹ Bu söz nə bir saatin az olduğunu bildirir, nə də on günün çox olduğunu.

ETİKAF VƏ BİR MÖMİNİN HACƏTİ

Etikaf edən şəxsin məsciddən çıxması rəva olmasa da, cümə namazında iştirak etmək, ya zəruri işləri həll etmək üçün məsciddən çıxa bilər. İslam quruluşunda çətinliklərin həlli, cəmiyyətdə ehtiyacı olanların ehtiyacını ödəmək o qədər mühümdür ki, etikaf edən şəxsə bir müsəlmanın çətinliyini həll etmək üçün etimad halında ikən məsciddən çıxmasına icazə verilir. Həmin işləri həll edəndən sonra məscidə qayıdıb etikafı davam etdirə bilər. Bu, etikafa xələl yetirməz. Çünki etikafın dəyəri onun ibadət olmasındadır. Mina, Məşər və Ərəfədə vüqf etmək kimi bu da ibadət sayılır.

Məymun ibn Mehran deyir: İmam Həsən (ə) etikaf halında ikən mən onun yanına getdim. Bu zaman bir kişi gəlib Həzrətə dedi: «Borcun var. Borc sahibi də pulunu istəyir. Ödəyə bilmədiyimə görə məni zindana salmaq fikrindədir».

İmam Həsən (ə) buyurdu: «Sizin borcumuzu qaytarmağa pulum yoxdur».

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 10, səh. 543.

O şəxs İmana dedi: «Əgər siz gəlib onunla söhbət etsəniz, ola bilər ki, sizin xətrinizə məni zindana salmasın».

Bu zaman İmam (ə) razılışıb məsciddən çıxdı. Mən ona dedim: «Etikafda olduğumuzu unutmusunuz? Etikaf halında məsciddən çıxmaq olarmı?»

İmam (ə) cavab verdi: «Unutmamışam. Atam Əli (ə) Həzrət Peyğəmbərdən nəql edirdi ki, əgər bir kəs müsəlmanın, ya möminin bir çətinliyini həll etsə, ya hacətini yerinə yetirsə, doqquz min il Allaha ibadət edib, gündüzləri oruc tutub, gecələri oyaq qalan kimidir».¹

İmam Sadiq (ə) buyurur: «Müsəlman qardaşın hacəti üçün çalışmağın bir həcc, bir ümrə və Məscidul-Hərəmdə iki ay etikaf etmək qədər savabı vardır».²

ETİKAF HALINDA DUA VƏ MİNACAT

Əyyamul-beyzdə (rəcəb ayınının 13, 14 və 15-ci günləri) etikaf etməyin xüsusi fəziləti vardır. Rəcəb ayı vilayət ayı, həmçinin Allah dostlarının ayıdır. Bu günlərdə etikaf etmək duaların qəbul olduğu zamana təsadüf edir. Təbiidir ki, belə bir zamanda etikaf etməyin xüsusi feyzi vardır. Dua hər bir halda ibadətdir, xüsusi etikaf halında.

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ

«Məscidlərdə etikafda olarkən qadınlara yaxınlıq etməyin»³ ayəsinə əsasən, oruc tutan halal cinsi ləzzətlərdən və bu kimi şeylərdən özünü qoruyursa, şübhəsiz ki, haramlardan da özünü qoruyacaq. Hətta halal yol ilə olsa da, öz cinsi

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 10, səh. 550.

² «Vəsailuş-şiə» cild 10, səh. 555.

³ «Bəqərə» surəsi, ayə 187.

meyllərini təmin etmək fikrində olmayan insan ruhi paklığa dahili saflığa nail olur. Belə bir insanın Allahla münacat etməyə ləyaqəti vardır. Çünki həm namaz qılır, həm oruc tutur, həm də məsciddə, qonaqları naümid qaytarmayan Allahın evindədir. Deməli oruc tutan, namaz qılan və etikaf halında olan bəndənin duası, şübhəsiz qəbul olar.

Allah-Təala bütün bəndələrinə yaxındır, amma oruc tutanlara, dua edənlərə, namaz qılanlara və Allah qonağı olub etikaf edənlərə daha yaxındır. Buna əsasən, etikaf edən şəxs bir neçə cəhətdə Allaha yaxındır. Orucu Allaha yaxınlaşmaq üçün vasitədir, çünki qürbət qəsdı ilə yerinə yetirib. Namaz Allaha yaxınlaşmaq üçün vasitədir, çünki «namaz hər təqvalının Allaha yaxınlaşma səbəbidir». ¹ Məsciddə olması Allaha yaxınlaşmaq üçün vasitədir, çünki oruc tutan saleh bəndələrini naümid geri qaytarmayan Allahın evindədir. Etikafı da öz-özlüyündə Allaha yaxınlaşmaq üçün vasitədir.

Allah-Təala, Onun müqəddəs hüzzurunda etikaf edənləri naümid geri qaytarmaz. Əgər etikaf edən şəxs dua etməklə də məşğuldursa, bu cəhət də onu Allaha yaxınlaşdırar. Bu beş vasitə (namaz, oruc, dua, məsciddə olmaq və etikaf) dua etmək üçün ən gözəl hal yaradır.

Yaxşı olar ki, etikaf edən şəxs hər şeydən əvvəl İmam Zamanın (ə.f) zühurunu istəsin. Sonra İslam ümmətinin əzəməti, qorunması, müsəlmanların nicatı və bu kimi önəmli dualar etsin.

Digər kiçik dualar üçün belə şəraitin olması lazım deyil, onları həmişə istəmək olar. Çünki belə dualar çox zaman qəbul olunur. Böyük dualar isə həmişə məqbul sayılmaz. Onların qəbul olunması xüsusi şəraitin yaranmasından asılır. Böyük

¹ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 136.

dualar böyük ruhlardan qaynaqlanır. Böyük ruhlar nəinki təkcə Allah dərgahın çatar, hətta ondan da keçər. Möminin qəlbi Allahın ərşidir.¹ Allah vəlisinin qəlbi isə Allahın kürsisidir. Belə qəlblər dua etdikdə, sözsüz qəbul olunar. Çünki yuxarıda sadalanan beş vasitə duanın qəbul olması üçün yaxşı zəmin hazırlayır.

Məsləhət görərdik ki, xanımlar da etikafda iştirak etsinlər. Çünki etikafın fəziləti-kişi, ya xanım olmasından asılı olmayaraq - hər bir insana məxsusdur. Kişi və ya qadın olmaq bədənin xüsusiyyətidir, canın yox. Etikaf da insanın canına aid olan əməldir.

Bacılar da, qardaşlar da Allah qarşısında böyük və ümumi dualar etsinlər ki, İslam aləmi zalımların əlindən nicat tapsın, həm İslam quruluşu onların şərindən amanda qalsın, həm də İslam ümməti zalımların istismarından xilas olsun.

İslam quruluşu etikafın himayəçisidir. Mərcəyi-təqlidlər, böyük alimlər, tələbələr etikafı himayə edərlər. Ruhani olan da, olmayan da etikaf süfrəsinin başındadırlar. Bu ilahi feyzdən bəhrələnməyimiz çox yaxşı olar. Təkcə özümüzü və yaxınlarımızı deyil, İslam və müsəlmanların fikrini çəkmək və hamını dua etməliyik.

Dünyanın şərqindən qərbinə hər kəsin Allah, Quran və itirət qarşısında etikaf edəcəyi günə ümid edirik.

¹ «Bihar» cild 55, səh. 39.

YEDDİNCİ HİSSƏ

QURAN TİLAVƏTİ VƏ ONUN HİKMƏTİ

QURANLA YOLDAŞLIQ

Allah kitabını oxumağın xüsusi hökm və qaydaları vardır. Hərfləri öz məxrəclərindən tələffüz etmək, vəqf və vəsl yerlərini bilmək və s. qiraətin hökmlərindəndir.

Quran tilavət etməyin isə başqa hikməti var. İnsan necə Quran tilavət etməlidir ki, məbudunu müşahidə etsin. Məbudu müşahidə etməyin ən aşağı dərəcəsi budur ki, abidin qəlb səhifəsində və daxili aləmində məbuduna bağlanmaqdan başqa bir şey olmasın. İnsan özü qəlbində Allahdan başqa bir şeyin olub-olmadığını çox yaxşı ayırd edə bilər.

İmam Səccad (ə) buyurur: «Əgər şərqdən qərbə dünyada olan hər kəs ölsə, yer üzü boş olsa, Quran mənimlə olduğu müddətdə mən təklilik və vəhşət hiss etmərəm».¹

Yəni əgər bütün aləm kafir olsa, Quran mənimlə olduğu halda qorxu keçirmərəm. Bu kəlamdakı «ölüm» ruhun ölümüdür. Kafir əslində ölüdür. Quranın nəzərinə görə yalnız Allah dinini qəbul edənlər diridirlər:

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ

«Onun oxuduğu yalnız bir öyüd-nəsihət, aşkar və aydınlıq gətirən Qurandır ki, qəlbləri diri olan kəsləri qorxutsun və söz kafirlərin barəsində gerçək olsun».²

¹ «Kafi» cild 2, səh. 602.

² «Yasin» surəsi, ayə 69-70.

Həzrət buyurur ki, hamı kafir olsa, bizim üçün heç nə dəyişmir. Biz heç kəsdən qorxmuruq. Çünki insan kafirlə mübarizədə sonradan, əldə etməsi gerekən heç nəyini itirmir. Təkcə bu məhdud aləmdə əbədi həyata köçür. Bu da narahatlıq doğuran bir şey deyil. Təbiət aləmindən əbədi aləmə köçməkdən qorxusu olmayan kəs, bu dünyanın küfür vahiməsini öz qəlbinə nüfuz etməyinə də yol verməz.

İbadətin hikməti budur ki, abid öz məbudunu daxilən müşahidə etsin. Bu yolun yolçusu olmaq mümkünsüz deyil. Bunun şəraiti, qayda-qanunları və hökmləri vardır. Quran oxumaq da ibadətdir. Məbudu müşahidə etmək mərhələsinə çatmağımız üçün bacardığımız qədər göz və qulaqlarımıza hakim olmalıyıq. Hər kəs diqqətli olmalıdır ki, şəraitin qoruduğu vəzifələrdən başqa bir iş görməsin, iş və ev mühitini qəflətlə aludə etməsin. İnsan Quran oxuyarkən bu kəlamın sahibini batini gözlə müşahidə etdiyi zaman Quran tilavətinin hikmətinə çatır.

EVİN NURU

Mərhum Əbdülhüseyn Şərəfuddin Cəbəl Amili bəzi səhabə və böyüklərin barəsində danisarkən nəql edir ki, səhabələrdən, elm və din, seyr-sülük əhlindən bəziləri öz evlərində bəzi proqramlar tərtib edirdilər. Ailənin bəzi üzvləri gecə-gündüz evlərini nurani edirdilər. Axşamlar ev əhli yemək yedikdən sonra hamılıqla yatmağa getmirdilər. Onlardan bəziləri gözetçilik edirdilər. Məsələn, gecənin bir qədərini evdəkilərdən biri ibadətlə məşğul olur, dərs oxuyur, dua edir və Quran tilavət edirdi. Bu zaman başqaları yatırdılar. Sonra bir başqası oyanır, ibadətlə məşğul olub oyaq olanı yatmağa göndərirdi. Bu qayda ilə üçüncü şəxs də oyandıqdan sonra ikincini göndərir, özü

ibadətlə məşğul olurdu. Beləliklə də bu evdə Allahın adından başqa bir ad çəkilmirdi.

Bəzən bir ailədən Şeyx Ənsari kimi şəxsiyyət, Bəhrul-ulum kimi kamil insan tərbiyə olunub cəmiyyətə çıxırdı. Bu, yaxşı əməl sahiblərinin uzun illər boyu çəkdikləri zəhmətin bəhrəsidir. Allah-Təala seçilmiş şəxsiyyətlərin heç nə etmədən hansısa ailəyə bəxş etməz. Bu ailələr həmişə səy edirdilər ki, evlərini nurani saxlasınlar, Allahın razılığının ziddinə heç nə etməsinlər. Bununla da yavaş-yavaş həmin evi, daha sonra isə həmin şəhəri nuraniyyətin mərkəzi edə bilirdilər.

Quran oxunan və dinin hakim olduğu ev mələklər üçün - səmadakı ulduzların yer əhli üçün parladığı kimi - parlayar.¹ İnsan gecə vaxtı açıq səmaya baxdığı zaman bəzi yerləri qaranlıq, bəzi yerləri nurlu gördüyü kimi, Quran oxunan və dinin hakim olduğu ev də səma əhli üçün nurlu görünər.

İmam Sadiq (ə) buyurur: «Siddiqeyi-Tahirə (s.ə) ona görə «Zəhra» adlanıb ki, namaz qılarkən – ulduzların yer əhli üçün parladığı kimi – səma əhli üçün parlayardı».²

Kamil insan da səma əhli üçün belə parlayar.

MÖMİN OLMAYANIN QARANLIĞI

Quranda iki ayə vardır ki, onların birində mələk və ərşin daşıyıcılarının möminlər üçün məğrifət və bəxşiş istəmələri deyilir. Digər ayədə isə, Allahın mələklərinin yer əhli üçün Allahdan bağışlanmaq istədikləri buyurulur.

Birinci ayə belədir:

¹ Həzrət Peyğəmbərin (s) hədisindən. «Kafi» cild 2, səh. 610.

² «Bihar» cild 43, səh. 12.

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا

*«Ərşi daşıyanlar və onun ətrafında olanlar Rəblərinə sitayiş etməklə yanaşı, Onu pak sifətlərlə mədh edər, Ona iman gətirər, iman gətirmiş kəslər üçün bağışlanma diləyərlər».*¹

İkinci ayə belədir:

وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ
اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

*«Mələklər Rəblərinə şükr etməklə birlikdə, həmişə Onu (hər bir nöqsan və eybdən) pak və müqəddəs bilir və yer üzündə olan kəslər üçün bağışlanma diləyirlər. Bil ki, həqiqətən bağışlayan və mehriban məhz Allahdır».*²

Böyüklər deyiblər: Bu iki ayə birlikdə belə məna edilir: Birinci ayədə ərşi daşıyanların möminlər üçün məğrifət istəmələrindən aydın olur ki, ikinci ayədəki yer əhlindən məqsəd möminlərdir. Çünki mələklər mömin olmayanları görməzlər. Mömin olmayan zülmət içində olar. Mələklər yalnız gördükləri evlərin əhli üçün Allahdan məğrifət istəyərlər. Dinin hakim olduğu ev işıqlıdır. Ona görə də mələklər yalnız onu görər və onun əhli üçün məğlifət diləyərlər. Kafir zülmətdə olduğu üçün mələk onu görməz. Allah da Qiyamət günü onlara nəzər salmaz:

وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

*«Allah Qiyamət günü onlarla danışmayacaq».*³

¹ «Qafir» surəsi, ayə 7.

² «Şura» surəsi, ayə 5.

³ «Bəqərə» surəsi, ayə 174.

وَلَا يَكْلَمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

*«Allah onlarla danışmayacaq, Qiyamət günü onlara nəzər salmayacaq».*¹

Əgər insan evini, iş yerini, ümumiyyətlə yaşayış mühitini nurlandıra bilsə, yavaş-yavaş ali məqamlara nail olması asanlaşacaq. Əvvəldə çətin olsa da sonralar görəcək ki, batil sözlər onu incitməyə başlayır. Bəzən insan bir cəmiyyət arasında əqli məsələlərdən dini marıfdən söz açanda onların simaları dəyişər. Çünki onların zövqünə görə bu acıdır. Amma insan özü bu kəlmələrdən ləzzət aparar. Bəzən elə bir cəmiyyət də olar ki, hamı deyib, eşidib, gülüb və güldürdükləri halda o bundan əziyyət çəkir. Əgər insan müxtəlif yollarla öz ruhunu tərbiyə edə bilirsə, o zaman nə üçün onu yaxşı yollarla bəsləməsin? Nə üçün ruhunu yaxşı işlərə adət etdirməsin?

Quranın batininə çatan və onu yaxşı tilavət edən kəs öz mənzilini nurani edəcək.

Həzrət Əzrail bir gecə-gündüzdə beş dəfə hər evə nəzər salar. Peyğəmbər (s) buyurur: **«Bu beş vaxt namaz vaxtlarıdır. O, insanların namaz vaxtı nə etdiklərinə baxar. Beş vaxt namaza əhəmiyyət verən evin sahiblərinə Həzrət Əzrail kəlməyi-şəhadəti təlqin edər».**²

Həzrət Peyğəmbər (s) başqa bir yerdə buyurur: «Evlərinizi Quran oxumaqla nurlandırın! Yəhudi və nəsrənilər kimi evləri məzara döndərməyin! Onlar yalnız məbədlərdə ibadət edir, boş buraxırlar».³

Əgər bir dəstənin yaşadığı yerdə elmi əsərlər olmur və orada İslam və müsəlmanlara xidmət etmirlərsə, ora ev

¹ «Ali-İmran» surəsi, ayə 77.

² «Kafi» cild 3, səh. 136.

³ «Kafi» cild 2, səh. 610.

deməzlər. Həmin ev bir dəstə ölünün olduğu məqbərədir. Əgər belə evdən heç bir əsər çıxmırsa, ora ailə qəbiristanlığına çevrilər. Çalışın sizin evinizdən cəmiyyətə nur yetişsin. Yəhudi və nəsrənilər kimi olmayın. Onlar evdə ibadət edirlər. Siz ümumi ibadətlərinizi məsciddə, xüsusi ibadətlərinizi isə evdə yerinə yetirin.

Dini mərkəzləri, məscidləri, cümə və camaat namazlarını qorumaq lazımdır. Bu böyük feyzdən məhrum olmamalıyıq. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Sürüdən ayrılan qoyun canavarını yemi olduğu kimi cəmiyyətdən ayrılan kəs də şeytanın ovu olar»**.¹

Kor bir kişi Peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedi: «Bəzən mənim əlimdən tutub məscidə gətirən bələdçim olur, bəzən isə bələdçi tapa bilmirəm. Nə edim?»

Həzrət (s) buyurdu: **«Məsciddən evə ip çək və o ipi tutub məscidə gəl»**.²

Həzrət (s) həmin kor kişiye deyir ki, bütün vəsaitlərdən istifadə edib özünü məscidə çatdır. İslam ümmətindən və müsəlman cəmiyyətindən ayrı düşmək təhlükəlidir. Cəmiyyət içində olmaq bərəkət gətirər.

ALLAHIN TƏCƏLLASI

Əgər Quran tilavətinin hikmətinə çatıb çatmadığınızı bilmək istəyiriksə, bu kəlamı danışanı müşahidə edib etmədiyimizə baxmalıyıq. Abid ibadətin hikmətinə o zaman yol tapa bilər ki, məbuddan başqa heç nə müşahidə etməsin. Bunun da rüknləri vardır. Əsas rükn budur ki, insan Allahdan başqa heç kimi və heç nəyi sevməsin. Allahdan başqa hər

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 127.

² «Vəsailuş-şiə» cild 8, səh. 293.

şeydən əlini üzən və Allahdan başqa qəlbində heç kəsə yer verməyən kəs narahat olmaz. Çünki əldən getmə ehtimalı olan heç nəyə bağlı deyil. Onun qəlbən bağlandığı varlığın isə əldən getmə ehtimalı yoxdur. Buna görə də arif nə qəm çəkər, nə də qüssələnər.

İmam Hüseyn (ə) «Ərəfə» duasında buyurur: **«Səni itirən nə tapıb? Səni tapan nə itirib? Səndən başqasına bağlanan hər kəs, heç şübhəsiz ziyana uğrayıb».**

İnsan bəzən keçmişinə gör qüssələnər, gələcəyindən qorxar. Əldən verdiklərinə görə təəssüf hissi keçirər, gələcəkdə bir şey itirəcəyindən qorxar. Əgər bir kəs keçmiş və gələcək zəncirlərindən xilas olsa, onda zaman hüdudlarını aşar, keçmiş və gələcəyi ayaqlayıb keçmişdə itirdiklərinə görə qəmgin olmasa, gələcəkdə qazandıqlarına görə sevinməsə, o, Həzrət Əlinin (ə) dediyi kimi tam surətdə zahidlik sifətinə sahib olar.¹

İmam Səccad (ə) barədə deyilir: **«Həzrət nə zaman «Qiyamət gününün sahibi» ayəsini oxuyardısı, o ayəni o qədər təkrarlayardı ki, sanki canı bədənindən çıxacaq».**²

Qurani tilavət etməyin qaydalarından biri budur ki, «ey iman gətirənlər» kəliməsinə çatdıqda, «ləbbeyk!» deyək.³ Yəni indiki zamanda da biz Allahın xitab etdiyi bəndəlik. İnsan «ləbbeyk» sözünü nida edənə deyir. Buradan məlum olur ki, bu müraciət elə indi də Allahın kəlamıdır. Allah bu kəlamda zühur edir. Yəni insanın oxuduğu Allah kəlamıdır ki, bu dildən və ağızdan eşidilir.

Möminin əli Allah əli olduğu kimi, kəlamı da Allah kəlamıdır. Bu bir surətdədir ki, haqdan başqa bir şey deməyə

¹ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 439.

² «Kafi» cild 2, səh. 602.

³ «Məcməul-beyza» cild 2, səh. 228.

və haqdan başqasından heç nə istəməyə. Ona görə də Quran buyurur:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ

«Əgər (təqib edilən) müşriklərdən biri səndən aman istəsə, Allahın kəlamını eşitmək üçün ona aman ver».¹

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Allah-Təala bu kitabda bəndələrinə təcəlla edir. Onlar kitaba baxar, oxuyar, amma Onu görməzlər».**²

QURANIN TƏCƏLLA ETMƏSİNİN ANLAMI

İslam terminologiyasında ən zərif və üstün ifadələrdən biri «təcəlla» kəlməsidir. Quran və rəvayətlərdə «təcəlla» kəlməsinin mənası budur ki, Allah-Təalaya qeyb aləmindən bir həqiqəti nazil edir və bizə göstərir.

Təcəlla «aşağının yuxarıdakı cəzb etməsi» anlamında, yəni «yerin cazibə qüvvəsi» mənasında deyil. Quran mübarək Ramazan ayında nazil olub, lakin bu, yağışın yuxarıdan enməsi anlamında deyil. Çünki yağış yağanda yerin cazibəsinə görə yuxarıdan aşağı enir. Aşağıya endisə, artıq o deməkdir ki, yuxarıda deyil. Allah-Təala buyurur ki, Quranı Ramazan ayında nazil etdik. Quranın enməsi yağışın enməsi kimi deyil. Yəni belə deyil ki, Allahın yanında ikən bizim əlimizdə olmasın, yaxud endikdən sonra daha Allahın yanında olmasın.

«Həqiqətən, Biz onu Qədr gecəsində nazil etdik»³ ayəsinin, həmçinin **«Ramazan ayı Quranın nazil olduğu bir**

¹ «Tövbə» surəsi, ayə 6.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 147.

³ «Qədr» surəsi, ayə 1.

*aydır»*¹ ayəsinin mənası odur ki, Quran bu ayda enməyib, yerə tənəzzül edib. Yəni Allalın yanında olan və həmişə orada sabit olan bu həqiqət kəlmələr şəklində yerə gəlib çatıb. Belə ki, artıq insan onu deyib eşidə, yazıb oxuya bilir.

Fəqih olan müctəhid, ya ilahi hikmət sahibi də İslam maarifindən nəqli və ya əqli bir mətləbi əvvəlcə öz aqlında ölçüb biçir, sonra başqalarının da istifadə edə bilməsi üçün həmin nəqli, ya əqli mənanı tənəzzül etdirib kəlmələr şəklində qələmə alır, yaxud da dilinə gətirir. Bu o demək deyil ki, mənaları dilə gətirəndən, ya yazandan sonra daha onun fikrində heç nə qalmasın. Fəqih də fiqhi mətləbləri sadə məsələləri surətində emal edir ki, məntiqlə düşünən hər kəs onlardan istifadə edə bilsin. O, bunu etsə də ictihad mələkəsi (bacarığı) onun ruhunda və canındadır. Çünki o, bu ictihad mələkəsini endirməyib. Bu mələkə olduğu yerində qalıb, sadəcə həmin həqiqqəti tənəzzül etdirib ki, kəlmələr şəklində olan məna və məfhumları başqalarıda istifadə edə bilsin.

ÖLÜM MƏLƏYİNİN TƏCƏLLA ETMƏSİ

Şiələrin dəyərli kitablarından olan İmam Səccadın (ə) «Səhifeyi-Səccadiyyə» kitabı Qurani-Kərim və «Nəhcül-bəlağə» kimi istifadə olunur. İmam Səccad (ə) Quranı tilavət etdikdən sonra oxunan «Quranın xətni» duasında, Quranın əzəmətindən və oxuyan şəxs üçün bərəkətlərindən söz açır. Bu duanın bir yerində buyurur: **«Ölüm mələyi ruhu qəbz etmək üçün gizli pərdələrdən aşkar olar, ayrılığın vəhşətli oxlarını əcəl kamından canlara tərəf yollayar, ölüm şərbətinin acılığını zəhərlə bulaşmış cam kimi canlara tökər»**.²

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 185.

² «Səhifeyi-Səccadiyyə» 42-ci dua

Allah o gün bizə rəhm etsin.

Burada ölüm mələyi olan Əzrailin (ə) nazil olmasını təcəlla etmək kimi bildirir. Yəni ölüm mələyi can üstə olana təcəlla edir. Təcəlla kəlməsi Qurani-Kərimdə Həzrət Musanın (ə) əhvalatında da gəlmişdir:

فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعْفًا

*«Beləliklə, onun Rəbbi(nin nuru) dağa təcəlla etdikdə onu parçalayıb toz halına saldı və Musa özündən gedib yıxıldı».*¹

QURAN DAŞIYICILARININ ÜSTÜNLÜYÜ

Quran tilavət etmək və onun məqamını böyüklüyü hədis toplularında bir neçə fəsildən ibarət kitab vardır. Mərhum Kuleyni və «Kafi» kitabında «Quranın fəzilətləri» və «Quran daşıyıcılarının fəziləti» adlı fəsillərdə bu barədə bir çox rəvayətlər qeyd etmişdir.² Həmin rəvayətlərdə deyilirki Quran daşıyıcısı olan insan mələklərlə birlikdə məhşərə gələcək. Bu, həqiqi daşıyıcılardır. Quranda deyilir ki, yəhudilərə Tövrat verildikdə onu daşıya bilmədilər:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

*«Tövrat çiyinlərinə qoyulduqdan sonra onu daşımayan kəslər neçə-neçə kitablar daşıyan ulağa bənzəyər».*³

Bu surədə bir neçə yerdə yəhudilərin xoşagəlməz adətlərindən danışılır. Qeyd olunur ki, müsəlmanlar arasında

¹ «Əraf» surəsi, ayə 143.

² «Kafi» cild 4, səh. 596.

³ «Cümə» surəsi, ayə 5.

belə adətlər yayılmamalıdır. Yəhudilərin Tövrata qarşı etdiklərini müsəlmanlar Qurana qarşı etməməlidirlər.

Qurani daşıyanlar ona görə fəzilət sahibi sayılırlar ki, onun mənalərini anlayır, hökmələrinə əməl edir, Quran əxlaqı ilə ədəblənirlər. Nəticədə onun hikmətinə çatırlar. Quranla belə rəftar edən kəs Quran daşıyıcısıdır.¹

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Qurani başa düşüb ona əməl edənlər, ilahi səfirlər və kəramət əhli olan mələklərlə birlikdə olarlar. Onlar Quranın daşıyıcılarıdır».**

Qurani-Kərim üçün qeyd olunan əzəmət onu göstərir ki, qiyamətdə Quranın batini müsəlmanların, peyğəmbərlərin və mələklərin sırasından keçəcək. Qiyamətdə çoxlu sıralar olar. Quran nurlu bir varlıq kimi bu sıraların yanından keçər. Keçərkən həmin sıradakılar deyərlər: **«Biz onu yaxşı tanıyıırıq, o, bizdəndir».**²

İmam Sadiqin (ə) hədisində qeyd olunan «Qurani başa düşüb əməl edənlər mələklərlə birlikdə olar «sözünün mənası budur ki, vəhy yolunu mələklər keçirlər:

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كَرَامٍ بَرَّةٍ

«Mələklərdən ibarət olan yazanların, yaxud mələklərdən ibarət olan elçilərin əlləri ilə. (Onlar) yaxşı iş görən əzizlərdir».³

Yəni bu kitab əvvəlcə kəramət sahibləri olan səfirlərin əlində idi, daha sonra sizin əlinizə çatdı.

İmam Sadiq Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Quran daşıyıcıları cənnət əhlinin tanınmış simalarıdır».**⁴

¹ «Kafi» cild 2, səh. 603.

² «Kafi» cild 2, səh. 601.

³ «Əbəsə» surəsi, ayə 15-16.

⁴ «Kafi» cild 2, səh. 606.

QURANI ÖYRƏNMƏK VƏ ÖYRƏTMƏK

Quran öyrənməkdə çətinlik çəkən kəs səbr edib bu çətinliyi aşarsa, savabı ikiqat olar, əks təqdirdə bir savab qazanar. İmam Sadiq bu barədə buyurur: **«Quranı yaddaş zəifliyi və çətinliklə öyrənən kəs ikiqat savab qazanır»**.¹

İmam başqa yerdə buyurur **«Möminin ölmədən Quranı öyrənməsi, ya bu yolda səy etməsi yaxşıdır»**.²

Cihad meydanında mübarizə aparan qəhrəman kimi öz cəhaləti və rəzil sifətləri ilə mübarizə aparan şəxsi də nəticə baxımından üç cür təsəvvür etmək olar. Belə ki, cihad meydanında olan ya məğlub olur (fərarilik edir, ya əsir düşür), ya qələbə çalır, ya da həmin meydanda şəhadətə çatır. Cəhalət və daxili düşmənlə mübarizədə də insan ya əsirdir, ya şəhiddir, ya da fəteh. Əgər bir kəs nəfsani rəzilliklər və istəklər qarşısında özünü təslim edirsə, əsir düşmüş hesab olunur. Bəziləri deyir ki, «ürəyim nə istəyirsə, onu edirəm». Bu sözlərdən məlum olurki, o, daxili cahillik və küfr qarşısında məğlub olmuşdur. Əgər onu günaha vadar edən bu istəklər qarşısında təslim olmamağa səy etsə və bu halda dünyadan getsə şəhid sayılır. Daxili rəzilliklər qarşısında mübarizə aparıb onları özünə ram edən və diqqətini yayındırmayacaq qədər onları əhəmmiyyətsiz hala gətirən şəxs bu böyük cihadda fətehdir.

Hər kəsin bir şeytanı vardır. Peyğəmbər (s) buyurur: **«Sizin hər birinizin bir şeytanı vardır»**.

Həzrətdən soruşurlar: «Bəs sizin necə ?»

¹ «Kafi» cild 2, səh. 606.

² «Kafi» cild 2, səh. 607.

Həzrət cavab verdi: **«Mənim də var. Yalnız özümə təslim etmişəm və Allah mənə bu işdə kömək edib»**.¹

Biz bu meydanda qalibik yoxsa şəhid? Bəlkə günah qarşısında boyun əyib əsir düşmüşük? Günah qarşısında zillətə düşməkdən daha bir pis zillət yoxdur.

Ona görə də məsumlar buyururlar ki, əgər insan cəhalətlə mübarizə aparsa və onu özünə ram etmək üçün Quranı öyrənsə, bu cihadda fatehdir. Əgər öyrənməkdə olduğu halda ölsə, cihadda ölmüş insanlar kimi şəhiddir.

Rəvayətlərdə deyilir ki, bir kəs din hökmlərinə etiqadı olduğu halda yatağında ölsə belə şəhiddir.² Bu ona görədir ki, nəfsi ilə mübarizəsində təslim olmamışdır. Əlbəttə, əgər bir kəs Quranı öyrənsə və sonradan etinasızlıq ucbatından unutsa, təbii olaraq ali dərəcələrə ucalmaq yolunda büdrəyəcək. Bu barədə geniş mövzulu rəvayətlər mövcuddur.³

İLƏHİ ƏHDNAMƏYƏ ARXALANMAQ

İmam Sadiq buyurur: **«Quran Allahın öz yaratdıqları üzərində bir əhdnaməsidir. Yaxşı olar ki, insan bu əhdnaməyə nəzər salsın və hər gün ondan əlli ayə oxusun»**.⁴

İmamın başqa bir hədisindən deyilir: **«Qurana nəzər salmaq ibadətdir»**.⁵

Quran oxumaq həmişə ibadətdir. Lakin mübarək Ramazan ayında bu əməlin özəlliyi vardır. Həzrət Peyğəməbər buyurur:

¹ «Məcməul-beyza» cild 5, səh. 49.

² «Əmali» Şeyx Müfid, hədis 74.

³ «Kafi» cild 2, səh. 607.

⁴ «Kafi» cild 2, səh. 609.

⁵ «Kafi» cild 2, səh. 614.

«Hər kəs Ramazan ayında Allah kitabından bir ayə oxusa, başqa aylarda bir Quran xətm etmiş kimidir».¹

Mübarək Ramazan ayının əzəmətindədir ki, Quran məhz bu ayda nazil olmuşdur.

Bu kitab başqa kitablar kimi deyil. Əgər başqa kitabların mənası bilinməsə, oxunmaz. Amma Quranı sadəcə üzündən oxumaq belə savab və bərəkətdir. Bununla yanaşı onun mənasını bilməyə və mərifətinə çatmağa çalışmaq lazımdır. Bu, elə bir kitabdır ki, heç kəs onun kimi söz deyə bilməz.

«Nəhcül-bəlağə» fəsaḥət baxımından məşhəri-cahandır. Lakin Həzrət Əlinin (ə) xütbələrində bir ayə yer asla, onun xüsusi parlaqlığı və nuru olar. Həzrətin kəlamını Allah kəlamı ilə eyniləşdirmək olmaz.

Eləcə də Həzrət Peyğəmbərin (s) xütbələrində bir Quran kəlamı olsa, nur saçar: Həzrətin də kəlamını Allah kəlamı ilə bir tutmaq rəva deyil.

Quran Allahın ipi kimi tanıtdırılır:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا

«Hamılıqla Allahın ipindən möhkəm yapışın və parçalanmayın!»²

Bu ipin bir ucu möhkəm və sarsılmaz bir yerə bağlıdır. Bu ipi tutun və ona etimad edin, beləcə qyunun dibindən çıxın. Bu ipin bir ucu insanların əlində, digər ucu Allahın əlindədir.

İnsan Quran barəsində nə qədər araşdırma apararsa, nə qədər çox ayələr barəsində bəhs edərsə, bir o qədər «liqaullah» (Allaha qovuşma) məqamına çatır. Bu, yetişilə biləcək bir

¹ «Bihar» cild 93, səh. 341.

² «Ali-İmran» surəsi, ayə 103.

məqamdır. Ona görə də Allahın ipi bu yolda qırılmaz və sarsılmaz:

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ

«Ona nə qarşısından, nə də arxasından batil yol tapa bilməz».¹

Şübhəsiz, insan o zaman Quranın və onu oxumağın hikmətinə çata bilər ki, ipi kimin əlində olduğunu görsün. Ona görə də İmam (ə) buyurur ki, hər gecə-gündüzdə ondan əlli ayə oxuyun, bununla da Allah əhdnaməsi ilə ünsiyyətdə qalın. Nəticədə həm də məlum olacaq ki, bu ipin bir tərəfi Allahın, digər tərəfi isə insanın əlindədir.

Quran ayələri sonsuz ilahi xəzinələrdir. İmam Səccad (ə) buyurur: **«Quran ayələri xəzinələrdən ibarətdir. Hər dəfə bir xəzinə açılsa, orada nə olduğuna nəzər salmaq lazımdır».**²

Orada olan dürr və cəvahirata baxmaq lazımdır. «Artıq deyilməli hər şey deyilib» deməməliyik. İmam Baqir (ə) buyurur: **«O, günəş və ay kimidir».**³

Günəş və Ay insanların həyatını gecə və gündüz işıqlı və nurlu etdiyi kimi Quran da insanlara gecə-gündüz nur saçır. Onun ayələri heç vaxt köhnəlməz və qüvvədən düşməz. Həzrətin bu kəlamı əqli olanı hiss olunana bənzətməkdir.⁴

¹ «Fussilət» surəsi, ayə 42.

² «Kafi» cild 2, səh. 609.

³ «Əyaşinin təfsiri» cild 1, səh. 11.

⁴ Günəş və Ay nur saçması hiss olunan, gözlə görünəndir. Quranın nuru isə əqli məfhumdur. İnsanların əqli məfhumu rahat başa düşmələri üçün bu kəlamda təşbih məqamında hiss olunan və gözlə görünən şeylər (Günəş və Ay) işlədilmişdir. *Red.*

HƏR ŞEYİN ŞÜUR VƏ ANLAYIŞI

Bunu da demək yerinə düşər ki, təfsirçilərin Quran barədə qənaətləri eyni deyil. Məsələn, bəziləri deyirlər ki, «o qəryədən¹ soruş!»² cümləsində izafətin birinci tərəfi ixtisar edilib.³ Həzrət Yusifin qardaşları onu özləri ilə aparıb geri gətirmədikdə ataları Həzrət Yəqub onlardan soruşdu: «Qardaşınız hanı?»

Onlar dedilər: «O qəryədən soruş».

Əslində onlar demək isdəyirdilər ki, «o qəryənin (şəhərin) əhalisindən soruş», biz səhlənkarlıq etməmişik. Amma «əhali» sözünü ixtisara saldılar və nəticədə «o qəryədən soruş» dedilər.

Başqa bir qrup təfsirçi isə deyir ki, bu cümlədə heç nə ixtisara düşməyib. Ayə olduğu kimi mənə edilməlidir. Yəni «o qəryədən soruş!» cümləsinin mənası budur ki, «o qəryənin əhalisindən deyil, özündən, daşından, divarından, soruş!» Əgər o qəryənin, daşların divarların dilini bilirsənsə, soruş, onlar da cavab verəcəklər: Bu dili bilənlər soruşduqda, cavab ala bilirlər. Ayəni bu qaydada mənə etsək, onda orada heç nəyin ixtisara düşmədiyini görəcəyik.

Məgər cahanın daşları divarları danışmaz? Onlar məgər agah deyillər? Əgər biz itaətkar olsaq, həmin daşlar bizim xeyrimizə Qiyamətdə şahidlik etməyəcəklərimi? Üsyan əhli olsaq, əleyhimizə şəhadət verməyəcəklərimi? Məgər yer şəhadət verməyəcək? ⁴ Məgər məscid bizdən şikayət

¹ Kənd, mahal.

² «Yusif» surəsi, ayə 82.

³ İzafət – təyini söz birləşməsidir. Məsələn, «tələbənin kitabı». İzafətin birinci tərəfinə «muzaf» – təyinat verilən tərəf, ikinci tərəfinə isə «muzafun ileyh» – yəni təyin olunan deyirlər.

⁴ «*Məhz o gün yer öz xəbərlərini açıb söyləyər*». «Zəlzələ» surəsi, ayə 4.

etməyəcək? Yaxud bizə şəfaət etməyəcək? Deməli, bütün əşyaların şüuru və düşüncəsi vardır.

Bir nəfər Kəbə evinin divarındakı «qara daş» və ona toxunub öpmək barədə soruşdu: «Bu daş da digər daşlar kimi camid (cansız) cisimdir. Ondan bizə nə xeyir, nə ziyan gələ bilər ki?»

Bu şəxs bu sözləri deməklə özündən icad və bidət qoymaq istəyirdi. Amma orada olan Həzrət Əli (ə) bu bidətin qarşısını aldı. İmam Sadiq (ə) nəql edir ki, Həzrət Əli (ə) ona belə cavab verdi: **«Qara daş Qiyamətdə gələr, dili və dodaqları olar və ona vəfa edənlərin xeyrinə şəhadət verir. Onun düşüncəsi və şüuru olmasa, necə şəhadət verə bilər? Qara daş Allah əlinin yer üzündə təcəllasıdır»**.¹

Məna əhli günah etməkdən utanarlar və deyərlər ki, aləmdə olan bütün varlıqlar gözlərin açıb bizə baxırlar. Onlar baxa-baxa necə günah edə bilərik?

Belə şəxslər bu baxışda Quranın sorağına gedir və Quran tilavət edirlər .

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: **«Ağız qoxunuzu təmiz edin. Çünki ağzınız Quran(ın oxunması) üçün yoldur»**.²

İmam Rza (ə) da Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Ağzınız Allah yollarından biridir, onu təmiz saxlayın!»**³

Sadəcə dişlərinizi fırçalamaq yetməz. Ağzınızı, dilinizi, ümumilikdə ağız boşluğunuzu pak saxlayın. Həm şübhəli qidalardan qorunun, həm də (haram olub-olmaması bilinməyən) şübhəli sözlərdən. Bununla da siz ağzınızın Allah yolu olması ləyaqətini əldə etmiş olarsınız.

¹ «Bihar» cild 96, səh. 221.

² «Kənzul-ummal» cild 1, səh. 603.

³ «Bihar» cild 73, səh. 130.

Şəffaf çeşmə olan Quran əgər ağızdan heç nəyə toxunmadan çıxsə, təsiri olmaz. İnsan ondan rəng almalı, qoxu çəkməlidir. Əgər Quran oxumaq və sözünüzün başqalarında təsir qoymasını istəyirsinizsə, eyni zamanda özünüz də bundan təsirlənmək istəyirsinizsə, o zaman ağzınızı pak saxlayın.

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: **«Quran Allahın ədəb məktəbidir. Ondan bacardığınız qədər ədəb öyrənin!»**¹

Quran hazır ilahi qidadır. Quran elə bir süfrə deyil ki, ora gələn hər kəs özü ilə yemək gətirsin. Yəni heç kəs gəlib öz istədiklərini Qurana yükləyə, öz qənaətlərini Qurandan hesab edə bilməz. Çünki Quran hazır qidadır. Kim maarif baxımından acdırsa, bu qidadan istifadə edə bilər.

CƏNNƏT ƏHLİNİN DİLİ

Dünyadan getmiş şəxsə ərəb dilində təlqin oxunur. Ona görə ki, ölümdən sonrab batini müsəlman olan hər kəs Quran nizamında olacaq, bu surətdə zühur edəcək, ərəb dilini biləcək və bu dildə danışacaq. Cənnət əhlinin dili ərəb dilidir.

Ərəb dilini bilməyənlər cənnətdə necə ərəbcə danışacaqlarını dərd etməsinlər. Çünki cənnət dili cənnət əhlinin əqidəsindən asılı olacaq. Ümumiyyətlə, dil, surət, bədən insanın qəlbinə uyğun olaraq formalaşacaq. Bəziləri Qiyamətə insan surətində gəldikləri halda, bəziləri heyvan surətdə gələcəklər.² Üz, söz, bədən, dil və kəlmələr insanın batini ilə həmahəng olacaq, nəinki zahiri ilə. Qiyamətdə insanı sahib olduğu əqidə dilə gətirib danışdıracaq.

¹ «Kənzul-umməl» cild 1, səh. 526; «Bihar» cild 89, səh. 19.

² «*Bəzi üzlərin ağ və bəzi üzlərin qara olacağı gün*». «Ali-İmran» surəsi, ayə 106.

Cənnətin xətibisi Həzrət Davud (ə) olacaq. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«O, cənnət əhlinin qarisi olacaq»**.¹

Ölümündən sonra insana sahib olan onun əqidəsi olacaq. Əgər bir kəs Quran və İslam əqidəsi ilə dünyadan gedərsə, heç şübhəsiz ərəbcə danışacaq və bu dili anlayacaq.

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 160.

SƏKKİZİNCİ HİSSƏ

DUA VƏ ONUN HİKMƏTİ

DUANIN QAYDALARI

Duanın da hikmətləri, qaydaları və sirləri vardır. Duanın hökmləri insanın Allahdan nə istəməsindən ibarətdir. İnsan diqqətli olmalıdır ki, Allahdan haram şey, başqalarına əziyyət verə biləcək heç nə istəməsin.

Dua etməyin qaydası budur ki, onu ahəstə oxusun, ucadan oxumaqla dua qaydalarını pozmasın. Quranda zikr, ya dua etmək barədə belə buyurur:

وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

*«Səhərlər və axşamlar öz qəlbində yalvarıb-yaxararaq, qorxu ilə və səsini ucaltmadan Rəbbini yada sal və qafillərdən olma».*¹

Dua etməyin xüsusiyyətləri barədə isə başqa bir yerdə buyur:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*«Rəbbinizi yalvarıb-yaxararaq və gizlin çağırın. Həqiqətən O, həddi aşanları sevmir».*²

¹ «Əraf» surəsi, ayə 205.

² «Əraf» surəsi, ayə 55.

Bəzi təfsirçilər deyir: «Xifə» kəlməsi ahəstə səsə, pıçıltıya deyilir. Əgər bir kəs dua edərkən fəryad etsə, həddini aşmış¹ və duanın qaydasına riayət etməmişdir. Çünki Allah heç kəsdən uzaqda deyil.

ALLAHIN YAXIN OLMASI

Quran ayələri Allaha yaxın olanları dörd dəstəyə bölür:

1. Allahın bizə mütləq surətdə yaxın olmasını bildirən ayələr:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ

*«Mən həqiqətən, yaxınam, Məni çağıran zaman dua edənin duasını qəbul edirəm».*²

2. Allahın başqalarına nisbətən insana daha yaxın olduğunu bildirən ayələr:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

*«Biz (və mələklərimiz) həmin can verən şəxsə sizdən daha yaxıniq, lakin siz görmürsünüz».*³

3. Allahın insana şah damarından daha yaxın olduğunu bildirən ayələr:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

¹ Ola bilər ki, burada məqsəd duanın həddini deyil, ümumiyyətlə bəndəçilik həddini aşmaq nəzərdə tutulsun.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 186.

³ «Vaqiə» surəsi, ayə 85.

«Şübhəsiz, insanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nə ilə vəsvəyə etdiyini bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq».¹

4. Allahın insana onun özündən daha yaxın olduğunu bildirən ayələr:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

«Ey iman gətirənlər, sizi, sizə həyat verən şeyə tərəf dəvət edən zaman Allahın və Onun Peyğəmbərinin çağırışını qəbul edin və bilin ki, Allah insan ilə onun qəlbi arasında maneə olar».²

İlk üç dəstə barəsində danışmaq o qədər də çətin deyil. Amma dördüncü dəstə elə də asan deyil. Allah necə insana özündən daha yaxın ola bilər? Buna görə də bir dəstə təfsirçilər bəzi nəqli dəlillərə əsaslanaraq bu yaxınlığı «qüdrətin maneçiliyi» kimi mənə edib deyirlər: Bəzən insan bir iş görməyi qərara alır. Amma Allah onu peşman edir və qərarında israrlı olmağa, yaxud o işi yerinə yetirməyə qoymur.³

Bu təfsir orta qiymətləndirilir. Amma əlimizdə bu ayəyə uyğun dəlilimiz olsa və başqa mənə çıxarmağa ehtiyac yoxdur. Çünki insan ehtiyacsız və daxili dolu olan bir varlıq deyil. O, başqa mümkün varlıqlar kimi sadəcə bir boşluqdur. Bunu mərhum Kuleyni də bir rəvayəti nəql edərkən təsdiqləyir.⁴ İnsan daxilən boş varlıqdırsa, deməli, onunla özü arasında Haqqın vücudu fasilə və vasitə olar. Buna əsasən, Allah hər

¹ «Qaf» surəsi, ayə 16.

² «Ənfal» surəsi, ayə 24.

³ «Məcməul-beyan» cild 4, səh. 820.

⁴ İmam Baqir (ə) buyurur: «Allah-Təala Adəm oğlunu daxili boş olaraq yaratmışdır». «Kafi» cild 6, səh. 282.

kəsə yaxındır. Ondan bir şey istəyən kəs də Allahın uzaq olmadığını bilməlidir.

*Mənə məndən də yaxındır dostum,
Necə bəs ondan uzaq düşdüm mən?
Bu dil ilə necə iqrar eləyim
Ki, mən oldunsa, bu mən olmadı sən!*

Əgər biri Allaha yaxın olduğunu dərk etsə, onun üçün dua etmək asanlaşacaq. Pıçıltı ilə Allahı çağıracaq. Allahın onun bütün ehtiyaclarını bildiyinə əmin olacaq. Çünki Allahın zati sifətləri Onun zatının eynidir. Allah yaxındırsa, bütün sifətləri ilə yaxındır. Qüdrət və digər sifətlər Onun zatındadır. Deməli, zati sifətlərin hüzzuru, varsa feili sifətlər də onlara tabe olaraq fəal və təsirli olacaq.

Dua edən insanlara yalvarış və nalə etmək halı olmalıdır. Nalə yoxdursa, bu, insanın Allaha deyil, özünə arxalanması deməkdir.

NİDA, YOXSƏ MİNACAT?

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

«Rəbbinizi yalvarıb-yaxararaq gizlin çağırın!»¹ ayəsindəki «təzərru» kəlməsi nalə etmək, «xifə» kəlməsi isə başqalarından uzaq, gizli deməkdir. Başqalarının olduğu yerdə açıq-aşkar dua edərkən insanın zehnin və diqqətinin bir yerə olan yerdə insanın nida edərək Allahı çağırması lazım deyil. Minacat nidadan üstündür.² Mincatın xüsusi fəziləti vardır.

¹ «Əraf» surəsi, ayə 55.

² «Kafi» cild 2, səh. 520; «Bihar» cild 47, səh. 142.

Bəqərə surəsində duanın bəzi qaydaları açıqlanmışdır. İnsan özünü uzaqda hiss edəndə nida edərək Allahı çağırır. Bəzən açıq şəkildə nida ədatı olan «ya» ilə «Ya Rəbb!» deyər, bəzən isə bu ədat olmadan sadəcə «Rəbbim!» deyər çağırır. Lakin insan özünü yaxın hiss etdikdə nidaları azaldar, ya da minacət halında dua edər.

Mərhum Kuleyni və başqaları duanın qaydalarından bəhs edən fəsildə deyir ki, əvvəlcə on dəfə «Ya Rəbb!» deyin, sonra «Rəbbim!»

«Ya» deməyiniz lazım deyil. Elə bilməyin ki, onu deməklə isə minacət etmiş sayılırsınız.

Həzrət Peyğəmbər (s) «Şəbaniyyə» xütbəsində buyurur: **«Hər namaz vaxtı əllərinizi Onun qarşısında aciz qul kimi açaraq dua edin. Çünki (namaz vaxtı duaların qəbul olunması üçün) vaxtların ən yaxşısıdır. Allah-Təala bu vaxta öz bəndələrinə rəhmət və mərhəmətlə baxar. Bəndəsinin istək və xahişlərini edər. Minacatına cavab verir. Çağırışlarına ləbbeyk deyər».**

Bəzən bəndə uzaqlıq hiss edir və nida edərək çağırır. Həzrəti Yunisin (ə) əhvalatında oxuyuruq:

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

«Və Zənnunu (balina yoldaşı Yunus ibn Mətanı) onun qəzəbli halda getdiyi zamanı! O, bizim onu heç vaxt sıxıntıya salmayacağımızı güman etdi. Amma qaranlıqlar içində nida etdi: Səndən başqa bir məbud yoxdur, Sən uzaq və paksan! Mən doğrulardan da zalımlardan olmuşam».¹

¹ «Ənbiya» surəsi, ayə 87.

İnsan əllərini qaldırıb dua edərkən, rəvayətlərə və məsumların üslubuna əsasən, həmin əlləri başına və üzünə çəkməsi müstəhəbdir. Çünki Allahın lütfü bu əllərlə ona gəlmişdir. Allaha tərəf uzanan əllər heç vaxt boş qayıtmaz. İlahi bəxşişi qazana əllər möhtərəmdir. Bu baxımından onları başa və üzə çəkmək yaxşıdır.¹

İmam Səccad (ə) dilənçiyə bir şey verdikdən sonra əllərinin qoxusunu alar və deyərdi: «Bu əl Allahın əlinə çatmışdır. Allah-Təala özü buyurur:

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

«Məgər onlar bilmirlərmi ki, bəndələrindən tövbəni Allah qəbul edir, sədəqələri əslində Onun Özünü götürür və Allah tövbələri çox qəbul edən və mehribandır?!»²

Sədəqə verən ələ sahib olanlar əllərinin qoxusunu almaqla Allah əlinin nişanələrini hiss edə bilirlər. Bunun hikmətindəndir ki, deyirlər: «Cənnətin qoxusu min illik uzaqlıqdan hiss olunur, bəziləri onu duyar, bəziləri məhrum qalarlar».³

ACİZLİK VƏ HƏQARƏT HƏDİYYƏSİ

Mərhum Fazil Tuni öz dərslərində böyük ustadlarından eşitdiyi bir kəlamı nəql edirdi: Mövlanın yanına elə bir hədiyyə aparmaq lazımdır ki, onda olmasın. Əks təqdirdə, bu hədiyyənin dəyəri olmaz. İnsan da Allahın bəndəsidir. Allahın

¹ «Bihar» cild 83 səh. 210; «Fəlahus-sail» səh. 187.

² «Tövbə» surəsi, ayə 104.

³ «Kafi» cild 2, səh. 349.

qarşısına elə bir hədiyyə aparmalıdır ki, Onda olmasın. Bu olmamağın özü bir kamillikdir.

Əgər bir kəs «İlahi, mən zəhmət çəkib dərs oxumuşam» desə, bu, Allahın elmi ilə müqayisə olunmaz:

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ

«Onlar Onun elmindən Onun istəyindən başqa heç bir şeyi bilə bilməzlər».¹

İnsan mütləq elm sahibi olan Allaha öz elmini necə hədiyyə apara bilər?

Əgər bir nəfər «Mən çox zəhmətlər çəkmişəm, xidmət etmişəm» desə, onun bu xidmət və səyləri Allahın bizə hər gün bəxş etdiyi feyz qarşısında çox aciz qalır. Hətta bizi bu kiçik xidmətlərimiz də Onun feyzidəndir.

Bəs Allah qarşısına nə aparmaq lazımdır? Boş əl ilə getmək rəva deyil. Elmi Onun elm xəzinələri, qüdrəti Onun əzəli qüdrəti, digər işləri də Onun ehsanları qarşısında acizdir.

Bəndənin mövla hüzuruna miskinlik, zəiflik, acizlik, nalə və yalvarmaqdan başqa təqdim edəcək bir şeyi yoxdur. İnsanın Allah hüzurunda belə deməsi çox yaxşıdır: «Sənin qarşına bəndəlikdən başqa heç nə gətirməmişəm».

Onun bu sözləri və bu etirafa səbəb olan halı bəndənin kamilliyidir. Həzrət Əli (ə) Allaha üz tutaraq belə buyurur: «İlahi, Sənin Rəbb olmağın mənim izzətli olmağıma, Sənə bəndə olmağım buna fəxr etməyimə yetər».

Mövlanın hüzurunda acizlik, zillət göstərməlidir. Həzrət minacatının davamında buyurur: «Sən mənim sevdiyim kimisən, məni elə et ki, mən də Sənin sevdiyin olum».²

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 255.

² «Bihar» cild 77 səh. 402.

Bu Həzrətin ən məşhur dualarındandır.

DUA VƏ QƏZA-QƏDƏR

Dua barədə şübhəli məqamlardan biri budur: İlahi qəza və qədər in haqq olmasında şübhə yoxdur. Allah da əzəldən hər şeydən agahdır. İnsanın dua ilə istəyəcəyi şeyin olub-olmaması əzəli qəzada müəyyən olmuşdur. Əgər həmin şey baş verəcəksə, o zaman duanın təsiri olmaz. Əgər baş verməyəcəksə, onda da duanın xeyri yoxdur. Ona görə ki, bir şey baş verməyəcəksə, duanın onu vücuda gətirməsi mümkün deyil.

Bu şübhənin cavabı belədir: Əvvəla bu məsələ duaya məxsus deyil, sədəqə qohumlara baş çəkmək və bu kimi işlərə də aiddir. Şübhənin cavabı da bu deyilənlərin hamısına aid olacaq.

Daim dəyişən və yenilənən dünyada «bəda» mümkün deyil. Şəriətdə nə deməkdirsə, təkvini işlərdə də «bəda» o deməkdir.

Təbiət aləmi çərçivəsində dəyişikliklər və yenilənmələr vardır. Allah-Təala belə müəyyən edib: Sədəqə, qohumlara baş çəkmək, ya dua həyata keçməlidir ki, filan iş də baş versin. Əgər bu işlər həyata keçməsə, filan iş də baş verməyəcək. Digər tərəfdən Allah-Təala bilir ki, filan şəxs dua edir və nəticə alır, digəri isə dua etmir və nəticə də almır. Deməli, Allahın elmində cəhəllət yoxdur. Varlıq aləmində Ondan gizli heç nə olmaz. Bizə deyiblər ki, daha çox xeyir istəyiriksə, dua, sədəqə, qohumlara baş çəkmək və bu kimi işlər görək, əks təqdirdə, həmin xeyirlərdən məhrum qalacağıq.

Deyilənləri nəzərə alaraq nəticə alırıq ki, iki şeyə diqqət etmək lazımdır: Biri budur ki, əzəli təqdirdə hər şey nizamlansa da, hər şey illət və səbəblər əsasında nizamlanıb və dəyişkən

aləmin çərçivəsində bu səbəblərdən biri həmin sədəqə, qohumlara baş çəkmək, dua və bu kimi işlərdir. Dəyişən və yenilənən aləmə «ləvhi-məhv və isbat» da deyilir. Bu çərçivədən çıxıb sırf qəza hüdudlarına yüksəlsək, daha orada sədəqə, qohumlara baş çəkmək, dua və bu kimi işlərin mənası yoxdur. Duanın ibadət olması başqa bir məsələdir və dua yalnız aşağı mərhələdə olan «ləvhi-məhv və isbat» çərçivəsinə aiddir, nəinki «ləvhi-məhfuz» mərhələsinə.

Diqqət olunmalı ikinci məsələ budur ki, Allah-Təala bir kəsin qohumlara baş çəkməklə ömrünü uzatmasını, digərinin isə baş çəkməməklə uzun ömürdən məhrum qalmasını bilir. Deməli, nə Allahın elmində tərəddüd və şübhə var, nə də həqiqətdə. Deməməliyik ki, qəza və qədər haqdırsa, nə üçün dua edək? Bilməliyik ki, duanın özü qədərdəndir. Yəni Allah-Təala qədərdə müəyyən edib ki, dua ediləcəyi halda filan hadisə xeyirlə nəticələnəcək, həmin işin qarşısına şər və pislik çıxmayacaq. Bu baxımdan dua təsirlidir və aləmin qəza-qədərinin bir hissəsidir.

وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ

«Allahdan Onun fəzlindən istəyin».¹

Allah qəza və qədəri müəyyən edir və buyurur:

وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ

«Hər bir şeyin Onun yanında bir miqdarı vardır».²

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

¹ «Nisa» surəsi, ayə 32.

² «Rəd» surəsi, ayə 8.

«Çünki həqiqətən Biz varlıq aləmindəki hər şeyi müəyyən ölçüdə və məhdud çərçivədə yaratmışıq».¹

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Məni çağırın ki, Mən də duanızı qəbul edirəm».²

DUADA İXLAS VƏ TƏSLİMÇİLİK

Ayə və rəvayətlərə əsasən, dua da ibadətdir. Buna görə də bəziləri deyirlər: «İlahi, Sən göstəriş vermişən ki, dua edək. Biz də - istədiyimizi versən də - itaət edirik».

Bu sözü deyənlər Allahın xüsusi dostlarıdır. Onlar həm də deyirlər: «Ondan soruşarkən halımdan xəbərdar olan Allah mənə kifayət edir».³

Allaha xalis təslim olanlar ədəb üzündən dua edər və deyirlər: «Sən dua etməyimizi istəmişən, biz də itaət edir və Sənə təslim oluruq. Versən də razıyıq, verməsən də. Başqa bir şey istəmiriki. Dua ibadət olduğuna görə itaət edirik. Sənin razı olduğuna razı oluruq».

Onlar dua ibadət olduğuna görə bunu yerinə yetirərlər. Dua barəsində Quranda deyilir:

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Rəbbiniz buyurdu: Məni çağırın ki, Mən də duanızı qəbul edirəm».⁴

¹ «Qəmər» surəsi, ayə 49.

² «Ğafır» surəsi, ayə 60.

³ Həzrət İbrahim (ə) oda atmaq istədikdə mələklər bir-bir onun yanına gəlib odu söndürməyi istədilər. Amma o dedi: «Mənim ehtiyacım var, amma sizə deyil. Ondan bir şey istəyərkən halımdan xəbərdar olan Allah mənə kifayət edir». «Bihar» cild 68 səh. 155.

⁴ «Ğafır» surəsi, ayə 60.

Bu ayədə Allah həm duanı qəbul edəcəyini vəd edir, həm də dua etməyə əmr edir. Burada məlum olur ki, Allah insanlarda duaya şövq yaratmaq istəyir. Ayənin davamında dua etməyənləri məzəmmət edərək buyurur:

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

«Əlbəttə, Mənə ibadət etməyi özünə sığışdırmayanlar tezliklə xar və xəcalətli şəkildə Cəhənnəmə daxil olacaqlar».¹

Başqa bir ayədə isə belə buyurur:

قُلْ مَا يَغْنَبُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ

«De: «Əgər mənim Rəbbim sizi dəvət etmək istəməsəydi, sizə əhəmiyyət verməzdi».²

Hər ibadət dua, hər dua ibadətdir. Dua ilə istənilən şey (məsləhət olarsa) insana verilməkdən əlavə, duanın özü (ibadət olduğu üçün) insana fəzilət gətirər, cənnət dərəcələrindən biri ona bəxş olunar.

Duanın ibadət olması və istənilməsi dəqiqləşsin deyər, ixlaslı olmaq da şərt edilir:

ادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

«Odur ki, kafirlər xoşlamasalar belə, Allahı itaət və əqidəni Onun üçün xalisləşdirdiyiniz halda çağırın».³

Bu ayədə deyilir ki, Allahı ixlasla çağırın və ona başqa heç nə qatmayın. Bizim əlimizdə olanlar tez aradan gedə bilər, Allahın əlində olan isə aradan gedən deyil.

¹ «Ğafir» surəsi, ayə 60.

² «Furqan» surəsi, ayə 77.

³ «Ğafir» surəsi, ayə 14.

Zahidliyin nişanəsidir ki, insan Allahın əlində olana öz əlindəkindən daha çox etibar etsin.¹ İnsan ilahi xəzinələrə etimadı, öz var-dövlətinə arxalananların duasında iklas olmaz. İklasla dua etmək kəramətli bir ibadət olaraq təşviq olunmuş əməllərdəndir. Duadan söhbət düşəndə Allah-Təala möminlərin iklasla etdikləri dualara cavab verəcəyini deyir. Hətta Allah-Təala onların istədiklərindən daha çox verir. Çünki istədiklərində məsləhət vardır. Allah da məsləhət müqabilində verir. Dua etməyin özü ibadət olduğundan onun da mükafatı vardır:

وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ

*«İman gətirib yaxşı işlər görmüş kəsləri qəbul edir və Öz lütfündən onları artırır».*²

MİNA TORPAĞINDA DUA

Hacılar Ərəfat, Məşər və Mina əməllərini edib qurban kəsdikdən sonra gecələri Minada qalarlar. Cahiliyyə dövründə insanlar burada öz nəsəbləri ilə fəxr edər və ata-babalarını yad edərdilər. Lakin Quran buyurur: Bunu etməyin, ata-babalarınızı yad etməkdənsə Allahı yad edin:

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا

*«Öz atalarınızı xatırladığınız kimi və ya ondan da yaxşı və dolğun şəkildə Allahı yada salın».*³

Bu ayənin ardınca möminlərin Minadakı duaları nəql olunur:

¹ «Bihar» cild 67 səh. 310.

² «Şura» surəsi, ayə 26.

³ «Bəqərə» surəsi, ayə 200.

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

«Ey Rəbbimiz, bizə dünyada da yaxşılıq əta et, axirətdə də yaxşılıq əta et və bizi (Cəhənnəm) odun(un) əzabından qoru».¹

Möminlər həm dünyada, həm də axirətdə yaxşı şeylər istəyərlər. Onların istədikləri halal və pak şeylər olar. Bu, yaxşı duadır. Saleh övlad, imanlı həyat yoldaşı, imanlı dost, ləyaqətli müəllim, yaxşı şagird, faydalı tərəf müqabili və s. dünyanın yaxşı işlərindəndir. Əgər bir kəs mömin və sadıq həmkarları olan bir yerdə işləyirsə, bu onun iş yerinin yaxşı cəhətlərindəndir.

Lakin başqa bir dəstə dünya bər-bəzəkləri, həqiqəti olmayan, zahiri gözəlliklər istəyərlər:

فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

«İnsanların bəzisi deyər: «Ey Rəbbimiz, bizə dünyada (nemət) ver!» Onların axirətdə heç bir payı yoxdur».²

Əgər insan xeyir əldə etmək istəyirsə, Allaha nə istədiyini təklif etməsin. Bir çox hallarda Allah-Təala imtahan üçün insana istədiyini verir. Bu üzdən ən yaxşı dua odur ki, insan Allahın fəzlini istəsin, Ondan lütf və xeyir diləyərək desin: «Mənə dünya və axirət yaxşılıqlarını əta et!»

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 201.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 200.

**ALLAH DOSTLARININ DUALARINDAN
NÜMUNƏLƏR**

Dua etməyi Həzrət İbrahimdən (ə) öyrənməliyik. O, Allaha üz tutub deyir:

فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ

«Elə et ki, insanların bir qisminin qəlbləri mənim zürriyyəmi meyl etsin».¹

Yəni insanlar mənim zürriyyəmi sevsinlər və onlar möminlər içində sevimli olsunlar.

Qurani-Kərim möminlər içində sevimli olmağa yolunu belə bəyan edir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

«Rəhman olan Allah iman gətirib yaxşı işlər görən kəslər üçün tezliklə (dünya və axirətdə mələklərin və möminlərin qəblərində) dostluq və məhəbbət yaradacaqdır».²

Möminlərin qəlbində sevimli olmaqdan daha üstün nə ola bilər? Bu yol çətin olsa da, qaranlıq və qeyri-müəyyən deyil, çox aydın və aşkardır.

«Sirati müstəqim» asan yol anlamına gəlməz. İstiqlal tələb edən yola «müstəqim» deyirlər. Beləki, həmin yol sona qədər gedilsə, sonu mütləq insana səadət bəxş edəcək.

İmam Sadiq buyurur: **«Əgər mömin qəlbən Allaha üz tutsa, Allah da ona üz tutar və möminlərin qəlbini də onun məhəbbəti ilə doldurar».**³

¹ «İbrahim» surəsi, ayə 37.

² «Məryəm» surəsi, ayə 96.

³ «Əməli» Şeyx Müfid, hədis 164.

Allahın sevimlisi olmaq çox yaxşıdır. Nə yaxşıdır ki, insan mömin bəndələrin sevimlisi olsun.

Əbu Həməzə Somali duasında deyilir: **«Ey Allahım! Mənimlə Sənin aranda heç kəs fasilə və maneə yaratmayıb. Səninlə olan sirrimi ortaya qoyuram. Əgər istəsən, mənə lütf edərsən. Səninlə mənim aramda heç bir maneə və şəfaətçi yoxdur. Yalnız bir maneə vardır, o da özüməm»**.¹

İmam Kazim (ə) buyurur: **«Allah-Təala pərdəsiz gizlidir. Onu heç bir şey örtməyib, amma O, örtülüdür»**.²

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Allah ilə bəndələri arasında heç bir maneə yoxdur»**.³

Ona görə də deyirlər ki, sənin vücudun elə bir günahdır ki, başqa günahlarla müqayisə olunmaz.

Aşiqü məşuq ara hail olmaz aləmdə,

*Özün vücuduna hailsən, Hafiz, eylə fərar.*⁴

Xoş olsun o kəsin halına ki, bu yolda maneəsiz olsun.

DUALARDA BÖYÜK RUH

Həzrət Əlinin (ə) duaları onun böyük ruh sahibi olmasından xəbər verir. Bu dualardan həm də Həzrətin Allahı yaxşı tanıdığı məlum olur. Buna görə də Allahdan ilahi sifətləri və başqalarından ehtiyacsız olmağı istəyir: **«Allahım, mənim canımı (göz, qulaq, əl, ayaq və digər bədən üzvləri kimi) əziz üzvlərimdən aldığın ilk əziz şey mənim yanımda**

¹ «Məfatihul-cinan»

² «Bihar» cild 3 səh. 327.

³ «Kafi» cild 1, səh. 139.

⁴ Hafizin divanından.

qoyduğun əmanət nemətlərin qaytarılanlarının birincisi et».¹

Həzrətin bu duasına bənzər duaları digər məsumların kəlamlarında da görmək olar.

Həzrət Əli (ə) başqa bir yerdə, həmçinin İmam Səccad (ə) buyurur: **«Allahım, mənim abrimı varlıqla qoru və şəxsiyyətimi yoxsulluqla alçaltma ki, Sənin ruzi verdiklərindən ruzi istəməyim, yaratdıqlarının pis əməllərində mehribançılıq axtarmayım, mənə bir şey əta edən kəsi mədh etməyə məcbur olmayım və mənə bir şey verməyən kimsənin pisləyinə danışmağa düçar olmayım.² Bütün bunlardan sonra Sən verib verməməkdə ixtiyar sahibisən. Çünki hər bir şeyin ixtiyar və qüdrəti Sənin əlindədir».³**

İmamlar (ə) dualarda böyük ruha sahib olmağı bizə öyrədib və belə dua etməyə çalışmağı tövsiyə ediblər. Buyurublar ki, Allahdan çoxlu mal-dövlət yox, abrinızın qorunmasını istəyin. Ehtiyac həddindən artıq mal-dövlət insanı günaha çəkir. Kəramətli insan böyük ruhlu və uca himmətli olar, özünü təbiətə və dünyaya aludə etməz. Buradan məlum olur ki, hər kəs kəramət əhli olmaz.

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 215.

² Bu iki sifət məzəmmət edilmiş sifətlərdəndir və böyük günahlardan sayılır. Çünki bir şey verəni mədh etmək Allahdan başqasına üz tutmaq və Ona şərik qoşmaqdır. Nə çox bəxşiş edən adamlar var ki, dövrün pislərindəndirlər. Bir şey verməyən kəsi pisləmək də rəva və dügün deyil. Çünki ola bilər ki, o yaxşı insanlardan biridir və bir şey verməməsinin üzürlü səbəbi var.

³ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 225; «Səhifeyi-Səccadiyyə»; «Məkarimul-əxlaq» duası.

PEYĞƏMBƏRİN (S) BÖYÜK RUHU

Döyüşlərin birində sel, ya başqa bir səbəbdən Həzrətlə ordusu arasında fasilə düşmüşdü. Həzrət (s) bir tərəfdə, ordu digər tərəfdə qalmışdı. Bu zaman o, dağın ətəyində nəfəsini dərmək üçün oturdu. Müşriklərdən biri füsətdən isdifadə edib Həzrətin (s) başı üstündə qılınc çəkib dedi: «İndi səni kim xilas edə bilər?»

Həzrət (s) dərhal cavab verdi: **«Mənim və sənin Rəbbin»**. (Qılıncınla mənim aramda sənin görmədiyən bir qüvvə var. Məni Allah xilas edəcək.)

Bu sözlərə inamı olmayan müşrik qılıncını endirib Peyğəmbəri (s) vurmaq isdədi. Lakin Həzrətin (s) cəld hərəkəti nəticəsində zərbə alınmadı və qılınc müsrikin əlindən yerə düşdü. Peyğəmbər (s) qalxdı, qılıncını çəkib müşrikə dedi: **«Səni indi kim xilas edəcək?»**

Müşrik dedi: «Sənin kəramətin. Çünki sən böyük ruhlu insansan».

Həzrət (s) onu öldürmək fikrindən danışdı.¹

Bu ruhiyyə böyük və kamil insanların xasiyyətlərindəndir.

«Şəbaniyyə» minacatında dünya işlərindən söhbət getmir. Maddiyatı başqalarına da verilər. Bütün kafir və münafıqlar Allahın verdiyi ruzidən bəhrələnilər. Allah heyvanlara da ruzi verir. Hansı canlı bu ruzidən məhrum qalıb ki, biz də onu Allahdan istəyək? Əlbəttə, onu da istəməliyik. Ruziyə çatmaq üçün də özümüzü Allaha möhtac bilirik. Bunda şübhəmiz yoxdur. Lakin dua edərkən insanın himməti bunlardan yüksək olmalıdır.

¹ «Kafi» cild 28, səh. 127.

İmam Səccad (ə) Məkkəyə gəldikdə ona dedilər: «Məmurular sizin Mədinədəki bağınızı qəsb ediblər. Xəlifə Əbdülməlik indi Məkkədədir. Ondan kömək istəyin».

Həzrət (ə) buyurdu: **«Allahın hərəmində Ondan başqasından bir şey tələb edirəm?» «(Mən Allahdan bu kimi dünya işlərini istəmirəm, o ki qala Əbdülməlik olsun)»¹**

DUADA UCA HİMMƏT

Elə əməl etməliyə ki, namaz qılanlar arasında onların ən üstünü, oruc tutanlar arasında onların ən yaxşısı, cihad edənlər arasında onların ən şücaətlisi olaq. Dini maarifdən biz bu himməti öyrənə bilərik. Yol açıqdır. Uca himmət sahibi olmaq təkcə bəzilərinə məxsus deyil, hamı üçün mümkün olan yoldur:

«Kumeyl» duasının bəzi yerlərində Allahdan istəyirik: «Məni öz yanında gözəl qismətli bəndələrindən, Sənin dərgahına ən yaxın, yaxşı məqamda olanlardan qərar ver, Özünə yaxınlıq cəhətindən onların ən seçilmişini et».

Biz yalnız cəhənnəmdə yanmamağa çalışmamalıyıq. Yanmamaq hünər deyil. Allah-Təala qiyamətdə bir çoxlarını yandırmayacaq və cəhənnəmə aparmayacaq. Həmçinin, ilahi maarif və hökmlərə əli çatmayan müstəzəfləri cəhənnəmdə yandırmayacaq.

Deyirlər ki, Allahdan bəndələrin ən üstün olanlarından olmağı istəyin. Ona görə də cümə gecələrində Allahdan belə istəyirik: «İlahi, məni elə bir yerə çatdır ki, məndən üstün heç kəs olmasın». (Əlbəttə, burada peyğəmbərlər və məsum imamlar istisna olunur. Onların Allah ilə münasibləri tam fərqlidir.)

¹ «Bihar» cild 46 səh. 63.

İmam Hüseyn (ə) Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Allah-Təala böyük fikir və düşüncə sahiblərini sevər, alçaq düşüncə və işlərdən xoşlanmaz».**¹

İnsan sadəcə cəhənnəmə getməmək yolunda çalışmamalıdır. Təkcə bunun üçün ibadət etməməlidir. Bu ibadət, qulların ibadət olacaq. Deyirlər ki, özünüzdə uca himmət xüsusiyyətini oyadın, Allahdan böyük şeylər istəyin.

İmam Hüseyn (ə) yuxarıda qeyd edilən hədisi Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql edir və özü də öz əməli və rəftarı ilə bizə öyrədir ki, insan uca məqamlara necə nail ola bilər? Necə ali ümmət və uca himmətli millət olmaq olar?

Bəziləri İmam Hüseynə (ə) deyirdilər ki, Yəməndə də vəziyyət yaxşı deyil, Hicazda da işlər qarışıb, bir çox yerlərdə eyni durum hökm sürür.

İmam onların cavabında deyirdi: **«Bütün dünya əmin-amanlıqdan məhrum olsa da, mən Yezidə bəyət etmərəm».**²

Bu uca himməti və düşüncəni Həzrət bizə öyrədir. Peyğəmbərin (s) o hədisi əlbəttə belə bir övlad yetişdirə bilər. İmamın məntiq və düşüncə tərzii budur ki, əgər bütün dünya mənimlə mübarizəyə qalxsın, qiyamdan əl çəkməyirəm. Uca ruh sahibi olmaq budur. İmamət məktəbində qorxu bəyənilməmişdir. Qorxu heç vaxt Allah dostlarının qəlbinə nüfuz etməz.

DUADA GENİŞ QƏLB

İlahiyyatçı həkim İbn Sina deyir: «Allahın rəhmətinə genişlik ver!»

¹ «Bihar» cild 47, səh. 323.

² Bu sözlər Məhəmməd Hənəfiyyəyə deyilib. «Bihar» cild 44, səh. 329.

Mərhum Xacə Nəsirrədin Tusi «İşaratın»ın şərhində deyir ki, bu cümlələr adi kitab sözlərindən daha çox məsum sözünə oxşayır.¹

İbn Sina deyir ki, Allahın rəhmətinə genişlik əta et ki, başqaları da bu geniş rəhmətin kölgəsinə sığına bilsinlər. Dua qəbul olunan yerlərdə böyük dualar etməli, hamını öz dualarımıza daxil etməliyik.

Bir kişi Ərəfə günündə Ərəfat dağından enirdi. Ağlamaqdan onun bir gözü tamamilə tutulmuş, o biri isə qan çəkmişdi. Dostları ondan niyə bu qədər ah-nalə etdiyini soruşduqda dedi: «Özüm üçün heç nə istəmədim. Mömin qardaşlarım üçün dua etdim».

İmamlar bu ruhiyyədə olan çox insanlar yetirmişlər.

İslam elə bir dindir ki, deyir: «Sübhə yaxın gecə namazında bir dəstə mömini dua et». Gündüzlər qırx möminin çətinliklərinin həlli barədə düşün».

Yəni gecə dua etməklə kifayətlənmə, gündüzlər də həmin duana uyğun əməl et və möminlərin çətinliklərini həll etməkdə səy et. Bu, insana kəramət dərsi verir. İnsan elə etməlidir ki, başqaları onun kəramət süfrəsinə qonaq olsunlar.

İmam Səccad (ə) «Əbu Həməzə Somali» duasında deyir: **«İlahi, böyük və kiçiyi, qadın və kişini, şəhərli və kəndlini, uzaq və yaxını, hər kəsi bağışla».**

Həzrət (ə) bəzən ümumi şəkildə, bəzən isə xüsusi olaraq, yəni ad çəkərək dua edərdi. İnsan əsla duada yalnız özünü və ətrafındakıları düşünməməlidir. Bu baxımdan dua geniş əhatəli və hamıya şamil olacaq həddə olmalıdır.

Bir kişi Həzrət Peyğəmbərin (s) yanında dua edərək deyirdi: **«İlahi, Peyğəmbər (s) bağışla, məni bağışla....»**

¹ «İşarat» cild 3, səh. 328.

Həzrət (s) ona buyurdu: «Niyə Allahın rəhmətinin ətrafına hasar çəkirsən? Niyə ikimizi dua edirsən? Bütün möminləri dua et! Dua edərkən hamını dua edin ki, duanız mütləq şəkildə qəbul olsun».¹

İmam Rzanın (ə) bu duası necə də kəramətlidir: «Dünyanın şərqindən qərbinə bütün mömin kişi və qadınları bağışla...»²

İbn Sinanın yuxarıda qeyd olunan kəlamının məzmunu da İmamin (ə) bu kəlamndanıdır.

QƏBUL OLMUŞ DUA

İmam Səccad (ə) buyurur: «Qəlblərinizi pak edin. Orada Allahdan başqasına bağlılıq olmasa, o zaman Ondan nə istəsəniz sizə verər. Tək Allaha bağlanan qəlbin duası qəbul olar».³

Quranda deyilir:

لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ

*«Şübhəsiz, səmanın qapıları Bizim ayə və nişanələrimizi təkzib etmiş və onların müqabilində təkəbbür göstərmiş kəslər(in üzün)ə açılmayacaq».*⁴

Səmaya məsul olan mələklərə Allah-Təala vəhy edər və əmrlərini çatdırar:

وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا

¹ «Bihar» cild 93, səh. 313.

² «Bihar» cild 49, səh. 118.

³ «Əmali» Şeyx Müfid, səh. 67.

⁴ «Əraf» surəsi, ayə 40.

«Hər bir göydə onun işlərini vəhy etdi».¹

Zahiri asiman zahiri nurlara, daxili asiman isə daxili sirləri olan nurlara sahibdirlər.

Həzrət Əlidən (ə) yer ilə səma arasındakı məsafə barədə soruşduqda, Həzrət həm zahiri asiman, həm də batini asimana işarə edən bir sözlə cavab verir: **«Yerlə göyün arası məzlumun duası qədərdir».**²

Əgər bir nəfər səmanın batininə çatmaq yolunda dua etsə, heç şübhəsiz, duası qəbul olar. Çünki bu zaman Allahdan başqa olan hər bir bağlılıq və münasibət kəsilir. İnsan nə qədər tək cə Allaha bağlıdırsa, bir o qədər duası qəbul olar. Allah Ona bağlanan qəlbin duasını rədd etməz və onun bağlılığı qədər duasını qəbul edər. Belə olduqda başqasına göz yuman və heç kəsdən kömək ummayan məzlumun duası əlbəttə qəbul olar.

Məzlum iki cür olur: birinci, o məzlumdur ki, bəzən başqalarına da arxalanar. Belə olarsa, onun duası yalnız Allaha inananların duasından olmayacaq. İkinci, Allahdan başqa arxalanacağı olmayan kəsidir. Ona görə də Həzrət buyurur ki, yerlə göyün arası məzlumun duası qədərdir.

İmam Səccad (ə) buyurur: **«Atam Hüseyn (ə) can verərkən mənə vəsiyyət etdi və buyurdu ki, Allahdan başqa köməyi olmayan kəsə zülm etməyim».**³

Eyni bu sözləri İmam Səccad (ə) oğlu İmam Baqirə (ə) vəsiyyətində də qeyd edir.

Zülmün bütün növləri pisdır. Lakin Allahdan başqa heç bir arxa-dayağı olmayan kəsə zülm edilərsə, onun duasının qəbul olacağında heç şübhə yoxdur.

¹ «Fussilət» surəsi, ayə 12.

² «Bihar» cild 10, səh. 88.

³ «Kafi» cild 2, səh. 333.

İnsanın yalnız Allaha sığınması üçün bütün imkanlardan məhrum olması, onları təsir sıx bilməsi lazım deyil. Dua elə bir məqama çatmalıdır ki, ilahi əmrlər oradan gəlir. Əmrlərin qaynaqlandığı yerə «ərs» deyirlər. Ərs Allahın əmr verdiyi məqamıdır. O, dünya və axirətin sahibidir və bu məqamla varlıq aləmini idarə edir. Peyğəmbərin (s) **«Bir yetim ağlayanda Allahın ərsi lərzəyə gələr»**¹ kəlamının mənası budur ki, bu baş verərsə, əmr məqamı olan ərs yetimə olunan zülmə qarşı qərar verir.

BATİNİ SƏFA

Haqqın razılığı və Onun dinini diriltməkdən başqa istəyi olmayan qəlb pakdır. Həzrət Peyğəmbər (s) «Şəbaniyyə» xütbəsində də buna göstəriş verir: **«Allahı sadıq niyyətlər və pak qəlblərə çağırın!»**

İmam Sadiq (ə) Allahdan başqa heç nəyin yer almadığı qəlbə pak deyir.²

İmam Həsən (ə) bu barədə buyurur: **«Əgər bir kəs qəlbinə pak olsa və Allahın razılığından başqa qəlbindən heç nə keçirməsə, onun duasının qəbul olacağına mən zəminəm»**.³

Sordum: «Nə vaxt duyursan bu canımın duasın?»

Gəldi cavab: «O vaxt ki, can olmasın aradə».⁴

Nə qədər ki, «mən» vardır, insanın feyzdən məhrum qalması şübhəsizdir. Bu olmasa, insan rahat olar, əks təqdirdə, həmişə əziyyət və zəhmət çəkəcək.

¹ «Bihar» cild 72 səh. 5.

² «Kafi» cild 2, səh. 16.

³ «Kafi» cild 2, səh. 11.

⁴ Hafizin divanından.

İmam Xomeyni Nəcəfdə olarkən ondan risaləsinin urdu dilinə tərcümə edib Pakistana göndərmək üçün icazə istədikdə soruşdu: «Məgər orada risalə yoxdur?»

Cavab verdilər ki, başqa müctəhidlərin risaləsi vardır. Dedi: «Elə o risalələr kifayətdir».

Fəqih, mütəkəllim, eyni zamanda təvazökar və kəramət sahibi olan mərhum Şeyx Məhəmmədətqi Amuli deyirdi: «Yuxuda gördüm ki, düşmən mənim üstümə hücum çəkib, mən də onunla əlbəyaxa olmuşam. Məndən əl çəkməyəcəyini görüb xilas olmaq üçün onun əlini dişlədim. Elə bu zaman yuxudan ayıldım. Gördüm ki, öz əlimi dişləmişəm».

Şeyx demək istəyirdi ki, yuxuda ona düşməninə elə özü olduğunu anlatmışdılar. Ona görə də insan özündən xilas olmağı bacarmalıdır. Heç kəsin heç kəsə işi yoxdur. Düşmən varsa, bizim özümüzdəndir. Belə yuxuları Allah-Təala hər kəsə nəsis etməz. Nəticədə insan bu yollarla düşməninə özü olduğunu başa düşür.

Həzrət Peyğəmbər (s) Əbuzərə tövsiyə verərkən buyurur: **«Əgər bəndə zahidlik və təqva səbəbindən Allahın istədiyi kəs olsa, Allah da ona dünyanın eyib və pisliliklərini göstərir, dərdləri də, əlacını da ona tanıtdırır və onu dünyadan salamat aparar».**¹

İnsan oyaq ikən özünə diqqət etməsə, yatarkən ona yaxşı yuxular nəsis olmaz.

ŞİRK RÜSVAYÇILIĞI

Qiyamətdə şirkdən daha pis rüsvayçılıq yoxdur. Bu biabırçılıqdan xilas ola bilsək, nicat tapmağa ümid vardır.

¹ «Məkarimul-Əxlaq» Təbəsi, cild 2 səh. 545; «Bihar» cild 2 səh. 33.

Əksəriyyətimizin daxilində şirk vardır. Onu müəyyən etmək üçün yol da tapmırıq, o ki qala müalicə etmək. Bu ona görədir ki, həmişə işlərimizdə Allahdan başqasına arxalanırıq. İbadəti adət etdiyimizə görə icra edirik. Heç elə olubmu ki, işlərimizdə Allahdan başqasına tamah gözü salmayaq? Özümüzə və işimizə arxalanmadığımız gün olubmu?

«Yusif» surəsinin sonlarında deyilir:

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ

«Onların çoxu Allaha ancaq şərik qoşaraq iman gətirərlər».¹

Ona görə belədir ki, biz: «Əgər filankəs olmasaydı, işimiz düzəlməzdi» - deyirik. Yaxud dilimizdə çox istifadə olunan belə söz vardır: «Yuxarıda Allah, yerdə filankəs! «Bu sözlərin heç biri tövhidlə uyğun deyil. Çünki O, elə bil əvvəldir ki, ikincisi yoxdur:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ

«O, əvvəl və axır, aşkar və gizlidir».²

İmamdan (ə) soruşurlar: «Allah filankəsin vasitəsilə bizə kömək etdi və işimiz həll oldu «desək işin əvvəlindən sonuna kimi həqiqi icraçını nəzərdə tutsaq, yenə şirk sayılarmı? İmam (ə) cavab verdi: **«Bunun eybi yoxdur».**³

Həqiqi faili və icraçını, zahiri haqqı görün. Çünki «O, zahirdir» ayəsi Allahdan başqa varlığa tətbiq edilməz.

Bütün bunlara əsasən, əvvəl Allahdan dua etməyə layiq olan xalis qəlb istəməli, sonra dua etməliyik.

¹ «Yusif» surəsi, ayə 106.

² «Hədid» surəsi, ayə 3.

³ «Nurus-səqaleyn» təfsiri, cild 2 səh. 476.

DARDA QALAN VƏ İMDADA YETİŞƏN

İmam Sadiq (ə) buyurur: «Əgər duanızın qəbul olmasını istəyirsinizsə, əvvəlcə Allahdan başqaları ilə olan əlaqələrinizi kəsin ki, qəlbiniz Ondən başqa heç bir qüdrətə arxalanmasın. Yalnız bundan sonra dua edin, duanız mütləq qəbul olacaq».¹

Allah-Təala buyurur:

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۚ إِنَّ اللَّهَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

«Yoxsa darda qalan bir kimsə Onu çağırdığı zaman ona cavab verən, onun zərər və çətinliyini aradan qaldıran, sizi yer (üzünün) canişinləri edən kəs?»²

Rəbb o kəsdır ki, darda qalanın imdadına çatsın. Buna qüdrəti olmayanlar rəbb ola bilməz. Aləmin nizamını quran Allahdır və sizin çətinliklərinizi də yalnız O, həll edə bilər:

Ayədəki «darda qalan «kəlməsindən anlaşılır ki, yalnız darda qalan, işinin kimin əlində olduğunu bilər. Buna əsasən deyirlər ki, darda qalmayan kəs «əvvəl Allah, sonra təbib» deyər, darda qalan isə «əvvəl Allah, sonra da Allah» deyər. Bəzən insanın ayağı bürdrəyəndə başqası onun əlindən tutur. Bu şəxs də deyir ki, əvvəl Allah, sonra da filən şəxs olmasaydı yığılardım. Darda qala kəs isə bunun belə olmadığını dərk edib deyir: «İlahi, Sən məni bütün bürdrəmələrdən qorumusan».³ Bürdrəyərkən mənim əlimi tutan Sənin əlidir, Sən o ələ göstəriş vermişən.

¹ «Bihar» cild 72 səh. 107.

² «Nəml» surəsi, ayə 62.

³ «Kumeyl» duası

Ayədə bu səbəbdən yalnız darda qalan kəsdən danışılır. Bu, darda qalmayanların duasının qəbul olmayacağı anlamına gəlməz. Yalnız darda qalan kəs ona cavab verənin kim olduğunu dərk edir. Darda qalmayan isə ya ümumiyyətlə dərk etmir, ya da dərkində şirk olur. Yalnız Allaha arxalanan kəs Ona şükr edər, çətinliklərinin həllini Onun feyzindən qaynaqlandığını bilər.

DUANIN HƏQİQƏTİ

Cəhənnəmdən xilas olmaq, ya cənnətə getmək üçün Allaha sitayiş edənlərin ibadəti xalis olmaz. Çünki bu ibadətlər mənfəət əldə etmək və ziyanları uzaqlaşdırmaq üçündür. Doğrudur, bu şəxslərin ibadəti səhih olar və insan bu əməl ilə vəzifəsini yefinə yetirmiş sayılar. Lakin öz ibadətinə daha yuxarıdan baxsa, ibadətinin saf olmadığını görər. Buna görə də Allahdan, Onun özündən başqa heç nə istəmək olmaz. Allah öz saleh bəndəsini cəhənnəmdən uzaqlaşdırıb cənnətə aparar, lakin bəndəyə Allahın özündən başqa bir şey istəmək yaraşmaz.

Duanın həqiqəti budur ki, Allah insanı qəbul etsin və ona üz tutsun. «Şəbaniyyə» minacatının ən gözəl kəlmələrindən biri budur: «Sənə minacət etdiyim zaman mənə üz tut!»

Yəni Sənin mənə üz tutmağın kifayətdir, başqa heç nə istəmirəm.

Duanın hikməti dua edənin özünü Allahın hüzurunda bilməsidir. Bu, duanın ruhudur ki, insan Allahı özünə şahid bilsin və onunla ünsiyyət yaratsın.

Bütün ibadətlədə belə bir qayda var ki, insan öz məbudunu müşahidə edərsə, ibadətin sirrinə nail olacaq. Məbuda sitayiş etməyin batini, Onu müşahidə etməkdir. İnsan ibadət edərkən

yalnız qayda-qanunlara riayət etməklə kifayətləndiyini, yoxsa ibadətin hikmətinə də çatdığını bilmək istəyirsə, məbudu müşahidə edib-etmədiyini araşdırmalıdır.

Məbudu müşahidə etməyin dərəcələri vardır. Ən aşağı dərəcəsi insanın özündən hesabat almasıdır. Ən yüksək dərəcəsi isə insanın elə bir mərhələyə çatmasıdır ki, orada hesab-kitab onun əlində olmasın.

Məbudu müşahidə etməyin aşağı dərəcələrində olan insan qəlbində və ruhunda Allahdan başqasının olub-olmadığını düşünür. Başqasına bağlı olmadığına əmin olmaq istəyər. Əgər qəlbində özünə, şəxsi mənfəətlərinə bağlılıq olsa, məlum olar ki, qəlbindəki Alla bağlılığı xalis deyil. Bu şəxs ibadətin hikmətinə çatmayıb. İbadətin hikmətinə o zaman çatmaq olar ki, abid məbudu müşahidə etsin və qəlbində Ondan başqa heç nə olmasın.

Məbudu müşahidə etməyin ən yüksək dərəcələrinə misal Həzrət Əlinin (ə) kəlamıdır: **«Mən görmədiyim Allaha ibadət etmərəm»**.¹

Bu mərifət və bəndəçilik Allah dostlarına aiddir. Abid həqiqətdə nə istəyir? Allahı özünə görə istəyir, yoxsa özünü Allaha görə? Çətinlikləri həll olub rahatlasın deyər Allaha ibadət edir? Cənnətə gedib oranın nemətlərindən faydalanmaq üçün ibadəti vasitə qərar verir? Yoxsa Allahın razılığını və məhəbbətini əldə etmək üçün ibadət edir?

¹ «Tövhid» Şeyx Saduq, səh. 308.

DOQQUZUNCU HİSSƏ

TƏVƏLLA-TƏBƏRRA VƏ ONUN HİKMƏTİ

VARLIQLARIN CAZİBƏ VƏ DAFİƏSİ

Aləmdə elə bir varlıq yoxdur ki, onda müsbət və mənfi olmaqla iki qüvvə; cazibə və dafiə olmasın. Sadəcə olaraq bu iki qüvvə mömin insanda hesablanmış və dəqiq şəkildə mövcud olur.

Bu barədə Xacə Nəsirəddin Tusinin səri vardır. O, həmin kitabda deyir: «Camadatda cazibə və dafiə adlanan xüsusiyyət bitkilərdə də mövcuddur».¹

Daş, ya torpaq parlaq ləl, ya Yəmən əqiq olmaq üçün uyğun xassələri və maddələri özünə cəzb etməli, uyğun gəlməyənləri özündən dəf etməlidir. Hər torpağın ləl, ya əqiq olmaq ləyaqəti yoxdur. Uyğun olanların cazibəsi və uyğun olmayanların dafiəsi bütün bitkilərdə və daşlarda mövcuddur. Məsələn, bitkilər hər qidanı cəzb etməz. Yalnız ona münasib olanları özünə çəkər, münasib olmayanları özündən uzaqlaşdırar. Heyvanlarda bu cazibə və dafiə «şəhvət» və «qəzəb» sürətində olur. İnsanda isə bundan daha incə olan «məhəbbət» və «ədavət» sürətinə cəlvələnir. Sonra bundan ya yuxarı qalxıb daha incə olur, «iradə» və «kərahət» sürətində zühur edir. Bütün bunları keçəndən sonra əgər daha incə və lətif olsa, «təvəlla» və «təbərرا» sürətində aşkar olur. Bu, Allah dostlarının və möminlərin xüsusiyyətlərindəndir. Buna görə də möminə təvəlla olmalı, vücudundakı məhəbbət və ədavətə ruh

¹ «Təvəlla-təbərرا» kitabı səh. 562.

və həyat verməlidir. Bu məhəbbətin sirrini və batinini təvəllaya qatmaq lazımdır ki, məhəbbət diri olsun, əks təqdirdə məhəbbətin önəmi olmaz. Əksər insanlar təvəlla və təbərrası olmayan məhəbbət və ədavətə sahibdirlər.

ALLAHIN HƏRƏMİ

Əgər insan Allahdan qorxsə və ona bağlansa, yeri cənnət olar. Bəzən insan cənnətə getmək üçün Allahı vasitə qərar verər. Bu, Allahın xoşlamadığı alçaq himmətlərdən qaynaqlanır. Bəzən insan Allahdan heç nə istəməz, Onun özünü istəyər, məhəbbətinin və görüşünün sorağında olar. Burada Allaha ona bu böyük neməti bəxş edər.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Qəlbində Allaha rəğbəti və Ondan qorxan hər bir bəndəyə cənnət vacibdir»**.¹

Başqa bir yerdə buyurur **«Qəlbinizdəki dəryaya baş vurub baxın, qəlbiniz pakdır, yoxsa yox? Əgər qəlbinizdə Allahdan başqasına bağlılıq görməsəniz, Allahdan hər şeyi istəyin, O, verəcəkdir»**.²

Tövhidə olanın duası qəbul olar. Tövhidçi o kəsə deyilər ki, qəlbində Allaha inamdan başqa heç nə olmaz və tövhidin sirrinə çatmış olar.

PEYĞƏMBƏRİN (S) TƏVƏLLASI

Həzrət Peyğəmbər (s) «Şəbaniyyə» xütbəsində buyurur: **«Kim bu ayda mənə çox salavat göndərərdə, Qiyamət günü onun əməl tərəzisi yüngül gələndə Allah onu ağırlaşdırar»**.³

¹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih» cild 1, səh. 205.

² «Əməli» Şeyx Müfid, hədis 67.

³ «Ərbəin» Şeyx Bəhai, hədis 179.

Dünyada olan hər bir işin xüsusi tərəzisi vardır. Məsələn, havanın temperaturu xüsusi cihazla ölçülür. Çaylarda suyun təzyiqi də xüsusi quğularla müəyyən edilir. Ədəbiyyatda şeirləri ölçmək üçün xüsusi vəznlər vardır. İnsanın əməlləri də Qiyamətdə xüsusi tərəzi ilə ölçüləcək, kəmiyyət və keyfiyyəti xüsusi üsul ilə hesablanır. Quran buyurur:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ

«Həmin gün ölçülməsi haqqdır».¹

Ayədəki «haqq» kəlməsi onu göstərir ki, Qiyamətdə insanların əməl, əqidə və əxlaqları «haqq» ilə ölçüləcək. Yəni tərəzinin bir gözüne haqq, o biri gözüne insanın əməlləri qoyulacaq, bununla da hansı əməlin haqq, hansı əməlin qeyri-haqq olduğu müəyyən olacaqdır. Əməlləri ağır olanlar səadət əhli olacaqlar. Əməlləri yüngül olanlar isə bu səadətdən məhrum qalacaqlar.

Həzrət Əli (ə) Peyğəmbərdən (s) nəql edir: **«Əməlləriniz ölçülməzdən öncə özünü-özünüzlü ölçün!»**²

Yəni özünüzlü haqq ilə, Quran ilə ölçün və baxın. Etdiyiniz əməllər haqqa uyğundurmu? Bu işi etmək çətin deyil.

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur ki, mənə salavat göndərməklə əməllərinizi ağırlaşdırın. Həzrətə göndərdiyimiz salavat onun özünə kamillik gətirməz. Allah-Təala ona layiq olduğu kamilliyi verib. Bizim istədiyimiz şey feyzə vasitə və xeyirə səbəb sayılmaz. Amma bizim salavatımızla onun kamilliyi aşkar olur. Onun feyz səbəbi isə Allahdır. Bizdən Ona xeyir çatmaz. Malik olduğumuz hər şey Həzrətin tərbiyəsinin nəticəsidir. Məsələn, bağban öz sahibinin bağından

¹ «Əraf» surəsi, ayə 8.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 80.

bir dəstə gül dərib onun özünə hədiyyə versə, bu hədiyyə bağ sahibinin öz malından verilmiş olacaq. Həzrət Peyğəmbərin (s) bağçasının bir çox gülləri bizə qismət olub. Əgər biz oradan gül dərib Həzrətə təqdim ediriksə, bu onun öz bağındandır. Lakin bu əməlimiz kamala çatmağımız üçün vasitədir.

PEYĞƏMBƏRƏ (S) SALAVATIN MƏNASI

Salavatın mənası budur: İlahi, öz rəhmətini Peyğəmbərə (s) və ailəsinə nazil et! Həzrətə rəhmət nazil olduqda başqalarına da çatır: Çünki o feyzin məcrasıdır. Əgər başqalarına xeyir çatmaq istənilirsə, o zaman xüsusi rəhmət olaraq əvvəl Peyğəmbərə (s) nazil olmalı, sonra başqalarına çatmalıdır.

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Dua və hacətlərinizi salavatla əhatə edin. Çünki salavat qəbul olunan duadır. Həmin salavatla yanaşı istədiyimiz hacəti də Allah qəbul edir».**¹

İmam Səccad (ə) «Səhifeyi-Səccadiyyə»də dua etməyin və hacət istəməyin yoluna bizə öyrədir. Həzrət dualarının çoxunda, Allahdan istədiyi duanın əvvəlində, ya sonunda salavat göndərir. Çünki Allah salavatla istənilən duanı qəbul edir.

Allah və mələklərin Peyğəmbərə (s) göndərdikləri salavat möminlərə də çatır. Mömin elə bir məqama çata bilər ki, Allah və mələklər ona salavat göndərsinlər. «Əhzab» surəsində sadalanan hər iki məsələ, yəni həm Peyğəmbərə (s), həm də möminlərə salavat göndərilməsi qeyd olunur.

Allahın salavatı onun fəli sifətidir və nuraniləşmək deməkdir. Allahın sözü Onun feilidir. İnsan qəlbindəki zülmətdən qurtulub nuraniyyət hiss etsə, məlum olar ki,

¹ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 361.

Allahın və mələklərin salavatı ona da qismət olmuşdur. Allah-Təala Peyğəmbər (s) barədə buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

«Həqiqətən, Allah və Onun mələkləri daim Peyğəmbərə salam göndərirlər».¹

Allah-Təala böyük məqam sahibi olan Peyğəmbərinə (s) salavat göndərərkən bütün mələkləri də özü ilə birlikdə qeyd edir. Bir şəhərə əziz qonaq gələndə, şəhərin hakimi onu ən gözəl surətdə qarşılayır və bütün yaxınları ilə onun pişvazına çıxır.

Allah-Təala möminlərə salavat göndərmək barədə isə buyurur:

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

«Sizi zülmətindən nura çıxarmaq üçün mələkləri ilə birlikdə salavat göndərən Odur».²

Yəni Allah ayrıca, mələklər ayrıca möminlərə salavat göndərir. Yuxarıdakı ayə ilə bu ayənin fərqi var budur. Başqa bir fərq isə budur ki, Peyğəmbər (s) barədəki ayədə «biz salavat göndəririk» demir ki, onu zülmətdən nura çıxarmaq anlamı gəlsin. Çünki Peyğəmbərin (s) özü nurdur. Buna sübut bu ayədir:

وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ

¹ «Əhzab» surəsi, ayə 56.

² «Əhzab» surəsi, ayə 43.

«İnsanlar arasında yol gedərkən bir nur verdiyimiz şəxs».¹

Möminlər barədə isə buyurur: «Allah sizə salavat göndərir, mələklər də salavat göndərir ki, sizi zülmətdən nura çıxarsınlar».

Burada məlum olur ki, Allahın salavatı nuraniləşdirməkdən ibarətdir. Əgər Onu bu feyzi kəsilsə və kiməsə salavat göndərməsə, o şəxs zülmətə düşər.

Biz özümüzü bu meyarla ölçməliyik. Əgər itaət etməyə və şəri vəzifəmizi yerinə yetirməyə nail olsaq, həmçinin ibadətin qayda-qanunlarının az-çox hikmətinə yol tapsaq, bilərik ki, Allah və mələklərin salavatlı bizə nəsib olmuşuq. Əks təqdirdə, büdrəmiş və günaha düşər olmuşuq. Amma bu yol ilə mömin nuraniyyət əldə etsə, həm öz yolunu görər, həm də bələdçilik edib başqalarına yol göstər.

Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Qaranlığa düşmüş və yolunu itirmiş kəs üçün bir anlıq ildırımın xeyri olmaz».**²

İnsan ildırımın yaratdığı bir anlıq yolunu tapa bilməz. Dünya qaranlıqlarına düşər olmuş şəxs üçün də qəlbində bir anlıq yanıb sönmən nur faydasızdır.

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

«Allah istəməsə siz əsla istəyə bilməzsiz»³ ayəsinin şərhində məsumlardan belə bir kəlam nəql olunur: «Qəlbləriniz ilahi iradənin məskənidir».⁴

Allah-Təala cahanda bir şeyi etmək istəyərkən onu iradə edir. Allahın iradəsi feili sifətdir və vücudu mümkün olan

¹ «Ənam» surəsi, ayə 122.

² «Nəhcül-bəlağə» hikmət 165.

³ «İnsan» surəsi, ayə 30.

⁴ «Bihar» cild 25, səh. 336.

varlıqlarda zühur edər. Bu da Allah dostları olan məsumların qəlbidir.

Buna əsasən, mərhum ustad Əllamə Təbatəbai buyurur: «Peyğəmbər (s) və onun əhlinə salavat göndərməyin mənası budur ki, İlahi, rəhmətini onlara göndər, onlardan da bizə çatsın. Əgər Allah rəhmət göndərsə əvvəl onlara nazil edir, sonra digərlərinə. Buna görə də rəhmət istəmək duanın olunmasına səbəb olar».

Mərhum Seyid Heydər Amuli gözəl bir sözü nəql edir. Bu söz mühəqqiq Tusiyə də nisbət verilir ki, İmam Zaman (ə.f) barədə deyilir: «Onun vücudu sayəsində aləmdəkilər ruzi yeyərlər və onun vücudu ilə asiman və yer bərqərar olub».¹

Deməli, bütün hərəkətlər bu ailədən başqalarına çatır.

VİLAYƏTİN NURANİ ÇÖHRƏSİ

İmam Sadiqin (ə) və İmam Baqirin (ə) şagirdlərindən olan Əbu Bəsir nəql edir: «Mömin bəndə məzara və bərxəyə daxil olduqda onunla birlikdə altı nurani üz də daxil olar. Bu altı surətin arasında bir surət digərlərindən daha nurlu, daha gözəl olar. Altı surətin biri insanın sağında, digəri solunda, üçüncüsü qarşısında, dördüncüsü arxasında, beşincisi ayağının yanında olar. Ən çox nura sahib olan altıncı surət isə onun başının üstündə durar.

Bu altı surət insanı bütün təhlükələrdən qoruyar. İnsan altı tərəfdən gələ biləcək bütün hücumlardan amanda qalar.

Bərxəzdə bu nurani surətlər bir-bir özlərini tanıtdırırlar. Hamıdan nurani olan surət digərlərindən kim olduqlarını soruşar. Möminin sağ tərəfindəki deyər: «Mən namazam». Sol

¹ «Məfatihul-cinan» Ədilə duası

tərəfdəki «Mən zəkətam» deyər. Ayağının yanındakı «mən onun yaxşılıqlarıyam» deyib özünü tanıtdırar. Qarşıda olan «Mən orucam» deyər. Arxada olan isə «Mən Həcc və Ümrəyəm» deyə cavab verir.

Özlərini tanıtdıran bu beş surət altıncı ən nurlu surətdən kim olduğunu soruşar. O, deyər: «Mən Peyğəmbər (s) Əhli-Beytinin vilayətiyəm».¹

Bu ailəni sevmək, Həzrət Əli (ə) və övladlarına məhəbbət bəsləmək bu surətdə təcəssüm edər. Onlara tabe olmaq nəticədə ən nurlu surətlə insanın qarşısına çıxar və başının üstündə parlayar. Bu, məhəbbətin hikmətidir. Bəzən insan Əhli-beyti (ə) təsəvvür edər və onların zahiri surətinə bağlanır. Bəzən isə onları sevməkdə təşnə olar ki, bu da vilayətin sirridir.

HƏYATIN ƏN YÜKSƏK ZƏXİRƏSİ

İnsan bir şeyi tanımadıqca məhəbbət bəsləməz. İnsanın dəyəri onun məhəbbəti qədərdir. Hər kəs öz sevdiyi ilə məhşərə gələr. Əgər insan təvalla və təbərri baxımından ən yüksək zəxirə olan Həzrət Əli (ə) və övladının məhəbbətini qazanmaq istəyirsə, Allaha mərifət yetirəndən sonra onları öz ağaları və rəhbərləri bilməlidir.

Birini rəsmiyyətlə tanımaq məhəbbət demək deyil. Bəzən insan qanunun tələblərinə görə birinə hörmət etməli olur. Amma bu sevmək deyil. Tələbə çox ustadların qarşısında dərs oxuyur. Lakin qəlbində bir ustada qarşı məhəbbət olur.

Böyüklər deyirlər: Həzrət Əli (ə) və övladlarını sevməyə çalışın. Bu məhəbbət axirət zəxirəsi, həmçinin dinin «vilayət» adlı əsas rüknlərindən biridir. Onları təkcə rəhbər kimi qəbul

¹ «Bihar» cild 6 səh. 234.

etməklə kifayətlənmək olmaz, həm də bütün namazlarımızda onları xatırlamalıyıq. Həzrət Əli (ə) və övladlarından söz açmayan hansı namazımız vardır? Hansı namazımızda təşəhhüd yoxdur? Təşəhhüdün vacib əməllərindən biri «Əlləhummə səlli əla Muhəmmədin və ali Məhəmməd» deməkdir. Allaha və Peyğəmbərə (s) şəhadət verməklə yanaşı bu ailəyə salavat göndərmək ibadətin bir hissəsidir.

Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: «Hər kəs salavat göndərdiyi halda Əhli-Beytimə salavat göndərməsə, cənnətin ətrini duymaz. Halbuki onun ətri beş yüz illik yol məsafəsindən duyulur».¹

Burada söhbət rəsmi ehtiramdan getmir. Yəni belə deyil ki, təkcə onlar deyəni qəbul edib itaət edək və bununlada rəhbərliklərini etiraf etmiş olaq. Bu, sadəcə ilkin mərhələdə olan itaətdir. Böyüklərimiz bizə deyib ki, onları sevin. Lakin bu sevgi asanlıqla hər kəsə nəsib olmaz. Bunun üçün mərifət əldə etmək lazımdır. Həmin bu mərifət ibadətin bətinidir:

MƏHƏBBƏTİN HİKMƏTİ

Bir gün bədəvi ərəblərdən biri Peyğəmbərin (s) yanına gəlib qiyamət barədə soruşdu.

Həzrət (s) ona dedi: «Qiyamət üçün nə hazırlamısan?»

O, cavab verdi: «Heç nə. Sadəcə Allahı və onun Rəsulunu çox sevirəm».

Peyğəmbər (s) buyurdu: **«İnsan öz sevdiyi ilə birlikdə olar»**.²

Yəni əgər məhəbbətində sədaqətin varsa, sevdiyinlə birlikdə məhşərə gələcəksən. Necə ola bilər ki, onları sevdiyin

¹ «Səfinətul-bihar» cild 5, səh. 171.

² «Bihar» cild 17, səh. 13.

halda onlar kimi əməl etməyəsən? Onlarla dost olduğun halda onların xüsusiyyətinə sahib deyilsənsə, demək onlarla deyilsən. Çünki məhəbbət iradənin ən ali mərhələsidir. İnsan sevdiyinin razılığı olan şeyi deyil, öz istəyini edirsə, buna məhəbbət deməzlər.

Peyğəmbər (s) ömrünün son anlarını yaşayırdı. Bir dəstə insan Həzrətin bu halına ağlayırdılar.

Peyğəmbər (s) onlardan soruşdu: «Niyə ağlayırsınız?»

Dedilər: «Birinci ona görə ki, səndən ayrılıırıq. İnsan sevdiyindən ayrılanda ağlayar. İkinci ona görə ki, vəhyin yolu bağlanır. Daha səmavi xəbərlər yer üzünə gəlməyəcək. Üçüncü ona görə ki, sizdən sonra vəzifəmizin nə olacağını bilmirik. İşlər kimin əlinə keçəcək? Gələcəyimizdən nigaranıq».

İsti günlərin birində bir nəfər Həzrət Əli (ə) dedi: «Mənə nəsihət ver».

Həzrət (ə) buyurdu: «Sizinlə çox məclislərdə iştirak etmişik. Sən də məndən çox nəsihətlər eşitmişəm. İndi bu isti gündə məndən nəsihət eşitməyə nə ehtiyacın var?»

O dedi: «Mənə bir söz deməsiniz, sizdən əl çəkməyəcəyəm».

Həzrət (ə) buyurdu: «Sən sevdiyinlə birlikdə olacaqsan. Kimə ürək verdiyinə diqqət et. Nə istədiyini və nəyə bağlandığını düşün».¹

Bəzən hər şey barədə düşünürük, lakin özümüzü unuduruq. Batinimizə və orada kimin məhəbbətini gəzdirdiyimizə diqqət etmirik. Bəzən insan bütün ömrünü qəflətdə keçirir və nə istədiyini bilmir.

¹ «Əmali» Şeyx Müfid, səh. 18.

ATA-ÖVLAD MÜNASİBƏTİ

Həzrət Əlinin (ə) xüsusi şagirdlərindən olan Əsbəğ ibn Nəbatə deyir: «Həzrətin başına qılinc zərbəsi dəyəndən sonra evində yaralı halda olarkən qapının arxasına yığışan səhabələrdən bəzisi içəridən ağlamaq səsləri eşitdilər. Onlar da bu səsə qoşulub ağladılar. İmam Həsən (ə) evdən çıxıb nə baş verdiyini soruşdu. Səhabələr evdən ağlamaq səsinə eşitdiklərini və Həzrət ilə görüşmək istədiklərini dilə gətirdilər.

İmam Həsən (ə) Həzrətin onlarla görüşə bilməyəcəyini dedi: «Həzrətin halı yaxşı deyil. İndi görüşə bilməzsınız, gedin».

Əsbəğ deyir ki, hamı getsə də mən qaldım. Evdən yenə ağlamaq səsləri eşitdim və ağladım. İmam Həsən (ə) mənim səsimi eşidib çıxdı. Məni görüb dedi: «Niyə getməmişiz?»

Mən dedim: «Allaha and olsun, gedə bilmirəm. Ürəyim buradadır. Gərək Həzrəti görüm və onu ziyarət edim:

İmam (ə) buyurdu: «Gözlə, icazə alım».

Bir az sonra İmam mənim daxil olmağımı istədi. Mən evə daxil oldum. Həzrətin başı sarı sarğı ilə bağlanmışdı, lakin buna baxmayaraq başından qan axırdı. Zəiflikdən üzünün rəngi də saralmışdı. Çöhrəsi sarı rəngli sarğı ilə həmrəng olmuşdu. Özümü Həzrətin ətəyinə çatdırıb öpdüm və ağladım.

Həzrət (ə) mənə buyurdu: «Ey Əsbəğ, ağlama. Mən cənnətə gedirəm».

(Bu söz yəqin əhlinin kəlamıdır.)

Əsbəğ dedi: «Ey Əmirəl-möminin, mən də sizin cənnət əhli olduğunuzu bilirəm. Ağlamağım sizdən ayrıldığımı görədir. Bizim işimiz necə olacaq?»

(Əsbəğ də Həzrət Əlinin (ə) şagirdidir. Qurani-Kərimdə də deyilir ki, bir dəstə cənnətlidir. Yəni onların özü cənnətdirlər, cənnətə doğru getməzlər.)

Əsbəğ dedi: «Mənə Həzrət Peyğəmbərdən (s) bir hədis deyin. Çünki daha sizi görməyəcəyəm. Bu, sizin Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyiniz son hədis olsun».

Həzrət Əli (ə) dedi: «Bir gün Peyğəmbər (s) mənə çağırır buyurdu: «Ya Əli, məscidə get və camaatı da ora çağır. Sonra Allaha həmd-səna edib mənə salavat göndər. Xütbəni bu müqəddimə ilə başlayıb ardından de ki, mən sizə Allahın xəbər gətirəniyəm. Məni Allahın Peyğəmbəri (s) göndərüb ki, onun xəbərini sizə çatdırım. Allah Rəsulunun (s) sözü budur: «Allahın, müqərrəb mələklərin, mürsəl peyğəmbərlərin və mənim lənətim olsun o kəsə ki, özünü nəsəb baxımından atasından başqasına nisbət verə, mövla və ağalarından başqasına qəlb bağlaya və ağaları ilə münasibəti kəsə, ya da ücret sahibinin haqqını verməyə».

Burada hansı nəsəbdən söhbət gedir? Hansı atadan danışılır? Mövlanın mənası nədir? Bu sualların cavabını hər kəs bir cür edə bilmişdir.

Həzrət Əli (ə) deyir ki, mən bu kəlamı Peyğəmbərdən (s) eşitdim və gəlib camaata dedim. Bu zaman cəmiyyətin içindən bir nəfər qalxıb dedi: «Bu kəlamı izah et! Özünü nəsəb baxımından atasından başqasına nisbət verən, mövla və ağalarından başqasına ürək bağlayan və ağaları ilə münasibəti kəsən, ücret sahibinin haqqını verməyənlər kimlərdir?»

Həzrət (ə) cavab verdi: «Mən bunu Peyğəmbərdən (s) soruşdum. O, mənə dedi ki, məscidə get və bu kəlamı izah et. Çünki biz elə bir kəlam deməmişdik ki, bilin ki, mən Allahın Peyğəmbəri olaraq sizin atanızam. Özünü atasına nisbət verməyənlər Peyğəmbərə (s) bağlamayanlardır. Sonra bu

kəlam gəldi: «Mən və Əli bu ümmətin atalarıyıq». Hər kəs özünü bu atalara nisbət vermirsə və özünü bu ataların övladı bilmirsə, Allahın və mələklərin lənətinə düşər olacaq».

İnsanın Peyğəmbərlə (s) hansı ata-övlad münasibəti ola bilər? Bu, məhəbbətdən başqa bir şey deyil. Mərifət olmadan məhəbbət, itaət olmadan mərifət ola bilərmi? Peyğəmbərin göstəriş verdiyi bu ilahi itaət və ibadətlərdir ki, insanı əvvəlcə arif, sonra arifi sevən insan edir.

Həzrət (ə) sonra buyurur: «Bilin ki, mən sizin atanızam, sizin mövlanızam. Mənimlə əlaqəni kəsməyin. Sizin ücret sahibinizəm, muzdumu verməlisiniz».

Həzrətin muzdu Əhli-Beytinə məhəbbətdən başqa nə ola bilər?

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

«De: «Sizdən bunun müqabilində qohumlarım barəsində məhəbbətdən başqa bir muzd istəmirəm».¹

Yəni bu neçə illik zəhmətlərimin muzdu budur ki, Əli (ə) və övladlarını sevsiniz. Pak itrətin məhəbbətini daşıyasınız. Onların adı çəkiləndə qəlbiniz açılsın, canınızda fərah hiss edəsiniz. İlahi göstərişləri onlardan öyrənin və onlara tabe olun. Risalətimin əvəzi onlara məhəbbət bəsləməkdir. Məhəbbət mərifətin, mərifət isə itaətin məhsulu və nəticəsidir.²

¹ «Şura» surəsi, ayə 23.

² «Əmali» Şeyx Müfid, səh. 402.

VİLAYƏTİN QƏLBİN DƏRİNLİKLƏRİ İLƏ QƏBUL EDİLMƏSİ

Hər kəs bu ailənin dostu ola bilməz. Bu, asan iş deyil. Bu, rəsmi olaraq onlara itaət etmək də deyil.

Hər şagirdin hər ustada bağlılığı olmur. Bağlanmaq başqa bir şeydir. Əli (ə) və övladlarının dostu olmaq sadəcə onların dediklərini qəbul etmək deyil. Bu, daha üstün bir xüsusiyyətdir. Söhbət məhəbbətdən gedir. Onları qəlbimizlə qəbul etməliyik.

Torpaqlarımız zalımların hücumuna məruz qalsa da, qalmasa da xalq öz məmləkətini qorumağa hazırdır. Bu, İmam Hüseynə (ə) olan məhəbbətə görədir. Əks tədqirdə, bu torpaqları heç nə qorumazdı. Əhli-beytə (ə) məhəbbət və eşq cazibəsi bundan başqa bir şey deyil. Çünki şəhid olanın bu xanidana bağlılığını, əbədi səadətə çatacağını bilirlər. Yerdə qalanlar da bu bağlılıq və əlaqə ilə təmin olunublar.

İmam Həsən (ə), nəqliyyat və minik vasitələri olmasına baxmayaraq, daha çox feyz qazanmaq üçün neçə dəfələrlə Məkkəyə piyada gedib. Səfərlərin birində Həzrətin ayağında iltihab yaranmışdı. Xidmətçisinə dedi ki, bu pulu al və irəlidəki o zəncidən yağ al, onunla ayağımı müalicə edirəm.

Xidmətçi bir qədər irəli getdi və Həzrətin dediyi kimi qara dərilili birini gördü. Ondən soruşdu: «Ayağın iltihabı üçün yağ varındır?»

Dedi: «Bəli».

Xidmətçi: «Bu pulu al, o yağı ver».

O soruşdu: «Kimin üçün istəyirsən?»

Xidmətçi: «Həsən ibn Əli (ə) üçün».

O: «Həsən ibn Əli (ə) mənim mövlamdır. Onu çox istəyirəm. Al bu yağı apar».

Xidmətçi: «Yox sən bu yağı mənə satmalısan. Əgər onu istəyirsənsə, hüzuruna get və məhəbbətini bildir».

Xidmətçi pulu verib yağı aldı və birlikdə Həzrətin yanına getdilər. Məkkə ilə Mədinə arasındakı isti səhrada İmam Həsənə (ə) çatan ərəb dedi: «Ey Allah Rəsulunun oğlu! Mən səhər niyyəti ilə evdən çıxdıqda, yoldaşım hamilə idi. Dua edin ki, övladım sizin şüalərinizdən və dostlarınızdan olsun».

Həzrət (ə) buyurdu: **«Allah sənə bizim şüamiz və dostumuz olacaq bir övlad verib».**¹

MÜTLƏQ VİLAYƏTİN ƏN ÜSTÜN NÜMUNƏSİ

Peyğəmbərdən (s) sonra Həzrət Əlinin (ə) tayı-bərabəri yoxdur. O, özü haqda buyurur: «Bilin ki, mən Allah bəndəsi və Onun Peyğəmbərinin (s) qardaşıyam. Onun ilk köməkçisi və onu təsdiq edən ilk şəxsəm. Mən Həzrət Peyğəmbərin (s) risalətini təsdiq edərkən hələ Adəmin (ə) xilqəti tamamlanmamışdı, o, hələ qeyb ilə şəhadət aləmi² arasında idi».³

Buradan məlum olur ki, mələklərin Adəmə (ə) səcdə etmələri mütləq vilayətə olan ehtiramdan idi. Belə ki, Adəm (ə) bu vilayətin məzhərlərindən biridir. Ondan daha üstün məzhər isə Həzrət Əli (ə) və övladlarıdır.

Peyğəmbər (s) Həzrət Əli (ə) barədə belə buyurur: **«Əli məndən, mən də Əlidənəm».**⁴

Həzrətin (s) bu sözündən məlum olur ki, Əli (ə) Peyğəmbərin (s) canıdır. Ona görə də buyurur: **«Ya Əli, səni**

¹ «Kafi» cild 1, səh. 463.

² Ruhlar aləmi ilə cismani aləm arasında. *Red.*

³ «Əmali» Şeyx Müfid, səh. 17.

⁴ «Bihar» cild 26, səh. 3.

qətlə yetirən məni qətlə yetirmişdir. Səni qəzəbləndirən isə məni qəzəbləndirmişdir».¹

Buna əsasən, kəlam elmindən bəhs edən kitablarda mərhum Mühəqqiq Tusi və onun şagirdi mərhum Əllamə deyir: «Əli (ə) ilə müharibəyə qalxanlar kafir, müxalif olanlar isə fasiqdirler».

Çünki Həzrət Peyğəmbər (s) onun barəsində buyurur ki, Ya Əli, sənənlə vuruşan kəs əslində mənimlə vuruşmuşdur.

CƏNNƏTİN MEHMANDARI

Peyğəmbər (s) buyurur: «Cənnətin qapılarının halqaları qızıl laylar üzərinə bərkidilmiş qırmızı yaqutdandır. Qapını döymək üçün halqanı həmin laylara vurduqda cingildəyər və belə bir səs gələr: Ya Əli!»²

Cənnət əhli Cənnətə daxil olanda qapını döyər. Çünki gəldiyi yerin qapısını döymək adətdəndir. Qapı açıq olsa belə, qonağın qapını döyməsi ədəb qaydasıdır. Cənnətin qapıları açıq olar, lakin ora daxil olan möminlər qapını döyərlər. Qapını döydükdə «Ya Əli» səsi gəlir.

Mərhum Əllamə Təbatəbai bu hədisin şərhində və «Ya Əli» sədasının hikməti barədə deyir: «Qonaq bir evə gələndə ev sahibini səsləyər. Ev sahibinin adını bilirsə, onu adı ilə çağırar. Cənnətin sahibi və mehmandarı Həzrət Əlidir (ə). Ona görə də Cənnətin qapısını döyərkən bu səs eşidilir. Çünki Cənnətə gedənlər Əhli-Beytin hidayəti sayəsində və onların qonağı olaraq ora daxil olurlar».

¹ «Bihar» cild 42, səh. 190.

² «Əmali vəl-məcalis» Şeyx Saduq, səh. 471.

Əgər bu pak nurlar olmasaydı, heç kəs Cənnətin yolunu gedə bilməzdi. Biz çox asanlıqla hiss edə bilərik ki, indi cənnətdəyik, yoxsa yox. Cənnətin qapısı üzünə açıqdır, ya yox?

HİKMƏT ŞƏHƏRİ

Peyğəmbər (s) Həzrət Əliyə (ə) buyurur: **«Mən hikmətin şəhəriyəm. Bu hikmət Cənnətidir. Ya Əli, sən də onun qapısısan»**.¹

Bu hadisədən elə anlaşılmalısan ki, şəhərin hər yeri divardır, yalnız kiçik bir hissəsində qapı vardır. Xeyr, şəhərin hər tərəfi qapıdır. Həzrət (s) buyurur ki, hər kəs mənə çatmaq istəsə çata bilər, amma Əlidən (ə) keçməyincə bu mümkün olmayacaq. Əvvəlcə Əlinin (ə) hüzuru dərk edilməli, sonra Peyğəmbərin (s) hüzuruna yol açmaq olar. Qiyamət bərpa olarkən, Allah-Təala da bütün səmaları qapı adlandırır.

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا

«Göy açılar və qapılar şəklinə düşər».²

Səmalar başdan-başa qapıdır. İnsan yalnız bir yerdən deyil, səmələrin hər yerindən keçib gedə bilər.

Cənnətin özü sayılan hikmət şəhərinə çatmaq ismət və paklıq sahibi olan Əhli-Beyt vilayətindən bəhrələnmədən mümkün deyil.

¹ «Bihar» cild 40, səh. 190.

² «Nəbə» surəsi, ayə 19.

SƏD VƏQQASIN DİLİ İLƏ HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) FƏZİLƏTLƏRİ

Səd ibn Əbi Vəqqas Məkkə yolunda qarşılaşdığı iki nəfərlə söhbət edərkən dedi: «Mən Əli ibn Əbutalib (ə) barədə dörd xislət və fəzilət eşitmişəm. Əgər o dörd fəzilətdən biri mənim barəmdə deyilsəydi, mənim üçün bütün dünyadan daha dəyərlilərlər olardı.

1. Əli (ə) Peyğəmbərdən (s), Peyğəmbər (s) də Əlidəndir (ə)

Müsəlmanlarla kafirlər arasında ayrılıq elan edən «Tövbə» surəsi nazil olduqda Peyğəmbər (s) elan naməsini (surəni) Əbubəkrə verdi ki, Məkkə camaatı üçün oxusun. O, bir qədər yol getmişdi ki, Peyğəmbər (s) Əlini (ə) onun ardınca göndərərək buyurdu: «Tövbə» surəsini ondan al və mənə gətir. Mən bu iş üçün daha layiqli şəxsi göndərəcəyəm.

Həzrət Əli (ə) gedib surəni alıb gətirdi və Peyğəmbərdən (s) soruşdu: «Nə üçün Əbubəkr bu surəni Məkkə camaatına çatdırmadı? Nə hadisə baş verib?»

Peyğəmbər (s) buyurdu: **«Cəbrail (ə) Allah-Təala tərəfindən xəbər gətirdi: «Ya Peyğəmbər (s), ya özün bu surəni Məkkə camaatına oxu, ya da özündən olan bir nəfəri bu iş üçün ezam et».**

Əli (ə) məndən, mən də Əlidənəm (ə).¹ Yalnız Əli (ə) bu surəni mənim tərəfimdən müşriklərə oxuya bilər.

İmam Hüseyn (ə) barədə eşitdiyimiz «Hüseyn (ə) məndən, mən də Hüseyndənəm (ə)»² kəlamı Həzrət Əli (ə) barədə də deyilmişdir.

¹ «Bihar» cild 26, səh. 3.

² «Bihar» cild 43, səh. 261.

Abdullah ibn Cəfər öz atası İmam Sadiqə (ə) dedi: Mən və qardaşım Musa ibn Cəfər (ə) hər cəhətdən eyniyik. Atamız da, babamız da birdir. Bəs nə üçün ona daha çox bağlısınız? Nə üçün qardaşım sizin yanınızda bu qədər əzizdir?

İmam Sadiq (ə) buyurdu: **«O, mənim özumdür, sən isə oğlumsan»**.¹

Yəni səninlə qardaşın arasında fərq vardır. Sən mənim oğlumsan, qardaşın Musa ibn Cəfər isə mənim canımdır. Sənin yaradılışında bədən vasitə idi. Onun zühur və təcəlla etməsində isə mənim canım vasitədir. Demə ki, mən də İmam Sadiqin (ə) oğluyam. Oğul olmağın bir mənası vardır. Məqama varis olmaq isə başqa şeydir.

2. *Həzrət Əlinin (ə) qapısından başqa qapıların bağlanması*

Səd Vəqqas deyir: «Yadımdadır, hamı Mədinə məscidində idi. Orada tavanı olmayan bir yer var idi. Ətrafdakı evlərdən məscidə yol və dəhliz vardı. İnsanlar bu dəhlizləri ev kimi istifadə edir, orada gecələyirdilər. Hamımız məsciddə idik. Əlinin (ə), Əbubəkrin və Ömər in ailəsində orada idi. Axşam göstəriş gəldi ki, hamı məsciddən çıxsın. Peyğəmbər (s) və Əli (ə) ailəsindən başqa heç kəsin burada qalmağa haqqı yoxdur. Hamımız çıxdıq. Səhər Peyğəmbərin (s) əmisi dedi: «Ey Allahın Rəsulu, hamını çıxardın, amma bu cavan (Əli) içəridə qaldı. Biz sən in əmilərin yaşlıların və ailənik».

Peyğəmbər (s) buyurdu: **«Sizi mən çıxarmadım. Allah-Təala əmr etdi ki, Əli ibn Əbutalib (ə) məsciddə qala və məsciddən öz evi kimi istifadə edə bilər»**.

Bu, çox böyük məqamdır. Ana olmağa hazırlaşanda Xanım Məryəm də Qüdsdən çıxmaq barədə əmr gəlmişdi.

¹ «Bihar» cild 47, səh. 18.

Əlinin (ə) anası Xanım Fatimə bint Əsədə isə deyildi ki, içəri gəlsin. Bu zaman Kəbənin divarı yarıldı və xanım daxil oldu.

Nüdbə duasında deyilir: **«Onun (Əlinin) qapısından başqa bütün qapılar bağlandı».**

Bu kəlam da həmin məsələdən bəhs edir.

3. Xeybər bayraqları

Başqalarına deyil, məhz Həzrət Əliyə (ə) aid olan bir fəzilət də Xeybər qalasının fəthində baş verdi. Peyğəmbər (s) bir neçə nəfəri döyüşə göndərsə də, onların heç biri qalibiyyət ala bilmədi. Bu zaman Həzrət əsəbi halda buyurdu: «Sabah bayrağı elə bir şəxsə verəcəyəm ki, Allah və Onun Peyğəmbəri (s) onu çox sevir, o da Allah və Peyğəmbəri (s) çox sevir. O, məhəbbət əsasında ibadət edər və döyüşdə özü hücumla keçər, mübarizə və ölümdən qorxuv fərarilik etməz».

Hamı bu insanın kim olduğu ilə maraqlanırdı. Peyğəmbərin (s) bu qədər təriflədiyi şəxs kim idi görəsən?

Səhər olduqda Peyğəmbər (s) Həzrət Əlini (ə) çağırmaq üçün adam göndərdi. Həzrət Əli (ə) gəldi, amma gözündə narahatlıq və ağrı vardı. Peyğəmbər (s) öz ağzının suyundan onun gözüne çəkdi və bayrağı ona verdi. Həzrət Əli (ə) meydana getdi və qələbə ilə geri döndü.¹

Həzrət Əli (ə) özü barədə buyurur: **«Mənim üçün fərqi yoxdur, mən ölümün soracağına gedim, ya ölüm gəlib məni tapsın».**²

Həzrət heç bir meydandan qaçmadı. Döyüş zirehinin arxa tərəfi olmazdı, kürək tərəfdən həmişə açıq olardı. Ona görə də Peyğəmbər (s) onun barəsində dedi: **«O, Xeybər qalasını fəth edib qələbə əldə etməyincə geri qayıtmaz».**

¹ «Əmali vəl-məcalis» Şeyx Saduq, səh. 415.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 55.

Həzrət Əlinin (ə) kəlamlarından birində buyurur: **«Hərbi məsələlərdə atıfə hissi ilə rəftar etməyin!»**¹

Döyüşlərin birində düşmən onun qoşunundan bir qismini əsir almışdı. Həzrətin tərəfdarları dedilər: «İcazə verin, əsirlərin azad edilməsi üçün beytul-maldan maliyyə ayrılısın».

Həzrət buyurdu: **«Əsir azad etmək yaxşıdır. Bu, mübarizənin davamıdır. Lakin kiçik bir hadisə ilə dərhal təslim bayrağını qaldırmaq qəhrəmanlıq sayılmaz. Əsirlərin içində yaralı olanları, xüsusilə ön tərəfdən yaralananları azad edin. Çünki ön tərəfdən yaralanmaq son ana qədər mübarizə apardığını, sonra əsir düşdüyünü göstərir. Arxadan yaralananların halı isə qaçdıqlarına və təqib edilərək əsir düşdüklərinə dəlildir»**.²

Həzrət demək istəyir ki, döyüş meydanını tərk edən bizim işimizə yaramaz. Çünki şəhadətin nə olduğunu bilməyib. O, ölümün son olduğunu xəyal edir. Bu həyatda qalması daha sərfəli hesab edir. O, «ölüm yalnız sizin ötüb keçdiyiniz bir köpüdü»³ kəlamından da xəbərsizdir. Bu kəlam İmam Hüseynin (ə) gözəl kəlamlarındanıdır.

Öz iftar yeməyini əsirə verən Həzrət Əli (ə) öz əsirlərini azad edərkən, arxadan yaralananları, azad etmək üçün beytul-maldan maliyyə vəsaiti ayrılmasını əmr edir. Buradan məlum olur ki, döyüş meydanından qaçmış və təqib edilərək arxadan yaralanmış, nəticədə əsir düşmüş şəxs Həzrət Əlinin (ə) nəzərində bəyənilən insan deyil. Belə insanlar özlərini dindən daha dəyərli hesab edir, amma bilmirlər ki, şəhadət Cənnət və səadət deməkdir.

¹ «Kafi» cild 5, səh. 39.

² «Vəsailuş-şiə» cild 15, səh. 86.

³ İmam Hüseyn (ə) kəlamları. «Məanil-əxbar» səh. 288.

Həzrət Əli (ə) Səhl ibn Hüneyf Ənsariyə yazdığı məktubda deyir: **«Mən Xeybər qalasının qapısını maddi qidalardan qaynaqlanan qüvvə ilə qaldırmamışam. Mənə bu gücü verən mələkəti qüdrət və ilahi nurla nurlanmış nəfsin gücü idi»**.¹

*Almamış Cibril qidadan bil ki, sud,
Qüdrəti vermişdi Xəllaqi-Vədud!*²

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Niyyət güclü olan yerdə bədən zəif olmaz»**.³

İradənin qüdrəti qarşısında bədən zəiflik izhar etməz. İradə güclüdirsə, bədən də ona tabe olaraq güclü olar. İradə zəiflədikdə bədən də gücdən düşər. Həzrət Əlinin (ə) iradəsi güclü idi, bədəni də ona tabe olaraq fəvqəladə gücə sahib olmuşdu.

4. Peyğəmbər (s) qəlbinin məhbubu

Təbuk döyüşündə Peyğəmbər (s) özü yola çıxmışdı, Həzrət Əlini (ə) isə Mədinəni qorumaq üçün öz xəlifəsi olaraq şəhərdə qoymuşdu. Bəziləri bu fəzilətə həsəd aparıb bunu zəiflik və acizlik kimi göztərmək istədilər və dedilər ki, Peyğəmbər (s) Əlinin (ə) döyüşdə iştirak etməsini istəmir.

Həzrət Əli (ə) bu sözləri eşitcək özünü Peyğəmbərə (s) çatdırdı və dedi: «Mən sizinlə gəlmək istəyirəm».

Peyğəmbər (s): «Nə üçün bura gəldin?»

Əli (ə): «Qureyşlilər deyir ki, siz mənim döyüşdə iştirak etməyimi istəmədiyiniz üçün məni özünüzlə aparmamısınız».

Bu zaman Peyğəmbər (s) göstəriş verdi ki, hamı toplansın. Hamı gəldikdən sonra Peyğəmbər (s) səsləndi: **«Sizin**

¹ «Əmali vəl-məcalis» Şeyx Saduq, səh. 415.

² Mövləvinin məsnəvisindən.

³ «Vəsailuş-şiə» cild 1, səh. 53.

ailənizdə sizə hamıdan daha yaxın olan biri yoxdurmu? Əli ibn Əbitalib də mənə ailəmdə daha yaxın olan şəxsdir. O, mənim qəlbimin məhbubudur».

Peyğəmbər (s) Allahdan başqa heç nə düşünmürdü, Allahdan başqa heç kəsə bağlanmazdı. Bəs necə olur ki, Həzrət Əliyə (ə) məhəbbət izhar edir? Ona görə ki, Əli (ə) Allahın məzhəri idi. Onunla dostluq Allaha dostluqdur. Əli (ə) hər hansı bir yad və uzaq şəxs deyil.

Peyğəmbər (s) sözünün davamında Əliyə (ə) üz tutaraq buyurdu: **«Harun (ə) Musanın (ə) vəziri olduğu kimi sən də mənim vəzirimsən. Məgər sənə mənə olan nisbətinin Harunun Musaya olan nisbəti kimi olmasını istəmirsən? Sadəcə (fərq bundadır ki,) məndən sonra peyğəmbər gəlməyəcək».**

Həzrət Əli (ə) buyurdu: **«Mən Allah və Peyğəmbərindən (s) razıyam».**¹

QURANIN ŞƏRİKİ

«Şərik» ərəb sözüdür. İki eyni çəkiddə olan yük çuvalını bir-birinə bağlayan kəndirə deyilir. İmamət məqamı və Quran iki ağır və bərabər çəkili yükdür. İmam da imaməti Qurana! Quranı isə imamətə qovuşdurur. Buna görə də imam Quranın şərikidir.

Həzrət Musa (ə) Allah-Təalaya buyurdu:

وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي

¹ «Bihar» cild 4, səh. 41.

*«Bu işdə uğur əldə etməyim üçün qardaşım Harunu mənə şərik et!»*¹

Həzrət Peyğəmbərin (s) risalət və proqramı Qurani-Kərimdir. Peyğəmbərin (s) əxlaqı da Qurandır. Peyğəmbərə (s) şərik olan Qurana da şərik olar. Bu, imaməti vəhyin həqiqətinə bağlayan kəndirdir.

Məsum imamları (ə) ziyarət edərkən deyirik: «Sən Quranın şərikisən».

İstər İmam Zamanı (ə.f) olsun, istər digər imamlar. Həzrət Əli (ə) birinci, İmam Zaman da (ə.f) sonuncu olmaqla bütün imamlar Quranın şərikidirlər.

İmam Əli (ə) buyurur: **«Mən Quranın sözçüsüyəm. Quran bütün həqiqətləri özündə ehtiva edir. Onu danışdırın! Lakin o, sizinlə danışmaz. Mən sizi Quranda olanlardan xəbərdar edəram».**²

Həzrət Quranın şəriki olduğu üçün belə iddia edir.

5. Peyğəmbərin (s) canişini

Bu məqamda Səd ibn Əbi Vəqqas deyir: Sizə beşinci fəaliyyəti də deyəcəyəm. Vida həccində biz Peyğəmbərlə (s) birlikdə idik. Qədir Xum adlanan yerə çatdıqda əmr olundu ki, camaat toplaşsın. Sonra Peyğəmbər (s) buyurdu: **«Mən kimin rəhbəriyəmsə, bu Əli (ə) də onun rəhbəridir. İlahi, onu dost biləni Sən də dost bil, düşmən biləni düşmən. Ona kömək edənə Sən də kömək ol, onu tək qoyaraq xar edəni xar et».**³

¹ «Musa (ə) dedi: Ey Rəbbim, sinəmi genişləndir (mənə çoxlu səbr və hövsələ ver). İşimi mənə asanlaşdır. Dilimdən (məqsədin çatdırılmasına mane olan) düynü aç ki, sözümü başa düşsünlər. Ailəmdən mənə bir vəzir və yardımçı ver. Qardaşım Harunu. Arxamı onunla möhkəmləndir və onu işimə (ilahi tapşırığın Sənin tərəfindən çatdırılması işinə) şərik et!» «Taha» surəsi, ayə 25-32.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 158.

³ «Bihar» cild 2, səh. 226.

Həzrət Əli (ə) ibadətin bütün sahələrində ən üstün şəxs idi. O, tövhid barədə buyurur: **«Görmədiyim Allaha əsla ibadət etmərəm!»**¹

Məad barədə buyurur: **«Sirr pərdələri açılsa və bütün sirlər aşkara çıxsa, mənim yəqinimə bir şey artmaz»**.²

Həzrətin kəlamları ibadətin hikmətinə çatmaq üçün insanın yolunu açə bilər.

UCA İMAMƏT MƏQAMININ BƏYANI

İmam Həsən (ə) imamət və xilafət barədə buyurur: **«Məndən sonra Hüseyn ibn Əli (ə) imamət və xilafət məqamına çatacaq. Bu, ona aid bir məqamdır. Sən, ey Məhəmməd ibn Hənəfiyyə, Həzrət Əlinin (ə) oğlu və bizim qardaşımız olsan da, bil ki, imamət məqamı irs məsələsi deyil. Bu məqam digər dünya işləri kimi deyil ki, hər övlad atadan irs aparsın. Bu, ilahi töhfədir. Məndən sonra imamət Hüseyn ibn Əlinindir (ə). Bu işdə tamah göstərüb deməyəsən ki, mən də Əlinin (ə) oğlu və Həsənin (ə) qardaşı olduğum üçün imamət və xilafət məqamına layiqəm»**.

Bu sözləri İmam Həsəndən (ə) eşidən Məhəmməd Hənəfiyyə dedi: «İmamat və xilafət barədə şəxsi fikrimi deyə bilərəmmi?»

İmam Həsən (ə) buyurdu: «De!»

Dedi: «Əqidəm budur ki, bu məqam Hüseyn ibn Əlinin (ə) məxsusdur. Çünki onun bizdə olmayan ali dərəcələri vardır. Onda olan xüsusiyyətlərə biz sahib deyilik. O, elmi baxımdan daha bilikli, həlimlikdə daha dərin, qohumluqda Peyğəmbərə

¹ «Tövhid» Şeyx Saduq, səh. 308.

² «Bihar» cild 40, səh. 153.

(s) daha yaxındır. O, yaranmazdan əvvəl fəqih, nitqə gəlməzdən öncə vəhy natiqi idi».¹

Bu sözləri İmam Həsənə (ə) deyəndən sonra məlum oldu ki, Məhəmməd Hənəfiyyənin imamət iddiası yoxdur.

Göründüyü kimi Məhəmməd Hənəfiyyə İmam Hüseyn (ə) barədə deyir ki, o, nitqə gəlməzdən öncə vəhy qarisi idi. Yeni vəhyi bilir və onu oxuyurdu. Yaxud vəhy nitq və tələffüz həddinə nazil olmazdan öncə o, həmin vəhyi bilirdi.

Məsulmlar elə şəxsiyyətlərdir ki, bəşəri məktəbə getmədən ilahi təlim ilə bir göz qırpımında yüz ustadın verə biləcəyi məsələləri öyrənirlər. Onlar bəşəri məktəblərdə dərs oxumamışlar. Elmləri birbaşa peyğəmbərlərin sonuncusu Həzrət Məhəmmədin (s) risalət yolu ilə Allah-Təala tərəfindədir.

İmam Rza (ə) uca imamət məqamını bəyan edərkən buyurur: «İmam səmada olan ulduz kimidir. Heç kəsin əli ulduzlara çatmadığı kimi, heç kəsin ağılı da imamət məqamına çatmaz».²

İnsan imamı ağıl ilə tanıya bilməz. İmam elə bir şəxs deyil ki, başqaları onu ağılları ilə tanıyıb rəhbərliyə seçsinlər. İmamət məqamını mahiyyəti bizim aqlımızasığan bir məsələ deyil.

İmam Baqir (ə) dünyadan getdikdə, Salim ibn Əbi Həfsə dostlarına dedi: «Biz elə bir imamı itirdik ki, o, Peyğəmbəri (s) görmədiyi və onun zamanında yaşamadığı halda ondan hədis nəql edirdi. Heç kəs də ondan soruşmurdu ki, Peyğəmbəri (s) görmədiyiniz halda ondan necə hədis nəql edirsiniz? Onun sərgirdləri və imamətinə inananlar da bu sözləri ondan qəbul edirdilər».

¹ «Kafi» cild 1, səh. 302.

² «Əmali vəl-məcalis» Şeyx Saduq, səh. 539.

Bu sözləri deyən Salim, özü nəql edir ki, İmam Baqirin (ə) şəhadətinə görə İmam Sadiqin yanına başsağlığı verməyə getdik. «İnna lillah və inna ileyhi raciun» deyib sözüümüzü belə davam etdik: «Elə bir imam dünyadan gedib ki, Peyğəmbəri (s) görmədiyi halda ondan hədis nəql etdiyi barədə heç nə soruşmazdı. Daha onun kimi gəlməz». (İmam Sadiqin imamətindən hələ onların xəbəri yox idi.)

İmam Sadiqin (ə) bir an sükut edib buyururdu: **«Allah-Təala buyurur: «Bəziləri yarım xurma qədər sədaqətə verir, Allah da onların bu sədaqəsini Uhud dağı qədər böyükdür...»**

Salim ibn Əbi Həfsə və digər şagirdlər bu səhnəni gördükdə dedilər: **«Atası bilavasitə Peyğəmbərdən (s) hədis nəql edirdi. Amma bu, elə bir məqama çatıb ki, bilavasitə Allahdan kəlam nəql edir».**

Allahın öz övliyalarına üz tutması, diqqət etməsi o deməkdir ki, ilahi maarifi onların qəlbinə salır. Bu, Peyğəmbərə (s) məxsus olan təşirii vəhy deyil. Təşirii vəhy peyğəmbərlərə məxsusdur. Allah elçilərinin sonuncusu olan Həzrət Peyğəmbərdən (s) sonra heç kəsə belə vəhy gəlməyib ki, yeni bir fərizə, ya sünnə gətirsin. Lakin ilham, ilqa və haqq mərifət «vəcullah»¹ ünvanı ilə qəlblərə düşər. İmam Sadiq (ə) də buna görə «Allah-Təala buyurur» deyir:

Salim ibn Əbi Həfsə deyir: «İmam Sadiq (ə) yanından çıxıb dostlarıma dedim: «Mən bundan təəccüblü bir səhnə görməmişdi. Biz İmam Baqirin (ə) Peyğəmbəri (s) görmədiyi halda ondan nəql etdiklərini qəbul edir və bunu böyük bilirdik. Amma İmam Sadiq (ə) kəlamı heç kəsə nisbət vermədən birbaşa Allahdan nəql edir».²

¹ Allahın üz tutması, diqqət etməsi.

² «Əmali» Şeyx Müfid, səh. 406.

İMAMLAR (Ə) VƏ ONLARIN YETİRMƏLƏRİ

«İmam» məqamına çatmaq mümkün deyil, amma onların şagirdlərinin məqamına çatmaq olar. Onlar da adi insan olduqları halda bu məqamlara çatmışdılar. Nə imam idilər, nə də imam övladı. Onlar səy etməklə və dərs oxumaqla Allah övliyalarından olmuşdular. Bu yolu getmək mümkün olmasaydı, bu qədər təşviq edilməzdi və bu barədə göstəriş verilməzdi.

İmam Sadiq (ə) buyurur: **«Mən və atam İmam Baqir (ə) Humran ibn Əyən üçün yaxşı şəfaətçiyik. O, bizimlə cənnətə daxil olmayınca, əlini buraxmarıq».**¹

Humran ibn Əyən adi insan idi. Sonra alim oldu və bu məqama çatdı. Heç kəs deməsin ki, Allah övliyalarına çatmaq çətindir. Qiyamətdə məlum olacaq ki, yol açıq imiş, biz o yolu getməmişik.

Əgər ilahi qəza və qədərə əsasən, hər kəsin bu dünyada bir müddət ömrü təyin edilməsəydi, Allah övliyalrı bu dünyaya ümumiyyətlə gəlməzdilər.²

Döyüş meydanında yaralanan qəhrəman ləzzət alar. Can verməkdə sıxıntısı olmaz. Amma kafir, ya münafiq ölüm ayağında olsa, canı sıxılır. Çünki din anlamında olan ölüm tibbin anladığı ölüm kimi deyil. Tibb elmində birinin bədənı soyuduqda, «öldü» deyərlər. Dində isə dünyadan bərzəxə getməyə «ölüm» deyərlər. Çünki insa bərzəxə çatınca nə qədər dözülməz işgəncə və əziyyətlərə qatlanmalıdır.

İmam Baqirdən (ə) soruşurdular: **«Kərbəla şəhidləri o qədər ox və nizə qarşısında nə hiss edirdilər?»**

¹ «Bihar» cild 47, səh. 351.

² «Nəhcül-bəlağə» xütbə 193.

İmam (ə) cavab verdi: **«Siz iki barmağınızla başqasının barmağını sıxanda nə hiss edərsiniz? Kərbəla şəhidləri də ox, nizə və qılıclar qarşısında o qədər ağrı hiss edirdilər. Ruh başqa istiqamətə üz tutduqda bədən ağrılarını hiss etməz. Mövlasına üz tutan və Ona qovuşmağa müştəq olan kəs yorğunluq, aclıq və susuzluğun nə olduğunu bilməz».**

Həzrət Əlinin (ə) Həmmama ünvanlanan xütbəsində deyilir: «Təqva əhli o aləmə getməyə müştəqdilər».

Həzrət Əli (ə) Kumeyl ibn Ziyadın əlini tutub Kufədən kənara çıxarır və ona qəlb dərdini açıb deyir: **«Ey Kumeyl, qəlblər qab kimidir. Ən yaxşısı qəlb o qəlbdir ki, elm və mərifət üçün daha çox tutumu olsun».**¹

İmamların şagirdlərinin hamısı eyni səviyyədə deyildilər. İmamlar da hamını eyni görmürdü. Bəzilərinin suallarına səthi cavab verir, bəzilərinə isə deyirdilər ki, bu gecə gəlin, söhbət edək. Həmin gecə o şəxslərin üzünə hikmət və elm qapıları açıldı.

Bir gün İmam Rza (ə) özünün məhşur şagirdlərindən olan Əhməd ibn Məhəmməd ibn Əbi Nəsir Bəzəntinin ardınca atlı göndərdi ki, onu çağırınsın.

O gəldi. Söhbət etdilər. Söhbət bitdikdə Əhməd ibn Məhəmməd getmək istədi. Lakin Həzrət buyurdu: «Şam yeməyinə bizimlə qal».

Şam yeməyindən sonra Əhməd yenə getmək istədi. İmam (ə) ona dedi: «Getmə, elə burada gecələ».

İmam (ə) göstəriş verdi ki, özünü yatağını Əhməd üçün hazırlasınlar.²

Həzrət Əli (ə), Xanım Zəhra (s.ə), İmam Həsən (ə), İmam Hüseyin (ə) və onların xidmətində olan Xanım Fizzə oruc

¹ «Nəhcül-bəlağə» hikmət 147.

² «Bihar» cild 29, səh. 36.

tutmuşdular. Bu əhvalatı ona görə danışırıq ki, bu məqama çata biləcəyimizi dərk edək. Çünki Xanım Fizzə də adi insan idi. Sadəcə həmin məqama yol tapmışdı. Əlbəttə, Əhli-beytin (ə) məqamının son həddi sadəcə «İnsan» surəsində deyilənlər deyil. Onların ayrılıqda öz hesabı vardır. Bu, azad insanların məqamıdır. Onlar müqərrəblərin məqamına çatıblar, hətta onların məqamını da ötüb keçiblər.

Qurani-Kərim onların oruc tutması barədə buyurur:

وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا

«Və onlar yeməklərini, özləri(nin ehtiyacı olub çox) istədikləri halda Allaha olan məhəbbət üzündən fəqirə, yetimə və əsirə verərlər».¹

Bu səhnədə Xanım Fizzə də vardır. O da yeməyini vermişdi. Buradan məlum olur ki, hətta adi insan üçün də bu məqama çatmaq mümkündür.

Onlar öz yeməklərini miskinə, yetimə və əsirə verdikdə dedilər:

إِنَّمَا نَطْعُمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا

«Biz sizə Allah rızası üçün yemək veririk. Biz sizdən hər hansı bir mükafat və təşəkkür istəmirik».²

Fizzə də bu sözləri deyirdi. Deməli, adi bir insan da Əhli beytin təlim-təربiyəsi nəticəsində bu məqama çata bilər. Biz də ən azı bu xanımın getdiyi yolda addım ata bilərik. Yolun bağlı olduğunu əsla deyə bilmərik. Əlbəttə, «biz hara, İmamlar (ə) hara?» deyə bilərik. Amma bu sözü imamların şagirdləri barədə deməyimiz doğru deyil.

¹ «İnsan» surəsi, ayə 8.

² «İnsan» surəsi, ayə 9.

ONUNCU HİSSƏ

ZİKR VƏ ONUN HİKMƏTİ

ALLAHİ YAD ETMƏK

Müxtəlif formalarda təzahür edən ibadət «zıkr»¹ ünvanı ilə də izhar olunur. Belə ki, Allahı zıkr etmək Ona pərəstiş etməyin ən bariz nümunələrindəndir.

Allahı zıkr etmək ibadətin digər növləri kimi bir neçə hissəyə ayrılır: Məsələn, zıkrı ümumi və xüsusi olaraq iki yerə bölmək olar. Ümumi zıkr odur ki, müəyyən bir varlığa məxsus deyil. Bunun nümunəsini hər yerdə tapmaq olar. Yəni hər şey Allahı zıkr edir. Xüsusi zıkr odur ki, yaranmışlar içində bir sinifə məxsus olsun və yalnız onlara aid edilsin, insanın, yaxud mələyin zıkrı kimi.

Qəlb və qəlib baxımından da zıkrı iki hissəyə ayırmaq olar. Bu həmin o qismdir ki, bəzən ona qəlb və dil zıkrı da deyilir. Əlbəttə, belə bölünmə sadəcə insana məxsus deyil. Çünki başqa şüur sahibi olan mövcudlar da bəzən Allahı zıkr və yad edir. Bu, onların qəlb zikirləridir. Bəzən isə özünəməxsus dil ilə Allahı zıkr edərlər. Bu da onların dil zıkrı olar.

Bəzən «zıkr» kəlməsi qəflət, səhv, unutkanlıq və bu kimi sözlərin antonimi kimi işlədilir. Belə hallarda «zıkr» kəlməsə «təzkiyə», «təzəkkür» və buna bənzər morfoloji hallara düşür və fərqli mənalar yaradır.

¹ Kitaba sonradan əlavə edilən bu hissə müəllifin xütbələrindən deyil, qələmə aldığı yazılardanır. Buna görə də xüsusi çəkisi vardır. Bəhsin ağırlığını və digər hissələrə nisbətən dolğunluğunu nəzərə alaraq oxuculardan daha çox diqqət tələb olunur.

Bu kəlmə «ad», «əlamət», «ayıqlıq» mənasında da işlənə bilər ki, bu zaman onun antonimi «məchul», «boşluq», «süslük» olacaq.

«Zikr» həmçinin məsdər və sifət xüsusiyyəti də daşıya bilər. «Allahı xatırlamaq», «Allahın adını çəkmək», bu qəbildəndir. Bəzən isə bir əşyanın, ya bir şəxsin özü, yəni vücudu, varlığı Allahı xatırlamağın təcəssümü və ya misalı olur, yaxud da Allahı xatırlamağa səbəb mövqeyində durur. Belə ki, onun özü «zikr» olur və başqaları onun vasitəsilə zikr etmiş olurlar. Məsələn, Qurani-Kərimə, yaxud Həzrət Peyğəmbərə¹ (s) «zikr» deyilir. Bu iki nurani varlıq zikrin təcəssümü və misalı olmaqla yanaşı Allahın adını qəlbə və dildə diri saxlamağa səbəbdirlər. Eləcə də bu iki vücud, cəmiyyətin zikr əhli olaraq Allahı yad etmələrinin mənşəyidirlər.

DİL ZİKRI

Dil zikri qəlb zikrinin qarşı tərəfində durduğu kimi, eyni zamanda feli və əməli zikrin də qarşısında qərar tuta bilər. Yəni bəzən bir iş (feil) – əl, ayaq və başqa bədən üzvləri ilə yerinə yetirilməsinə baxmayaraq – Allahı xatırladığına görə «zikr» adlanır. Çünki Allahı yad etmək anlamında olan «zikr» kəlməsi təkcə qəlbə məxsus deyil. Allahı xatırlamağa səbəb və vasitə olan hər bir iş zikr hesab oluna bilər.

Bəzən sükut da zikr sayılır. Bu sükut Allahı xatırlamaq üçün təfəkkür və düşünməyə şərait yaratdığına görə zikr adlanmaz. Yəni mənəvi hallara vasitə olur deyə sükuta zikr deyilməz. Çünki sadalanan təfəkkür və düşünmənin özü Allahı

¹ Burada Qurani-Kərim əşyaya, Peyğəmbərə (s) isə şəxsə misladır. *Red.*

xatırlamağa səbəb olub, sükut deyil. Sükut sadəcə buna şərait yaradıb. Sükut ona görə zikr sayılır ki, bəzi məqamlarda danışmaq, hərəkət etməmək lazım gəlir. Əgər bəzən söz demək fitnəyə səbəb olursa, yaxud məhrəmanə sözlərin özləri tərəfindən duyulmasına yol açırsa, bu zaman sükut etmətin özü zikrdir. Eynilə əgər sükut kamala çatmaq və uca dərəcələrə nail olmaq yolunda təfəkkür və düşüncəyə, həmçinin moizə və nəsihət eşitməyə şərait yaradırsa, əsalətlə deyil, müqəddimə olaraq zikrin nümunələrindən sayılır.

ZİKRİN NÖVLƏRİ

Vücudun dəyəri və varlıqların dərəcələri baxımından zikrin bir çox növləri vardır. Zikr edilən varlığa nisbətən zikrdən danışılarda ən kamil zikr bəndənin Allahı və Onun ismi-əzəmini xatırlamasıdır. Belə ki, Allah-Təaladan daha kamil zikr olunan (məzkur) bir varlıq yoxdur. Zikr edənə nisbətən danışılarda yenə də ən kamil zikr Allahın öz bəndəsini xatırlamasıdır. Çünki Allah-Təalaya bənzər heç bir kamil zikr edən (zakir) yoxdur. O, ən xeyli zikr edilən olduğu kimi, həm də ən xeyirli zikr edəndir.¹

Bəzən «zikr» keyfiyyət baxımından araşdırılır. Yəni zikrin nə dərəcədə ixlaslı olub-olmaması ilə neçə mərhələyə ayrılır. Bu zaman ən kamil zikr yenə də Allah-Təalanın müəyyən bir şeyi, ya şəxsi zikr etməsidir. Münki Allahın zikri haqq olmayan hər növ qarışıq niyyətlərdən uzaq və pakdır. Belə ki, məhz Haqdan məhz Haqdan məhz haqq zahir olursa, bütün aludəçiliklərdən və batillərdən arınmış olacaq.

¹ «Ya xeyrə zakirin və məzkurin» Cövşən-Kəbir duasından. *Red.*

Bəzən «zikr» kəmiyyət baxımından təhqiq olunur. Burada da ən üstün zikr Allah-Təalanın müəyyən bir şeyi, ya şəxsi zikr etməsidir.

Məhz şühud və şühudun özü olan Allah-Təala səhv, qəflət, unutqanlıq və bu kimi hallardan uzaqdır. Onun əmin və kibriya hələminə unutqanlıq ləkəsinin, səhv ehtimalının yolu yoxdur:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

«Sənin Rəbbin əsla unutqan deyil».¹

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

«Nə yerdə və nə göydə zərrə ağırlığı qədər də bir şey sənin Rəbbindən gizli deyildir».²

Zikrə aid yuxarıda qeyd olunan bu dörd cəhət – məzkur (zikr edilən), zakir (zikr edən), keyfiyyət və kəmiyyət – Allahın ad və sifətlərinin məzhərində olduğuna görə, onların hər birinə nisbətən xilafət məqamı daha kamil və Allaha yaxınlığı daha çox olan bir varlığın Allahı zikr etməsi (məzkur), ya Allahın onu zikr etməsi (zakir, keyfiyyət, kəmiyyət) daha layiqli olacaq.

Namaz, oruc, zəkat, xüms, əmr be məruf, nəhy əz münkər, dua və bu kimi ibadətlərin hər birinin öz məqamında zikr hesab olunmasına, həmçinin zikrin əhatəli mənasının və onun bu ibadətlərin hamısına şamil olan hikmətinin hamısında həqiqi məna kəsb etməsinə baxmayaraq, «zikr» ayrı-ayrılıqda xüsusi bir ibadətdir və özünəməxsus təsirlərə sahibdir.

¹ «Məryəm» surəsi, ayə 64.

² «Yunus» surəsi, ayə 61.

ZİKRİN MEHVƏRİNİN AMİLLƏRİ

Zikrin mehvərinin amillərinə icmalı surətdə işarə olundu. Bu amillərin hamısı zikrin həqiqətinin fail, qayə və qabiliyyət baxımından təhqiq olunmasına əsaslanır. Xüsusi zaman və ya məkan, qiyam və ya oturuş, hərəkət və ya sükunət, tək və ya ikilik, cəhr, ixfat və ya həms¹, ərəbcə və ya başqa dildə, xüsusi ədəd və ya xüsusi qiraət, Quranın başa və ya qarşıya qoyulması, açıq və ya qapalı olması, xüsusi bir məsumə təvəssül və ya xüsusi övliyadan şəfaət istəmək, zikr edənin paklığı, batinin təharəti və bu kimi şeylərin hamısı qabiliyyətin tamamlanmasına aiddir. Bunlar ayrı-ayrılıqda Əhli-Beyt (ə) tərəfindən rəvayətlərdə təsdiq olunsada, həmçinin hər bir zikrin ibadət baxımından təsiri, eləcə də zikr edənin zikr edilən Allaha yaxınlaşma səbəbi sübut edilsə də, xüsusi zikr və məsumlardan nəql olunaraq gələn ibadətə aid fərizələrdə, ya xüsusi nafilələrdə dəyişiklik etmək, əvəzləmə rəva deyil. Yəni mənbəyini zikr etmədən həmin fərizədən, ya nafilədən istənilən təsiri əldə etmək mümkün deyil.

Əlbəttə, bəzən istənilən və arzuolunan təsir birdən çox olur. Bu surətdə ali hədəfin bir hissəsi - digər tərəfləri əldən getmiş olsa da - əldə edilə bilər. Bəzən isə istənilən və arzuolunan təsir birdən çox olmur. Bu zaman xüsusi zikr ilə nizamlanmış xüsusi ibadətə məxsus olan təsirlərdən heç biri əldə edilmir.

Müstəhəb və nafilələr barədə deyilir ki, bu əməllər istənilən və arzuolunan təsirlərin çoxluğuna əsaslanır. Bu, müstəhəb əməllərin hamısına deyil, bir qisminə aiddir. Çünki

¹ Zikrin ucadan və əhəstə deyilməsi.

bəzi üstün sünnələr və bəyənilən nafilələr xüsusi zikr ilə əsla hasil olmur. Nəticədə onun heç bir əsəri olmur. Əlbəttə, mütləq zikrin təsiri olan həmin mütləq ibadəti əldə etmək olur. Məsələn, bir nəfərin namazı bəzi zikirlərə bilərəkdən əməl etməməklə batil olur. Bu zaman namazın əda və qəza öhdəçiliyindən xilas olma təsiri baş verməsə də, həmin namaz qılan şəxs həmd surəsinin bir neçə ayəsini qiraət etdiyinə görə savab qazana bilir.

ZİKRİN CÖVHƏRİ, DUA VƏ İSTƏK

Əvvəlcə də deyildiyi kimi zəngin cövhəri duadan (yəni siz oxumaqdan, çağırışdan) və Allahdan bir şey işləməkdən fərqli bir anlayışdır. Çünki sadəcə Allaha üz tutmaq - müraciət, çağırış və istək olması da - zikrdir. Buna əsasən, Allahı çağırmaq, ya Ondan bir şey isdəmək Onu zikr etməklə birlikdə olsa da (hətta həmin çağırış, ya istəyin özü zikr olsa belə), burada zikrin baş tutmaması mümkündür. Ola bilər ki, xüsusi tələb və inşa anlamında olan çağırış və istəklə yanaşı ümumiyyətlə zikr anlayışı olmasın. Mükafat ancaq zikrə görə müəyyən olunubsa, çağırış və istəyin qəbul olunması artıq mövzudan kənar olacaq. Bu zaman zikr məhz zikr olduğuna görə, həmçinin çağırış və istəkdən daha üstün olduğundan ortada heç bir çağırmaq və istəyən olmaz, ta ki qəbul edilməkdən də söhbət getsin. Ola bilər ki, xüsusi bir zikr ilə insanın bir ehtiyacı ödənilsin, ya bir çətinliyi həll edilsin, ya bir günahı bağışlansın, ya da bir savab əldə etsin. Lakin bunların heç biri zikrin özəlliyi kimi şərt olaraq hesabda deyil. Çünki digər ibadətlər müqabilində zikrin xüsusi ünvanı vardır. Xüsusi ibadət halına adət etmiş, buna üns bağlamış və davamiyyətini pozmadan, qəflətə düşüb onu azaltmaqdan qorunan və nəhayət

onu digər ibadət rüknlərindən daha çox canına hopdurmuş hər bir salik bu məqama sahibdir. Bu baxımdan zakirlərin (zikir edənlərin) dərəcəsi digər ibadət edənlərin dərəcəsindən fərqlidir. Zakirlər özünəməxsus nida və minacatlarını həmişə qoruyurlar.

Təsirli qəlb zikrindən məqsəd unutqanlıqı və özünü unutqanlığa vurmağı batil edən iman və təsdiq dolu zikrdir. Bu surətdə hər növ qəflət və ya özünü qəflətə vurmaq kimi görünmək xətdir. Əks təqdirdə, təsəvvürlə, ya qəlbi xatirələrlə olan zikir batilə qarışa, yaxud xətalara düçar ola bilər. Çünki sırf təsəvvürün mənşəyi - nə rəd, nə rəf, nə də dəf baxımından¹ - heç bir təsirə sahib deyil. Doğrudur, bu, bəzən təsdiq² üçün müqəddimə ola bilər.

Əlbəttə, təsirli olan zikir imanla gerçəkləşən təsdiqdır. Yəni təsirli olan zikir qəziyyənin³ nəticəsinə inanmaq və məhmulun⁴ mövzuya⁵ sübut olunmasından əldə edilən hasilə iman gətirməkdir. Əks halda, sadəcə bir bağlantısı olan, yəni məhmulun mövzuya olan nisbətindəki bağlılığı təmin edən və qəziyyənin hasilinin insanın canı ilə bağlantısı yaranmadan, iman yolu ilə təsdiqlənməyən adi elmi təsdiq əsla xətanın aradan aparılmasında və günahların dəf edilməsində təsirli

¹ Rəd (عَد) qarşısını almaq, mane olmaq deməkdir. Burada pislikdən qorumaq anlamındadır. Rəf (رَفْع) aradan qaldırmaq deməkdir. Burada çətinliklərin həll mənasında işlənir. Dəf (دَفْع) uzaqlaşmaq deməkdir. Burada günahlardan çəkinmək kimi istifadə edilir. *Red.*

² Burada «təsdıq» sözündən məqsəd məntiq elmindəki təsəvvür müqabilində olan təsdiqdır. Təsdiq – qəziyyənin (cümlənin) məhmulun (xəbərinin) mövzusuna (mübtədasına) hər hansı bir nisbətə veriləməsi və təsdiqlənməsi deməkdir. *Red.*

³ Məntiq elmində təsdiq edilən bir cümlə. *Red.*

⁴ Məntiq elmində qəziyyədəki nisbət verən tərəf, cümlənin xəbəri. *Red.*

⁵ Məntiq elmində qəziyyədəki nisbət qəbul edən tərəf, cümlənin mübtədası. *Red.*

olmaz. Çünki təsirli olan imandır, nəinki elm. Başqa sözlə desək, nəzəri əqlin elmi özünün iman həddinə yol tapmayınca təsirin mənşəyi sayılmaz.

Elmin əməldən ayrı olması mümkündür, hətta bu, baş vermişdir. Ona görə ki, elmin də imandan ayrı olması baş vermişdir.

وَجَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ

«Ona daxilən yaqinlikləri olsa da zülm və təkəbbür üzündən inkar etdilər».¹

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هُوَ لَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Musa dedi: «Şübhəsiz, sən bilirsən ki, bu möcüzələri aydın dəlillər olmaq üçün yalnız, göylərin və yerin Rəbbi nazil etmişdir».²

Yuxarıda iki ayədən çıxarılan nəticə, imanın elmdən ayrılmasının mümkünlüyünü isbat edir. Yəni nəzəri əql bir şeyin haqq olmasını anlamaq yolunda heç bir maneə törətmir. Əməli əql isə şəhvətə, qəzəbə və bu kimi xüsusiyyətlərə düçar olmaqla bir şeyə iman gətirməkdə və inanmaqda çətinliklər yaradır.

Zikr bəhsinin təsəvvür və təsdiqlə bağlı bəzi əsasları aydın olduqdan sonra Allahı zikr edənlərin, dini mövzularda xatırlatma verənlərin və zikr əhlinin diqqətini bir neçə fəsil çərçivəsində bəzi məqamlara cəlb edirik.

¹ «Nəml» surəsi, ayə 14.

² «İsra» surəsi, ayə 102.

BİRİNCİ FƏSİL

ZİKR - NƏZƏRİ VƏ ƏMƏLİ ƏQL

Allahı zikr etmək, Onun əsməi-hüsnasını və məzhərlərini yad edib xatırlamaq həm nəzəri əqldə ilahi düşüncə ünvanı ilə zühur edir, həm də əməli əqldə dini meyillənmə kimi təcəllə edir. Çünki həm Allaha olan mərifət Onu zikr etmək sayılır, həm də Ona olan məhəbbət. Həm ilahi elm Onu xatırlamaqdır, həm də Onun əxlaqı ilə əxlaqa sahib olmaq, göstərişlərini yerinə yetirmək, qadağan etdiklərindən çəkinmək. Allahım, Onun adlarının, sifətlərinin hüsuruna və zühuruna səbəb olan hər şey Onun zikridir.

Buna əsasən, zikr edən elm və əməlin iki müştərək qanadı ilə pərvaz edir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

«*Ey iman gətirənlər, Allahı çox zikr edin!*»¹ ayəsindəki «çox zikr» ifadəsini ilahi elmlərlə davamlı olaraq məşğul olmağa aid etmək olar. Eyni zamanda davamlı əməl etmək və ya dini əxlaqa riayət etməklə də bu ayədəki əmrə yerinə yetirmək mümkündür. Həmçinin, vaxtı bölmək də olar. Belə ki, vaxtın bir hissəsini dini elmlər öyrənməyə, bir hissəsini əxlaqi mələkələr və əməli fəzilətlər kəsb etməyə ayırmaqla da ayəyə əməl edə bilərik. Bundan əlavə, Allahı çox zikr və yad edənləri tanıtdıran, ya onları tərifləyən və mükafat vəd edən ayələri yuxarıda qeyd olunan üç dəstəyə şamil etmək olar. Yəni vaxtının böyük bir hissəsini ixlasla dini elmlər öyrənməyə sərf

¹ «Əhzab» surəsi, ayə 41.

edən dəstə, imkan və fürsətlərinin çox hissəsini əxlaqi mələkələr əldə etməyə ayıran dəstə nə nəhayət vaxtını bölərək bir qismini dini elmə, bir qismini isə ibadi əməl və əxlaqını təmin etməyə həsr edən üçüncü dəstə. Bütün bunları yuxarıdakı ayəyə nümunə hesab etmək olar.

Nəticədə ayəni həm «inşa» (əmr), həm də «ixbar» (nəqli) anlamında geniş əhatə dairəsində tətbiq etmək və yuxarıda qeyd olunan bütün dəstələri «çox zikr edənlər»dən, çox zikr etməyə gələn bu əmri yerinə yetirənlərdən saymaq olar. Bu baxımından Molla Məhəmmədtəqi Məclisi «Mən la yəhzuruhul-fəqih» kitabının şərhində Həzrət Peyğəmbərdən (s) bir hədis nəql edir.

Peyğəmbər (s) buyurur: «Cənnət bağçalarından bəhrələnin!»

Soruşdular: «Ya Rəsuləllah, Cənnət bağçaları nədir?»

Buyurdu: «Zikr edən dəstələr».

Ustad Məclisi sonra deyir ki, o zaman «zikr dəstələri» dedikdə dərd və təlimlə məşğul olan dəstələr nəzərə gəlirdi.

Bəziləri isə qeyd edirlər ki, «zikr dəstələri»ndən məqsəd moizə və nəsihət deyib-esidən dəstələrdir. Çünki moizə dəstələrində «təzəkkür», yəni xatırlatma olur.

Lakin bu iki sözü də özündə ehtiva edə biləcək daha əhatəli söz budur: Elm və dərs ilahi zikr məqsədilə, həmçinin Onun razılığını əldə etmək üçün¹ təşkil olunursa, o zaman təlimlə məşğul olan dəstələrdə açıq zəhinli iştirak etmək və elmi məsələləri dinləmək bəyənیلən bir əməl olacaq.

*Bu kəlam püstani-canda şiri-mətlubdur, vəli
Talibi varsa, ömür sərfilə ondan əmməli!*²

¹ «Rovzətul-muttəqin» cild 5, səh. 512.

² «Rovzətul-muttəqin» cild 5, səh. 512.

Yəni dinləyicinin hazırlığı, hüzu, parlaq istedadının olması, ana sinəsindən süd əmmək kimi susuzluq və ehtiyac duyması lazımdır ki, müəllimin canından, ustad ruhundan cuş edən bu çeşmədən dadsın. Belə bol neməti əldə etmək üçün özünə yol təyin edən zikr əhli bütün idrak qüvvəsini; hissini, təxəyyülünü, təvəhhümünü nəzəri aqla tabe etməli, bütün təhrikedici amilləri; cazibə və dafiasını, şəhvət və qəzəbini, iradə və kərəhətini, məhəbbət və ədavətini, nəhayət təvəlla və təbərrasını əməli aqlın nəzarətində saxlamalıdır ki, bütün elmi biliklər və əməli meyillər Allahın adı və yadı ilə, Onu zikr etməklə hasil olsun. Bu yolu gedən salik davamlı zikr edəndir. Davamlı zikr edən isə davamlı namaz qılandır. Davamlı namaz qılan kəs hərislik və kəmhövsələlikdən, dözümsüzlükdən xəsis və simiclikdən amanda qalar və qorunar.¹ Bu deyilənlər sonradan bir daha isbat olunacaq.

Nəticə budur ki, salik² və zakir insan aqlın rəhbərliyi altında elmi və qüvvələrinin vasitəsilə öz düşüncə və rəftarlarını səhmana salmalıdır. Bu, Allahı yad etməklə təsdiq və təkzibə, təvəlla və təbərraya sahib olan zakirin aqlı rəhbərliyi altında zikr ruhunun (ruhiyyəsinin) özündən aşağı olan bütün bədən qüvvələrinə sirayət etməsi deməkdir. O zaman salik zakirin bütün elmi və əməli qüvvələri vəhdət təşkil edərək aqlın rəhbərliyi ilə öz işlərinə davam edirlər. Belə olarsa, onların möhkəm bünövrəsi elmi cəhətdən cəhalət əhrimənin titrəyişlərindən və əməli cəhətdən cəhalət divinin hücumundan amanda qalacaq. Əlbəttə, doğru elm və saleh əməli özündə cəm edən salik və zakir insanın uca məqamı nəzəri aqlın zühurunun və əməli aqlın hüzurunun mənbəyi olacaq. Bu uca məqam, əvvəla iki növ aqlın birləşməsinə

¹ «Məaric» surəsi, ayə 19-23.

² Allaha doğru seyrdə olan kəs. *Red.*

zəmanət verir, həm də bu iki əql növünün hər biri özünə aid olanlara rəhbərliyi öhdəsinə götürür. Yəni həqiqətdə salik və zakir insanın ehramının qülləsini cəmlərin-cəmi olan məqam təşkil edir. Bu da insanın ilahi həyat yolu deməkdir. Çünki insan bu zaman bütün deyilənləri özündə cəm edən rəhbərlərin rəhbəri olur. İnsana aid edilən bütün üstün xüsusiyyətlər ona iqtida edir. Aşağıda olan bütün qüvvələr digər daha üstün qüvvələrin rəhbərliyi altında, onlara təvəssül etməklə, onlardan şəfaət diləməklə insan həyatının uca məqamına yol açır. İnsan bu zaman Allahın məzhəri olsa da, ucalığı ilə yanaşı həm də təvazökarlığa və kiçikliyə sahib olur. O, yaxın olduğu qədər də uzaq sayılır. «O, elə uzaqdır ki, kimsə Onu görə bilməz. Elə də yaxındır ki, pıçıltılara şahid olar».¹ «Ən uca məqamınla belə yaxın, yaxşılığınla yanaşı uca məqamlısan!»²

Salik və zakir olan insan Allahın xəlifəsidir. Xəlifə isə onu bu məqama təyin edən məzhəri və ayəsidir. İnsana bu xilafəti verən Allah cəmlərin-cəmi məqamına sahibdirsə, Onun xəlifəsi də mütləq bu xüsusiyyətlərə sahib olacaq.

¹ «İftitah» duasından

² «Səhifeyi-Səccadiyyə» 47-ci dua

İKİNCİ FƏSİL

ZİKRİN HƏYAT BƏXŞ ETMƏSİ

Allahı zikr etmək, Onun əsməul-hüsnaşını və ali sifətlərini xatırlamaq həyat bəxş edən ruh üfürülməsi kimidir. Bunun ən bariz nümunəsi Həzrət İsanın (ə) nəfəsidir. Allahın izni ilə onun nəfəsi ölümlərin dirilməsinə, quşların həyata dönməsinə səbəb olurdu. Elmi və əməli olmasından asılı olmayaraq, əgər bir şey diridirsə, təsiri olacaq, öldürsə, nəinki təkcə yaxşı təsiri olmaz, hətta pis təsir də edər və nifrət yaradar. Leş olmuş düşüncə, ölmüş əməl heç vaxt zərərdən başqa bir təsirə malik olmaz. Bəzi dini mənbələrdə «Allahın adı ilə başlanmayan iş əbtər və nəticəsizdir»¹ deyilirsə, bu da həmin səbəblərə görədir.

Həmçinin, heyvanın başını kəsərkən, ya quruda yaşayan və əti halal olan heyvanları (həmçinin quşları) ovlayarkən, yaxud ov itini göndərəkən Allahın adının çəkilməsi şərt olunur. Bu, başı kəsilən, ya ovlanan heyvanın (quşun) ətinin halal və pak olması üçündür. Bu hökm fiqhədə təəbbüdi² olsa da, onun mənəvi və batini cəhətdən hikməti insanın bütün elmi və əməli tərəflərində zühur edir. Belə ki, Allahın adı ilə başlanmayan hər bir iş üfunətli leşdir. Onun pis leş olmasının əsəri müəyyən bir vaxtda aşkara çıxacaq.

Bundan əlavə, Qurani-Kərimin ayələrini araşdırmaq da olar:

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 170.

² Qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməli olan əməl, sırf bəndəçilk. *Red.*

«Üzərində Allahın adı çəkilməmiş şeydən yeməyin ki, onu yemək əlbəttə, fisqdir».¹

فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ

«Ayaq üstə dayandıqları halda başları üzərində Allahın adını çəkin».²

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ

«Sizin üçün tutub saxladıqları hər bir heyvandan yeyin və onun üçün Allahın adını çəkin».³

Bu ayələrdə ortaq göstəriş budur: Əgər heyvanın başını kəsən şəxs müsəlman olmasa, ya bilərəkdən Allahın adını çəkməsə, həmin heyvan murdar⁴ sayılır və ətindən yeməkdə halal deyil, hətta kəklik, qırqovul, ceyran da olsa.⁵ Buradan məlum olur ki, Allahın adını çəkmək və Onu xatırlamaq Həzrət İsanın (ə) nəfəsi kimidir. Bu, «ona Öz ruhundan üfürdüm» ayəsində deyilən ilahi nəfəsin (ruhun) ilahi xəlifəyə verilən payıdır ki, həyat bəxş etməyi zəmanət verir. Allahın adı zühur etməyən hər bir iş, zahirən normal görünсə də, həqiqət və aql vadisində murdar və leşdən başqa bir şey deyil.

Əməlsiz alim, əhd-peymansız agah insan, xilas və məsləhəti olmayan düşüncə sahibi hərəkət edən ölüdür. Dili, qəlbi və əli ilə əmr be məruf və nəhy əz münkəri tərk edən, mərufu diriltməyən, münkəri aradan aparmayan kəs də, zahirən

¹ «Ənam» surəsi, ayə 121.

² «Həcc» surəsi, ayə 36.

³ «Maidə» surəsi, ayə 4.

⁴ Fiqhdə öz əcəli ilə ölən, yaxud şəri yolla kəsilməyən, ya ovlanmayan heyvan (quş). *Red.*

⁵ Burada müəllif əti ən dadlı olan bir neçə heyvanın adını çəkir. Bununla da demək istəyir ki, hətta bu heyvanlar da Allahın adı çəkilmədən kəsilibсə, zahirən dadlı əti olsa da, batinən murdardır və yeyilməsi haramdır. *Red.*

diri görünmə də, ölüdür. Həzrəti Əli (ə) də hər iki dəstə barədə buyurur: «Bunlar dirilərin ölülərindədir».¹

Qeyd: Allahı zikr etməkdən məqsəd təkəcə «Bismillah» kəlməsi deyil, Onun bütün əsmaul-hüsnaı nəzərdə tutulur. İstər «Bismillahi» olsun, istər «La ilahə illəllah», istərsə də «Əlhəmdü lillah». Bu kimi ad və sifətlərin hər birini heyvanı kəsərkən, ya ovlayarkən demək kifayətdir. Bu, heyvanı murdar olmaqdan qorumaqda - elmi, ya əməli baxımdan - təsirlidir. Əlbəttə, əgər namazda olan zikrlər kimi xüsusi bir zikrin deyilməsi barədə göstəriş varsa, yalnız həmin zikri demək lazımdır. Yalnız məsumlardan nəql edilən qaydada zikr demək haqda ayrı-ayrılıqda bəhs ediləcək.

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə hikmət 374.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

ZİKRİN MƏRTƏBƏLƏRİ VƏ ZİKR EDƏNİN
DƏRƏCƏLƏRİ

Bəhsin əvvəlində deyildiyi kimi zikr mərtəbələri, zikr edənin dərəcələri vardır. Bunlardan hər biri öz məqamında bəyənیلən olsa da, onların ən üstün mərtəbəsi salik və zakir insanın hədəfidir. O, aşağı mərhələləri keçməklə ən üstün dərəcəyə nail olmaq istəyirik. Zikr bəzən Allahın verdiyi nemətlərə olur, bəzən Onun adına, bəzən isə Özünə. Məsələn:

فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

*«Allahın nemətlərini xatırlayın, bəlkə nicat tapdınız».*¹

اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ

*«Ey iman gətirənlər, Allahın sizə olan nemətini yada salın!»*²

Sadalandan bu ayələrdə Allahın istər maddi, istərsə də mənəvi nemətlərinin zikrindən danışılır. Yaxud:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ

*«Həqiqətən, nicat tapdı ki, özünü pak etdi, təkamülə yetişdi və zəkat verdi və öz Rəbbinin adını zikr etdi və namaz qıldı».*³

¹ «Əraf» surəsi, ayə 69.

² «Əhzab» surəsi, ayə 9.

³ «Əla» surəsi, ayə 14-15.

وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا

*«Rəbbinin adını zikr et və hər şeyi buraxıb Ona tərəf yönəl».*¹

وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

*«Və öz Rəbbinin adını səhər-axşam yad et».*²

Bu ayələrdə – ismi-əzəm olub-olmamasından asılı olmayaraq – Allahın adlarını zikr etmək barədə danışılır. Bunu seçmək salik və zakir şəxsin öz öhdəsinədir. Belə ki, hansı nemətin zikrini etmək zakirin dərəcəsiindən asılıdır.

Əlbəttə, maddi bəxşislərlə mənəvi hədiyyələri tam əhatə etmək daha çox bəyənilir. Eynilə Allahın böyük adlarını özündə ehtiva edən ismi-əzəmi seçmək də ali hədəflərdəndir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا

*«Ey iman gətirənlər bir dəstə ilə qarşılaşarkən möhkəm durun və Allahı çox zikr edin, bəlkə nicat tapdınız».*³

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ

*«O kəslər ki, ayaq üstə, oturduqları halda və böyürləri üstə Allahı yada salın».*⁴

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ

*«Namazı tamamladıqdan sonra duran, oturan və böyrü üstə uzanan halda Allahı yada salın!»*⁵

¹ «Muzzəmmil» surəsi, ayə 8.

² «İnsan» surəsi, ayə 25.

³ «Ənfal» surəsi, ayə 45.

⁴ «Ali-İmran» surəsi, ayə 191.

⁵ «Nisa» surəsi, ayə 103.

Bu ayələrdə Allahın adlarını, ya nemətlərini deyil, Özünü yada salmaqdan söhbət gedir. Doğrudur, «Allah» adı da əsmaul-hüsnaandır. Çünki şühudi seyr baxımından Onun heç bir məqam, mərhələ və bu kimi xüsusiyyətlərlə ölçülməyən mütləq huviyyət məqamı «Allah» ünvanında da çox ucadır. Buna görə də həmin huviyyətin zikri barədə gələn ayələr hər baxımdan digər zikirlərdən üstün olacaq. Məsələn:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

«Məni yada salın ki, Mən də sizi yada salım».¹

Belə bir ayə Qurani-Kərimdə çox az gəlmişdir. Bu, «Fəcr» surəsinin sonuncu ayəsi kimidir. Həmin ayələrdə arxayın nəfs sahibi qəza və qədər in bütöün mərhələlərindən razı olduqdan və Allah da ondan razı olduqdan sonra onu özünə müxatəb² qərar verir ki, mütləq huviyyət məqamının inayəti ilə Ona tərəf qayıtsın, Onun ən üstün bəndələrinin zümərəsinə daxil olsun. (Bu zümərəyə «mərhələ» demək olar.) Nəticədə təsəvvür olunan bütöün cənnətlərdən ən üstünü olan və ona aid edinlən cənnətə daxil olsun:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

«Ey arxayın olmuş nəfs, dön Rəbbinə, sən Ondən, O da səndən razı olaraq! Mənim bəndələrimin zümərəsinə daxil ol! Və Mənim Cənnətimə daxil ol!»³

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi Quranda Allahın mütləq huviyyətindən söz açan ayələr çox nadirdir.

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 152.

² Qarşı tərəf, xitab olunan tərəf.

³ «Fəcr» surəsi, ayə 27-30.

Nəticə budur ki, zikrin yuxarıda qeyd olunan dörd surətindən hər birinin dərəcələri vardır. Bu dərəcələrin hər biri bəyənilmiş olsa da, aşağıdakı dərəcə özündən yuxarıdakı üçün bir pillədir. Zikrin mərhələlərin ən son hədəfi isə həmin mütləq huviyyəti zikr etmək və xatırlamaqdır.

Qeyd: Xitab olunan tərəf dəyişdikdə xitab da dəyişər.

Allahı zikr etməyin mərhələləri qeyd edildi. Ola bilsin ki, Qurani-Kərimin fərqli şəxslərdən, xüsusi insanlardan istədiyi zikrin hər biri həmin mərhələlərdən birinə aid olsun. Yəni cahanda vücudu mümkün olan bütün insanlar və əşyalar Allah tərəfindən yaranıb və gəlirlər. Lakin onların hamısı ilkin mərhələdə yaradılmış deyillər. Eləcə də onların hamısı nəhayət Allaha tərəf qayıdacaqlar, lakin hamısı üçün ən son və uca qayıdış olmayacaq və «yaxınlaşdı və daha yaxın oldu, beləliklə iki kaman və ya daha az məsafə var idi»¹ ayəsinə şamil olmayacaq, «son sənin Rəbbinə tərəfdir»² mərhələsinə çatmayacaqlar.

Həmçinin, hamı Allahı zikr etməyə, Onu xatırlamağa əmr olunub. Lakin onların hamısı mütləq huviyyəti xatırlamağa, Onu maneəsiz zikr etməyə məmur deyillər. Xitabların müxtəlifliyindən xitab olunanların müxtəlifliyini də bilmək olar. Çünki bəzi fərdlərə «ey insanlar» kəlməsi ilə xitab olunur. Bəzilərinə «ey kitab əhli», bir qisminə «ey iman gətirənlər», bir qisminə «ey göz sahibləri», ya «ey ağıl sahibləri» deyərək xitab olunur. Nəhayətdə ulul-əzm peyğəmbərlərə Allahın xüsusi xitabı vardır. Bundan da üstün və xüsusi xitab bütün varlıq aləmindən, hətta ulul-əzm peyğəmbərlərdən belə üstün olan Həzrət Məhəmmədədir (s). Əlbəttə, bu xüsusi xitablardan

¹ «Nəcm» surəsi, ayə 8.

² «Nəcm» surəsi, ayə 42.

məqsəd xitab olunanın sevimli fərd olmasıdır, əks halda xitab sahibi olan Allahla heç bir varlığın arasında hicab və maneə yoxdur.

Qeyd: Məzkurun dörd mərhələsi bəzən zakirə də aid edilir.

Bəzən Allahın xüsusi rəhməti zikr olunduqda (məzkur hesab olunur), salik insan (zakir olaraq) Onun rəhməti xüsusi olaraq zikr etdiyi kimi, bəzən də Allahın rəhməti zakir, xüsusi dərəcə sahibi olan bəndəsi isə məzkur məqamında olur. Yəni zikr olunana aid edilən həmin dörd mərhələ zikr edənə də aid edilə bilər. Misal üçün «Məryəm» surəsinin 2-ci ayəsinə nəzər salaq:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَّا

«Bu surə sənin Rəbbinin bəndəsi Zəkəriyyaya (olan) mərhəmətinin xatırlanmasıdır».

Bu ayədə Allahın xüsusi rəhməti Zəkəriyyanı xatırladır. Yəni Həzrət Zəkəriyya həmin xüsusi rəhmət tərəfindən zikr edilir.

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ

«Namaz böyük günahlardan, xoşagəlməz hallardan çəkindirir. Əlbəttə, insanın Allahı yad etməsi və Allahın insanı yad etməsi daha böyükdür».¹

Bu ayədə Allahın zikrinin daha böyük olmasından danışılır. Buradan iki məna əldə etmək olar; biri məzkur olaraq Allahın böyüklüyü, digəri isə zakir olaraq Allahın böyüklüyü. Yəni Allah öz bəndəsini zikr edərkən bu, bəndənin Allahı zikr

¹ «Ənkəbut» surəsi, ayə 45.

etməsindən (Allahın məzkur olmasından) daha böyükdür. Əlbəttə, ən dəqiq məna budur ki, Allah vəsf ediləndən daha böyükdür. O zaman məna belə olmaz ki, bəndənin Allahı zikr etməsi böyük, Allahın bəndəni zikr etməsi isə daha böyük olsun. İstənilən halda ayəni bu mənalardan biri ilə məna etmək olar. Bir kəlməni bir beçə mənada işlətmək məsələsində heç bir maneə yoxdur. Nəzər sahiblərinə görə, belə məqamlarda bir mənadan başqa bir mənaya keçməyin anlamı yoxdur.

Qeyd: Təkbirin dəliləri

Allaha inananların Allaha olan mərifəti eyni olmadığı üçün təkbir barədə gələn dəlillər də müxtəlifdir. Yəni «Allahu əkbər» kəlməsi fərqli şəkildə məna olunur. Bəzi mənbələrdə deyilir: «Allahu əkbəru min ən yusəfu» (Allah vəsf ediləndən daha böyükdür).¹ Bəzilərinə isə belə deyilir: «Allahu əkbəru min xəlqihi» (Allah öz yaradıcılarından daha böyükdür). Bir çox hədislərə belə deyilir: «Allahu əkbəru min kulli şeyin» (Allah hər şeydən daha böyükdür).²

Birinci məna daha möhkəm və mətindir. Lakin elə həmin mənada da fərqlər vardır. Belə ki, bir hədisdə deyilir: Bir nəfər İmam Sadiqin (ə) yanına gəlib deyir: «Allahu əkbər!» (Allah böyükdür).

İmam (ə) soruşur: «Allah nədən böyükdür?»

O, cavab verir: «Hər şeydən»

İmam (ə): «Onu məhdud etdin».

O: «Bəs nə deyim?»

İmam (ə): «De ki, O, vəsf olunandan daha böyükdür».

Başqa bir hədisdə İmam (ə) ona belə buyurur: «Məgər Ondan başqa bir şey varmı ki, Allah da ondan böyük olsun?»

¹ «Bihar» cild 81, səh. 254.

² «Bihar» cild 90, səh. 218.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

ALLAHİ ZİKR ETMƏYİN MƏRTƏBƏLƏRİ

Zikr bəhsinin əvvəlində işarə edilmiş mövzulardan biri də bu idi ki, zikr edənin niyyəti və daxilindəki hədəfi baxımından zikrin mərtəbələri vardır. Çünki Allahı zikr etmək də digər ibadətlər kimi bəzən cəhənnəmin qorxusundan olur, bəzən cənnətə ümid etməkdən qaynaqlanır, bəzən isə bu qorxu və ümiddən uzaq, nemətin şükrü və zikr edilən Allaha məhəbbətdən irəli gəlir.

Əlbəttə, qeyd olunduğu kimi, zikr edənin bəndəçiliyi, ixlası və zikr edilən Allahın mövla olmağına inam qorunduqca və iki tərəf arasında münasibət saxlandıqca ibadət zahirən səhih olar, ona aid olan təsir və nəticə də əldə olunar. Lakin diqqət etmək lazımdır ki, aşağıda olan hər mərhələ zakir və salik insanın tərəqqi etməsi üçün bir pillədir. O, bu pillələri qət etməklə qorxu və tamah niyyətli zikrdən məhəbbət və şükr niyyətli zikrə, həqiqətdə azad insanlara məxsus olan azad ruhiyyəli zikrə çatır. Bəzi çətinliklərdən, düşməndən xilas olmaq üçün, ya işlərin asan olması, dostluq yaranması üçün məsumlardan nəql edilən zikrlər də qorxu və ümid çərçivəsindən kənar deyil. Məhz Onun camalı və cəlalının şühudu üçün, Ona qovuşmaq və nuruna çatmaq üçün olan zikrlər isə qorxu və tamah məkanından uzaqdır. Bununla elə bir məqama çatmaq olar ki, o məqamda nə zikr, nə də zikr edən gözə dəyməz, orada yalnız zikr olunan var. Bu zaman insan bu üçlükdən (zikr, zakir və məzkur üçlüyündən) xilas olar, ikilik hesabından (zakir və məzkur, ya zikr və məzkur) nicat tapar və

nəticədə xalisanə surətdə məzkura tərəf yol tutur. Bu da xalis tövhiddir.

Qeyd: Zakirin zikri, Allahın ona qarşılıq olaraq iki zikri ilə əhatə olunub.

Zakir və salik insanın Allahın nemətlərini zikr etməsi həmin ilahi nemətin zakirin özünü zikr etməsinə səbəb olur. Necə ki, bəndənin Allahı zikr etməsi Allahın bəndəni zikr etməsinə səbəbdır:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

«Məni zikr edin ki, Mən də sizi zikr edir».¹

Bəndənin hər bir zikri Allah tərəfindən iki zikrlə əhatə olunmuşdur. Necə ki, bəndənin tövbəsi də Allahın iki tövbəsi ilə əhatə edilib. Yəni Allah-Təala əvvəlcə bəndəsinə öz zikrini nəsis edir. Bu, öz-özlüyündə Allahın bəndəni zikr etməsidir. Ondan sonra bəndə Allahı zikr etməyə müvəffəq olur. Daha sonra Allah bəndənin zikrini qəbul etmək adı ilə yenidən o bəndəni yad (zikr) edir və lazım olan inayəti və əfvi bəxş edir.

Bu mətləb dəfələrlə Əllamə Təbatəbai kimi böyük ustadlar, nəzər sahiblərinin söhbətlərində və yazılarında qeyd olunmuş, bəndənin tövbəsinin Allahın iki tövbəsi ilə əhatə olunması Quran ayələri ilə sübut edilmişdir.²

Burada demək istədiyimiz budur ki, salik və zakir insan istər zikr halında, istərsə də Allah tərəfindən zikr edilərkən zikr halında olur. Çünki bəndənin Allahı zikr etmək feyzini əldə etməsi, bəndə tərəfindən Haqqın zikrinin deyilməsi Allahın hüzuru və zühuru ilə yanaşı olur. Allahın hüzuru isə, zahirən

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 152.

² «Mizan təfsiri» cild 1, səh. 133.

zikr kimi görünməsə də, zikrdir. Buna sübut aşağıdakı ayədir. Bu ayədə Quran qiraətini dinlərkən salikin sükut etməsinə əmr olunur:

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

«Quran oxunan zaman ona qulaq asın və susun ki, bəlkə rəhm olundunuz».¹

Bu sükut və dinləmə Allahın göstərişi ilədir. Deməli, belə bir sükut da - dil ilə heç nə deyilməsə də - Allahı zikr etməkdir. Buna əsasən, həm Allah ayələrini qiraət etmək zikrdir, həm də onları dinləyib sükut etmək. Yəni həm demək zikrdir, həm də eşitmək. Əgər bir kəs Allahı xatırlamaq nəticəsində Onun zikr etdiyi bəndəçilik istedadını əldə edə bilsə və Allah da onu zikr etsə, şübhəsiz, qəlbinin dərinliklərində sükut və dinləmə halını, Allahın zakir olmasını hiss edəcək. Sükut, dinləmə ilə müşayiət olunan bu hal Allahın zikridir. «Onun çox əta etməsi səxavət və kərəmdən başqa Ona heç nə artırmaz»² kəlamına əsasən, bəndənin zikri Allahın yenidən onu zikr etməsinə səbəb olacaq. Belə bir salik, zakir, agah və zikrlərin cəmini əldə etmiş daimi zikr əhli olan insan nəticədə daimi namaz əhli də olacaq:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

«İman gətirib yaxşı işlər görənlərin xoş halına! (Onları) gözəl bir sığınacaq (Cənnət gözləyir)».³

Müsbət və mənfi sükut

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, müsbət sükutun mənfi sükutdan üstünlüyü də məlum olur. Çünki ilahi xəbərlər

¹ «Əraf» surəsi, ayə 204.

² «İftitah» duasından.

³ «Rəd» surəsi, ayə 29.

eşidilsin deyə bu kitabın qiraəti qarşısında susmaq və dinləməklə keçən sükut zikrdir. Eləcə də qəlbin qulağı ilə mələklərin, həmçinin varlıq aləminin başqa varlıqlarının təsbihi sədaları duyulsun deyə bu kitabın qiraəti qarşısında sükut etmək də Allahı zikr və şükr etmək, fikirləşməkdir. Bunların heç biri olmadan sadəcə səssiz və durğun qalib sükut etmək səhv və unutkanlıqdan başqa heç nə ilə nəticələnməyəcək.

Diqqət: Keçən mövzulardan məlum oldu ki, Allahın zikr etmək əhatəli və cəmi mənada həm məqul¹, həm movhum², həm mutəxəyyil³, həm məhsus⁴ kimi düşünülə bilər. Bu zaman zikr həm görməli olan, həm də eşitməli. Buna əsasən, zahiri və batini hissə şamil edilən *«gözləri Məni anmaqdan pərdədə idi»*⁵ və *«kim Rəhman Allahı yada salmağa göz yumsa...»*⁶ kimi ayələr heç bir dəyişiklik və məcaz anlamı vermədən ilkin mənada məqbul hesab edilə bilər.

¹ Ağılın dərk etməsi.

² Vəhm olunan – zənnin qarşı tərəfi, zəif güman.

³ Təxəyyülün məhsulu.

⁴ Hiss edilən.

⁵ «Kəhf» surəsi, ayə 101.

⁶ «Zuxruf» surəsi, ayə 36.

BEŞİNCİ FƏSİL

ALLAHİ ZİKR ETMƏYİN TƏSİRLƏRİ

Allahı zikr etməyin çoxlu müsbət təsirləri vardır ki, onlardan bir neçəsi burada qeyd olunur.

Zikr edənlə zikr vahid vücuda malik olduqlarından və Allahı zikr etmək Onun hüsurunda olmaqla mümkün olduğundan, təbii olaraq zikr edən kəs özünü Allahın hüsurunda görür, kamil surətdə yaxınlıq qazanır. Belə olan halda həya mehvəri əsasında bir çox alçaq fikirlərdən, əxlaqi rəzilliklərdən və bəyənilmiş əməllərdən çəkinir:

أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ

«Məgər bilmir ki, Allah görür?!»¹

Onu həva və həvəsinə doğru çağırən, həvəs büsatını onun üçün açan daxili və xarici əhrimənə qalib gəlib, günüha aludə olan hər təhlükəni dəf edərək qorunur, ya qarşıya çıxan günahlardan tövbə edərək və Allaha sığınaraq onlardan çəkinməkdə səy göstərir:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ

«Həqiqətən, nicat tapdı (o kəs) ki, özünü pak etdi, təkamülə yetişdi və zəkat verdi, öz Rəbbinin adını zikr etdi və namaz qıldı».²

¹ «Ələq» surəsi, ayə 14.

² «Əla» surəsi, ayə 14-15.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

«O kəslər ki, çirkin bir iş gördükdə və ya özlərinə zülm etdikdə, Allahı yada salar və günahları üçün bağışlanmaq istəyərlər. Günahları Allahdan başqa kim bağışlaya bilər? Və onlar etdikləri işdə bilərəkdən israr etməzlər».¹

Burada birinci ayə günahın uzaqlaşdırılması, ikinci ayə isə Allahı yad etməklə və tövbə etməklə günahın aradan qaldırılmasını bəyə edir.

Unutqanlığa və haqdan, sidqdən azmağa səbəb olan Şeytan Allahın zikri ilə dərğahdan qovulmuşdur. Buna görə də Allahı zirk etməkdə iki müsbət təsir vardır:

1. Zikr insanın səhvə və qəflətə düşməsinə imkan vermir (yəni dafie xüsusiyyətinə sahibdir).

2. Baş verə biləcək unutqanlıqın yerinə diqqət və ayıqlıq gətirir (yəni təhlükəni aradan qaldırır).

وَمَا أُنْسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ

«Onu deməyi mənə yalnız Şeytan unutturdu».²

وَأِمَّا يَنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

«Əgər Şeytan sənin yadından çıxarsa, yadına düşəndən sonra zalımların dəstəsi ilə oturma».³

نَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

¹ «Ali-İmran» surəsi, ayə 135.

² «Kəhf» surəsi, ayə 63.

³ «Ənam» surəsi, ayə 68.

«Həqiqətən Şeytan şərab və qumarla aranızda düşmənçilik və kin salmaq və sizi Allahın zikrindən və namazdan saxlamaq istəyir. Belə isə əl çəkəcəksinizmi?»¹

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ

«Şeytan onlara hakim olub Allahı yad etməyi onlara unutturmuşdur».²

Bu kimi ayələrdə unutqanlığın yaranma amilinin Şeytan olduğu deyilir.

وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ

«Unudanda, öz Rəbbini yada sal»³ ayəsi isə Allahı zikr etməyi unutqanlığı aradan aparmağın və təhlükəni uzaqlaşdırmağın səbəbi bilir.

Şeytan insana hücum etməkdən əsla əl çəkməz. Çünki aşkar düşməndir. Aşkar düşməndən isə daimi hücumdan başqa heçnə gözlənilməz. Buna görə də onu dəf etmək və uzaqlaşdırmaq amili də daimi olmalıdır. Çox zikr etməyə buna görə əmr olunmuşdur. İstər ümumi şəkildə:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

«Ey iman gətirənlər, Allahı çox zikr edin!»⁴, istərsə də xüsusi olaraq:

وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا

«Rəbbini çox zikr et».⁵

¹ «Maidə» surəsi, ayə 91.

² «Mucadələ» surəsi, ayə 19.

³ «Kəhf» surəsi, ayə 24.

⁴ «Əhzab» surəsi, ayə 41.

⁵ «Ali-İmran» surəsi, ayə 41.

Bu ayədə xüsusi olaraq Həzrət Zəkəriyyaya çox zikr etmək əmr olunur. Allahın peyğəmbərlərinin və övlialarının bəhrələndikləri hər bir hidayətə tabe olmağa başqaları da məmurdurlar və onlara iqtida etməlidirlər. Əlbəttə, əgər həmin əmrin yalnız həmin şəxsə məxsus olduğuna dair dəlil olan hal istisnadır. Çox zikr etmək məsələsində isə buna dair nəinki dəlil yoxdur, hətta tam tərsinə, ümumilik ifadə edən dəlillərin çoxluğu gözə dəyir.

Saf ixlasın təsiri

Əlbəttə, Allahı zikr etməyin və Onu yad etməkdə davamlı olmağın çox təsirləri vardır. Lakin saf ixlasın təsiri çox zikr etməyin təsirindən çoxdur. Əslində çox zikr etmək elə ixlasla zikr etmək deməkdir. İxlası olmayan zikrin kəmiyyət baxımından çoxluğu müşahidə olunsada, az zikr hesab olunar.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤْنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

«Həqiqətən münafiqlər Allaha qarşı hiyləgərlik edirlər, halbuki, Allah onları aldadır. Onlar namaza durarkən süst qalxır, camaatla riyakarlıq edir və Allahı çox az yada salırlar»¹ ayəsinin təfsirində belə bir hədis vardır. Həzrət Əli (ə) buyurur: **«Kim Allahı gizlində zikr etsə, Onu çox zikr etmişdir. Münafiqlər Allahı aşkarda zikr etsələr də, gizlində əsla zikr etməzlər»**.²

Hədisin mənası budur: Dünya varidatı kiçik bir şeydir. Münafiqlər əslində dünyadan xilas olmaq üçün deyil, onu özlərinə cəlb etmək üçün zikr edirlər. Bu da bütün xətalərin

¹ «Nisa» surəsi, ayə 142.

² «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 164.

köküdür. Bu səbəbdən onların zikr kəmiyyət baxımından çox olsa da, həqiqətdə çox azdır.

Hər bir zikr əhrimənin ordusunun qara qəlblərinə sancılan bir ox olduğundan düşmən kənardan hücum edərkən, əhrimənin təzyiqi, nəfs-əmmarənin¹ istəkləri daxilindən insanı yeyərkən, Allahı çox zikr etməklə Ondən kömək diləmək, Ona sığınmaq lazımdır. Necə ki, kiçik cihad barədə deyilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

«Ey iman gətirənlər, bir dəstə ilə qarşılaşarkən möhkəm durun və Allahı çox zikr edin, bəlkə nicat tapdınız».²

Allahı çox zikr etmək barədə əmrin olması, həmçinin bu əmrə tabe olmaqla ondan faydalanmağın mümkünlüyünü nəzərə alsaq, Allah-Təala xilas olanları, iman əhlini, təhlükələrdən nicat tapanları çox zikr etdiklərinə görə tərif edir:

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا

«Ancaq iman gətirib yaxşı işlər görən, Allahı çox zikr edən...»³

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

«Şübhəsiz, Allaha və axirət gününə ümid bəsləyən və Allahı çox zikr edənlər üçün Allah Rəsulunun rəftarında həyat örnəyi və nümunəsi vardır».⁴

¹ İnsanı pisliklərə çəkən nəfs.

² «Ənfal» surəsi, ayə 45.

³ «Suara» surəsi, ayə 227.

⁴ «Əhzab» surəsi, ayə 21.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ... وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

«Allaha çox zikr edən kişilər və qadınların hamısı üçün məğfirət və böyük bir mükafat hazırlamışdır!»¹

Qeyd: Allah ayələrini və məzhərlərini zikr etməyin təsiri

Daxili, ya xarici düşməyə qalib gəlməkdə Allahın ayələrini və məzhərlərini zikr etməyin də xüsusi rolu vardır. Buna görə də Allah-Təala Həzrət Peyğəmbər (s) göstəriş verir ki, keçmiş rəhbərləri yada salsın. Onların hər biri öz həddində Allahın əsmaul-hüsnaından birinin məzhəri olmuşdur. Peyğəmbərə (s) deyilir ki, kama çatmaq üçün onların sünnəsini (adət-ənənələrini), sirəsini (həyat tərzini) xatırlasın:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

«Və bu kitabda İbrahimi xatırla ki, o, çox doğruçu və peyğəmbəri idi».²

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

«Və bu kitabda Musanı (da) xatırla ki, o, saflaşmış, Allahın seçilmiş, elçi və xəbər gətirən idi».³

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ

¹ «Əhzab» surəsi, ayə 35.

² «Məryəm» surəsi, ayə 41.

³ «Məryəm» surəsi, ayə 51.

«Və bu kitabda İsmaili xatırla. O, vədlərində doğruçu və (Allahın) elçi(si və xalqa) xəbər gətirən idi».¹

وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

«Və bu kitabda İdrisi xatırla ki, o, çox doğruçu və peyğəmbər idi».²

Qurani-Kərimdə buna buna bənzər ayələr çoxdur. Allah-Təala öz böyük Peyğəmbərini (s) keçmiş peyğəmbər və övliyaları yad etməyə dəvət edir, bunu risalət əhdini yerinə yetirməkdə ona qüvvə verəcək amili bilir. Necə ki, Allahı yad etmək, yad edərkən də ixləsli və davamlı olmaq zalımlar üzərində zəfər çalmaq üçün təsirlidir. Buna əsasən, Allah-Təala Həzrət Musanı və Harunu Firon və onun tərəfdarlarını haqqa dəvət etməyə ezam etdikdə belə buyurur:

اَذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي

«Sən və qardaşın Mənim möcüzələrimlə birlikdə gedin və Məni yada salmaqda süstlük göstərməyin».³

Həzrət Musa da Allahdan qardaşı Harunu özü üçün şərik və vəzir istəyərkən bunu çox zikr üçün əsas hədəflərdən biri bilir:

وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي كَيْ تَسُبَّكَ كَثِيرًا وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا

«Onu işimə şərik et ki, Səni pak sifətlərlə çox mədh edək və pak bilək və Səni çox yad edək».⁴

¹ «Məryəm» surəsi, ayə 54.

² «Məryəm» surəsi, ayə 56.

³ «Taha» surəsi, ayə 42.

⁴ «Taha» surəsi, ayə 32-34.

Allah yad etməyin mühüm sayıla biləcək təsirindəndir ki, bəzən Allah-Təala qüdrəti, qüvvəni və gücü qorumağı əmr edir:

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ

«Sizə verdiklərimizi əzmlə, möhkəm iradə ilə qəbul edin».¹

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ

«Ey Yəhya, kitabı qüvvətlə tut!»²

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ

«Onların müqabilində bacardığınız qədər qüvvə tədarük görün».³

Bəzən də süslüyü qadağan edir:

اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي

«Məni yada salmaqda süslük göstərməyin».⁴

Belə bir qüvvədən, Allahı yad etməkdən kömək almaq və qüdrət zühurunun məzhərinə diqqət etmək və ilahi qüvvənin hazır olması üçün Həzrət Musaya əmr olunur ki, öz ümmətini Allahın qüdrət təcəllə edən günləri ilə tanış etsin və xatırlatsın:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 63.

² «Məryəm» surəsi, ayə 12.

³ «Ənfal» surəsi, ayə 60.

⁴ «Taha» surəsi, ayə 42.

«Həqiqətən Biz Musanı Öz nişanə və möcüzələrimizlə göndərdik ki: Öz qövmini zülmətlərdən nura tərəf çıxart. Və Allahın günlərini onların yadlarına sal ki, həqiqətən bunda hər bir səbr və şükr edən üçün nişanələri vardır».¹

Allahın qeyri-adi feyzə təcəlla edən, varlıq aləminin gizli sirlərindən bir qismi aşkar çıxan və örtülü həqiqətlərdən bir zərrə müşahidə edilən hər mərhələ və hər zaman kəsiyi Allahın xüsusi günlərindən biridir. Əgər bu ayə İmam Mehdivin (ə.f) zühuru, rəcət və Qiyamət günü kimi təfsir olunursa, bu həmin günün yalnız onlara məxsus olduğunu bildirməz. Bu sadəcə ayədə deyilən «gün» kəlməsinin aid olduğu günlərin nümunələridir.

Allahı unutmağın təhlükələri

Deyilənlərdən məlum olur ki, Allahın zikrini unutmaq təhlükəsi varsa, bu, daxili və xarici düşmən qarşısında məğlub olmaq deməkdir:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى

«Məni yad etməkdən üz döndərən kəs üçün isə mütləq sıxıntılı həyat olacaqdır və Qiyamət günü onu Məhşərə kor gətirərik».²

فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

«Buna görə də Bizi yad etməkdən üz döndərən və yalnız bu dünya həyatını istəyən kəs(lər)dən üz döndər».³

Allahı unutmağın və Onun adını yaddan çıxarmağın mənfi təsirləri əqli baxımdan belə təhlil olunur: Allah-Təala nəinki

¹ «İbrahim» surəsi, ayə 5.

² «Taha» surəsi, ayə 124.

³ «Nəcəm» surəsi, ayə 29.

təkcə insanın xalığı failidir, hətta onun asılı hüviyyətinin varlıq səbəbi, həmçinin qeyri-müstəqil şəxsiyyətinin qəyyumdur. Belə ki, onun qəyyumunu, yəni Allahı tanımadan onun özünü tanımaq mümkün deyil. Çünki asılılıq və qeyri-müstəqilliyin anlamını tanımaq üçün əvvəlcə Allahı, yəni nəfsi və müstəqil varlığı tanımaq gərəkir. Həmin qəyyum və varlıq səbəbi unudularsa, insanın öz hüviyyəti də unudulmuş olur. İnsan öz hüviyyətini unudan təqdirdə hüviyyət qarətçilərinin uzatdıqları əli də hiss etməyəcək. Təhlükə hiss olunmayanda düşməne qarşı heç bir tədbir görülmür. Nəticədə insanın bütün idrak və təhrikedici hissləri əhrimənin əsarətinə düşür. Bu zaman insana, rəhbərliyi ələ keçirən bu şər qüvvənin istəkləri əsasında anlamağa çalışır və onun tələbi ilə əməl olunur. Hər yaxşı iş onun nəzərində pis, hər pis iş isə yaxşı görünür:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

«Allahı unutduqlarına görə, Allahın da onları özlərinə unutturduğu kəslər kimi olmayın! Onlar həmin fasiqlərdirlər!»¹

Bəziləri deyir ki, «özünü tanıyan Allahını tanıyar» hədisi yuxarıdakı ayə ilə qəziyyənin əsli və qəziyyənin ziddinin əksi nisbətindədir. ² Yəni əgər Allahı tanımaq insanın özünü tanımağa bağlıdırsa, deməli Allahı unutmaq və onu tanımamaq insanın özünü unutmasından və tanımamasından irəli gəlir.

İstənilən halda Allahı zikr etmək insanın hüviyyətini xatırlamağa və onu ucaltmağa səbəbdir. Allahı unutmaq isə hüviyyəti unutmaq və onu hücum edənlərin məngənəsində buraxmaq deməkdir. Bu vəziyyətdə artıq insanın hüviyyətindən

¹ «Həşr» surəsi, ayə 19.

² Bu, məntiq elmindəki qəziyyələr bəhsinə aiddir.

heç bir əsər qalmayacaq. Onun yerinə başqa bir varlıq gələcək ki, bütün qərəzli və şər niyyət və əməlləri özü üçün səadət, təkamül kimi qəbul edəcək.

ALTINCI FƏSİL**ƏN YAXŞI ZAKİR VƏ MƏZKUR**

Haqqı zikr etmək kamil vücud deməkdir. Varlığın hər kamalı ən ali formada Allah üçün sabitdir. Allah-Təala bu baxımdan ən kamil zikrə sahibdir. Zikr bəhsinin əvvəlində də qeyd olundu ki, Allah-Təala zakir, məzkur və zikr baxımından, həmçinin ixlas, davamiyyət, ümumiyyətlə zikrin kamilləşməsinə aid olan bütün digər xüsusiyyətlər baxımından bütün mərtəbələrə cəmi şəkildə sahibdir. Buna əsasən, Əhli-Beytdən (ə) nəql olunan dualarda Allah-Təala ən yaxşı zakir və məzkur kimi xatırlanır. Buna misal «Covşən kəbir» duasıdır. Ondan sonra «Şəbaniyə» minacatında, «Zakirlərin minacatı»nda və «Kumeyl» duasında Allah hüzurunda zikrin kəmiyyət və keyfiyyətdən söhbət açılır.

İmam Səccadın (ə) öz atalarından, onların da Həzrət Peyğəmbərdən (s), o Həzrətin də Cəbraildən (ə) nəql etdiyi «Covşən kəbir» duasında deyilir: «Ey zikr edənlərin ən xeyirlisi! Ey zikr edənlərin ən xeyirlisi! Ey zikri şirin olan! Ey zikri unudulmayan! Ey zikri zakirlər üçün şərəf olan! Ey zikri olunanların ən izzətlişi! Ey ən xeyirli zakir və məzkur!»

Bu cümlələrdən anlaşılır ki, Allah-Təalanın «zakir» və «məzkur» adları Onun əsmaul-hüsnaıdır.

Allahın «ən xeyirli zakir» və «ən xeyirli məzkur» olması təsir və feillərdə olan tövhidlə ziddiyyət təşkil etmir. Bunun zati və vəsfî tövhidlə də ziddiyyəti yoxdur. Çünki Allahdan başqasını zikr etmək əgər Onu unutmaq sayəsində baş verirsə, onda ona heç zikr deyilməz. Əgər Allah zikr olunursa, o zaman

zatən başqa heç kəs hesabda olmaz. Ortada yalnız Onun məzhəri, ayələri və Onun zikri ola biləcək digər nişanələri olar.

Onu xatırlamağın şirinliyinin və zikrinin şərəfətinin sirri, davamiyyətinin rəmzi ötən fəsillərdən qeyd olundu. Burada işarə olunan məsələ odur ki, əgər zikr edən Allahdırsa, burada heç vaxt unutqanlıq olmaz:

مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

«Sənin Rəbbin əsla unutqan deyil».¹

Əgər zikr edən Onun təkvimi ayə və nişanələridirsə, onda bilməliyik ki, cahan başdan-başa həmişə Onu xatırlayır və elə bir varlıq yoxdur ki, bir an Onu təsbih etməsin, səcdəyə getməsin və ona tərəf qayıtməsın. Deməli, bu cür demək doğru olar: «Ey zikri unudulmayan!»²

Zikrin davamlılığı

Allahı zikr etməyin kamil vücud olması məlum olduqdan sonra bildik ki, Allah onun ən kamil formasına sahibdir. Allaha ibadət edən salik də çalışır ki, Allahın əxlaqı ilə sahib olsun, Onun sifətlərini özündə canlandırsın və Haqqı zikr etsin. Çünki bizim dua edərkən Allahdan istədiyimiz ən mühüm şey Allahın möminlərə əmr etdiyi zikr, onu çoxaltmaq, onunla təvəssül etmək, onda davanlı olmaqdır. Zikr hətta bir cür də olsa, onda davamiyyətli olmaq yaxşıdır. Çünki davamiyyət zikrin çoxluğu deyil.

«Şəbaniyyə» xütbəsində deyilir: **«İlah, mənə zikr etməyi ilham et», «Sənin zikrində davamlı olmağı mənə nəsib et».**

¹ «Məryəm» surəsi, ayə 64.

² «Cövşən Kəbir» duasından.

«Kumyel» duasında belə deyilir: «Zikrinlə Sənə yaxınlıq axtarıram... Mənə zikrini ilham et... Dilim sənin zikrinlə məşguldur... Mənim gecə-gündüzdəki vaxtımı Öz zikrinlə, yadınla abad et... Onun zikri şəfadır».

«Əbu Həmzə Somali» duasında deyilir: «İlahi, bizi öz zikrinlə məşğul et... İlahi, mənə öz xüsusi zikrini nəsib et».

Yəni həm xüsusi olaraq Səni yad edirəm, həm də Sən xüsusi olaraq məni yad edəsən.

Bu yerlərdə istəklərin çoxu Allahı zikr etməyə aiddir. Davamlı olmaqdan əlavə Allahı yad etməkdə qəlbin bağlılığı, şeydalıq, taqətsizlik də bəndənin Allahı yad etməkdə ən kəml mərhələsidir.

Zikr vəsflərinin ən əhatəli olanıdır

Əlbəttə, belə bir zikr insanın ömrünü abad edir. Çünki unutqanlıqla keçən ömür viran olar. Səhvlərlə ötən ömür də bərbad olar. Zikr vəsflərinin ən əhatəli olanı və on beş münacatdan biri olan zakirlərin minacatıdır. İmam Səccada (ə) nisbət verilən minacatın on beşinci hissəsində deyilir: «Sənin bizə verdiyi ən böyük nemətin zikrini dilimizə cari etməyindir. Həm təkliddə, həm toplumda, həm gecə, həm gündüz, həm aşkarda, həm gizlədə, həm rahatlıqda, həm çətinlikdə zikrini bizə ilham et. Bizi gizli zikr ilə ənis-munis et. Qəlblər Sənə doğru açılib. Fərqli ağıllar Sənin mərifətin üçün bir yerə toplaşib. Qəlblər yalnız Səni zikr etməklə arxayınlaşır. Nəfslər yalnız Səni görəncə sakit olar. Sənin zikrindən başqa bütün ləzzətlərdən Sənə sığınıram. İlahi, Sən demisən və Sənin sözün haqdır: «Ey iman gətirənlər! Allahı çox zikr edin, Onu səhər-axşam təsbih edin!» Sən demisən və Sənin sözün haqdır: «Məni zikr edin ki, Mən də sizi zikr edirəm». Bizə zikr etməyi əmr etmisən və vəd etmisən ki, şərəfət və böyüklüklə bizi zikr

edəsən. İndi biz Səni əmr etdiyini kimi zikr edirik. Bizə vəd etdiyini nəşib et, ey zakirlərin zakiri!»

Qeyd: Zikrin qaydası

Allahı zikr etmək bəzən dua formasında olur. Bu, inşa¹ ilə baş verir. Bəzən isə zikr Allahın vəsfi, onun vücudu, zati sifətlərinin Onun zati ilə eyniliyini iqrar etməklə olur. Bu, artıq inşa deyil, xəbər kimi ifadə edilir. Burada zikrin duadan daha geniş mənalı olduğunu məlum olur. Dua və zikrin hər birinin, onları bir-birindən ayıracaq özünəməxsus özəllikləri olmasından əlavə, bəzən xəbər cümləsinin inşa qəsdı ilə işlənməsi də mümkündür. Bu zaman həmin xəbər cümləsi dua rəngini alır. Əlbəttə, istək qarşısında dua etmək, bir şey istəmək mənasında deyil, Allahı çağırmaq mənasındadır.

Diqqət: Salik və zakir insanın ən son həddə olan rahatlığı

Allahın adını əvvəlcə dili ilə, sonra qəlbi ilə diri saxlayan salik və zakir insan – məzkur olan Allah zakirə tam sahib olduğu üçün – Allahın səltənətinin hüzuru səbəbindən iztirabda olur. Bu bəyənılən təşviş və qorxu onun ən son həddə rahatlığıdır. Buna görə də salik və zakir olan insan məzkurdan mədət umur, Onun adının və zikrinin ağırlığına Allahın inayəti ilə dözü.

Qurani-Kərim də qəlbləri Allah üçün çırpınan zakir möminlərin öyərək onların son həddə olan rahatlıqlarını belə vəsf edir:

¹ Rica, xaiş, əmr və bu kimi tələb və istək ifadə edən müraciət forması.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

«Möminlər yalnız o kəslərdir ki, Allah zikr olunduqda qəlbləri qorxar, Onun ayələri onlara oxunan zaman imanlarını artırır və daim öz Rəbblərinə təvəkkül edərlər».¹

Qurani-Kərim özü zikr olduğu üçün – sonradan deyiləcək qayda ilə – kitab barəsində belə deyilir:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِي تَفْشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ
يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي
بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

«Allah sözün ən gözəlini – ayələri biri digərinə bağlı və bir-birini açıqlayan, təfsir edən, bir-birinə bənzəyən kitab nazil etmişdir. Rəbblərindən qorxan kəslərin dəriləri ondan titrəyər. Sonra onların dəriləri və ürəkləri yumşalar və onlar rahatlıq və Allaha inam taparlar. Bu, Allahın hidayətidir ki, istədiyi kəsi onun vasitəsi ilə doğru yola istiqamətləndirir. Allah kimi azğınlıqda boşlasa, onun əsla bir yol göstərəni olmayacaqdır».²

Bu kimi ayələrdən belə anlaşılr ki, salik yolun əvvəlində Allahı yad edərkən qorxur, müqəddəs bir qorxu onun qəlbinə hakim kəsilir. Sonra yavaş-yavaş məzkur ilə ünsiyyət qurur, Onun kəlamını oxuyub eşitməklə iman artır. İmanının artması onun, əmin-amanlıq qalasına daxil olmasına, qorxu və bu kimi hallardan qorunacaq yerə sığınmasına səbəb olur. Sonra onun zahiri və batini, qəlbi və qəlibi Allahı zikr etməklə aramlıq tapır və yumşalır. Əgər **«Allahı zikr etməklə qəblər aramlıq**

¹ «Ənfal» surəsi, ayə 2.

² «Zumər» surəsi, ayə 23.

*tapar»*¹ deyilsə, bu, işin sonuna görədir. Çünki yolun əvvəlində salik titrəyişlərlə qarşılaşa bilər. Necə ki, ilk dəfə okeana dalarkən insanı qorxu bürüyür. Əlbəttə, bəzi dalgıclar həтта ilk dəfə suya dalmağı məşq edərkən rahatlıqla bu işin öhdəsində gələ bilər. Necə ki, ilk dəfə okeana dalarkən insanı qorxu bürüyür. Əlbəttə, bəzi dalgıclar həтта ilk dəfə suya dalmağı məşq edərkən rahatlıqla bu işin öhdəsindən gələ bilərlər. Lakin bu şücaət hər kəsə nəsib olmur. Rahatlıq halı yaratmaq üçün ilahi övliyaların həyatında, tarixin acı hadisələri, əhrimənin hücumu qarşısında helm və dözümlü nümayiş etdirmələrinə nəzər salmaq və xatırlamaq çox mühüm təsirə malikdir. Allahı yad etməkdə səbr, istiqamət və rahatlıq elə Onu yad etməyin nəticəsində yaranır.

Qeyd: Qəsavətli qəlbin qorxusu

Allahı unutmaqla qəsavətli və səhvlərlə dolu qəlbə dolan qorxu salikin yolun əvvəlində rastlaşdığı qorxu deyil. Eləcə də Allahı unutmaqla insana hakim olan rahatlıq salikə yolun sonunda nəsib olan rahatlıq deyil. Çünki bunların biri doğrudur, digəri yalan, biri mükafatdır, digəri cəza.

Qurani-Kərim doğru əmin-amanlıqla yalançı əmin-amanlıq barədə, həmçinin səhih rahatlıqla səhih olmayan rahatlıq barədə buyurur:

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ

«Məgər Allahın məkrindən və qəfil əzabından xatircəmdirlər? Halbuki, ziyanı uğramış dəstədən başqa heç kəs özünü Allahın məkrindən amanda bilmir».²

¹ «Rəd» surəsi, ayə 28.

² «Əraf» surəsi, ayə 99.

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

«İman gətirib imanlarını zülmə qarışdırmayanlar üçün əmin-amanlıq vardır və onlar hidayət olunmuşlardır».¹

Buna əsasən, mömin olmayanın əmniyyəti yalançı hiss, zəif idrakın məhsuludur. Möminin əmniyyəti isə doğru hiss və üstün idrakın nəticəsidir.

Qeyd: Allahi yad etməyin qəlbə təsiri

Allahı zikr etmək nəfsani mələkə olmayanadək, doğru rahatlıq yaranmayacaq. Çünki Allahın adını dilə gətirmək eynilə ağacın budağına su vermək kimidir ki, bu da budağın tozunu yumaqdan başqa bir işə yaramaz. Lakin Allahı qəlb ilə zikr etmək ağacın kökünə su vermək kimidir ki, bu suvarma səmərə verəcək. Buna görə də Allah-Təala buyurur:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

«Səhərlər və axşamlar öz qəlbində yalvarıb-yaxararaq, qorxu ilə və səsini ucaltmadan Rəbbini yada sal və qafillərdən olma».²

Qəfləti aradan aparmaqda təsirli olan, nalə və fəryadla Allahı qəlbən zikr etməkdir.

Belə bir xatırlamanın faydalı təsiri budur ki, əvvəla bu, salik və zakir olan insanı qurub-yaratmağa, İslam cəmiyyətinin ehtiyaclarını təmin etməyə və bu kimi faydalı işlərə vadar edir. Bununla da hər nö tənbellikdən, zahidlik adı ilə bir kənara çəkilib ancaq öz dərdinə qalmaq kimi bəyənilməyən adətlərdən

¹ «Ənam» surəsi, ayə 82.

² «Əraf» surəsi, ayə 205.

xilas olur. İkincisi, heç bir faydalı iş onu Allahı yad etməkdən qəflətə salmır, bununla da əlini halal çəkib harama bulaşmaq, ya başqa bir günaha düşmək ehtimalı olmur. Allah-Təala buyurur:

رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ
الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

«Heç bir ticarət və alış-verişin Allahı yad etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmadığı kişilər. Onlar ürəklərin və gözlərin pərişan və fərqli olacağı gündən qorxurlar».¹

Bu ilahi insanlar Allahı yad etməkdə yol qət etmələri nəticəsində təkcə namaz kimi bədən ibadətindən deyil, həm də maddi ibadətlərdən qəflətdə qalmaz, mallarının zəkatını ödəyərlər.

Yer üzündə Məscidul-Həramdan sonra ən üstün məscid Mədinədəki Məscudun-Nəbidir. Günlərin ağası, müsəlmanların bayramı cümə günüdür. Namazın özü də bir zikr olaraq tanındılır. «Cümə surəsində cümə namazı da «Allahın zikri» adı ilə bəyan olunur. Dilləri ilə zikr etsələr də Allahı qəlbən zikr etməkdən məhrum olan bir dəstə cahanda rayı bərabəri olmayan bir imama, yəni Həzrət Peyğəmbərə (s) iqtida edirlər. Bu qədər məziyyətləri; şərəf dolu məbədi, ibadəti, xütbəyə qulaq asmağı, xətibin özünü buraxıb ticarət malları gətirənlərin təbil səsinə doğru qaçır, ucuz mal almağa, ya daha çox sərmayə əldə etməyə çalışırlar:

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

¹ «Nur» surəsi, ayə 37.

«Bir ticarət, ya əyləncə gördükdə, səni ayaq üstə buraxıb onun tərəfinə axışarlar. De: Allahın dərgahında olan şey əyləncədən və ticarətdən daha xeyirlidir. Allah ruzi verənlərin ən yaxşısıdır!»¹

Dini mətnlərin əhatəsini xatırlatma

Allahın adının maarif, əhkam və hikmətləri xatırlamaqla yanaşı olması üçün Allah-Təala keçmişin dini mətnlərinin əhatə etdiklərini xatırladır və hazırdakılara buyurur:

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

«Sizə verdiklərimizi əzmlə, möhkəm iradə ilə qəbul edin və orada olanları xatırlayın, bəlkə təqvalı olasınız».²

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا

«Evlərinizdə oxunan Allahın ayələrini və hikməti xatırlayın. Həqiqətən, Allah daim ən kiçicik xırdalıqları belə görəndir və xəbərdardır».³

Buna görə də Allahı yad etməyi təmin etmək üçün münasib fürsətlər seçmişdir:

فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ

«Rəbbinizdən mərhəmət və ruzi diləməyinizdə sizə heç bir günah yoxdur. Ərafatdan axışarkən Məşərül-Həram yanında

¹ «Cümə» surəsi, ayə 11.

² «Bəqərə» surəsi, ayə 63.

³ «Əhzab» surəsi, ayə 34.

*Allahı yada salın. Sizi hidayət etməsinin şükrü olaraq Onu yada salın və əslində siz bundan əvvəl azğınlardan idiniz».*¹

Allahın bəzi adlarının təsirsiz, ya az təsirli olmasının sirri budur ki, Allahı zikr etməyə diqqət nə qədər zəif olsa, oradakı boşluqları qəflət doldurur. Qəflətin Allahdan üstün tutulması eynilə dünyanı axirətdən üstün tutmaq, Həzrət Peyğəmbəri (s) tək qoymaq kimidir. Nəfsani vəsflərin və xarici təsirlərin və təsirlənmələrin qarşı tərəfdə duran ziddi də vardır. Necə ki, **«Mənə ibadət et və namazı Məni anmaq üçün qıl»**² Allahın xalis zikri olan namaz, insanı pis işlərdən çəkindirirdiyi kimi, pis işlər də insanı namazdan və Allahı zikr etməkdən çəkindirir.

Haqqı xatırlamağın və batili unutmağın ziddinin təsiri

Allahın zikrinin aradan getməsində dünyaya üz tutmağın və onun tamahına aldanmağın təsirini hədis toplularında, xüsusilə «Nəhcül-bəlağə»də görmək olar. Həzrət Əli (ə) belə buyurur: **«Bilin ki, arzular ağıl aradan aparar və Allah zikrini unutdurar. Uzun və yalançı arzulardan əl çəkin. O, aldanma vasitəsidir. Sahibi isə aldanmışdır»**.³ Həmçinin buyurur: **«Ölümü xatırlamaq məni mənasız işlərdən, oyunlardan saxlayır. Axirəti unutmaq insana haqq söz deməyə mane olur»**.⁴

Əlbəttə, ölümü yada salmaqdan məqsəd ölümdən sonrakı həyatı, hesabı, mükafat və cəzanı yad etməkdir ki, ölüm Allaha tərəf qayıtmaqdır. Bu barədə qısa olaraq bəhs ediləcək.

Haqqı xatırlayıb batili unutmaq, ya batili unutmaq, ya batili xatırlayıb haqqı unutmağın təsiri və təsirlənməsinin başqa

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 198.

² «Taha» surəsi, ayə 14.

³ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 86.

⁴ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 84.

bir nümunəsini Həzrətin məşhur cümləsindən anlamaq olar: «Sizin üçün iki şeydən qorxuram; həva və həvəsinizə tabe olmaqdan və uzun-uzadı arzulardan. Həva və həvəsə tabe olmaq haqqın qarşısını alar. Uzun arzular isə axirəti unutturur».¹

Yəni Haqqı yad etmək nəfsə tabe olmağa mane olduğu kimi, həva və həvəsə tabe olmaq da insanı Allahı yad etmək meyindən saxlayar. İmam Sadiq (ə) buyurur: «Malın çoxluğu günahları unutmağa səbəb olar. Haqqı yad etməyi tərk etmək isə qəlblərin daşlaşmasına səbəb olar».²

¹ «Nəhcül-bəlağə» xütbə 42.

² «Vəsailuş-şiə» cild 15, səh. 280.

YEDDİNCİ FƏSİL

ZİKRİN NÜMUNƏLƏRİ

1. Kamil insan

Haqqı zikr etmək və Onu xatırlamaq Allahın əsmaul-husnasındandır. Ötən bəhslərdə bu, bir neçə dəlil ilə isbat olundu. Burada demək isdədiyimiz budur ki, Haqqı xatırlayan hər şey Onun zakir adının məzhəridir. Allahın zakir olmasının məzhərləri arasında kamil insan, xüsusilə Əhli-beyt (ə), həmçinin səmavi kitablar, o cümlədən Qurani-Kərim kamil güzgü, tam olan ayə və Haqqın zikrini özündə cəm edən varlıqlardır. Buna görə də Allah-Təala bəzi əşyaları, ya şəxsləri zikr olaraq tanıtdırır və onları bu sifətlə tərifləyir: Məsələn:

فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا ۖ قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا
رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

«Ey iman gətirən agıl sahibləri, Allahdan qorxun! Şübhəsiz, Allah sizə bir zikr nazil etmişdir. Elə bir peyğəmbər ki, iman gətirib yaxşı işlər görənləri zülmətdən nura tərəf çıxarmaq üçün Allahın aşkar və aydınlıq gətirən ayələrini sizə oxuyur. Və kim Allaha iman gətirsə və yaxşı işlər görsə, Allah onu altından çaylar axan Cənnətlərə və bağlara daxil edər, orada əbədi qalarlar. Həqiqətən, Allah ruzini ona gözəl etmişdir!»¹ ayəsində zikrin Həzrət Peyğəmbər (s) tətbiq olunma ehtimalı vardır. Yəni Həzrət Peyğəmbər (s) «zikr» kəlməsinin bəyanı kimi deyilir, bu da «zikr» kəlməsindən

¹ «Təlaq» surəsi, ayə 10-11.

məqsəd Həzrət Peyğəmbər (s) olduğu anlamına gəlir. Burada «nazil etmə» ifadəsinin də maneəsi yoxdur. Çünki Peyğəmbərin (s) Allah yanında bir məqamı vardır. Onun risalətinə «göndərmə» deyilməsi doğru olduğu kimi «nazil etmə» də Həzrətin təbiət aləminə enməsi və təcəllə etməsi anlamında doğru olar.

Bəzi başqa ayələrdə «nazil etmə» ifadəsi bu mənada işlədilmişdir. Məsələn:

وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

«Onunla nazil olan nura (onun kitabına) tabe olanlar həmin nicat tapanlardır!»¹

Bu ayədə belə ifadə olunur ki, Quran Həzrət Peyğəmbərlə (s) birlikdə nazil olmuşdur. Yəni hər ikisi Allah-Təala tərəfindən nazil edilmişdir. Deməli, həm Quranın, həm də kamil insanın Allah yanında bir məqamı vardır və həmin məqamdan nazil ediləblər. Nəticə budur ki, «Təlaq» surəsindəki «nazil etmə» ifadəsinin Peyğəmbərə (s) şamil edilməsinin heç bir maneəsi yoxdur.

Kamil insanın Allahın zakir adına məzhər olmasına başqa bir dəlil İmam Sadiqdən (ə) nəql edən hədisdir: «Bir yerə toplaşıb Allahın və bizim adımızı xatırlayan elə bir dəstə yoxdur ki, Qiyamətdə həmin dəstəyə həsrət çəkilməsin».

Sonra İmam Sadiq (ə) İmam Baqirdən (ə) nəql edir: **«Həqiqətən bizim adımızın zikri Allahın zikridir. Düşmənlərimizin adının xatırlanması isə Şeytanın adının xatırlanmasıdır».**²

¹ «Əraf» surəsi, ayə 157.

² «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 153.

Bu hədisin bizim müddəamıza dəlil olması belədir ki, əgər Əhli-beyt (ə) kimi kamil insan Allahın adının və zikrinin məzhəri olmasa, onları xatırlamaq əsla Allahı xatırlamaq əsla Allahı xatırlamaq olmayacaq. Çünki Haqq yalnız Allahdır. Yalnız Allahın adı və zikri Haqqı zikr etməkdir. Kamil insan Haqqı xatırlamanın məzhəri olduğu üçün onun adı və zikri Allahı zikr etməkdir. Ola bilsin, tam məzhər olmaq və Allahın cəmal və cəlalında kamil insanın fəna olmasına görədir ki, mərhum Şeyx Səduq heç bir tərəddüd olmadan deyir: «Peyğəmbər (s) və Əhli-beytinə (ə) salavat göndərmək Allah yanında təsbih, təhlil və təkbirə¹ bərabərdir».²

Bu təhlilin əsası və sənədi budur: Bəzi İslami mənbələrdə deyildiyi kimi Allahın tayı olmadığı kimi Onun «la ilahə illallah»ının da tayı və misli yoxdur.³ Əgər salavat kimi bir kəlmə «la ilahə illallah»a tay tutulursa, bunun mənası budur ki, kamil insanın özünə aid heç nəyi yoxdur. Belə ki, Allah, Onun əsmaul-husnası və ali sifətlərindən başqa bir şey deyil. Bu baxımdan onlara salavat göndərmək tayı olmayan bir şeyə taydır. Yəni kamil insan əsmaul-husnaya yad və özgə deyil. *Diqqət edin!*

2. Allahın yazılmış zikri

Qeyd olunanlardan zakir Allahın təkvini kitabı olan kamil insana zikr deyilmə məsələsi məlum oldu. Yeni bir təhqiqat ilə buna başqa bir şahid də tapmaq olar.

Zikrin nümunələrindən ikincisi - Quran, ya başqa səmavi kitab olmaqla - Allahın yazılı kitabıdır. İlahi səhifə (kitab) özünün təkvini tərəfindən Allahın zikrinin eyni olmaqla yanaşı,

¹ Müvafiq olaraq «Subhanəllah», «La ilahə illəllah» və «Allahu əkbər» demək.

² «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 194.

³ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 208.

əhatə etdiyi mətləblərə, dəvətə və çağırışlara görə zikr edənlərin ən xeyirlisi olan Allahın tələffüz olunan, yazılı və zehni zikridir. Allah-Təala Həzrət Nuh (ə) və Hud (ə) kimi keçmiş peyğəmbərlərin kitab və peymanından belə söz açır:

أَوْعِظْتُكُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا
وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

«Yoxsa Rəbbiniz tərəfindən sizə özünüzdən olan bir kişinin dili ilə sizi qorxutmaq, sizin də təqvalı olmağınız üçün və bəlkə rəhm olunarsınız deyə bir öyüd-nəsihət gəlməsinə təəccüb etdiniz?»¹

Allah Quranı bəzən mütləq surətdə «zikr» adlandırır, bəzən isə «hikmətli (həkim) zikr», «aləmlərin zikri» və «zikr sahibi» adları ilə tanıtdırır.

Qurana mütləq surətdə «zikr» deyilməsinə «Hicr» surəsinin 6-cı və 9-cu ayələrində ***«Həqiqətən bu zikri Biz nazil etdik və şübhəsiz, onu Biz Özümüz qoruyarıq»***, «Nəhl» surəsinin 44-cü ayəsində ***«Sənə də bu zikri nazil etdik ki, insanlara onlara nazil olanı açıqlayasan və bəlkə düşümdülər»*** rast gəlmək olar.

«Hikmətli zikr» ifadəsini «Ali-İmran» surəsinin 58-ci ayəsində ***«Sənə oxuduğumuz bu, nişanə və ayələrdən, həmçinin bu yada salan və hikmətli kitabdandır»*** görürük.

«Aləmlərin zikri» ifadəsi «Yusif» surəsinin 104-cü ayəsində ***«Sən onlardan heç bir mükafat istəmirsən. Bu, aləmdəkilər üçün öyüd-nəsihətdən başqa bir şey deyildir»*** deyilir.

«Zikr sahibi» ifadəsi «Sad» surəsinin əvvəlində ***«Sad. And olsun şərəfli və zikr sahibi olaraq yada salan Qurana!»***

¹ «Əraf» surəsi, ayə 63.

gəlir. Quran xəbərlərinin insanın fitrəti ilə həmahəngliyi, cahanın nizamına uyğun olmasına görədir ki, Allah-Təala belə bir kitabı bəşərə daxilindəkilərin xaricindəki hökmlər ilə mütənasiblik anlaşılsın deyə göndərir və bu barədə buyurur:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

«Həqiqətən Biz Qurani öyüd və ibrət olması üçün asan və anlaşılan etdik. Amma heç bir ibrət götürən varmı?»¹

Qeyd: Kamil insana, səmavi kitab, xüsusilə Qurana aid edilən «ad sahibi» və bu kimi mənalarda gələn zikr barəsində, lazım gələrsə, əlavə bəhs olunacaq.

3. Namaz

Zikrin bariz nümunələrindən biri namaz, xüsusilə cümə namazıdır. Dinin sütunu kimi tanıtdırılan namazın əhəmiyyəti onun bütün ilahi Peyğəmbərlərin məktəblərində və məzhəblərdə xüsusi yer tutmasına səbəb olub.

Allah-Təala Həzrət Musanın (ə) ardıcılılarına buyurur: **«Tövrəti və namazı öz nicatınız bilin və onlara arxalanın».**

Həzrət İsanın (ə) davamçılarına buyurur: **«İncil və namazı təhlükələrdən qorunmağın mehvəri sayın və ona söykənin».**

Həzrət Peyğəmbərin (s) yolunu gedənlərə buyurur: **«Quran və namazı bütün bəndlərdən azad olmağa vasitə bilin və ona arxalanın».**

Buradan məlum olur ki, Allah-Təalanın bütün ümmətlərə ümumi çağırışı budur ki, səmavi kitab və namaz nicat mənbəyinizdir. Doğrudur, İncil, Tövrət və Quran namazı da özündə əhatə edir. Lakin xüsusi qeyd olunma baxımından, ümumi müraciətdən sonra xüsusi müraciət olunur və beləliklə

¹ «Qəmər» surəsi, ayə 17, 22, 32, 40.

də namaz müstəqil şəkildə səmavi kitablarla yanaşı qeyd olunur:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ

«Həmişə kitabdan yapışan və namaz qılan kəslər həqiqətən Biz salehlərin və islah edənlərin mükafatını zay etməyəcəyik».¹

Bu ayə bütün zamanlarda yaşayan bütün insanlara aiddir. Yeni Allahın kitabına arxalananlar və namaz qılanlar salehlərdir və biz onların əcrini verəcəyik. Bu ayə Bəni-İsrailin əhvalatını nəql edən əsnada deyilsə belə, müsəlmanlara da samil olur.

Qeyd: Yuxardakı ayədə «yapışın» mənasını verən «yuməssikunə» sözünün kökü olan «təmsik» kəlməsi ilə «imsak» kəlməsinin fərqi vardır. Belə ki, «imsak» bir şeyi süqut etməkdən saxlamaq deməkdir və bununla süqut etməkdə olan insan bundan qorunur. Allah-Təala göyləri süqut etməkdən «imsak» edəndir (qoruyandır):

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

«Şübhəsiz, Allah göyləri və yeri çıxmaması və zavala uğramaması üçün saxlayır».²

«Təmsik» kəlməsinin mənasına gəlincə isə, hər ikisi ilahi zikir olan Quran və sünnəyə tabe olan insan bunlara «təməssük», ya «təmsik» etməklə, yəni arxalanmaqla özünü süqut eləməkdən qoruyur. Allah mütləq Haqdır. Allahın adı və yadı hər növ batıldən, unutqanlıqdan və başqa qəbahətlərdən

¹ «Əraf» surəsi, ayə 170.

² «Fətir» surəsi, ayə 41.

uzaqdır. Namaz da bəndə ilə Allah arasında ayrılmaz bir bağıdır. Namazın vacib olması həmin bu bağı bərqərar olunması üçündür.

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

«Şühəsiz, bu Mənəm – tək Allah ki, Məndən başqa bir məbud yoxdur. Buna görə də Mənə ibadət et və namazı Məni anmaq üçün qıl!»¹ ayəsindən açıq-aydın anlaşılır ki, namazı diri saxlamaqda əsas hədəf Allahın zikrini qorumaqdır. Bu zikr bütün unutqanlıqları aradan aparır. Cümə namazında başqa namazlarda olmayan xüsusiyyətlər vardır. Birinci rəkətdə «Həmd» surəsindən sonra «Cümə», ikinci rəkətdə «Münafiqun» surəsi oxunur. Məhz «Cümə» surəsində namazın Allahın zikri olması vurğulanır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

«Ey iman gətirənlər, cümə günü namaza çağırılan zaman, Allahı zikr etməyə (cümə namazına) tələsin və alış-verişi buraxın! Əgər bilsəniz bu, sizin üçün daha xeyirlidir».²

Münafiqun surəsində də böyük ehtimalla Allahın zikri ünvanı ilə ondan danışılır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَاكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

¹ «Taha» surəsi, ayə 14.

² «Cümə» surəsi, ayə 8.

*«Ey iman gətirənlər, mal-dövlətiniz və övladlarınız sizi Allah zikrindən yayındırmasın! Və kim belə etsə, belələri (əsl) ziyankarlardır».*¹

Qeyd: Çox zikr edən çox namaz qılandır.

Qeyd olundu ki, namaz, xüsusilə cümə namazı Allahın zikridir. Məntiq elminə görə, bu, «icabi-cuzi»² qəziyyədir. Yəni Allahın zikrlərindən bəzisi namazdır. Daim Allahın zikrindən olanların bəzi halları namazda keçir. Bunu «icabi-kulli»³ qəziyyə ilə demək olmaz ki, zikr halında olanların hamısı namaz halındadır, yaxud zikrin bütün halları namaz halıdır. Çünki «icabi-kulli» qəziyyənin əksi «icabi-cuzi» qəziyyədir. Əgər bunun ümumiliyinə dəlilimiz olarsa, o zaman «icabi-kulli» qəziyyənin əksi də «icabi-kulli» qəziyyə olar. Haqqı zikr etmək məsələsində müstəqi sürətdə dəlil vardır ki, zikrin bütün halları namaz halıdır. İmam Baqirdən (ə) bu barədə bir hadisədə deyilir: **«Mömin nə qədər namazdadırsa, Allaha zikr edir, istər qiyam halında olsun, istər oturan halda, istər uzanan halda. Allah-Təala buyurur: «Onlar Allahı qiyam, oturan və uzanan halda zikr edərlər».**⁴

Buna əsasən, çox zikr edən çox namaz qılandır. Daim zikr edən də daim namaz qılandır. Daimi namazın hansı təsiri varsa, daim zikr də eyni təsiri vardır.

Namazın davamiyyətinin ən bariz müsbət təsiri «Məaric» surəsinin 19-23-cü ayələrində deyilənlərdir:

¹ «Münafiqun» surəsi, ayə 9.

² İcab – müsbət, cuzi – mübtədasında «bəzi» kəlməsi işlədilən və ümumillik ifadə etməyən qəziyyə. *Red.*

³ İcab – müsbət, kulli – mübtədasında «bütün» kəlməsi işlədilən və ümumillik ifadə etdən qəziyyə. *Red.*

⁴ «Vəsailuş-şiə» cild 8, səh. 150.

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا إِلَّا
 الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

«Həqiqətən, insan olduqca həris və kəmhövsələ yaradılmışdır. Ona bir zərər və ziyan üz verdikdə, dözməz. Ona bir xeyir yetişdikdə, xəsis və simic olar. Namaz qılanlardan savayı. O kəslər ki, namazlarında davamlı və möhkəmdirlər».

Namaz qılanlar «davamlı qılanlar» kəlməsi ilə izah edildiyi üçün məlum olur ki, «musəlli» (namaz qılan) kəlməsi «ismi-fail» (icraçı) deyil, «sifəti-muşəbbihə» (daimilik ifadə edən sifət) qəbilindəndir. İstənilən halda zikrin davamlılıq halı zikrin davamlılıq halına sahibdir. Əlbəttə, ümuma nazil olan və mənə baxımından ümumiyyət bildirən belə xüsusi yerlərdə deyilənlər doğru olar, lakin sadəcə zikr etməklə, namazı tərk etmək olmaz. Çünki namazın fiqhi hökmü özünün xüsusi məqamının olduğunu göstərir.

Qeyd: Çox zikrin çətinliyi

Zikrin çoxluğu, ya davmiyyəti daimi nəzarətə, hüzura və hesabatə səbəb olur. Bu hal çətinidir. İmam Sadiq (ə) buyurur: **«İnsanların üç şeyə dözümlü olmaz; güzəşt etməyə, qardaşla mal bölgüsündə və Allahı çox zikr etməkdə».**¹

Çox zikrin çətinliyi dedikdə məqsəd qəlbin hüzuru, Allahı qəlbin dərinliklərində yad etməkdir. Əks halda, insanların diqqətini cəlb etmək üçün açıq-aşkar zikr etmək, çox olsa belə həm asan, həm də azdır. Daimi də olsa, müvəqqəti hesab olunar. Çünki dünya mənfəəti az olan yerdir. Dünyaya görə olan hər şey də az sayılar. Bu məsələni Həzrət Əlinin (ə) əvvəldə qeyd olunmuş hədisindən anlamaq olar: **«Allahı**

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 157.

gizlində zikr edən Onu çox zikr etmişdir. Münafıqlar Allahı gizlində deyil, aşkarda zikr edərlər. Allah-Təala buyurur: Onlar özlərini insanlara göstərir və Allahı az zikr edirlər».¹

¹ «Vəsailü-ş-şiə» cild 7, səh. 164.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

AD SAHİBİ OLMAĞIN YOLU

Allahi zikr etmədən zikrin bir mənası olan «ad sahibi» olmaq mümkün deyil. Allahdan payı olmayanın davamiyyəti olmaz:

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

*«Sizin yanınızda olanlar fani olar, bitər. Allahın yanında olanlar qalıcıdır».*¹

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ
الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

*«Onun vəchindən başqa hər şey həlak olandır».*²

Allahın adına və yadına bağlılıqları olmayan kəslər unutqanlığa düçar olar, tarixin bir hadisəsi kimi ötüb keçərlər. Onlar haqda deyilər: Keçmişdə filan sultan, filan padşah olub. Yəni indi ondan heç bir əsər-əlamət qalmayıb. Sadəcə tarix səhifələrində dəfn olunaraq unudulub. Allah-Təala onları tarixin bir əfsanəsi adlandırır:

فَأَنْتَبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ

*«Biz də onları bir-birinin ardınca yola saldıq və onları hekayət və əfsanələr etdik».*³

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 96.

² «Qəssas» surəsi, ayə 8.

³ «Muminun» surəsi, ayə 44.

فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ

«Biz də onları dastanlar etdik və onları tamamilə pərən-pərən saldıq».¹

Əllbətə, məlumdur ki, Allahın pərən-pərən salıb dağıtdığı şey sonradan əsla əvvəlki halına dönməz. Deməli, o kəs, ya o şey ad sahibi olar ki, Haqqı xatırlasın və Allahın adına özünü dərin bağlarla bağlasın. Ona görə də təkcə möhkəm bağlarla Allaha bağlandığına görə deyil, həm də Allahın dını məzhəri və ilahi zikrin kibriya nişanəsi olan Həzrət Peyğəmbər (s) barədə buyurur:

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ

«Adını sənin üçün ucaltdıq».²

Allah-Təala nəinki təkcə Həzrət Peyğəmbəri (s) ad sahibi etdi, həm də onun adını yüksəltdi. Möminn dərəcəsi ucadırsa, alim möminin dərəcəsi alim dərəcəsi alim olmayandan daha ucadır. İnsanlıq toplumunun ad sahibi olan Həzrət Peyğəmbərin (s) dərəcəsi daha ucadır. Allahı yad etməyi özündə ehtiva etməklə ad sahibi olan Qurani-Kərim ona tabe olanların da ad sahibi olmalarına səbəb olacaq. Allah-Təala bu barədə buyurur:

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

«Həqiqətən Biz sizə içində sizin üçün xatırladan bir kitab nazil etdik, heç düşünmürsünüz?!»³

Bu ayə bütün bəşəriyyəti Allahı zikr etməyə səslədiyi halda onlara ad sahibi olmaq feyzi və nemətini müjdə verir. Bu

¹ «Səba» surəsi, ayə 19.

² «Şərh» surəsi, ayə 4.

³ «Ənbiya» surəsi, ayə 10.

mənada başqa əyələrdən də anlamaq olar. Çünki doğru ad sahibi olmaq Allaha bağlanmağın və rabitə qurmağın nişanəsidir.

«Əbu Həməzə Somali» duasında bəsirət və ağahlıq üzündən istənilən bir hacət belə bəyan olunur: «Mənim adımlı ucalt».

Yəni Həzrət Peyğəmbərin (s) adını ucalltdığı kimi, mənim də adımlı ucalt. Bu istək ümmətin hər işdə Peyğəmbərə (s) tabe olmasından irəli gəlir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

«Şübhəsiz, Allaha və axirət gününə (qəlbə və əməldə) ümid bəsləyən və Allahı çox zikr edənlər üçün, Allah Rəsulunun rəftarında həyat örnəyi və nümunəsi vardır».¹

Peyğəmbər (s) tabe olan şəxs ona bənzəmək istəyər. Doğrudur, məsum və qeyri məsumluq, kamillik və naqislik, rəhbərlik və təbəçilik baxımından arada fərq olsa, insan bu ilahi feyzdən və səadətdən bəhrələnmək istəyir.

¹ «Əhəzb» surəsi, ayə 21.

DOQQUZUNCU FƏSİL**ALLAH ZİKRİNİN ŞƏFALI OLMASI**

Allahın adı dərman olduğu kimi, onun zikri də şəfadır: «Ey adı dərman, zikri şəfa olan!»¹

Hər bir dərдин müalicəsi üçün müəyyən olunmuş dərman xüsusi miqdar və keyfiyyətdə lazımdır. Belə ki, hər xəstəlikdən şəfa tapmaq üçün müəyyən hüdudlar var. Həmin hüdudlar aşılıqda təhlükə yaradar. Bu baxımdan salik və zakir olan insan öz xəstəliklərindən şəfa tapmaq üçün məsumlardan nəql olunan zikrlərlə, məhdud kəmiyyət və keyfiyyətləri nəzərə alaraq kifayətlənməlidir. Əks təqdirdə, nizamsız zikr şəfa verməz. Burada savab ümidi ilə mütləq surətdə zikr etmək istisnadır. Bu, ayrıca araşdırılmalıdır və belə bir nizamsız zikrin xüsusi qaydası da yoxdur. Xüsusi keyfiyyət və kəmiyyətlə olan hüdudları aşılması gərəkən zikrlər barədə məsumlardan nəql olunan bir neçə hədislə kifayətlənirik.

1. İsmail ibn Fuzeyl «Günəş çıxmazdan və qürub etməzdən öncə Rəbbinin həmdini ilə təsbih et» ayəsi barədə İmam Sadiqdən (ə) soruşdu. Həzrət ona cavab verdi: «Hər bir müsəlmana lazımdır ki, günəş çıxmazdan öncə və qürubdan əvvəl desin: «La ilahə illəllah vəhdəhu la şərikə ləh, ləhul-mulku və ləhul-həmdü, yuhyi və yumitu və huvə həyyun la yəmutu biyədihixəru və huvə əla şeyin qədir».

İsmail dedi: «Yuhyi və yumitu və yumitu və yuhyi» deyə bilərəm?

¹ «Kumeyl» duasından.

İmam (ə) buyurdu: **«Bunda şübhəmiz yoxdur, amma sən mən deyən kimi de».**

Bu hədisdən məlum olur ki, Allah barədə deyilən bu sifətlərin hamısı zikrlərdə deyilmir. Zikrləri yalnız məsumlardan nəql olunan qaydada demək lazımdır. Yəni gərək Quranda, ya Allahın əsmaul-hüsnaasının məzhəri olan Peyğəmbər və imamlar (ə) kimi məsum insanların dilində deyilən qaydada zikrlər icra olunsun. Bu şəxsiyyətlər də özlərindən bir şey demir, yalnız Allahın qeybi sözlərindən bəhrələnilər. Yuxarıdakı hədisdə göstəriş verilir ki, Allah-Təala dirildən və öldürən, öldürən və dirildən olsa da, bu zikrdə yalnız birinci hissə deyilməlidir.

2. Əla ibn Kamil deyir: İmam Sadiqin (ə) belə buyurduğunu eşitdim: «Zikr barədə gələn ayəyə əməl etmək üçün de: «La ilahə illəllah vəhdəhu la şərikə ləh, ləhul-mulku və ləhul-həmdü, yuhyi və yumitu və yumitu yuhyi və huvə əla kulli şeyin qədir».

Əla deyir: «Biyədihil-xəyr» də deyim?

İmam (ə): «Xeyir onsuz da Onun əlindədir. Lakin mənim dediyim kimi de. Günəş çıxarkən və batarkən 10 dəfə «Əuzu billahis-səmiil-əlim de».

İmam buyurur ki, xeyir Allahın əlində olsa da, bu zikrdə onu demək faydalı deyil. Bu zikrin hədəfinə çatmaq üçün həmin ifadəni demək olmaz.

3. Zürrə İmam Zamanın (ə) qeybəti dövründə vəzifələrdən biri olan və nübuvvət, risalət və zamanın höccətinə dəlil sayılan məşhur «İlahi, mənə Özünü tanıtdır...» duası ardınca İmam Sadiqin (ə) bu cümlələri öyrətdiyini nəql edir: «Ya Allahu, ya Rəhmanu, ya Rəhim, ya Muqəllibəl-qulub səbbit qəlbi əla dinik».

Zürrə deyir: «Mən ya muqəllibəl qulub və əbsar dedim».

İmam (ə) buyurdu: «Doğrudur Allah «muqəllibəl əbsar»dır, lakin bu duada sənə öyrətdiyim kimi de» (nə artıq, nə əskik).

Qeyd: Bu bəhs dua barəsində deyil, zikr barəsindədir. Doğrudur hər bir dua öz həddində Allahı zikr edir. Buna əsasən üçüncü misalda deyilənlər duaya aiddir və bizim bəhsimizdən kənardır. Onu burada deməyimiz sadəcə zikrin hədlərinin olması bildirməkdir.

ONUNCU FƏSİL

ZİKRİN ÜMUMİLİYİ

Zikrin bəhsinin əvvəlində deyilən kimi Allahın adını və yadını diri saxlayan hər şey zikrdir, istər zakirlərin dilində adət olmuş zikrlər surətində olsun, istərsə də alimlər arasında adət olan fikir formasında. Yəni dərs mühiti də zikr məclisidir. Müəllim və şagirdin hər ikisi də Allahı zikr etməklə məşğuldur. Bu məsələni zikrin mənasını təhlil edərkən isbat etmişdik. Bundan əlavə mövzunu daha da açıqlayan bəzi hədislər vardır.

Loğman oğluna deyir: «Ey oğul, məclislərə göz gəzdir, əgər orada Allahı zikr edən bir dəstə görsən onlarla əyləş. Əgər alim olsan, sənin elmin onlara fayda verəcək. Cahil olsan sənə öyrədəcəklər. Allah ola bilsin ki, onlara Öz rəhmətini kölgə salsın və bu kölgə sənin də üzərinə düşsün. Əgər bir məclisdə Allahı zikr etməyən bir dəstə görsən onlarla oturma. Əgər alim olsan, onlara elmin fayda verməz, cahil olsan cahilliyin artır. Ola bilsin ki, Allah onların üzərinə əzab kölgəsi salsın, bu kölgə sənin də üzərinə düşən bilər».¹

Allahın zikrinin zahiri ilahi elmləri müzakirə etməkdir. Loğman deyir ki, Allahı zikr edənlərlə oturmaq cahili alim edər. «Vəsailuş-şiə» kitabının müəllifi deyir: «Kuleyni və digərləri kimi böyük imamiyyə alimləri bu cür hədislərdən həmin məclislərin elmi müzakirə məclisi olduğunu çıxarırlar. Çünki bu hədislər elmi bəhslərin üstünlüyü barədə bəhs edən fəsillərdə nəql olunub. Bir çox rəvayətlərdə zikr «elm» mənasındadır».

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 231.

Qeyd: İlahi zikrin məntəqəsi

Zikr xatırlama mənasında olduğuna görə xüsusi bir ada məxsusi deyil. İslam maarifi və hökmləri barədə elmi müzakirə Allahı xatırlamağın bariz nümunəsidir. Buna görə də elm ocaqları Allah zikrinin məntəqələridir. Xüsusi zikrlərdən başqa bütün mütləq zikrlərin qoyduğu təsirlər elmi müzakirələr də aiddir. Məsələn, Allah-Təalanın zikr edənlərlə ünsiyyətdə olması barədə deyilənlər elmlə məşğul olanlara da aiddir.

Əbu Həməzə Somali İmam Baqirdən (ə) nəql edir: «Təhrif olunmayan həqiqi Tövratda belə yazılır: «Həzrət Musa Allahdan soruşdu: «İlahi, sən yaxınsan ki, pıçıldayım, yoxsa uzaqsan ki, nida edim?»»

Allah vəhy etdi: «Mən, Məni zikr edənin yanında, onunla bir məclisdəyəm».¹

Bu hədis Allahı zikr edən bütün zikrlərə aiddir, istər minacat olsun, istər nida və elmi zikr olsun, istər fikri.

Qeyd: Elmi təfəkkürün Allahı zikr etməklə həmahəngliyi

Allahı zikr etmək Allah zikri sayılan dərin elmi təfəkkürlə tam surətdə həmahəngdir. Bunların hər biri digərini təsdiqləyir və dəstəkləyir. Yəni Allahı zikr etmək elmi cəhətdən güc verir, zehni çiçəkləndirir. Elmi müzakirələr Allahı zikr etmək üçün ruhu aydınladır və hazırlayır. Bunlardan biri süstləşəndə digəri onu canlandırır. Molla Rumi zikri günəşə bənzədir ki, onun şüaları solmuş və süstləşmiş fikirləri cana gətirir:

Söylədik ki, daima sən fikr elə,

Fikr əgər camid olarsa, zikr elə.

¹ «Vəsailuş-şiə» cild 7, səh. 49.

*Zikrdir ki, fikrə can bəxş eyləyər,
Zikri parlaq bir günaş fərz et, yetər.¹*

Sonda yaxşı olar ki, deyək: «Subhanə mən cəələl-itirfə bil-
əczi əniz-zikri zikrən (Pak və münəzzəhdir o Allah ki, zikr
etməkdən aciz olmağı etiraf etməyin özünü zikr qərar verib.)²

İlahi, Öz zikrinin şirinliyini faiq müştəqlarına əta et!»

SON

¹ Mövləvinin məsnəvisindən.

² «Səhifeyi-Səccadiyyə» 6-cı duadan.

MÜNDƏRİCAT

Müqəddimə. İbadətlərin hikməti və onun səmərəsi

BİRİNCİ HİSSƏ

İBADƏTLƏR VƏ ONLARIN HİKMƏTLƏRİ

İnsan və ibadətlərin hikmətləri
Məsumların (ə) ləqəb və sifətlərinin hikməti
İmam Səccad (ə) və ibadətin hikməti
İbadətlərin hikmətində eşq və məhəbbət amili
Eşq və şövq
Allah dostları və ibrət evi
İbadətlərin hikmətində yəqin ünsürü
Kafir və münafiqin tərəddüdü
İbadət – tərəqqi pilləkənləri
Mərifət və şühud neməti
Peyğəmbərlər və dünyanın batini
Allah dostları və dünyanın batini
İki ideoloji məktəbin fərqi
Mülk və mələkut aləmi
Mələkutu görmək məhrumiyyəti
Nəfsin hesabı
Tövhid vəsiyyəti
Əbədi məqam və görüş şövqü
Peyğəmbər (s) və qiyamətin sirləri
Ölüm sıxıntısı və unutmazlıq
İbadətlərin hikmətinə çatmağın yolu və cahanın sirləri

İKİNCİ HİSSƏ

NİYYƏT VƏ ONUN HİKMƏTİ

Niyyətin əməldən üstün olması
Niyət nədir?
İnsanın niyyətindən təsirlənməsi
İxlas və riyə

Mələklər və niyyətin qoxusu
Rüsvayçılıq günü
Münafiq və alçaq niyyətlər

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ
TƏHARƏT VƏ ONUN HİKMƏTİ

Allahın yanında təharətin bəyənilməsi
Allahın pak insanı sevməsi
Quranda paklığın hikməti
Pəğəmbərin (s) sözlərində dəstamazın hikmətləri
İmam Rzanın (ə) sözlərində dəstamazın hikmətləri
Pisliklərdən təmizlənmək

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ
NAMAZ VƏ ONUN HİKMƏTİ

Qəlb rahatlığı
Namaz və nəfəqəyə bağlılıq
Peyğəmbərin (s) sadə həyatı
Namaz və qiyamətə inam
Namaz qılan, əhd-peyman və şəhadət
Namazın vaxtlarını qorumaq
Namaz qılana ilahi etiram
Mələklərlə məhşərdə
İnsanın səcdə ilə Allah qarşısında təvazökarlığı
Namaz qılanın salamının hikməti
Namazın ədəbi
Namazın batini surəti
Yüksələn alovlar və namazın kövsəri
Həzrət Zəkəriyyənin (ə) namazının bərəkəti
Namaz və ruhun paklığı
Gecə namazının hikməti
Peyğəmbərlərin namaz barədə tövsiyələri
Zöhr namazı və Allahın böyük rəhməti
Təbiətə meyillənmə

Namazın batini ilə dostluq

**BEŞİNCİ HİSSƏ
ORUC VƏ ONUN HİKMƏTİ**

Çox yeməyin məzəmməti
İslamda azadlığın dəyəri
Oruc və oruc tutanın mükafatı
Mükafatın keyfiyyəti
Təqvanın dərəcələri və Allaha qovuşmaq
Çətinliklərin həllində orucun rolu
Mələklər və oruc tutanlar üçün dua
Oruc tutan ağzının qoxusu
Ramazan Allahın adı
Ramazan ayı və ilahi əxlaqa sahib olmaq
Ramazan ayı və kəramət istəmək
Salehlərin özünün və əməllərinin qəbulu
Oruc və qiyamətə inam
Sədəqə və təam vermək
Böyüklərə hörmət, kiçiklərə mərhəmət
Dili qorumaq
Elm öyrənməyin dəyəri
Haram baxışlardan uzaqlaşmaq və duaya diqqət etmək
Açıq və bağlı qapılar
Dinin köklərini möhkəmlətmək amili
Ramazan ayında şeytan nə edir?
Vərə və təqva
Ramazan ayı ilə vida
Allah ayından ən gözəl istifadə
Ayrılıq naləsi
Ramazan və dua təlimi
Batini səfa və şadlıqla vida
Yumşaq qəlblər və incə düşüncələr
Şeyatana qələbə çaldığımız ay

Şəhvət zəncirlərindən azad olmaq və xoşbəxtliyin təmin edilməsi

Başqa aylarla rəqabət

Son vidalaşma

ALTINCI HİSSƏ
ETİKAF VƏ ONUN HİKMƏTİ

İbadət növlərindən biri

Bəndəliyin ən bariz nümunəsi

Etikafda iki mühüm məqam

Batıl etikaf

Etikaf müstəqil ibadətdir!

Saleh bəndələrin etikafi

Etikaf və bir möminin hacəti

Etikaf halında dua və minacat

YEDDİNCİ HİSSƏ
QURAN TİLAVƏTİ VƏ ONUN HİKMƏTİ

Quranla yoldaşlıq

Evin nuru

Mömin olmayanın qaranlığı

Allahın təcəllası

Quranın təcəlla etməsinin anlamı

Ölüm mələyinin təcəlla etməsi

Quran daşıyıcılarının üstünlüyü

Quranı öyrənmək və öyrətmək

İlahi əhdnaməyə arxalanmaq

Hər şeyi şüur və anlayışı

Cənnət əhlinin dili

SƏKKİZİNCİ HİSSƏ
DUA VƏ ONUN HİKMƏTİ

Duanın qaydaları

Allahın yaxın olması
Nida, yoxsa minacat?
Acizlik və həqarət hədiyyəsi
Dua və qəza-qədər
Duada ixlas və təslimçilik
Mina torpağında dua
Allah dostlarının dualarından nümunələr
Dualarda böyük ruh
Peyğəmbərin (s) böyük ruhu
Duada uca himmət
Duada geniş qəlb
Qəbul olmuş dua
Batini səfa
Şirk rüsvayçılığı
Darda qalan və imdada yetişən
Duanın həqiqəti

DOQQUZUNCU HİSSƏ:

TƏVƏLLA-TƏBƏRRƏ VƏ ONUN HİKMƏTİ

Varlıqların cazibə və dafiəsi
Allahın hərəmi
Peyğəmbərin (s) təvəllası
Peyğəmbərə (s) savalatın mənası
Vilayətin nurani çöhrəsi
Həyatın ən yüksək zəxirəsi
Məhəbbətin hikməti
Ata-övlad münasibəti
Vilayətin qəlbin dərinlikləri ilə qəbul edilməsi
Cənnətin mehmandarı
Hikmət şəhəri
Səd Vəqqasın dili ilə Həzrət Əlinin (ə) fəzilətləri
Quranın şəriki
Uca imamət məqamının bəyanı
İmamlar (ə) və onların yetirmələri

**ONUNCU HİSSƏ
ZİKR VƏ ONUN HİKMƏTİ**

Allahı yad etmək

Dil zikri

Zikrin növləri

Zikrin mehvərinin amilləri

Zikrin cövhəri, dua və istək

BİRİNCİ FƏSİL. Zikr - nəzəri və əməli əql

İKİNCİ FƏSİL. Zikrin həyat bəxş etməsi

ÜÇÜNCÜ FƏSİL. Zikrin mərtəbələri və zikr edənin dərəcələri

DÖRDÜNCÜ FƏSİL. Allahi zikr etməyin mərtəbələri

BEŞİNCİ FƏSİL. Allahi zikr etməyin təsirləri

ALTINCI FƏSİL. Ən yaxşı zakir və məzkur

YEDDİNCİ FƏSİL. Zikrin nümunələri

1. Kamil insan

2. Allahın yazılmış zikri

3. Namaz

SƏKKİZİNCİ FƏSİL. Ad sahibi olmağın yolu

DOQQUZUNCU FƏSİL. Allah zikrinin şəfalı olması

ONUNCU FƏSİL. Zikrin ümumiliyi